30[illegible]

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ÉVLAPJAI

XLIX. KÖTET

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

ÉVLAPJAI.

ÚJ FOLYAM

NEGYVENKILENCZEDIK KÖTET.

1914—1916.

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1916.

300858

MAGYAR AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOMJEGYZÉK.

I.

A LXIX. ünnepélyes közülés.

	Lap
Beöthy Zsolt elnöki megnyitó beszéde (Zrínyi Miklós emléke)	7
Vargha Gyula titkári jelentése	12
Ábrányi Emil: A tábornok (költemény)	15
Alexander Bernát: Világirodalom és világháború (tanulmány)	18
Jakab Ödön: Hangok a viharból (költemények)	39
Sebők Zsigmond: A trombita (elbeszélés)	43
Rákosi Viktor: Ezerkilenczszáztizennégy (költemény)	56
Kozma Andor: A XXXIII. zsoltár (költemény)	57

II.

A LXX. ünnepélyes közülés.

Beöthy Zsolt elnöki megnyitó beszéde (Shakespeare és Arany)	61
Vargha Gyula titkári jelentése	72
Berzeviczy Albert: Shakespeare és a magyar nemzetlélek (tanulmány)	76
Arany János: Shakespeare Macbethjéből (fordítás-töredék)	85
Vargha Gyula: Magyar katonáinkhoz (költemény)	87
Herczeg Ferencz: A hadiárva (elbeszélés)	88
Szabolcska Mihály: Költemények (Könycseppaz égben, Üzenet egy harcztérre küldött bibliában)	96

III.

Székfoglaló.

Kiss József: Ballada a lábakról (költemény)	101
Beöthy Zsolt elnöki üdvözlő beszéde Kiss Józsefhez	105

IV.

A tagok munkálataiból.

Kozma Andor: Goethe Faustjából (1. Ajánlás, 2. Előjáték a színházban)	109
Alexander Bernát: A német Shakespeare-Társaság alapításának ötvenedik évfordulóján (jelentés)	116

V.

Jutalmazott pályaművek.

Lap
Szerelemhegyi Tivadar: A magyar nyomorultak (elbeszélés) 125
Tóth Sándor: Merse György (elbeszélés) 177

VI.

Bírálatok és pályázatok.

Beöthy Zsolt: Bíráló jelentés Vargha Gyula költeményeiről 207
Császár Elemér: Bíráló jelentés Bárd Miklós költeményeiről 209
Alexander Bernát: Jelentés az 1915. évi Greguss-jutalom tárgyában (Első Szinművészeti Évkör) 240
A Kisfaludy-Társaságnak 1915 október 31-én lejárt jutalomtételeire beérkezett pályaművek jegyzéke 272
Négyesy László: Bíráló jelentés a Széher Árpád-pályázatról 274
Beöthy Zsolt: Bíráló jelentés a Somogyi Dezső-jutalomról 278
Voinovich Géza: Bíráló jelentés a magyar történelmi tárgyú elbeszélésre kitűzött gróf Vigyázó-jutalomról 279
A Kisfaludy-Társaság jutalomtételei 281

VII.

Tájékoztató közlések.

A Kisfaludy-Társaság személyzete (elnökség, tisztviselők, állandó bizottságok)
Rendes tagok névsora 285
Levelező « « 287
Elhúnyt « « 289
Alapítók « 293
Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből 300
Kozma Andor: Búcsúztató Lechner Gyula l. tag ravatalánál 326
Beöthy Zsolt: Baksay Sándor r. tag ravatalánál 327
Fölterjesztés a Kisfaludy-Társaság háborús adománya tárgyában 328
Tagajánlások: 1. A költővel betöltött rendes tagsági helyre Gróf Bánffy Miklós ajánlása Beöthy Zsolttól és Berzeviczy Alberttől. 2. Az íróval betöltött rendes tagsági helyre Szász Károly ajánlása Császár Elemértől. 3. Levelező tagsági helyre Madelung Aage ajánlása Ferenczi Zoltántól 329
A Társaság vagyona 333

I.

A LXIX. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS

1915 FEBRUÁR 7-ÉN.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Beöthy Zsoltól.

Az a kérdés tolul lelkem elé, hogy ülhet-e ünnepet az irodalom ma, az emberiség borzalmas küzdelmei között, nemzeti életünk véres válságában? A történelmi ünnep napja, mely áldozatainkat megkoszorúzza s új fényt áraszt hegyeinkre és völgyeinkre; az a nap, mely a költő lázálmaiban ragyogott föl: «lesz még egyszer ünnep a világon!» — az a nap, hiszszük, hogy nem késik, de még nem érkezett el. Azonban ha szívünkbe tekintünk, a lelkesedésben, áldozatkészségben, bizalomban dobogó magyar szívbe: bizonyára ünnepinek, szentnek fogjuk találni azt a hangulatot, azt az érzést, a mely eltölti. Olyannak, a milyen nagy ünnepek előestéin vesz erőt rajtunk, karácsony és húsvét szombatján, mikor az Úr születését és föltámadását, megváltásunk teljességét várjuk. Nem ünnepi-e annak a nemzeti egységnek érzése, a mely egy gondolatba, egy törekvésbe, egy elszánásba olvaszt össze valamennyiünket s délről, keletről, északról tömjénnél, mirrhánál és aranynál drágább javakat: szíveket és szívek vérét hozza áldozatul? Nem magasztos ünnepi érzés-e, hogy az emberi haladás érdekeivel soha bensőbb kapcsolatban nem láthattuk nemzeti érdekeinket, hogy nemzeti védelmünkben egyszersmind az emberi cultura eszményi javaiért küzdünk? Nem ünnepi érzés-e, hogy íme megértük azt, a mihez a költő Zrínyinek szent és hősi képzeletében az Úr nemzetünk megváltásának igéretét kötötte: nemzeti erényeink föltámadását? A mi irodalmi ünnepünk is csak a nemzet ez ünnepi érzésének megnyilatkozása lehet.

Az irodalomban újra nemzetünk lelke szól. Ki kell vennie s lelkesen ki is veszi részét ennek az ünnepi érzésnek táplálásában és mélyítésében. Erre törekszik Társaságunk mai ülésén is. Az irodalomnak nemcsak kötelességévé, hanem lelke szerint való hivatásává emeli ezt a sugalló munkát, hogy elevenebben érzi lelkünk mostani motivumainak kapcsolatát a magyar szellem valójával és történetével. E szellem mélységéből és e történet zivataraiból a lelkünk uralta motivumok egy hatalmas alak képét idézik elénk. Oroszlánsörényét megrázva, éles és lobogó tüzű sastekintetét reánk irányozza. Mindnyájan ismerjük

ez elfeledhetetlen, kemény tekintetet; de íme, a mint most feltűnik előttünk, mintha azt a tragikus borút, melynek árnyékát lelánczolt tettvágy, meg nem értett eszmék és csalódott álmok vetették reá, a reménynek, a bizalomnak, a hitnek egy sugara enyhítené meg. Mintha azt mondaná: százados száműzetésemből az igéret földjének útjára jutottam; a kötelességet, mindnyájunknak egy és nagy kötelességét, nem hiába hirdettem és követeltem; a világ, mely előttem kibontakozik, a nemzeti egyetértésnek, a nemzeti áldozatkészségnek, a nemzeti akarat diadalmas erejének világa, az én álmaim világa; a szellem, mely uralkodik rajta, ugyanaz, mely talán legnagyobb teljességében és hatalmában az én lelkemből sugárzott; a győzelem, mely reátok vár, ugyanaz, melyért nagy mártirsöm az én szavaimmal fohászkodott a feszület előtt.

Zrínyi Miklós a költő, a hadvezér, a politikus mintha ezeket mondaná ma nekünk s mintha tragikai végzetének kiengesztelődését ünnepelné.

Emlékét, szellemét, alakját, sorsát nemcsak azok a gondolatok és érzések idézik elénk, melyek ma a magyar lelket eltöltik és vezérlik, hanem épen az időnek, a századoknak megkonduló harangszava is. Csak az imént telt el egy ezredévnek negyedrésze, kétszázötven esztendő, Zrínyi halála óta. Mintha ép e fordulót, a nagy hadvezér emlékét ünnepelné korunk fordulása, pályájához legillőbb módon, nem szavakkal, hanem ágyúk dörgésével, puskák ropogásával, kardok csattogásával, paripák robajával. Mintha a föltámadt magyar hősiséggel, melynek hírétől visszhangzik széles e világ: maga a történelem jubilálná Zrínyit.

De a mi lelkünknek is vissza kell szállania hozzá. Neki, az ő emlékének, az ő nagyságának nincs szüksége a mi koszorúinkra; hiszen személye szerint csak egy vágya volt, hogy «vérét utolsó csöppig nemzetének dedikálhassa». Midőn ugyane szent áldozatnak készsége tölt el mindnyájunkat; midőn ma, mint az ő korában, «nem dicsőségünkről, hanem megmaradásunkról van szó» s dicsőségünk is csak ezt a czélt szolgálja: az ő nagy szívének dobogását kell éreznünk keblünkben. Nekünk van szükségünk ő reá, útmutatónkul, lelkesítőnkül, példánkul a megpróbáltatásoknak még talán ránk váró napjaiban. És a megpróbáltatásokon túl is éreznünk kell, hogy mindazok a szálak, melyekből lelkesedésünk és képzeletünk jövőnknek képét megszövi: hozzá vezetnek vissza, az ő reményeire, törekvéseire, rendületlenségére, egész hitére. Mintha csak ebben a nagy föltámadásban, melynek napjait éljük, ő maga is föltámadott volna. Föl elméjének, szívének és szavának kemény erejével.

Századának legnagyobb költője, legnagyobb hadvezére, legnagyobb prózaistája, legmesszebb látó gondolkodója, legfüggetlenebb szelleme és hazájának leghűbb fia. Tetteinek és gondolatainak, tanulmányainak és költészetének, egész lelki világának egységes és legmélyebb forrása: hazájának szeretete, ennek egész magyar tüzével és magyar keserűségével. Költészetének grandiositásában első méltó utódja, Vörösmarty szól Zrínyi árnyékához:

> Mély vala s szent a gondolatok forrása szivedben,
> Mert a szent haza volt, az örökké drága magyarnak.

Bús panaszaiban, lángoló kitöréseiben, de egyszersmind nemzete erejébe vetett rendületlen hitében: mintha együtt hallanók Vörösmartyt és Széchenyit, amannak mély költői borúját, emennek a jövőbe látó erejével. Ne bántsd a magyart, kinek csak magára kell találnia, csak jó szerencse kell, semmi egyéb! A maga személyi élete föladatain túl nemzete életföladatainak hatalmas conceptiója, elméjének, szívének és szavának páratlan energiája a lángelme fényében ragyogtatja hősi alakját. Szellemi életünk történetében ő az első magyar lángelméink között, kik ő hozzá hasonlóan, akár költők, akár politikusok, akár katonák, akár tudósok, lelköknek határozó mélyén mindnyájan a hazaszeretet lángelméi voltak. Zrínyi is az volt. Ha a lángelméknek azt a közös mozzanatát keresnők benne, hogy tetteikben és alkotásaikban egy új és maradandó igazság világosodik meg: miben találhatnók meg ezt a vonást? A mint az ő elméje, képzelete, kardja, sőt vallásos hite is egyetlen czélnak, a haza fölszabadításának szolgálatában állott: azt példázta és hirdette velőkig ható erővel és lángoló képzelettel, hogy: a nemzeti élet minden körének nagy, közös czélokra kell irányulnia; ez a gondolatban, érzésben és akaratban való egység, ez a mindenek fölött magához a nemzethez való hűség biztosíthatja csak a nemzet életét. A ki maga elé idézi a tizenhetedik század területi, politikai, vallási szaggatottságát és ellentéteit: bizonyára érezni fogja e nagy lélek jellemző tartalmának ujságát és nagyságát.

Ez a legparancsolóbb és legigazabb szava nemcsak a maga korának ernyedt és széthúzó magyarságához, hanem minden időkéhez: mihozzánk is. Azt tanítja, hogy a mit a politikai, nemzetiségi, gazdasági élet mezején szenvedelmes izgatások megrontottak, ha íme a veszedelem lelkes mámorában egyesültünk: csak ennek az egységnek elmélyítése és meggyökereztetése által biztosíthatjuk. Ezt a nemzeti egységet hirdeti nekünk, ezt követeli tőlünk példájával és szavával Zrínyi, ki hitének szent teljességében elutasít magától minden vallásos villongást, meggyőződésének erejében minden lelkiismereti erőszakot

s égő magyar hazafiságában egyesíti a legtisztább és legigazabb magyar és horvát nemzeti fölfogást.

A mint az áhított magyar hősiség képe kialakul lelkében s a *Zrinyiász*ban, politikai és hadtudományi irataiban kibontakozik előttünk: egy erős szállal ez is a mi világunkhoz kapcsolódik. «Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek umbrái» nem engedik aludni; ezt a régi vitézséget, lelkes magyar elszánást keltegeti, az ő híres «resolutióját»; a magyart verő isten büntetésének hirdeti, hogy «elvette immár tusakodó kedvünket is». Az a tusakodó kedv azonban, melynek híját panaszolja, nem ősi, vad, kegyetlen ösztönök hajtása, hanem, mint benne magában, át van nemesedve, erkölcsi forrásokból táplálkozik s az értelem és tudás vezetése alatt áll. A nemzeti lét védelmét, helyreállítását, biztosítását akarja általa, a nemzeti virtusban a nemzeti kötelességet. Ugyanazoknak a szellemi, erkölcsi és anyagi javaknak érdekében riogatja, melyeket akkor a török tartott letiporva, ma pedig észak fenyeget. Ideálja a szabad magyarság, mely önerejével küzdje vissza régi dicső helyét a művelt világ hatalmas nemzetei közt. Hazaszeretetét is, hősiségét is áthatja ez a cultura. De lehetett-e másképp? A magyar érzés, magyar ész, magyar hősiség és magyar míveltség szövedéke ez a fenséges lélek: korának nemcsak legnagyobb katonája, hanem egyszersmind legműveltebb magyarja, nemcsak nekünk első classikusunk, hanem kora világköltészetének, az antireformatio százados epikájának a jellemzés erejében és a szárnyalás fenségében elsőrangú költője.

E jellemző erő által is nyilatkozik jellemző felfogása. Az a hősiség, melynek képeit Sziget ostromában feltárja előttünk, a támadók és védők hősisége: erőre, észre, bátorságra, halálmegvetésre, a küzdelemnek minden physikai és physiologiai mozzanatára úgyszólván egyenlő. És mégsem az: az erkölcsi rugók különbözők a két oldalon. Méltó ellenfelek, de egy magasabb culturának, hazaszeretetnek, nemzeti önérzetnek, szívbeli hűségnek, a fegyelem szigorának, a közczél kívánta áldozat tudatos fenségének avatása különíti el a szigetieket elleneiktől. Ez a választó jegy az egyéni alakítás gazdag változatosságában, de egyenlő világossággal ragyog a szigeti fészek minden vitézén, vezéröktől az utolsó katonáig: ők ilyenek, a magyar katona ilyen legyen. Hősiségöknek épen ez az erkölcsi rugója az, mely, mint a szigeti vértanúk dicső példája bizonyítja, még akkor is, ha a pillanat győzelme a vad sokaságé, az igazi, a jövendő diadalt biztosítja. Ilyen az a «tusakodó kedv», melyet Zrínyi költögetett és nem ilyen-e az a «tusakodó kedv», mely ma a Kárpátok bérczei közt s a Visztula síkjain hazájáért és culturájáért, nemzeti és emberi jogaiért harczol?

Zrínyi nagy ősével imádkozik is nemzeteért. Az igazság, a büntető és jutalmazó igazság istenéhez fordul, hogy törje el haragjának sújtó vesszejét. Nem az őshagyomány pártos istenéhez, a ki mindig mellettünk áll, a miénk és senki másé, kinek minden ellenségünket lesujtó képzete amaz újabb mellett maig él népünk és költészetünk képzeletvilágában s a mámor és kétségbeesés lázában újra meg újra fölmerül az ősmondáktól Petőfiig. Zrínyié a másik: a kegyelmes, de igazságos, a bosszuló és jutalmazó, a bíró, kit teljes szigorában a XVI. század politikai és vallásos áramlatai gyökereztettek népünk lelkébe, hogy félelmes fenségében uralkodjék fölötte Balassi Bálint könyörgéseitől Kölcsey *Hymnus*áig. Hozzá folyamodik, tőle vár segítséget, benne bízik Zrínyi, az igazság istenében, ugyanabban, a kihez mi fordulunk ma, hogy legyen bírája igazságunknak, legyen velünk igazságunkért s áldja meg fegyvereinket, áldozatunkat és nemzetünket. Még imádsága is a miénk.

Tudom, mily kevés, mily méltatlan e néhány szó az ő nagy emlékéhez halálának negyedezeréves fordulóján. De tudom azt is, hogy szavam nem lesz kiáltó szó a pusztában. A mint az alkalom megérkezik rá, kormányunk, hadseregünk, tudományunk és irodalmunk, egész országos közéletünk be fogja mutatni biztatva feltünő árnyéka előtt méltó hódolatát. Más szóval: nem mulasztja el megnyitni a nemzeti erkölcsnek azt a hatalmas és időszerű forrását, melyet Zrínyi emléke fakaszt. Tűzforrás ez: a mi bennünk arany, segít elválasztani a salaktól. Ma, midőn újra «rakva hírünkkel föld, tenger és ég», nem pirulva, hanem büszke önérzettel járulhatunk elé: annál készebben nyithatjuk meg szíveinket fenséges emlékének.

Abban a biztos hitben, hogy a Kisfaludy-Társaság ez irányban is meg fogja tenni kötelességét, a Társaság LXIX. ünnepi közülését megnyitom.

TITKÁRI JELENTÉS.

VARGHA GYULÁTÓL.

Tisztelt ünneplő Közönség!

Hosszú hónapok óta először lépünk a nagyközönség elé. Sem a magunk, sem a közönség lelkiállapota nem volt olyan, hogy havi üléseink irodalmi, különösen szépirodalmi felolvasásait meg mertük volna tartani. A világot rengető küzdelem, melyben egész nemzeti létünk koczkán forog, szívünk minden érzését, lelkünk minden gondolatát egyetlen érzéssé, egyetlen gondolattá kovácsolta. Kicsinyesnek, érdektelennek tünt föl mellette minden, a mi köznapi életünkben örömünk, bánatunk, kedvtelésünk vagy épen szenvedélyünk tárgya volt. De e varázskörben, mely még ma is fogva tart bennünket, nem lehet mindvégig néma az irodalom, sőt arra kell törekednie, hogy hangot adjon százezrek érzésének. Társaink is, kik ma szólni fognak, a magyar nemzeti lélek tolmácsai kívánnak lenni.

Nem akarom tőlük ellopni a perczeket, csak néhány szóval számolok be Társaságunk mult évi működéséről. Felolvasó-üléseink sorát már a nyári szünettel lezártuk; de azért mégsem beszélhetünk csonka évről. Bármily nagyra tartjuk az élő szó közvetlen hatását, Társaságunk működésének súlypontja mégsem felolvasásainkon, hanem kiadványainkon nyugszik. Megjelent az Évlapok negyvennyolczadik kötete, a legközelebbi hetekben pedig az alapítói könyvtár sorozatának négy vaskos kötete kerül ki a sajtó alul, köztük oly értékes művek, mint Bárd Miklós költeményei, továbbá Scheffel *Ekkehard*ja, Antal Géza művészi fordításában. Kiadványaink ma már egész könyvtárat töltenek meg. Az elmult évben pedig egy, az eddigieket fontosságban messze túlhaladó új kiadványsorozat első hat kötete látott napvilágot. *A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára* ez. Az egész sorozatot több száz kötetre tervezzük s fel fogja ölelni mindazt, a mi a magyar irodalomban æsthetikai vagy irodalomtörténeti szempontból becses. Beöthy Zsolt, Császár Elemér és Négyesy László szerkesztik e nagy vállalatot s legjelesebb irodalomtörténetíróink fektetik bele egész tudásukat és munkaerejük javát. A szöveget kritikailag megrostálva adják, bőséges jegyzetekkel

kísérik s az egyes köteteket értékes tanulmányokkal vezetik be. E vállalat évtizedekre szóló feladat, de ha sikerül a megkezdett nyomon bevégezni, a Kisfaludy-Társaság oly monumentális művel ajándékozza meg a nemzetet, melyre a legnagyobb nemzetek irodalma is büszke lehetne.

Szívünkhöz ép oly közel van s fontosságra alig áll hátrább egy másik vállalkozásunk, a magyar népköltés kincseinek felkutatása és kiadása. Társaságunk működése ezen a téren már hét évtizedre nyúlik vissza. Többszörös megszakítással mindig erősebben indult meg s ma már nagy eredmények után még nagyobb siker reményével nézhetünk a jövőbe. Mióta a Folklore-Fellows magyar osztálya Sebestyén Gyula társunk buzgalmából megalakult s Társaságunk hathatós anyagi és erkölcsi támogatásával megkezdte működését, lelkes gyüjtők egész nagy hadserege jegyezgeti fel széles e hazában népünk szellemi életének minden érdekes megnyilatkozását. Óriási ethnographiai és népköltési anyag gyűlt már eddig is össze a Magyar Nemzeti Múzeumban s az anyag kiadási joga a Kisfaludy-Társaságot illeti. Minthogy gyors megmentésre váró veszendő kincsről van szó, a gyüjtés munkája a legfontosabb feladat. Gondoskodunk azonban róla, hogy a Népköltési Gyüjtemény kiadásában se álljon be szünet. Legutóbb az új folyam 13-ik kötete gyanánt Ipolyi népmese-gyüjteménye jelent meg, Kálmány Lajosnak, Szeged népe kitünő folkloristájának szerkesztésében. Legközelebb el fogja hagyni a sajtót a sárospataki gyüjtemény is, mely már a Folklore-Fellows gyüjtő munkájának egyik becses eredménye. E kötet egyuttal hódolat kíván lenni a magyar népköltés első bajnokának, a kiváló æsthetikusnak, bölcsésznek, irodalomtörténetírónak és költőnek, Erdélyi Jánosnak, kinek százéves születése napját kívántuk e kötettel megünnepelni. Szintén e jubiláris év alkalmából, de egyúttal régen érzett irodalmi szükségnek is téve eleget, sajtó alá készül Erdélyi János háromkötetes népköltési gyüjteményének új kritikai kiadása, kiegészítve a Magyar Tud. Akadémia könyvtárában megtalált eredeti kézirati anyagból, melyben mint gyüjtő maga Petőfi is szerepel. Sajtó alá rendezve készen áll Berze Nagy János Meseszótárának két nagy kötete s Kálmány Lajos Alföldi Gyüjteménye, egyik legértékesebb kötete e kiadványsorozatunknak.

Úgy a Nemzeti Könyvtár kiadását, mint népköltési gyüjtésünk nagyarányú munkáját a közoktatásügyi miniszter úr bőkezű támogatása teszi lehetővé. Neki köszönhetjük azt is, hogy a Shakespeare-bizottság rövid nehány évi fennállása óta oly értékes működést fejthetett ki, mely külföldön is becsülést szerzett nemzetünknek. Alexander Bernát társunk, ki a német Shakespeare-Társaságnak a mult nyáron Weimarban lefolyt jubiláris ülésén képviselte Társaságunkat, tanuja volt annak az elismerésnek, melylyel a magyar Shakespeare-bizottság működése a legnagyobb

kulturnemzet kiváló férfiai körében találkozott. Sajnos, eddig nemzetünk kulturtörekvéseiről a művelt külföld vajmi ritkán vett tudomást. Most, hogy a magyar katona a magyar nevet ismét tündöklővé teszi, talán nem hiú remény, hogy a béke éveiben nemzetünk kulturális munkája is nagyobb méltánylással fog találkozni.

A Shakespeare-bizottság a Shakespeare-Táron kívül az elmúlt évben kiadta *Hamlet*et Arany János, a *Windsori víg asszonyok*at Rákosi Jenő, a *Makranczos hölgy*et Lévay József fordításában, e két utóbbit egészen új átdolgozásban.

Nemcsak a közoktatásügyi miniszter úrnak kell kifejeznünk ez alkalommal hálás köszönetünket, hanem hálásan kell megemlékeznünk két hatalmas régi magyar intézetünkről, a Pesti Hazai Első Takarékpénztárról és az Első Magyar Általános Biztosító Társaságról is. Négyszáz koronás adományát, mint évek hosszú sora óta, az elmult évben is megújította mindkét intézet. Új alapító tagul Antal Géza országgyűlési képviselő lépett be 200 koronával.

Levelezőtagjaink sorából kidőlt a leghívebbek egyike, Lechner Gyula. Költészetünknek alig volt nála lelkesebb tolmácsa német nyelven. Német eredetű családból származott, de mint bátyja, ki a magyar stylt akarta megteremteni az építőművészetben, ő is egész lelkével magyar volt s művészi fordításaival a magyar szellem diadaláért küzdött. Érdekes találkozása a véletlennek, hogy ő, a kinek régi nemesi előneve a honfoglaló magyarok gyászos vereségének szomorú teréről, a Lech mezejéről szólt, szenvedélyes tolmácsa volt Zempléni Árpád társunk Turáni Dalainak, melyekben az ősmagyarok faji energiája lobog.

Rendes tagjainkat ez évben megkímélte a halál. Oly időket élünk, hogy nem az öregek hajtják fáradt fejüket nyugalomra, hanem az ifjak hullanak sűrű rendekben, mint a lekaszált fű. Szívünk sajog, de bele kell nyugodnunk. El kellett jönni feltartóztathatatlanul ennek a nagy megpróbáltatásnak. Vörösmarty már hetvenkét évvel ezelőtt hű egyességre intette a nemzetet, hogy leküzdhessük éjszak rémes árnyait. Ezek a rémes árnyak végre villámokkal terhes viharfelhővé sűrűsödtek fejünk felett; de a nemzet fiait hű egyesség tartja össze, hős fiaink, testvéreink rendületlenül állnak a viharban s a költő hitének szent ihletével valljuk:

> És még neked virulnod kell, ó hon,
> Mert Isten, ember virraszt pártodon.

A TÁBORNOK.

Ábrányi Emiltől.

A tábornok még itt van, de megtört és beteg.
A tábornok, hajh, azt se tudja tán,
Hogy a hegyek közt, télnek évadán,
Tömérdek bősz csatán,
Dúl, rombol a magyarság, mint izzó fergeteg.
Hogy milliós hordákkal szemben állunk,
Hogy fiaink tusája gyönyörű,
S mint harmatos, kövér mezőn a fű,
Legendás hősök úgy teremnek nálunk.

Talán csak sejti egy-egy pillanatra.
És megrázkódik, mintha kürt riadna . . .
Valami csengő, lángoló káprázat
Bűbájos hévvel a szivére lázad.
Lassan kialvó, elhomályosult
Kék sas-szemében lobbot vet a mult.
Emelkedik . . . képzelt botot ragad,
Legyöngült hangja dörgővé dagad,
Harsogva mond vezénylő szavakat!

Egy pillanat csak . . . édes remegés,
Mely átfut rajta . . . ennyi az egész.
Aztán megint a levegőbe néz,
És összekulcsol két fonnyadt kezet.
A tábornok már senkit sem vezet.
Hiába zúg az élet friss zsivajja
Körös-körűl . . . úgy tetszik: meg se hallja.
Csak emlék, csak lemondás borong a sáppadt képen,
Csak elviharzott harczok morajja zsong fülében.

De ha vezetni tudna még,
Hatalmas ég!
Vezetni, mint valaha rég!...
És most, mikor a diadal se fájna,
Mert együtt van a nemzet és királya!...
Mert egy szívvé, egy karrá vált az ország,
Mert trón és kunyhó egy oltáron áldoz,
S nem mondja senki, hogy bűnös botorság,
Hogy lázadó, gonosz dacz: hűségünk a hazához.

Ha ő vezetne és ilyen sereg
Hurrázna, ó sors-döntő istenek!
Az volna új Vácz, Szolnok, Isaszeg,
Branyiszkó s mind a többi! Ki számlálhatja meg?!
Az volna tűz, az volna harcz,
Oroszlán-ugrás, tigris-arcz,
Ha márvány-homlokával ő állna ott az élen! ...
Magyart nem érne több kudarcz
Se Északon, se Délen!...

Gondoljatok rá, ifju katonák,
Ha kardotok az ellenségre vág!
Minden csapás, mely lezuhog a rút
Barbár-hadakra —: érte áll boszút!...
Minden roham, minden golyó-eső,
Minden komor gép, rémes torku cső,
Mely földet és eget ráz, hogyha lő,
S egész sor csonka hullát robbant a véres rögre:
Az ő nagy tartozását törleszti mennydörögve!...

Gondoljatok rá! S gondoljátok el:
Még mindig itt van, száz évhez közel,
Bajtársak nélkül, végképp idegen.
Vajjon miért? Vajjon mi tartja fenn?
Rejtélyes végzet, vagy vas-akarat?
Mindegy! Ha itt van, ha velünk maradt,
Időtől, kórtól meggyötörve bár:
Világos, hogy még valamire vár.
A tábornok még valamire vár!

Megmondom, mit vár: hogy ti győzzetek!
Akkor meggyógyul a nehéz beteg,
És véget ér a hosszu, bús magány.
Viszi magával, dermedt ajakán,
Ködön, homályon, elmuláson át
A győzelem utolsó mosolyát,
Örökké tartó, büszke mosolyát!
Kiengesztelve, boldogan pihen
A drága és szabad föld szent mélységeiben!

VILÁGIRODALOM ÉS VILÁGHÁBORÚ.

ALEXANDER BERNÁTTÓL.

Világirodalmon — e szót Goethe hozta forgalomba — sokfélét értenek, a szó jelentése nem határozott. Encyklopædikus értelemben jelenti a nemzeti irodalmak összességét, de hogy miféle összeg ez, puszta összeadásból származik-e, vagy pedig belsőleg kapcsolatos, ebből nem tűnik ki. Tetszetősebb az a meghatározás, hogy a világirodalom azokat a műveket foglalja magába, melyek kiválóságuknál fogva az egész világ szellemi tulajdonává váltak. De azonnal hozzá kell tennünk, hogy világon itt nem az egész emberiséget értjük, hanem annak csak egy kis töredékét, néhány keleti és nyugati népet, jobbára európaiakat és tőlük származottakat, továbbá ezeket sem egészükben, mert hány ember törődik egyáltalán irodalommal? hanem csak legfelső, legműveltebb rétegeiket. Ezekkel a megszorításokkal világirodalom jelentené azoknak a műveknek összességét, melyek jelességük folytán a szorosabb culturai közösségben élő európai és amerikai népek legfelső műveltségű rétegeinek közös szellemi tulajdonává lettek. De ehhez a meghatározáshoz is sok szó fér. Először, vannak-e egyáltalában ily művek? A biblia bizonyára első helyen tart számot arra, hogy e művek közé sorozzuk, de milliók vannak, kik nem olvasták, más milliók pedig nem mint irodalmi művet ismerik és olvassák, hanem mint vallási és erkölcsi életük örökkön buzogó forrását. De mit jelent általában az irodalom a legtöbb ember életében? Erről józan megfigyelők egészen másképp gondolkodnak, mint az a kevés ember, ki az irodalmat élete hivatásává tette és irodalmi művek hatására vonatkozólag bizony phantastikus álmokban ringatózik. Itt különbséget kell tennünk nemzeti és idegen, mai és régi irodalom közt. Legtöbbet bízhatunk a jelen nemzeti nagy íróinak hatásában; valóban mind olvastuk Aranyt, Petőfit, Jókait, Keményt stb., de szellemi tulajdonunkká lettek-e műveik? Hány ember lelkében? A mit olvastunk, abból a legtöbb mint halvány fény, mint távoli felhő lebeg emlékezetünk egén. Az olvasás a legtöbb embernek mégis csak puszta időtöltés, a fölkeltett és kielégített kíváncsiság meddő játéka. Elmélyedést, lelki részvételt, szellemi gazdagodást

csak a legritkább esetben jelent. Ha nagy eső esik, ha özönvíz árasztja el a földet, akkor is csak nehány arasznyira ázik át a föld kérge; mily mélyre hatolnak olvasmányaink lelkünkbe? És itt a jelenkor nagy hazai íróiról beszéltünk! Az idegenség és az idő széles árkot von közénk és a legnagyobb irodalmi remekművek közé is, melyen csak igen kevés ember jut át. Ki olvas régi, ki idegen, ki régi idegen remek munkákat? Gondoljuk el, mi kell ahhoz, hogy valaki a *Divina Commediát* igazán megértse, élvezze és szellemi tulajdonává tegye! Még a nagy hegymászók is a sok ezer csúcs közül csak egy-két tuczatra tudnak fölérni, mert a dolog nehéz és sok időbe is kerül. A nagy szellemek megközelítése és megértése sokkal nehezebb, mert ezt a munkát egészben nekünk kell végeznünk; jó vezető ritkán akad. Vannak csillagok, melyek tőlünk sok ezer millió mérföldre világítanak az űrben; nem tudom, ez a reszketeg fény nem több-e mégis, mint a mennyit a legtöbb ember a legtöbb íróról tud. Sajnálhatjuk azokat, kik nem gondoltak ily szellemi birtok szerzésére vagy kiknek az nem állott módjukban. A szellemi kilátások még nagyobbszerűek és sokkal boldogítóbbak, mint a térbeliek. De a kiket mi így sajnálunk, kitünően érzik magukat és meg sem értik, mit akarunk voltakép tőlük.

Mit gondoljunk tehát a világirodalomról? Főleg ma, midőn a világ népei háborúban állanak egymással és a nemzetek Tyrtæusai a maguk nemzetének bátorítását csak az ellenséges nemzetek lekicsinylésével és meggyűlöltetésével hiszik elérhetőnek? Világirodalom ... hát van-e ma egyáltalán világ, azaz emberiség, azaz a művelt nemzetek műveltségének valamiféle közössége? Néhány évvel ezelőtt a világirodalom fogalmát olykép próbáltam meghatározni, hogy az a nemzeti irodalmak fejlődési vonalainak egymás felé hajlását, convergentiáját jelenti; lehet-e ma ilyesmiről szó? A tudomány bizonyára meg fog maradni nemzetközinek, egyetemesnek, egynek; de az irodalmak ma ép úgy harczolnak egymás ellen, mint a hadseregek. Azért újból meg akarom vizsgálni a világirodalom fogalmát, hogy lássuk, a világháború mily hatással lehet rá és nem kell-e törölnünk ezt a szót culturánk szótárából.

Fejtegetéseimet három részre osztom. Az elsőben az irodalomnak magától a történetétől akarok fölvilágosítást kérni, ez a történeti út. Hogy mit értsünk világirodalmon és ha van, milyen, csak az irodalom története mondhatja meg, mert hiszen a világirodalom mindenesetre történeti tény. De e történeti tényeket magyarázni is kell, megérteni, és a magyarázatot csak az emberi lélek és a dolog természetéből meríthetjük. Ez a lélektani út. Ha így a történet és a lélektan felvilágosított bennünket, akkor talán meg fogjuk tudni ítélni, vajon a

világháború viharjai kitéphetik-e a világirodalom törzsének gyökereit, vagy derékban törhetik-e széjjel? Ha csak ágakat törnek le róla, azon nem fogunk sokat búsulni.

I.

Ha a történettől kérünk feleletet kérdésünkre, hogy van-e világirodalom és miben van, akkor első felelete az, hogy a világirodalom mindenesetre problematikus fogalom és realitások csak a nemzeti irodalmak, a melyeket a nyelv principiuma elég határozottan elválaszt egymástól. Csak egy út van, melyen valamikép föléje emelkedhetünk a nemzeti irodalmaknak és az irodalom egyetemesebb fogalmához juthatunk, és ez a nemzeti irodalmak közös vonásainak, más szóval rokonságának fölismerése. Talán vannak az irodalmak közt is közelebbi és távolabbi rokonságok és valamint a botanikus ilyenek alapján a botanika rendszerét alkotja meg, melyben rokonság szerint csoportosítja az egyes növényeket, azonkép az irodalmakat is ilyformán lehetne rendszerezni és az irodalmaknak ez a rendszere kaphatná ezt a nevet: világirodalom. Csak az a kérdés, miféle rokonságok lehetnek az irodalmak közt?

Az elsőt, melyre gondolnunk kell, ugyancsak az organismusok világa juttatja eszünkbe, t. i. a természetes rokonság, az egyenes leszármazás, a közös eredet törvénye. Az irodalmak terén is van természetes leszármazás, szülők és gyermekek viszonya és távoli vagy közeli rokonság. Így a római irodalom legközelebbi leszármazottja, gyermeke a görög irodalomnak, mely nélkül nem jött volna létre. Az erősebb, fejlettebb irodalom előbb olvasmánya, majd mintája a kezdetlegesebb népeknek, melyek amazt utánozzák és mindenkép fölhasználják. Az utánzó és utánzott szorosan egymáshoz tartoznak, illetőleg az utánzó csak az utánzottból érthető meg; egy harmadik irodalom embere könnyen fölismeri ama kettőnek rokonságát, a kettő egy nagy irodalmi terrénum. Így beszélünk mi mai nap a görög s római irodalomról, mint összetartozó egészről, mint bizonyos egységről. Az utánzó irodalom természetesen a gyengébb, kevésbbé értékes szokott lenni, de itt a legkülönösebb meglepetések akadhatnak. A római irodalom bizonyára messze mögötte marad a görögnek, de vannak vonásai, melyek eredetiek és magukban önálló értékűek; az önálló értékek pedig egyenrangúak. Horatiusnak vannak jelességei, melyekért, ha elvesznének, semmiféle görög irodalmi termék nem kárpótolna bennünket. Az erősebb a gyöngébbet utánzásra bírja; de utánzás közben az utánzó ereje megnő, megkötöttségéből kiszabadul és esetleg nagy belső erejével túltesz a mintáján. Shakespeare is utánozta kezdetben a korabeli drámaírókat, de fénye

oly hatalmasan kigyúladt, hogy mintáit meg se látjuk mellette. Minden nagy író kezdetben utánzó, a ki azonban mintáit csakhamar elfeledteti. Az irodalmak rokonsága nem egyéb, mint az egyik irodalomnak a másikra való ilyetén ráhatása.

Ehhez azonban nyomban hozzáteendő: az irodalmak nem fejlődnek elszigetelten, nem véletlenül hatnak egymásra; ilyféle ráhatás életszükségletük, e nélkül nem élnek igazán, nem nőnek magasabbra. Hiszen elképzelhetnők, hogy valamely megközelíthetetlen szigeten egy nép él, mely alig érintkezhetett idegenekkel, később nem is igen akart érintkezni. Nem lehetetlen, hogy ennek a népnek valamiféle irodalma támad, mert hiszen van nyelve, írása és bizonyos ösztönzések folytán esetleg irodalmilag formálja élményeinek elgondolását; de ez az irodalom valószínűleg csenevész lesz, hacsak a sziget maga nem teszi változatossá és különbözővé a rajta lakó törzseket, a melyek azután mint különbözők egymásra tudnak hatni és egymást fokozzák. Ez történt Görögországban, mely azonban gyarmatain nagyon sokat érintkezett idegen népekkel is. Egy nép magános, érintetlen fejlődésére nincsen példa a történetben, az ellenkezőre példa az egész történet, annak minden lapja. Ha csak egy ember élt volna a földön, nem keletkezett volna nyelv; ha csak egy nép lett volna, valószínűleg nem keletkezett volna igazi irodalom. Gondolkozásnak, érzésnek, életfelfogásnak sokkal különbözőbbnek kell lenni, mint szokott lenni egy nép kebelén belül, hogy teremtő ráhatás indulhasson meg. A feladat továbbá oly nagy, hogy egy nemzet meg sem oldhatja. Ehhez nemzetek sokasága, idők hossza, tér szélessége szükséges. De az irodalmi értékek el sem férnek egy nép lelkében. Valamint a fény szépsége és gazdagsága csak a színek egész scálájában nyilvánulhat meg és a szelid kékség báját nem helyettesítheti az égő piros heve, azonkép a görög szépség még a vele legrokonabb rómait sem bírná egészen pótolni és minden görög tökéletesség és harmónia sem bírja elsötétíteni a bibliai érzések fényét. Melyik ér többet? Ez esztelen kérdés. Mindegyik más és ez épen a legnagyobbszerű, hogy annyiféle más van. Hogy annyiféle nemzet van, a melyek ráhatással voltak egymásra. A rokonságok törvényéhez csatlakozik tehát az irodalmi ráhatás szükségességének törvénye. Ez pedig szükségessé teszi a nemzeti irodalmak rokonságát. Nem véletlenül rokonok az irodalmak, rokonoknak kell lenniök. Omne vivum ex vivo. Csak irodalom szülhet irodalmat.

Még két törvényét látjuk az irodalmak rokonságának. Az egyik a történeti élet rokonságának a törvénye. Az irodalmi élet kapcsolatos a történeti élettel, ennek pedig kétségtelenül az a hajlandósága, hogy hasonlóvá, illetőleg egyetemessé váljék. Mióta történeti élet van,

az emberek nem intézhetik dolgaikat elszigetelten, illetőleg, mióta el nem szigetelhetik magukat, azóta van történeti élet. Európa történeti életét a római birodalom keletkezésétől keltezhetjük, akkor ez a nagy politikai kapocs tette egyetemessé a történeti életet, melynek azonban nagy culturai értékek (római jog, római közigazgatás, római nyelv és műveltség) szellemi tartalmat is adtak. Azután jött a keresztyénség, mint közös érdeke, kapcsa, intézője az európai népeknek. Onnét kezdve békében és háborúban közös politikai életet élnek az európai népek és az irodalom, mely az életből ered, az életet tükrözteti, az életre visszahat, ennyiben bizonyára nagy közös vonásokat fog mutatni. Minden nagy irodalmi mozgalom közös, illetőleg egyetemes, illetőleg rokon, pl. a lovagköltészet a lovagkorban, a renaissance-irodalom a maga idejében, a vallási irodalom a reformatio előtt és után, a rationalismus a XVII. és XVIII. században, a romanticismus a XIX. század elején. Ilyenkor nem kell egyenes ráhatásnak történnie; a közös talajból egyszerre, egy időben, a legkülönbözőbb helyeken hasonló virágok fakadnak; de ha van is ráhatás, mely ritkán fog egészen hiányozni, a közös történeti élet mégis előkészítette a talajt és nagyban elősegíti a rokon vonások kifejlődését. Közös történeti élet és egyenes ráhatás mind szorosabbá teszi a népek szellemi rokonságát, testvériesülését. Hasonló sorsuk folytán hasonló feladatok végzése alkalmával, egymástól tanulva, egymást megfigyelve a nemzetek mind közelebb jutnak egymáshoz, megértik egymást és irodalmaikban hasonlítanak egymáshoz.

Az itt említendő törvények közt az utolsó legyen az emberi természet egységének törvénye. Bármennyire különböznek is egymástól egyének és népek, e különbségek mind biologiai, mind pedig szellemi tekintetben oly határok közé szorulnak, melyek nagyfokú differentiátiót engednek ugyan meg, de szellemi tekintetben a megértést és a megegyezést ki nem zárják. Az emberek minden égalj alatt tánczolnak és énekelnek, szeretik indulataik rhythmikus kifejezését, örömet lelnek bizonyos szín- és hangösszetételekben, kitalálnak ornamentumokat fegyvereik, szerszámaik, lakhelyeik díszítésére, gyönyörűséggel hallgatnak meséket és elbeszéléseket s így tovább. Mondhatni, hogy főleg az irodalmi formák æsthetikai elemei nem azért egyetemesek, mert egyik nép a másiktól tanulta, hanem mert az emberi lélek e megnyilatkozásai azonos alkatából és mivoltából folynak. A rhythmusok, táncz- és énekformák mások és mások a különböző népeknél, díszítések, mondák, dalok stb. is, és ezen differentiálások magyarázata is szerfölött érdekes vizsgálódásokra adhat okot, de a közös alap mégis bizonyos közös vonásokat biztosít, melyek elejétől fogva az irodalmi életnek bizonyos convergentiáját biztosítják. Az emberi nem mégis nagy egység, ha a

különbségek még annyira feltünők is. A fejlődés magasabb fokán álló ember mindenütt megérti a primitiv ember eszejárását, érzése hullámzását. Történeti életünk aránylag igen csekély tartamú; de már ebben az időtartamban is bámulva szemlélhetjük a fejlődés nagy átalakító hatalmát és azt a még csodálatosabb tényt, hogy sokszor sikerül a legfejlettebb alakulatokban is az ősi egyszerű alap azonosságát felfedezni.

Így négy törvényt állapíthatunk meg, melyek igen általánosak, de mégis az irodalmi fejlődés nagy vonalainak egymás felé hajlását biztosítják. A természetes rokonság és a történeti érintkezés törvényeinek hatása szemmel látható; de a történeti élet és az emberi természet közösségének törvényei nem kevésbbé érthetők és nem kevésbbé hathatósak. Ezek bizonyára nem az egyedüli törvények, melyek itt szóba jöhetnek, de elegendők ahhoz, hogy a történeti élet megértését megkönnyítsék. Ezt könnyűszerrel az irodalmi fejlődés nagy vonásainak föltüntetésével igazolhatjuk.

II.

Hogy a római irodalom, mely csakhamar a római imperium határvonalainak legszélső köréig elterjedt, a görög és római szellem sajátságos összeolvadásából származik, de úgy, hogy a görög szellem benne a teremtő erő, oly elismert igazság, hogy csak hivatkoznunk kell reá. Ebben a korban a világirodalom a szó legszorosabb értelmében igazság, mert a római imperium majdnem egészen magába zárt világ, melynek egy a nyelve, a szelleme, a története és az irodalma. Most, hogy a történeti életnek ezt a nagy szakaszát a mai fejlődés magaslatáról mintegy egy szempillantással átfoghatjuk, szinte csudálatosnak tetszik ez alakulás belső czélszerűsége. A görög szellem finom, puha nemes érczét a római szellem durvább, de keményebb érczével ötvényezni kellett, hogy amannak nagy értéke forgalomra, terjedésre, meggyökerezésre alkalmassá váljék. A világtörténet legnagyobb csodája, a görög lélek, csak így, ebben a formában válhatott a világ közkincsévé. Látjuk első törvényünket, a rokonságét, miként dolgozik.

Még egy hasonló csoda történt, melynek még nagyobb volt a jelentősége. A görög befolyástól egészen menten egy külső hatalom dolgában egészen jelentéktelen, csekély számú nép megalkotta azt a vallási és erkölcsi világfelfogást, mely először az ótestamentomban talált megragadó kifejezést, majd a keresztyénségben és újtestamentomban oly továbbfejlődést, mely világtörténeti és világirodalmi hatalomra prædestinálta. Hogy a biblia tudott volna-e magától is ily erőre szert tenni, azon kár volna okoskodni; a míg Palaestinára szorítkozott, nem

tudott; különben is a történeti életben nem lehet a multat még gondolatban sem kiküszöbölni. A valóság az, hogy a keresztyénség a római birodalmat hódította meg, annak szellemét és irodalmát, meggyarapodott ennek erejével, mint mikor az ellenség serege meghódít egy országot és annak nagy segélyforrásait a maga céljaira használja föl. Létrejött egy második nagy ötvényezés, a római és a keresztyén szellemé, de úgy, hogy most a keresztyén szellem volt a vezér és annak ethikája tette az új alakulást világhódító erejűvé. Irodalmilag kifejezve: a biblia és a görög-római irodalom egyesüléséből származott az új irodalom, a középkoré, melynek nyelve a latin, de szelleme nem latin többé, az sémi eredetű és természetű. Ime második törvényünk működése, egészen idegen néplelkek érintkeznek és ebből az érintkezésből új világcultura, jobban mondva a réginek termékeny továbbfejlődése született meg. De ez volt az utolsó világcultura, mely az emberiségnek azt a részét, mely a mi culturánkat alkotta, egyesíteni tudta. Ez volt a másik korszaka a világirodalomnak, mely a szó teljes értelmében világirodalom volt. S itt újra föltünik a történeti életnek mély, belső czélszerűsége. Oly óriási embertömegek sodródtak most a világtörténet színhelyére, hogy azokkal a görög-római szellem már nem bírt volna. Ezeket előbb erkölcsileg kellett volna nevelni, hogy azután tanítani lehessen őket. Ez volt a görög-római-keresztyén világirodalom és cultura feladata.

Ezzel egy talán merőben új hatás mutatkozik. Az új világhatalom nem egyformásításra törekszik, hanem differentiálásra. Az új cultura uralkodása alatt a népegyéniségek kezdenek kibontakozni, oly okokból, melyek talán még nincsenek is földerítve, de melyek egyrészt bizonyára a népek lényegében gyökereznek, másrészt a keresztyénség mivoltából folynak, a mely csak a vallási érzés azonosságát követeli, egyebekben pedig a népek differentiálódását nemcsak meg nem akasztja, ellenkezőleg még elősegíti. Mindnyájan, akármely nyelven beszélünk is, akármely országot lakunk, ha csak hívek vagyunk Istenhez, egyenlő jogúak vagyunk. Istent pedig igazában csak a magunk nyelvén imádhatjuk és hirdethetjük. A középkor második felében a keresztyén latin világirodalom hatalma szűnőben van és keletkeznek a nemzeti irodalmak. Legjellemzőbb alakja e fordulatnak Dante, a ki isteni dolgokat nemzeti nyelven énekel meg, ezért művének czíme *Commedia;* még érzi a nemzeti nyelv alárendelt voltát, de ezen kell szíve dolgait megírnia. Kifejlődnek a román és germán irodalmak, félig öntudatlanul, de mindinkább eltávozván egymástól. A világirodalomnak a szó eredeti értelmében vége, helyébe lépnek a nemzeti irodalmak. Szinte megdöbbentő, de ebben is a történeti élet belső czélszerűségét szemlélhetjük. Vagy

nem kellett-e ennek a nemzetegyénisülésnek bekövetkeznie, hogy minden nemzet teljesítő képességének legmagasabb fokára emelkedjék? A római birodalom az állami élet formáit tudta megteremteni; a kereszтyénség tudott ezeknek a formáknak eleven élettartalmat adni; de hogy most minden nemzet a maga lelkét kifejleszsze, a maga erejét a teljességig fokozza, el kellett zárkóznia a többiektől és sokkal bensőbb szövetkezésben összpontosítania szellemét. Csak így gazdagodhattak a nemzeti nyelvek és így virágozhattak föl a nemzeti irodalmak. A világirodalom régi eszméje helyet engedett az önálló nemzeti irodalmaknak. A despotia megszűnt, a nemzetek autonomiája új erőket varázsolt elő, a melyeknek mai culturánkat, annak változatosságát és gazdagságát köszönjük.

De ha így a nemzeti irodalmak eltávoztak is egymástól, a világok irodalma még sem hasonlított a bábeli toronyhoz, melynek munkásai széjjel szóródnak és csonkán hagyják a fenségesnek indult épületet. A világegyetem rendjén is két erő őrködik: a centripetális az összes csillagokat a központi napba kergetné; a centrifugális a végtelen térben széjjel szórná őket; a kettő együtt megszabja nekik a nap körül keringő pályájuk harmoniáját. A nemzeti irodalmak is ezentúl két erő eredőjének irányába haladnak. A tiszta nemzeti erő eltávolítja őket egymástól; de vannak közelítő erők is. Az első, a legfontosabb, első törvényünk értelmében hat. A modern nemzetek, melyek a mi irodalmi naprendszerünkhöz tartoznak, közeli rokonságban állanak a görög-római-keresztyén szellemmel, tőle erednek, gyermekeinek mondhatók. Ez szinte öntudatlanul jut kifejezésre a renaissance korszakában, a midőn, hogy semmi el ne veszszen belőle, az ókori szellemet, irodalmat, művészetet tudatosan föltámasztják és újra birtokukba veszik. Melyik modern irodalom nem származik ezektől a szülőktől? Ez az újjászületése a classikus irodalomnak meg nem akasztja a modern nemzeti irodalmak fejlődését, de nagy szellemi örökséggel gazdagítja őket. A mai philologusok azt mondják, hogy ők jobban értik a classikusokat, mint a renaissance emberei. Ez meglehet, sőt ezt igaznak fogadhatjuk el. De a renaissance nem tudományos célok után járt, hanem culturát teremtett és ebben nagyobb sikereket ért el, mint a mai philologia. A modern nemzeti irodalmak mind testvérek az Urban, t. i. a classikus-keresztyén szellemben és szülőiket meg nem tagadhatják, de a classikusok egyszerű föltámasztása ép oly lehetetlen. Ezek a testvérek messze elkerülhettek egymástól, talán föl sem ismerik egymást, de a testvérvonások eltörölhetetlenek. Mégis megértik egymást.

De a mi második törvényünk, az érintkezés, sem szűnt meg működni. A rokonok sokszor meglátogatják egymást, tanulnak egymás-

tól, hatnak egymásra. Ezt minden nemzet szégyenkezés nélkül bevallhatja. A magunk irodalma is érthetetlen az idegen hatások ismerete nélkül Zrinyitől kezdve napjainkig, mégis van Aranyunk, Petőfink és mások, kiket nem kellett kölcsön vennünk és a kik nem az idegen hatásból, hanem elsősorban a nemzeti szellemből sarjadtak ki. A gazdagok szeretnek dicsekedni azzal, hogy egy hatossal a zsebükben kerültek a fővárosba; mi is szegényen kezdtük és most tisztes vagyonra tettünk szert, mely nekünk annál drágább, mert becsületes úton, saját erőnk munkájával szereztük meg. A spanyolok tanultak az olaszoktól, a francziák a spanyoloktól, az angolok mind az olaszoktól, mind a francziáktól, a németek valamennyitől, ez nem ártott önállóságuknak, sőt az ebből az érintkezésből merített erőt, ennek folytán eszmélt magára. A kik így tanultak egymástól, ne értenék meg egymást? Távozhattak-e egymástól a végtelenig? Ezek a nemzeti kölcsönhatások a legcsodásabb módon egymásba fonódnak. A franczia irodalom a XVIII. században főleg az angoloktól tanult, egyik főképviselője, Voltaire, a legfrancziább franczia, Angliában járt, elmélyedt ennek szellemébe és otthon azután egész Európának szinte szellemi dictatora lett, természetesen magának Angliának is. Ez a dictatorság igen érdekes vonása az európai irodalmi fejlődésnek. Majd minden korszaknak van ily irodalmilag vezető nemzete. Nincsen világirodalom, de vannak az egész világ számára író írók! A XVI. és XVII. században a vezető irodalom az olasz, később a spanyol és utóbb a XVII. században a franczia, melynek uralkodása azóta alig szünetel, mégis a XVIII. században éri el tetőpontját, míg a XIX. században bizonyos csökkenést mutat. Németországnak csak a XVIII. század második felétől kezdve terjed irodalmi sphærája, a mely azonban román országokra alig terjed ki, legfölebb tudományos téren. Anglia a XVII. században termékeny eszmék alkotásában, de az egész világra kiterjedő jelentékenységig csak Shakespeare-je tud emelkedni. Mindez bizonyítja, hogy ha a nemzeti irodalmak el is távoztak egymástól, de a látás távolságában maradtak egymáshoz, megérteni és élvezni tudják egymást.

A rokonságot még erősbíti harmadik törvényünk értelmében a történeti élet közössége. A középeurópai államokban az állami élet szervezése nem nagyon eltérő irányokban halad előre; kereskedelem, ipar, tudomány mindinkább nemzetközivé válik, a művészi élet terén is élénk kölcsönhatás folyik, a nemzetek a nekik megfelelő tereken föltárják egyéniségüket, de ez sehol sem oly idegenszerű, hogy megértésre és befogadásra ne találjon. Itt csak a nagy vallási mozgalomra utalunk, mely Európát ellentétes táborokba gyűjti, de ép ezzel oly szellemi erőkifejtést is szül, mely a szellemeket és magukat az irodalmakat is nagy,

egységes áramlatok sodrába viszi. Nem kisebb fontosságú esemény a franczia forradalom, mely a testvériség igéjét bizonyos pontig annyira megvalósítja, mint a keresztyénség terjedése óta semmiféle más emberiségi mozgalom. Ennek megfelel nagy nemzetközi irodalmi áramlatok keletkezése, a renaissance-é a közép- és újkor mesgyéjén, a fölvilágosításé a XVII. és XVIII. században, a romanticismusé a XIX. század hajnalán. Az irodalmi érintkezés megerősíti ezeket az áramlatokat, de a történeti élet közössége szüli őket.

A XIX. század mindezeknek a folyamatoknak érett gyümölcsét termeli. Az irodalmi élet intensitása és terjedtsége oly fokot ér el, mint soha ennekelőtte, a szellemi értékek kicserélése lépést tart a közlekedés hallatlan fokozásával, nagy világlapok keletkeznek, melyek a szellemi, az irodalmi mozgalmakról nyomban értesítik az egész világot, egy-egy nevezetes írónak munkája egyszerre több nyelven jelenik meg, a franczia drámák meghódítják az egész világ színpadjait, franczia regények egyszerre jelennek meg Párizsban, Londonban, Lipcsében, Budapesten; a kisebb nemzetek is részt vesznek az új nemzetköziségben; svéd, norvég, dán írók világhírre tesznek szert, az új orosz irodalom olyan helyet vív ki magának majdnem egyszerre a világban, melynek meghódításához azelőtt évszázadok lettek volna elégségesek. Goethe szava a világirodalomról teljesedni látszik, a kiváló írók közönsége az egész világ, t. i. a művelt nemzetek művelt közönsége, de az a réteg is, mely irodalommal törődik, szinte napról-napra nő. Az emberiséget egységesítő nagy írókhoz most az irodalom csatlakozik és vetekedik ez áldásos munkában a régi nagy erőkkel: a vallással, az erkölcscsel, a joggal, a tudománynyal. A világcultura kifejezést talál az abban az értelemben vett világirodalomban. S valamint a világcultura nem egyforma, úgy az irodalmak, bár közeledtek, sem váltak monotonokká, de a nemzetek mégis meg tudják egymást érezni és érteni, fogékonyakká váltak az egységes nagy értékek különböző színeinek spectruma iránt.

Ezzel a világirodalom fogalmának új meghatározásához jutottunk el. Nem jelenti a nemzeti irodalmak puszta összegezését, de egyáltalán nem jelent semmiféle összegezést, a különböző irodalmak kiváló műveiét sem. A mi ebből igaz, arról még lesz szó. Jelenti a mi történeti életünknek azt a sajátságos vonását, hogy mind gyermekei vagyunk a görög-római-keresztyén culturának és ezért rokonságban vagyunk egymással irodalmilag is. Világirodalom jelenti a nemzeti irodalmak rokonságát. Ezt a rokonságot növelik, bensővé teszik az irodalmi érintkezések, a közös történeti élet, a cultura és világfelfogás rokonsága. Az a csodálatos antinomia áll elénk, hogy a nemzeti irodalmak mind nemzetiebbekké, mind sajátosabbakká válnak és mégis mindinkább rokonulnak.

Ezt az antinomiát a lélektan segítségével iparkodunk majd megoldani. De Arany és Petőfi magyar irodalma magyarabb, mint a magyar irodalom bármikor volt, ámbár a magyar irodalom az ő fölléptükig mindenféle iskolákon ment keresztül, németen, olaszon, angolon, franczián, a classikusokat nem is említve, és főleg Petőfi költészetének ismerete egész Európában elterjedt és nem mondunk le róla, hogy Arany hasonló méltatásban fog részesülni. Hasonlót mondhatunk Voltaire-ről és annyi példát idézhetnénk, a hányat akarunk. Ebből kitűnik, hogy a világirodalom egyáltalában nem bizonyos művek jegyzéke, hanem eleven életfolyamata a nemzetközi szellemi életnek, az a folyamata, melynél fogva a nemzeti szellemek egymás számára megnyílnak, egymás felé hajlanak, egymást kiegészítik. Mintha a világszellem a maga nagy küzdelmében, melylyel a maga gyarapításáért, a maga kifejléseért, a maga önmegnyilatkoztatásáért harczol, a világirodalmat mint eszközt teremtette volna meg, mely az ehhez a küzdelméhez szükséges harmóniát és egységet létesíti. A világirodalom a világélet szükséges életfeltétele.

III.

Az eddig említett történeti tényekben csak a három első törvény hatását tüntettük föl, a negyediket, az emberi természet azonosságáét mellőztük, mert ez föltétele amazok hatályosságának, úgy, hogy ereje mindenütt nyilvánvaló. Hogy a római-görög-keresztyén cultura létrejöhetett és a mi culturánkat szülhette, hogy a nemzetek érintkezvén, hatnak egymásra, hogy rokon történeti sorsuk, culturájuk, vallási és philosophiai világfelfogásuk irodalmukat is egymáshoz közelítette, csak azért lehetséges, mert lényegileg az emberi természet mégis minden korban, minden égalj alatt nagyjában azonos. De főleg az irodalmi és művészi formáknak különböző helyeken való, egymástól független, mégis hasonló fejlődése az emberi természet lényegazonosságán alapszik; de ha a formák egy középpontból terjednek is el, terjedésük lehetősége ugyanabból az okból következik. A tánczról, dalról stb. ebben az összefüggésben már szólottunk. De nem nevezetes-e, hogy a keresztyén isteni tiszteletből csakúgy fejlődtek drámai ábrázolások kisérletei, mint a görög cultusból, holott e két fejlődési sor, úgylátszik, teljesen független egymástól? Való igaz, hogy ezt az emberi természetet csak differentiáltan, csak nemzeti meghatározottságában ismerjük és a tisztán emberi, a humanum mint valóság sehol sem lép elénk. Az ősemberek nem képviselői a tisztán emberinek, azok vadak; de a culturai ember sem a tisztán emberinek megvalósítója, az vagy német, vagy franczia, vagy magyar, tehát nemzetileg meghatározott. Mégis a gondolat előtt minden

emberi és nemzeti meghatározottság változata egy alaptypusnak, melyet nehezen tudunk fogalmilag meghatározni, de a mely mégis megérteti velünk az összes változatokban nyilatkozó egységet és azonosságot. Csak mert az ember-typusnak vagyunk változatai, érthetjük meg egymást és hathatunk egymásra. A tiszta emberi az alapja és végczélja a világirodalmi és világculturai processusnak. A tiszta emberi: ideal, mely ott áll fejlődésünk bölcsőjénél és ott int felénk a végtelenből fejlődésünk útján. Az idealok nem realitások ugyan, de uralkodói minden realitásnak. Ez biologiai és psychologiai alapja a világirodalomnak, sőt minden világfejlődésnek.

De ennek a gondolatnak a fonalán előbbre is juthatunk és fölül emelkedhetünk a biologián és psychologián. Mert azzal, hogy az emberi természetet azonosnak állítottuk, még nem mondtunk semmit arról, hogy milyen is az a mi azonos természetünk. Hátha az volna a jellemző sajátossága, hogy esztelen, kiszámíthatatlan, ingatag, alkotásra, igazi culturára képtelen? Vannak philosophusok, kik igen pessimistikus módon vélekednek az emberről, pl. Schopenhauer; de Nietzsche is lenézi az emberek tömegét és csak egyes válogatott, ritka példányokban látja meg azt a kiválóságot, melyet a többiek mind szolgálni hivatvák. Meg kell vizsgálnunk, habár egész röviden, mi jellemzi azt az egységes emberi természetet, melyet a történeti fejlődés tényei revelálnak.

Gyümölcseiből ismerhetjük meg a fát és a gyökerek hajtó erejét Ez az emberi természet szülte az emberi culturát, mely mélyebb, mint a tenger legmélye és terjedtebb, mint a végtelen tér. A természet egész. pompája elhalványodik a gondolat fénye előtt. Az egész természetet, az egész világegyetemet csak a gondolat teszi igazán nagygyá. Vonjuk le a gondolatot a mindenségből és egész fénye elvész, ha ezer nap világítja is.

A gondolatnak jellemzője pedig, hogy egyetemességre, egyeduralkodásra tör. Itt gondolaton mindent értek, a mi az emberi szellemből ered, mindent, mi szellemi és minden szelleminek az egyetemesség örök tendentiája. Igazságon nem azt értem, a mit esetleg holnap megczáfolhatnak. A mi ma igaz, holnap is az lesz és minden időben, minden pontján a világnak az. Ha valaki azt mondja nekem, hogy a Mars csillagon a háromszögek természete más, mint a földön, nem hiszem el. Nem azért, mert azt senki sem tudhatja, hanem mert lehetetlennek tudom. Mindennap előfordulhat, hogy valamit nem igaznak ismerek föl, a mit odáig igaznak tartottam, de akkor nem mondom: nini, az igazság megváltozott, hanem, hogy az igazság mindig ugyanaz volt, csak én tévedtem. A sophisták az ókorban játszottak az igazság viszonyosságának a gondolatával, de ez a játék, melyet eleinte komoly arcz-

czal folytattak, oly tűrhetetlen volt, hogy a legerősebb ellenmozgalmat keltette, melyet az emberi gondolkodás történetében ismerünk: Sokrates, Platon és Aristoteles philosophiáját. Elismerem, hogy erről sokat lehet okoskodni és a gondolat absolutságának fogalmát nehéz meghatározni, de az emberek minden időben abban a meggyőződésben éltek és a szerint dolgoztak, hogy van igazság, mely egy és változhatatlan és egyetemes. Ha valamit igaznak ismertem föl, akkor követelem, hogy mindenki annak ismerje el; ha tudom, hogy tévedhetek, akkor esetleg nem merem hangosan követelni, de magamban ragaszkodom követelésemhez és inkább azt mondom: nem értem a világot, de soha azt, hogy a mi igaz, lehet nem igaz is. A sophisták, a skeptikusok nem számítanak, azok vagy betegek, vagy gonoszak, vagy gyöngék, vagy lemondók. De a nemzet, az emberiség nem lehet se beteg, se gonosz, se gyönge, se lemondó. Minden igazság világigazság akar lenni.

De ugyanígy vagyunk az erkölcscsel s a szépséggel, sőt minden indulat kifejezésével és megnyilatkozásával. Az emberek nagyra vannak azzal a fölfedezéssel, hogy különböző időkben és különböző népeknél mást és mást tartottak szépnek és jónak, tehát nincs objectiv jó és szép. De hiszen hasonlóképen, ha nem is oly bátran és nyiltan, tettek az igazsággal is, mondván, hogy a mit ma igaznak tartunk, azt holnap esetleg el fogjuk vetni, ki fogjuk gúnyolni. Nem az a fontos, hogy holnap mi lesz, hanem hogy ma mit teszünk. Ma ebben az igazságban hiszünk, mert hiszünk az igazságban és ezt tartjuk jónak, meg szépnek, mert hiszünk a szépségben és jóságban. Ha nem hinnénk, akkor a gondolat megdermedne agyvelőnkben, cselekvésünk meghalna, mielőtt megszületik és azt kellene hazudnunk magunknak, hogy a gyönyörűség, melyet érezünk, nem gyönyörűség. De nekünk most nem fontos, hogy ez a hitünk az igazságban, a szépségben, a jóságban igazolt-e, vagy talán csak álom, lidérczfény, jámbor csalódás; az a fő, hogy az emberek minden időben ezt a hitet érezték lelkükben. Minden, a mi szellemi, egyetemességre tör. Senki soha meggyőződéssel nem mondotta: de gustibus non est disputandum, az ízlésről nem szabad vitatkozni. Az egyik azért mondja, mert el akarja kerülni a meddő vitát; a másik azért, mert ámulva tapasztalta, hogy az ízlés valóban nagyon különböző és lassan lassan beletörődött ebbe a ténybe, melyet vagy úgy magyaráz, hogy a másik a fejlődés alantas fokán áll, más körülmények közt él, vagy pedig lemondván, sehogy sem magyaráz. Az igazság pedig az, hogy még azt sem tűrjük szívesen, ha a másik nem szereti azt a bablevest, melyért mi rajongunk. Minden igazi meggyőződés, legyen az tudományos, vagy æsthetikai vagy erkölcsi vagy bármilyen, souverainnek érzi magát. A türelmesség ebben a tekintetben csak nagyobb erőnek, pl. a szeretet-

nek, a jóságnak, a szerető, jóságos emberismeretnek lehet gyümölcse. Meggyőződésünkért, noha esetleg megformulázni sem tudjuk, csak átéltük, a halálba is megyünk. Ha azt mondják, a spártaiak dicsőségnek tartották az ügyes lopást, akkor gyerekes gondolkodásra vall, ha ebből az erkölcsiségnek egészen más normáira következtetünk. Ha a vad népek művészetét szánalommal nézzük, mink vagyunk a szánalmasak, mert nem értjük meg, hogy itt valóban egy egyenes vonalú fejlődésnek korábbi pontjáról van szó. Fejlődés a varázsszó, mely e labyrinthusban útbaigazít. Tudomány, erkölcs, művészet, irodalom fejlődési folyamatok, az emberi szellem fejlődési folyamatai, melyeknek azonban csak akkor van értelmük, ha absolut eszmék, mint a végtelenben ragyogó állócsillagok, a fejlődés útját megszabják és megvilágítják. Előbb azt mondottuk, hogy az emberi nélkül nem lehet megérteni a különböző embereket. Most azt mondjuk, eszmék nélkül nem lehet megérteni az eszmék megközelítése, megvalósítása végett vívott küzdelmeinket. A cultura soha sem lehet kész; de csak azért készülhet, mert kész voltának gondolata vezérel bennünket. A ki ezt át nem látja, soha emberi dolgokban el nem fog igazodni.

Az irodalom fejlődési folyamat, a nemzeti csakúgy, mint a világirodalom. De most jobban meg fogjuk érteni a kettőnek egymáshoz való viszonyát. Minél fejlettebb a nemzeti irodalom, annál emberibb. A nagy írók a legnemzetiebbek és a legegyetemesebbek. Tehát bizonyos tekintetben igaz, hogy a világirodalomba a legkiválóbb írók legkiválóbb művei tartoznak, de nem azért, mert színtelenek, hanem mert a legnemzetiebbek. Az igazság és a szépség fejlődési termékek; minnél magasabb fokú a fejlődés, annál tökéletesebb a termék, tehát annál egyetemesebb értékű. De csak a nemzetin át juthatni az egyetemeshez. A szépség fénye nem színtelen; csak színekre bontva jelenik meg előttünk. Homer görög szépség, Dante olasz, Faust német, Hamlet angol, Toldi magyar; egyik sem cserélhető föl a másikra, egyik sem állhat a másik helyett, mindegyik egyetlen a maga nemében. Mondtuk, hányan mélyednek el idegen, régi remekművekbe. Az nem baj és nem határoz. De ezek a művek megvannak és készen várnak bennünket. Mihelyt akarjuk, felkereshetjük őket. Az irodalmi élet nem geometriai merevségű; az egyetemesség itt mást jelent, mint a logikában. El van hintve a szépség ezer és millió magja a világegyetemben: sok elvész, sok mégis kikel a lelkekben. És mennél szorgalmasabban vetjük el őket, annál több kél ki. Ez a jelentősége az irodalmi társulatoknak, az irodalomtörténeti kutatásnak; amazok legfontosabb hivatása a lelkeket fogékonnyá tenni, a szent tüzet éleszteni; emennek, hogy a tüzelő anyagot kellő bőségben megszerezze, értsd, hogy a világirodalom kincseit megóvja

a feledéstől és megéreztesse értéküket. Ebben a tekintetben a XIX. század új korszakot jelent, mert a legintensivebb módon végezte a fogékonyság megőrzésének és irányzásának a tisztét. Hogy Shakespeare ma a legfontosabb fejezete a világirodalomnak, a színház mellett az irodalmi társulatoknak és az irodalomtörténetnek köszönjük. A világirodalom nem könyvjegyzék, újra mondjuk; annak a készlete örökös hullámzásban van, elfeledett kincsek fölélednek, túlbecsültek meg sírba szállnak. A világirodalom nagy központi tüze a szellemi világnak. Minden nemzet gyujtja és táplálja ezt a tüzet, az emberiség pedig meg van híva, hogy e tűznél melegedjék és belőle életerőt merítsen. Hogy nem nagyon sokan jönnek: ki tehet róla? Hogy mások odajönnek és aztán könnyű lélekkel tovább sietnek, balgaságok miatt, melyeket fontosaknak ítélnek, míg lelkük ügye nekik semmi: az sem oly nagy baj; ők károsodnak, azonban nem is tudják, mennyit vesztenek. A tűz mégis ég. És akármit csinálnak az emberek, mégis melegebb van, mintha nem égne. A teremtő hő láthatatlan vezetékeken át elterjed az emberi lelkekben és teremtő meg élvező fogékonyságot kelt bennük életre. Az összes nemzetek dolgoznak a világirodalmon, a szépség és igazság kincseinek napfényre hozásával. A legszebb, a legértékesebb odakerül a világirodalomba, mint nagy hadi kincs, mely a szellem harczaiban kiment bennünket a bajból. Nekem írt Homer, nekem Sophokles és Shakespeare, nekem Szt. Ágoston és Dante, nekem Goethe és főleg nekem Petőfi és Arany. Az ind költők nekem dalolnak és annyi más névtelen dalnok, kik nem is sejtették, hogy mikor a maguk szívén könnyítettek, az enyémről is levettek terheket. Micsoda fény és ragyogás vesz engem körül! De ebbe a fénybe bele tudok tekinteni, attól csak élesedik a látásom. Sok mindent kitalált az emberi elme, nehéz, keserves erőfeszítéssel. De a legnagyobb, a mit kitalált, mégis a világirodalom, a lelkek illatos balzsama, az erők ereje, a magától is örökkön élő, melyen mind dolgozunk, de fáradság nélkül, mint a hogy a természet termőereje sem ismer fáradságot. Ennek a munkának csak gyönyörűségét érezzük.

IV.

És most jött a világháború és romba látszik dönteni, a min évezredek dolgoztak. Mert ha mind e nemzetek gazdagították is a közös kincstárt, hogyan lehetnek egymásnak ellenségei? Vagy Shakespeare nem volt-e angol, és most gyűlöljem az angolokat? Nem Victor Hugo írta-e azokat a gyönyörű, gyöngéd, finom verseket, melyeket szívembe zártam; nem Molière alkotta azokat az embertypusokat, melyek szellemi tulajdonomnak egy részét teszik, és most irtózzam a franczióktól?

Fogom-e ezentúl elfogulatlanul olvashatni az új franciákat, angolokat, oroszokat? És ők? Az egyik a minap azt mondta, hogy a német tudomány nem is létezik; a másik, hogy a német philosophia megőrjítette a németeket; a harmadik, hogy Goethét eddig nevetséges módon túlbecsülték és az egész német cultura szédelgés. Mirólunk meg nem is beszélnek. Mi már nem is létezünk.

Ne mondja senki, hogy csak a katonák és a kormányok harczolnak egymás ellen, a népeknek kevés részük van a háborúban, az íróknak, költőknek, művészeknek pedig legkevesebb, mert ellenkezőleg bizonyos íróknak, ha nem is épen nagy költőknek, vagy világirodalmi művek alkotóinak, nagy részük van a háború kitörésében és miután a háború kitört, alig van neves európai író, ki nem állt volna indulatos lélekkel a harczolók sorába. A múzsák talán hallgatnak a fegyverzajban, de a múzsák fölkentjei épenséggel nem hallgatnak. Épen angol és franczia írók leghangosabbak az ellenfél íróinak, népeinek lekicsinylésében, gyalázásában. Majdnem összes irodalmi és tudományos társulataik törülték tagjaik sorából a németeket, magyarokat, osztrákokat. Úgy tetszik, így még nem gyűlölték egymást népek, mint most.

Azzal se vigasztalódjunk, hogy a multat senki el nem veheti tőlünk, hogy azt a világirodalmi palotát, melyet idáig fölépítettünk, ha nem kész is egészen, senki le nem rombolhatja, mert örök erők az örökkévalóság számára rakták. Igaz ugyan, hogy Homer és Sophokles mindnyájunké és a jövőben is ahhoz fog inkább vonzódni, a ki jobban szereti; Dante is ártatlan abban, hogy az olaszok ma egyébről sem beszélnek és írnak, mint hogy szövetségeseiket hátba kell támadni; Molière sehogysem vágyódott arra, hogy a kölni dómot romhalmazzá lője, Shakespeare-ről pedig már el is felejtettük, hogy eredetileg angol; de ki áll jót érte, hogy a jövő nem fog visszahatni a multra is, és azt világosan láttuk, hogy a világirodalom nem épület és nem könyvtár, hanem élő folyamat a nemzetek lelkében. Ha ennek az életereje elvész, akkor a folyamat megszűnik és minden elvész. Az ember nem élhet csak a mult kincseiből. Az irodalomban a jelen él a multból, de ép oly nagy mértékben a mult a jelenből. Ha a háború hamarosan meg nem szűnik, akkor végveszély fenyegeti az európai culturát, az európai irodalmat és ezzel az emberiség legbecsesebb szerzeményét és legdrágább szerző erejét.

Mert koczkán forog a világháborúban nem ennek vagy amannak az országnak ez vagy az a tartománya, gyarmata, nem is csak tekintélye, hatalma, hajóhada, hanem esetleg sokkal több: termő ereje, belső életforrása. A nemzetek meg akarják törni egymást, hogy legalább is száz évre biztosítsák maguknak a békét. Egyenesen egymás

életére törnek. Annyira meg akarják bénítani egymást, hogy minden erőkifejtésre képtelenek legyenek. De ezzel szellemi erejüket is annyira fojtogatják, hogy sem irodalomról, sem világirodalomról nem lehet többé szó, mely a nemzeti irodalmakban van, mint azok legfinomabb virága. Hiszen innét van, hogy az irodalmak ép oly harcziasak, mint a hadseregek. Anatole France sohasem izent volna háborút Gerhart Hauptmannak, de miután a háború kitört, állhatnak-e ők félre és, ha benne vannak a háborúban, kímélhetik-e egymást, nem vágnak-e ők is azokkal a fegyverekkel, melyek soha erre a czélra nem készültek? A golyó nem kérdezheti, hogy az-e az ő útja, mely az ellenfél szívén megy keresztül; a golyónak nincsen, csak mechanika-meghatározta útja. De a szónak, a gondolatnak más útja van, nem mechanikai; az ő útját az igazság és a szépség szabja meg; a szónak nem szabad hazudni és rútságosan elferdülni; most meg ép ez történik mindenütt, mindennap. Az irodalom élő forrása forog veszélyben, a nemzeti erők és az irodalom művészei pusztulnak el, a gyűlöletnek engedvén át lelküket. Csak az író készségük maradt meg, nem e készség éltetője, az írói lélek.

A minap olvastam és megvallom, nagyon rosszul esett, hogy valaki ujjong azon, hogy megjött a gyűlölet ideje, mert csak a kik gyűlölnek, tudnak szeretni is. Akkor mi itt Magyarországon nem tudnánk szeretni? Mert gyűlölni valóban alig tudunk. Egymás megsemmisítésére törjünk, nemcsak most, de általában? Azért építettük, a többi közt, a világvallást, a világtudományt, a világművészetet és a világirodalmat, mindannyiunk számára, közös igyekezettel, kiki a saját erejéhez képest, hogy most egymást kikergessük a közös hajlékból, kiűzve pedig agyonverjük, a kit gyöngébbnek találunk? Soha ilyen háborút! Azelőtt is voltak vad, kegyetlen háborúk, mert az emberek vadak, kegyetlenek, öntudatlanok voltak, indulataik rabjai. De az mégsem történt soha, a mit most ellenfeleink hirdetnek, hogy tudatosan, megfontoltan, minden eszközzel teljes megrontásunkra törnek, mintha fenevadak volnának. Az öntudatos, szándékos gonoszság a legkínosabb látvány ebben a háborúban. Nem ijedünk meg, de elrémülünk és elszomorodunk. Ez a háború mint egy szörnyű sphynx mered ránk, melynek rejtélyét nem tudjuk megfejteni. A gondolat agyonfárasztja magát, hogy ezt a háborút valamikép megértse.

Az a kérdés, mely minket ezen a helyen zaklat, ez: nem fogja-e ez a világháború huzamosabb időre megakasztani vagy végkép megsemmisíteni azt a világirodalmi folyamatot, a melynek természetét az előbbiekben rajzoltuk? Fontoljuk meg jól e kérdést, őrizkedjünk minden pessimismustól, de minden oktalan optimismustól is.

Hogy e kérdésre felelhessünk, tudnunk kellene, miféle hatásai

lesznek e háborúnak egyáltalában, főleg pedig a nemzeti irodalmakra, a nemzetek szellemi életére egyáltalában. Mindezekre ma nagyon bajos biztos feleletet adni. A civilisatio legmagasabb fokán álló népek közt még nem volt soha ilyen háború. A mult nem igazít bennünket útba.

Minden hadakozó fél rémülve gondol arra az eshetőségre, hogy ha e háborúnak nem lesznek döntő eredményei, akkor a béke csak ideiglenes lesz és új, még elkeseredettebb háborúkat fog szülni. Ezért mondjuk mind, hogy végleges békére kell törekedni, azaz olyanra, mely az egyik félt évtizedekre képtelenné teszi újabb háború indítására. És ez a béke megkötését, a mai helyzet szerint, végtelen hosszúnak tetsző időre kitolja.

Nem akarunk a politika terére lépni, de nem hiszszük, hogy van politikus, a ki komolyan gondolhat arra, hogy évtizedekre kiszámítsa a politikai élet hullámzását és fordulatait. Ki hitte volna, hogy 1871 után negyvenhárom évig béke lesz Franciaország és Németország közt? Maga Bismarck mindig a kard markolatát fogta, hogy ne lehessen meglepni. A hadakozó felek végre is oly békét fognak kötni, a milyet lehet. Nem fogják egymást megsemmisíteni, még akkor sem, ha a japánok is jönnének. Elmúlt az az idő, midőn az egyik fél rettenetes számával, harczra edzett új népekkel, új háborús taktikával elsöpri az ellenfelét. Az ázsiai nagy birodalmak összeomlásának ideje rég lejárt. A hun, tatár, török viharok romboló hatása ma lehetetlen. Ma az összes háborús felek egyazon iskolába jártak, egyfajta stratégiával és fegyverzettel küzdenek. Mind lövőárkokban elsánczolják magukat, nagy, nagyobb, legnagyobb ágyúkat vonszolnak a csatatérre, tengeralattjárókat és pánczélos hajókat építenek, óriási hadseregeket állítanak és egészítenek ki. Még a seregek szervezete is majdnem azonos. Van nemzetközi hadi tudomány, mely mindenkié. Nemsokára lesznek franczia vagy angol Zeppelinek, vagy egyéb meglepetések. Eleinte a francziák szórtak nyilakat a repülőgépekről, most a németek is megtanulták ezt a mesterséget. Ilyféle előnyök hamar kiegyenlítődnek. Kétségtelen, hogy a német egység, harczrakészültség, odaadás, férfias elszántság a legcsodálatosabb látvány a világon, melyet hiába csúfolnak militarismusnak, mert idealis fenségű; de az ellenfelek is megtalálják erkölcsi erejüket a halálos veszedelemben és a miben mégis mögöttük maradnak a németeknek és nekünk, azt pótolják rettenetes nagy számukkal, melylyel a harczot még igen hosszú ideig elhúzhatják. Az nem bizonyos, hogy az egyik sereg a másikat teljesen meg tudja semmisíteni, de az bizonyos, hogy a hadakozó felek elvérzenek. Ki hitte volna, hogy a hadi jelentések hónapokon keresztül száz, kétszáz, háromszáz méternyi előhaladásról fognak beszámolni, oly távolságokról, mint az Akadémiától a Lloyd-épületig? És ezt annyira

megszoktuk, hogy ily sikerek hírét ujjongva fogadjuk. Az uzsoki szoros magaslatait hányszor foglaltuk el és engedtük át ismét az ellenségnek! Bizonyos, hogy már a holnap hozhat nagy meglepetéseket, de valószínű, hogy ez a rettenetes birkózás még soká eltart és végre olyan békét fogunk kötni, a milyet lehet. A fődolog az, hogy mi és Németország legyőzhetetlenek vagyunk és az ellenségek nem fogják földúlni culturánkat.

De akárki győz, a cultura legyőzhetetlen. A németek elfoglalják Belgiumot és azonnal rendes közigazgatást rendeznek be. Ők maguk gondoskodnak a belga műemlékek és műkincsek biztosításáról. Ma nem lehet múzeumokat kirabolni, mint még Napoleon idejében, és az oroszok is vissza fogják adni, a mit oly gyorsan és alaposan elszállítottak Galicziából Oroszországba. A cultura még erősebb, mint Przemysl; az kibírja a leghosszabb ostromot, de valójában nem is lehet ostrom alá fogni. Kivéve az elfoglalt területeket, Európa összes egyetemein rendes tanítás folyik, nem is szólok a középső és alsó iskolákról. Még Oroszország is csak kétszázmillió rubellel szállította le az iskolai költségvetést. A magyar diák egészen rendkívüli; szabadságot kap, haza jő, állja vizsgálatait és visszamegy a harctérre. Erre majd minden héten van példa. Aggódunk, a szívünk szorúl, de bízunk a culturában, mely elpusztíthatatlan, örökkévaló és minket is az örökkévalóságban részesít, hogy elfelejtjük véges voltunkat és fölemelkedünk Istenhez. Oly kőházban lakunk, mely ellen nincsen elég erős ágyú. Ninive elpusztulhatott, de a mi emporiumaink a háborúnak nem eshetnek áldozatul. Nem veszhetünk el. A hatalmi viszonyok megváltozhatnak a háború következtében, de az európai cultura egészében nem történhetik fontos változás. Vagy el fogjuk-e felejteni a természettudományokat, melyeket megalkottunk, szellemi tudományainkat, melyeknek épülete mind magasabbra emelkedik? Még jogi és erkölcsi életünk se szenvedhet komolyabb sérelmet. Mindegyik fél vádolja a másikat, hogy megsérti a nemzetközi jogot, tehát elismerik, kívánatosnak, szükségesnek tartják. Bűnös emberek vagyunk és vétkezünk; de a bűnbánat nincsen messze a bűn elkövetésétől. Egyes emberek, egyes népek ezt meg azt akarják; de van valami, a mi erősebb az egyesnél: a cultura és a mit ez akar és parancsol, az fog történni. Ez pedig nem fog maga ellen akarni. Azelőtt voltak harczos népek, a kik csak harczoltak, azután pihentek, hogy újra harczolhassanak. Ma az emberek csak az egyik kezükben fogják a fegyvert, a másik épít. Fegyverfogásuk azért nem gyöngébb, de nem forgatják a fegyvert a forgatás végett. A mai katona mégis csak culturkatona és ezért sem fenyegetheti a culturát komoly baj. Öngyilkos cultura nincsen.

De akkor az irodalom, sem a nemzeti, sem a világirodalom, nem foroghat komoly veszélyben. Most a nemzeti irodalmak mind a háborút szolgálják. Szebb volna, ha a gyűlölet nem hatalmasodnék el az írók lelkében, de én e gyűlöletben, mint culturnemzet állandó jellemző vonásában nem hihetek. Az csúnya szózat, mely a gyűlöletet szereti, mert állítólag megtanít bennünket szeretni. Nekem nem kell szeretet, melynek virága a gyűlölet mérges mocsarából nő magasra. Ezek a virágok nem illatoznak. Versben pedig épenséggel nem lehet gyűlölni. Mértékre szedett gyűlölet nem az igazi, mert az igazi hörög. Az igaz írók, mihelyt írnak, emberileg magukra eszmélnek; a hazugok tajtékzanak. Szomorú látvány azok az írók, kik most gyűlöletet predikálnak és vérben forgó szemmel visszaélnek istenadta tehetségükkel. Főleg a francziák közt akad több ilyen. De ők is ki fognak józanodni. Nemzetét szolgálni az írónak is dicső feladata, de az írónak válogatni kell az eszközökben és módokban. Nemzetét szeretni, bátorítani, fölrázni örök és egyetemes érvényű megnyilatkozása lehet a léleknek és ennyiben világirodalmi jelentőségűvé válhatik. A most sok helyütt fölhangzó plakátirodalom nem tartozik ide, azt magával viszi a háború elcsöndesülő szele. Az irodalom nem lehet öngyilkos, nem kötheti magát a múlékonyhoz, az alantas indulathoz, hogy vele együtt elmúljék. A világirodalom, mint a nemzetek egységre törekvésének megnyilatkozása, újra föl fog támadni, sőt föl sem kell támadnia, mert nem halt meg.

A culturát az emberek teremtették, egyes emberek együttérezve és dolgozva; de miután megvan, önálló hatalommá lett, mely független a leghatalmasabb egyes embertől, sőt nemzettől és kortól is. Az eszmének ez a sajátossága. Egy tudatban jő világra, de mihelyt megszületett, önálló életet él. Elnevezhetem szülője után, de nem az övé, mert egyetemes. Az irodalom is ilyen. Évezredek dolgoztak rajta; ebben a multjában gyökerezik a jövője. Az az irány, melyet neki multja ád, sokkal erősebb, hogysem bármi föltartóztathatná útjában. Nagy ágyúgolyók ép oly kevéssé tehetnek kárt benne, mint bármiféle szuronytámadás, tűzvész vagy természeti hatalom. Megy fenségesen, lassan, nyugodtan a maga útján és meg sem érzi a pillanat pusztulásait maga körül. Ha a vész elvonult és semmi sem marad a föld színén, egyszerre megpillantjuk emberfölötti alakját. A görög költők hősök is voltak és jól ismerték a csaták zaját; vezérkedtek és verekedtek. De tragédiáik és harczi dalaik, melyek talán a pillanat ösztönzésére keletkeztek, túlélték a pillanatot és oly óriási nagyságúak, hogy az ösztönző pillanat semmivé lesz mellettük. A legháborúsabb időkben keletkezett a *Divina Commedia*, de ezek a háborúk ma jelentéktelen buborékoknak tetszenek. Az *Isteni Komédia*

pedig még ma is nő, saját belső erejénél fogva. A világirodalmat multja nem engedi elveszni; független mindenkitől, mert egyedüli intéző ereje az örök emberiben lakik. Descartes-ban a harminczéves háború első évében, midőn téli szálláson volt a hadsereggel, fogamzottak meg jelentős gondolatai. Goethe a csaták zajában költött és kutatott. Katonáink a harcztéren vérzenek, és mi siratjuk őket; de a világcultura, a világirodalom szelleme általhatja egész valónkat, és mihelyt a zaj elűl, ama szellem édes és fölemelő hangját halljuk és követjük. A világháború rettenetes nagy vész; de a világcultura nagyobb hatalom, mert a legnagyobb. Nekünk pedig, irodalmi embereknek és irodalmi társaságoknak, az a nagy feladat jutott, hogy a cultura cultusának oltárait ne engedjük elveszni. A culturát még az sem érintené, de mi vallanók ennek halálos kárát. Elfogadjuk a háborút, mint kikerülhetetlen sorsunkat; küzdünk, mint becsületünk kívánja: de végczélul szellemi culturánk győzelmét tekintjük. Ebben a hitben, ebben a meggyőződésben élünk és halunk.

HANGOK A VIHARBÓL.

JAKAB ÖDÖNTŐL.

Túl a Kárpátokon.

Túl a Kárpátokon
Furcsa világ járja:
Nincs ott a napnak most
Soha éjtszakája,
Mikor a nap fénye
Másutt már elfogyott,
Ott az ég akkor is
Bíbor fénynyel lobog.

Azt mondják: az a fény,
Mely felsüt az égre,
Milliók bánata,
Szerencsétlensége:
Miket sok jámbor kéz
Épített magának,
Városok és falvak
Porig tűzben állnak.

Nem igaz, nem igaz,
Ne mondják azt nekem!
Nem romboló tűzvész
Látszik ott az egen,
Nem romlás, nem halál,
Nem istencsapás az:
Tündöklő, felséges
Hajnalhasadás az!

Hajnalhasadása
Egy hosszú, bús éjnek,
Melyben eddig csupán
Egy kis csillag fénylett,
Egy kis, halvány csillag,
A remény csillaga:
Hátha mégis egyszer
Fölvirrad valaha!

Annak a sok tűznek
A vörös ég alatt,
Isten parancsolta,
Hogy föllobogjanak.
Dörgő ágyúszónál,
Vérzivatarokban
Új idők kohói
Gyúltak ki azokban.

S míg égnek a kohók
Szanaszét sok százan,
Folyik a nagy munka
Sietős, szent lázban:
Bilincsed olvasztják,
Kardod kovácsolják,
Te dicső, te árva,
Szegény Lengyelország!

Háborús időket élünk.

Háborús időket élünk,
Patakokban foly a vérünk,
A merre csak néz a szemünk,
Ellenség áll szembe velünk!

De bármennyi tört is reánk,
A félelem cseppet se bánt:
Akárhogy lesz, akármint lesz,
Megsegít az Isten minket!

Megszolgáltuk mi már régen,
Hogy az Isten velünk légyen,
Velünk légyen kegyelmivel,
Sőt jobban, mint akárkivel.

Viharok sok századán át
Híven védtük szentegyházát,
S ha sújtott is a vesszője,
Nem fordultunk mi el tőle.

E földet, mit nekünk szentelt,
Megtartottuk becsülettel,
S bár akadott kúfár elég,
El nem adtuk egy porszemét.

Akkor is, ha béke, csend volt,
Minden magyar mindig szem volt,
Hogy földjére észrevétlen
Az ellenség rá ne lépjen.

Ha törpe az ösztörűfa,
Nem bánta a puszták fia:
Felkapott a délibábra
És a rónát úgy vigyázta.

S most hagyna jó kardunk cserben,
Most rontana meg az ellen,
Mikor hírben, dicsőségben
Átgázoltunk ezer éven?

Azt gondolják tán felőlünk,
Hogy könnyű elbánni vélünk?
Hogy hava a Kárpáthegynek
Gyáván fehér zászlót lenget?

Szó sincs róla! Minket innen
Ki nem ver más, csak az Isten!
Mit minden szél útra kerget,
Nem vagyunk mi könnyű pelyhek!

Míg a karunk le nem sorvad,
Duna, Tisza, bátran folyhat:
Nem delel ott más ló soha,
Csak a magyar csikós lova!

A magyar paraszt.

Mikor künn bolyongok a nyári határon,
S a magyar parasztot ott izzadni látom,
A mint kaszát forgat, vagy a markot hajtja:
Úgy el tudok mindig gyönyörködni rajta!

Rajta felejtkezve órákig elnézem,
Hogy a nehéz munka hogy' ég a kezében!
Aczél minden izma, a marka vas marok,
Erejénél csak a becsülete nagyobb!

Nézem, nézdegélem büszkén az én fajom,
S elborit valami édes nyugodalom:
Mely szent örökségül apáimról maradt,
Biztosnak érzem a földet talpam alatt!

Pedig az egész kép oly ártatlan, szelid,
Minő csak egy gyermek szűz álmától telik,
Mosolygó, lágy idyll, a békesség maga,
Nincsen azon semmi, a mi riasztana.

Erre is, arra is a sík mezőségen
Fehér, kis csoportok mozognak serényen,
Mintha a mező az ég mezeje volna,
Bárányfelhőcskékkel tarkán berajzolva.

S tudom én jól, hogy a bárányfelhők nyája,
Nincsen a világon senki ártalmára,
De azt is tudom ám, hogy bárányfelhőnek
Nem marad örökké a bárányfelhő meg!

Csak mozduljanak a viharjelző szelek,
S a gyülekezésre egyet füttyentsenek:
Mint juhászfüttyre a szétbitangolt nyájak,
Azok a felhők mind összeszaladgálnak.

S innen-onnan ha mind tömegbe verődött,
Akkor nézzétek meg, hogy mi lett belőlök!
Többé nem a régi sok kis felhődarab,
De sötét borzalom és villámló harag!

Háborgó kedvének, mely világot rémít,
Reszketve hódol meg minden, a mi él itt,
S mint ura előtt a húnyászkodó cseléd,
Néma alázattal hajtja meg a fejét!

Diadalmas útján a hol végigtörtet,
Nehéz robajával megráz eget, földet,
S zengve-bongva, mint a végítélet vésze,
Harsogja parancsát szörnyű mennydörgése!

A TROMBITA.

Sebők Zsigmondtól.

Már Ausztriában járt a vonat. Három szomorú utas ült a harmadik osztályú kocsiban. Magyarok. Egy kemény szemű öreg parasztember. Meglátszott rajta az egykori katona. És két fehérnép. Öreg asszony és menyecske. Az ember igen komolyan, határozottan nézett maga elé, mint a ki tudja, hogy a föllebbvaló hatalmakkal nem lehet pörlekedni. A két asszony lassan sírdogált. Otthon kezdték még a sírást és hogy a vonat már Bécs városa felé közeledett, még egyre zúgott, susogott csöndes zokogásuk, mint a panaszos csermely.

Az ember nem zavarta őket. Kinézett a vonat ablakán és ha megszólalt, szinte magában:

— Itt is csak úgy esik, mint nálunk. A német sógornak is fölkopik az álla, ha meg nem embereli magát a tél.

A hangra fölocsudott a két asszony töprengő bánatából. Az öregasszony fölsóhajtott: «Jaj, én édes magzatom!» Mire a menyecske is megreszkettette csinos hangját: «Jaj, én szerelmes párom!»

Csönd. Csak az eső kopogott a vonat ablakán. Meg a sírás patakzott medrében, olykor fölharsogva, vagy rebegve, a szerint, a mint az öregasszony, vagy a fiatal bánata tört ki hangosabban.

— Tudnivaló volt, hogy ilyen hitvány telünk lesz, — szólalt meg ismét az ember. — Az idén nem telel mélyen a cserebogár.

— Ezért szültelek, ezért neveltelek, ezért óttalak a lebegő széltől is! — jajongott az öregasszony.

— Mért hagytál itt gyászos özvegységre én egyes egy hites uram! — panaszkodott a menyecske.

— Ámbátor Három Királyokkor a hold már hóval álmodott, — folytatta tünődését a gazda. — Nagyon hályogosan pillogott, a csillagok pedig tündököltek.

Egyik állomáson katona nyitott be a kocsiba. A fél lába nem volt bakkancsban, hanem pólyában. Biczegett, botra támaszkodva. Leült, kis sovány batyuját letette maga mellé, a sebes lábát fölrakta a padra. Hallgatott egy darabig. Egy kicsit ismerkedett, mielőtt megszólalna.

A menyecskén rajta is felejtette a szemét. Mert az nézni való volt. A szeme olyan fekete, mint a fagyal bogyója.

— Bécsbe? — kérdezte aztán.

— Bécsbe, — felelt a gazda.

— Én is oda. Melyik kaszárnyába?

— Nem kaszárnyába.

— Hát? Ispotályba?

Az öreg igenlően bicczentett fejével.

— A fia?

— A fiam.

— Sebes?

— Meghótt.

Erre még jobban kitört a két asszony sírása, s oly magasra szárnyalt, akár a Jakab lajtorjája. Csakhogy itt angyalok helyett rebegő hangok és jajok ölelkeztek. A vitéz megvárta, a míg a roham elcsendesül és fölhasználta az alkalmat, hogy pipára gyújtson.

— Shrapnell? — folytatta az informálódást.

— Shrapnell.

— Lent?

— Fönt.

— Persze, persze. A shrapnell mérges kutya. No, meg a masinafegyver. Ezekkel nem lehet komázni. Hanem ha botra menne, uram, már régen vége lenne a háborúnak.

A katona szeme fölcsillant erre a csábos ábrándképre. Egy kicsit el is andalodott. Mert mindenkinek megvannak a maga méla emlékei.

— Hát vitéz uram hol sántult meg? — adta vissza az érdeklődést a gazda. A hogy illik.

— Krupany, — felelt röviden a katona.

— Az is shrapnell?

— Nem. Gépfegyver. Öt golyó ment bele, de csak a vastagába. Megforgatom én még azért a lányokat, de a ráczot is.

Kissé dicsekedett a katona, de talán a fagyalszínű szempárnak is tudomására akarta adni, hogy legény lesz még ő a talpán, no meg hogy legényember. Hogy a menyecske nem reagált erre sem, folytatta az ismerkedést.

— Gyalog katona volt a fia?

— Huszár.

— No, az mindegy. Most már a huszár is gyalog. Most már leginkább akkor vagyunk huszárok, mikor a Szent Mihály lovára ülünk.

— Az én fiam nem járt soha gyalog, mert ő trombitás volt, —

mondotta az öreg szelid gőggel. — Nagy István, trombitás-káplár, hetedik ezred.

A katona meglepetve kapta föl a fejét.

— No lám. Én is Nagy István.

A menyecske most nézett először a katonára, a ki ugyanazt a nevet viseli, melyet az ő szegény, elesett ura. Jóképű, hetyke, nevetőszemű legény. A bajusza vöröskés. A szája olyan, mintha mindig rajta dudorászna a füttyszó. A menyecske (vagy mit is mondok?, hiszen már özvegyasszony szegényke!) hamarosan lesütötte megint a szemét, fülig pirult és ismét elkezdettek utazni az arczán a könny piczi bodzavirágszirmocskái. A fekete kendőt lehúzta a szemére, mintha meg akarná büntetni bűnös kíváncsiságáért.

— Az én fiam gyarmati, — folytatta a gazda.

— Én is gyarmati.

— A fiam garam-gyarmati.

— No, ez már nem egyezik: én tisza-gyarmati, — nevetett a legény, aztán a menyecske felé villantva, halkan hozzátette: — De kár, hogy nem egyezik!

A gazda, a különös találkozás örömére, elővette a tarisznyából a butykost s ráköszöntötte a katonára:

— Egészségére, vitéz uram. Ha egyezik is a nevük a fiammal, a szerencséjük ne egyezzen . . .

Egyet húzott az üvegből, aztán megkínálta vele Istókot. Ez illendően visszaköszönt és nagyot húzott a butykosból. A gazda pedig rászólt a menyére:

— Zsófi lányom, mi dolog ez? Mért nem kínálod meg a katonát egy kis harapnivalóval? Tudhatod, hogy a katona mindig éhes.

Zsófi fölriadt. Mellette volt a kosár az eleséggel. Az asszonyka engedelmesen föltárta a tartalmát és megkínálta vele a sebesültet. S a míg előszedte az ennivalót, igen furcsán, szomorúan, meghatottan és árván érezte magát. Mert hogy ez az idegen ember is Nagy Istók. Mert hogy az urának is ilyen vöröses bajusza volt. Meg hogy annak is ilyen fütyre mosolyodó szája volt. Meg hogy nemrég az urát kínálgatta így. És ilyenkor az ura nézett rá ilyen nevető, csintalan szemmel és hogy akkor milyen szép volt a világ! A rigó még füttyögetett. A rét még hullámzott. A kökény már kéklett. A kecskerágó rózsállott. A muzsikáló tücsöknek a Szentjánosbogár világított. A hold az ablakra eresztette alá a haját. És az urával akárhányszor találgatták, hol, kinek a kakasa kiáltotta elsőnek a hajnalt? És félesztendeig való sem volt ez a szép világ. Oh, én szép gyönge giliczemadaram!

(Ámbátor, a mi a gyöngeséget illeti, Istók négy zsák búzát is föl-

emelt egyszerre a vállán. Meg az is igaz, hogy Zsófi asszonynak nem egyszer kellett az urát hazaimádkoznia a kocsmából. De az ilyen kemény és rideg vonások eltűnnek abban a lágyan hullámzó mennyei palástban, melybe a holtak öltözködnek a szerető szemekben.)

A két ember falatozott. Az asszonyok nem nyúltak az ennivalóhoz. Az ő ebédjük a siralom, vacsorájuk a sóhaj. A katona hát folytatta a beszédet. Most már egészen familiáris hangon:

— A dupla-drusszámat temetik, úgy-e? A temetésére mennek?

— Nem Bécsben temetjük, — felelt a gazda.

— Hát?

— Hazaviszszük.

A katona legyintett a kezével.

— Mindegy, akárhol fekszik a katona. Aztán nagy parádéval jár a hazavitele. Ha összedűlne Bécsben a Szent István tornya, újra megépíttethetné az árából. Egy ezresbankónak akár mindjárt búcsút mondjon.

Egyet szisszent a katona. A lábába beleütött a fájás.

— No, bolond, no, — hördült föl. — Emmán megint sír a bakkancs után.

— Nem bánom én, ha el is viszik az egész vagyonkámat, — mondotta a gazda sötéten. — Egyes fiú volt, úgyis az övé lett volna. Hadd feküdjünk mind egymás mellett a gyarmati temetőben. Az asszonyok se engednék, hogy idegenben hagyjam. Hol sírnák ki magukat vasárnap?

— Bele is ugranám menten a Garamba, — jelentette ki határozottan Zsófi asszony.

— Meg aztán, — folytatta keserűen a gazda, — mikor majd Itéletnapján a gyarmatiakat vizitálják, mit mondjak, ha kérdik: — Öreg Nagy Mihály, hát a fiad hol van? Tán az is Amerikában maradt? Feleljem: — Még csak nem is Amerikában, hanem Bécsben. Sajnáltam az útiköltséget.

A gazda kinézett az esőbe. A katonás vonásai még keményebbekké, szinte kegyetlenné váltak. Mert két ellenséggel viaskodott: a bánattal és a pénz szeretetével.

Zsófi asszony az étel maradékát kezdte visszarakni és kendőbe csomózni. A katona segített neki, s eközben — hogy, hogy nem, talán azért, mert ő is Nagy Istók Gyarmatról, ámbár csak Tisza-Gyarmatról, — megtalálta szorongatni a menyecske kezét. De megjárta, mert Zsófi asszony ugyancsak ráförmedt, noha mégsem olyan hangosan, mint szeme gyilkos villámlásából várni lehetett volna:

— Maradhasson, mert a körmire csapok!

És azután a sarokba húzódott és megeresztette a sírást, de úgy, hogy a vonat dübörgését is elnyomta. Siratta magát, kinek nincs többé védelmezője, siratta gyászos életét, mely olyan, mint a szétszakított kép, vagy a szétbomlott búzakereszt, melyből csak egy nyalábnyit is alig hagyott meg a szél.

A katona bűnbánóan lehajtotta a fejét, de azért mégis a száján zümmögött a néma fütty.

Ámde megérkeztek Bécsbe. Zsófi a karjára vette a kosarat, az anyjuk pedig az egész úton amúgy is a kezében szorongatta azt a kendőt, a mibe a pénzük meg az írásuk volt bekötve. Leszálltak és végig mentek a perronon, elől a gazda meg a katona, utánuk a két asszony. A gazda szomorúan, elszántan, mint a ki tudja, hogy nemsokára egy nagy szikla fog rázuhanni, hogy összemorzsolja, de neki vaskézzel kell azt föltartóztatnia. A katona, — mivelhogy mögötte ment a dupla-drusza özvegye, — mindenáron el akarta tüntetni a sántaságát, minélfogva folyton olyan mozdulatokat tett, mintha szét akarna rúgni a járókelők közt. A két asszony, tekintettel a következendő szomorúságokra, takarékoskodott a könnyeivel. Csak akkor zokogtak föl, mikor katonát láttak. Mivel pedig lépten-nyomon katonába ütköztek, a takarékosság nagyon nehéz volt.

Az utczán elbúcsúzott a katona.

— No, Isten megáldja magukat. Én erre! Hát maguk?

— Mink a katona-ispotályba.

— Tyűh, atyámfia, annyi itt most a katona-ispotály, mint odahaza a kukoricza-góré! Egy hétig járhatják, mégse érik végét.

— Hát vitéz uram ismeri Bécset?

— Akár a tenyeremet. Iszen itt katonáskodtam.

— Talán eligazíthatna minket a Szent József utczájába?

— Már hogyne! Sokat koptattam én ott a bakkancsot, sok szilvásgombóczot megettem én ott . . . Hát ott az ispotály?

A vitéz igen gyorsan tért rá erre a kérdésre. Úgy látszik, nem akarta részletezni Zsófi asszony előtt, mi módon jutott a szilvás-gombóczhoz.

— Ott, — felelt a gazda.

— Lám, hiszen egy úton járunk. Az én ispotályom is arra van. Hát csak gyűjjenek. Most én veszem a kezembe a gyeplőt. Most már aztán ne búsuljanak, a míg engem látnak . . .

Az elesett Nagy Istók kórháza tömérdek nagy épület volt. Rengeteg pavillon. A főkapuban néhány lábadozó sebesült álldogált. Csonkabonka, sánta, béna, félszemű és felkötött karú katona. Az esőt bámulta valamennyi, az esőt, mely együtt búsul, susog, emlékszik és zizeg az emberrel. Valamennyinek pipa volt a szájában, s leginkább csak erről

lehetett megismerni, miféle nemzetbeli, mert a gyűrött, szürke egyenruhájuk, melynek hátán keresztet vásott a borjú szíjja, meg a sovány, megaszott, fakó ábrázatuk egyformává tette őket. A pipa azonban megvonta a geographiai, etnographiai és közjogi határokat. A nagy, harsona formájú, öblös porczellán-pipa azonnal elárulta a csehet; a hosszú, fenyőtoboz-alakú fehér porczellán-pipa, melyre gyopárkoszorúban sziklán andalgó zerge van pingálva, a zöld Stiria fiára vallott; a kicsi, könnyű, bolondos fapipa a gondtalan tengermellékire és a hetyke makrapipa réztornyocskájával — a magyarra. Ehhez fordult a második számú Nagy Istók.

— Jónapot, földi!

A sebesült morgott valamit. (No, ez bizonyosan kunsági. Az haragszik mindig. De volt rá oka szegénynek, mert hiányzott fél karja.)

— Itt az ispotályi hivatal? — kérdezte Istók.

— Lehet. Van itt ölég, — felelt a makra.

— Halottat kérünk ki.

— Lehet. Az is van itt ölég.

— Beszélhetünk a kommendánssal?

— Lehet. Annyi van itt, hogy válogathatsz benne.

Talán sohasem sikerült volna kicsikarni a makrapipásból, hogy miféle hivatal adja ki a halott huszárt, ha meg nem jelenik a háttérben Zsófi asszony sápadt arczocskája. A porczellán-harsonák, fenyőtobozok, fapipák mind elismerő hódolattal fordultak feléje és olyan füstfelhőket kezdtek okádni, mint az ágyúk valamelyik díszszemlén, mikor a herczegasszonynak akarnak tisztelegni. A makrapipás haragos arcza is megenyhült.

— Az ifiasszony embere halt meg? — kérdezte.

— Az ő áldott jó rozmaringszál ura, az én ártatlan gyöngy fiam, oh, én szerelmes Jézusom ne hagyj el! — jajdult föl a menye helyett az öregasszony.

— Menjenek hát ide az emeletre. Ott van az őrnagy úr. Most épen jó kedvében találják, — tette hozzá gyanusan.

A lépcsőre már elhallatszott az őrnagy úr «jókedve». Harsogó és hörgő hangok rohantak és görögtek ki a hivatal zárt ajtaján, mely előtt bécsi népfölkelő lépdelt föl-alá. Öt lépés előre, öt hátra, s valahányszor a falhoz ért, oly viharral fordult meg, mint a forgószél.

— Jaj, talán be sem ereszt a katona, — ijedezett a néni.

— Iszen csak népfölkelő, — mondotta kicsinylően Istók.

— Aztán az őrnagy úr is kegyetlenül haragszik.

— Nojszen ... az is csak népfölkelő, szegény!

Ezt mondotta Istók vitéz és bátran benyitott a hivatalba. Meg

kell azonban vallanom, hogy abban a perczben, a mint az ajtó becsukódott mögötte és szemben találta magát az íróasztalokkal, melyek mellett altisztek német ujságot olvastak, gyökeresen megváltozott a legény. Kinyúlt, — már a mennyire a sebes lába engedte, — haptákba vágta magát és a hallatlan fütty sem duruzsolt már az ajkán. Még a szószóló szerepét is átengedte Nagy Mihály gazdának. Holott nem is ebben a szobában volt az őrnagy. Kisült, hogy az a harmadik szobában harsogott, de három fal és ajtó sem ártott a hangjának.

A gazda szétnézvén az asztalok közt, észrevett egy szürkebajuszú huszár-őrmestert. Ahhoz járult.

— A kommendáns úrral akarok beszélni.

Az őrmester úgy nézett az emberre, mint a ki azt hiszi, hogy hallucinál. Elszörnyedve kérdezte:

— Kivel, mivel akar kend beszélni?

— Az őrnagy úrral.

Az őrmester, meggyőződvén ily módon, hogy nem képzelődött, hanem valaki csakugyan valósággal beszélni akar az őrnagygyal, a humor terére lépett.

— Most mindjárt?

— Nagyon sürgetős ez az én dolgom.

Az őrmester ünnepiesen szólt.

— Mit gondol, barátom, mi ebben a háborús világban az, hogy: őrnagy úr? Ha valaki az őrnagy úrral beszélni akar, három napig illik várakoznia az ajtaja előtt és akkor is boldognak tudhatja magát, ha az őrnagy úr helyett az őrmester úrral beszélhet!

— Nekünk azonban jussunk van hozzá, mink írást kaptunk az őrnagy úrtól, — mondotta daczosan Mihály gazda. — Add csak ide, asszony a levelet!

Az anyó reszketeg kézzel adta át a levelet, mely tudatja, hogy Nagy István huszárkáplár a bécsi Szent József-utczai katonakórházban hősi halált halt. Az őrmester bólintott:

— Rendben van. Délután háromkor temetik.

— Kit? A fiamat? — torpant vissza Nagy Mihály.

— A középponti temetőben.

— Azzal én nem egyezek. Én a fiamat hazaviszem.

— Attól már elkéstek kentek. Nem lehet.

— Már mért ne lehessen?

— Mert már kiadódott a parancs, hogy ma háromkor temetik itt helyben.

Mihály gazdában megrendült az öreg katona. Az tudta, mit jelent az a mystikus, csudaerejű szó: «parancs», melyen nem lehet moz-

dítani ezer lóval sem. Tehetetlenül nézett szét ebben az idegen, barátságtalan világban és szeme egyetlen pártfogóját, Istókot kereste; ez azonban nagyon mereV ábrázattal fogadta, melyről világosan le lehetett olvasni ezt:

— Hja, a parancs — parancs!

— Nem adom a fiamat, — tört ki az öreg. — Az életét odaadtam a hazának, a halott az enyém. Azt én hazaviszem a gyarmati temetőbe.

— Kend azt teheti, a mi kendnek tetszik, — felelt az őrmester, — de a fia katona, az oda köteles temetkezni, a hova a parancs küldi.

Így hát a kis gyarmati temetőt irgalmatlanul elnyelte a nagy bécsi. Hasztalan könyörgött a szüle, Zsófi asszony szemében is hasztalan esdekelt a kétségbeesés. A könyörgés is, a kétségbeesés is összezúzva hullott le arról a szikláról, melynek «parancs» a neve.

— Legalább hadd lássuk szegényt, ha már kegyetlenül elveszik tőlünk, — mondotta az öreg Nagyné.

— Megláthatják, — barátságosodott neki kissé az őrmester. — Menjenek az ötödik pavillonba, majd fölvitetem a fiukat. De csak öt perczig nézhetik.

— Oh, én édes Megváltóm! Öt perczig!?

— Ez a parancs!

Megint a rettenetes, megvíhatatlan szikla! És mivel a harmadik szobából új hanghullám viharzott ki, a kis vert csapat kisomfordált az ajtón. Ám, alig ért ki Istók vitéz az őrnagy (noha csak népfölkelő őrnagy) büvköréből, megint visszazökkent pártfogónak.

— Ugyan, mit imádkoztak olyan nagyon annak a tintanyaló huszárnak? — feddette a társaságot. — Nem látták, hogy fölfuvalkodik, mint a béka? No, de most már ne búsuljanak, mert én, a míg maguk azzal a dölyfössel győzkölődtek, megtudtam, hogy micsoda pompás temetése lesz az Istóknak! Igaz, hogy tizenhatodmagával temetik, de a mi ráesik belőle, az is fölér egy tuczat gyarmati temetéssel. Tudják-e, hogy katonabanda fújja a temetésén?

— Katonabanda? — rebegte Zsófi asszony olyan meglepetéssel, mint mikor valaki hirtelen nagy fényességbe néz. Meg is rázkódott bele.

— Az fogja kimuzsikálni az Istókot, — kedveskedett, örvendve a hatásnak, a második Istók. Mert igaz szívvel igyekezett megvigasztalni a szomorú csapatot. De Nagy Mihály mogorván rántott egyet a vállán:

— Egy kis muzsika nem ér föl a fiammal!

— De nem addig van az! Ez még semmi, — buzgólkodott Istók. — Hanem maga a püspök fogja temetni. A püspök!

— Hát még ne is püspök temesse azt, a ki a hazáért halt meg! — daczolt az öreg. — Még ha az esztergomi primás lenne!

Nagy Mihályné azonban lépen ragadt. Elandalodva szólt:

— Istenem, még sohasem láttam püspököt temetésen.

— Aztán egy generális, meg rengeteg tiszt úr fogja kiséri a koporsóját, még pedig csupa parádéban.

— Ha generális, csatában a helye, — okvetetlenkedett Nagy Mihály, noha a szíve megdobbant. — Mit keres a generális a bécsi temetőben?

— Azonkívül, — folytatta a katona, — kirukkol a század és lőni fog az Istók tiszteletére. Hát mit akarnak még egyebet? Vitte-e valaki Gyarmaton ennyire?

Oh, röpke az asszonyi szív! A két asszony már kezdte összeilleszteni gondolataiban a katonabandát, a püspököt,a generálist, meg a századot — és alighanem nagyon csábító kép származott belőle, mert megtetszett rajtuk egy kis enyhület.

Csak Mihály gazda nem békült ki a pompás temetéssel. Ő egyre makacskodott.

— Mégsem hagyom itt. A mint lehet, kiásatom és hazavitetem — még ha dupla költségbe kerül is. Még ha adósságba keveredem is!

No, de ez csak szelid zsörtölődés a sorssal, mely ezekben a napokban nem nagyon nézegeti, királynak vagy koldusnak ábrándjait tépi-e szét. Hiszen tudnivaló, — Nagy Mihály is sejti — hogy a mint az idő szitálni kezdi porát, az ilyen drága és érzelmes gondolatok is megszürkülnek. Ellenben a fényes bécsi temetés egyre legendásabban fog végigvonulni az emlékekben, a beszélgetésben, korcsmában, fonóban. Mert hiszen végre is ugyanaz a nap süt a bécsi temetőre is, a melyik a gyarmatira. (Ezt nem én mondom, hanem Nagy Mihály fogja valamikor mondani magamagának.)

Az ötödik pavillonban már volt két gyászbaborult sereg. Az egyik csapat tiroli, a mi látnivaló volt abból is, hogy embernek, asszonynak egyformán fajdkakas tollával diszített kalap volt a fején. A másik csoport polyák volt, viharverte, csüggedt nép, mely nemcsak a fiát, hanem az otthonát is elvesztette. Ezek is halottjukra várakoztak, a kit a pinczében levő halottaskamrából lift szállított föl. A lift fölvitte a mélységből a nyitott koporsóban fekvő szálas tirolit, a ki az üvegfalon át megmutatta övéinek viaszszínű, mozdulatlan ábrázatát. Az üvegfalat a járvány tette az élők és holtak közé. Fölhangzott a tiroli asszonyok görcsösen zokogó, havas szél zugásához hasonló jajveszékelése. Mikor az öt percz elmult, a katona lassan alámerült a mélységbe, hogy utána

a polyák legény arcza emelkedjék ki a sötétségből és megzendüljön a lengyel asszonyok elnyujtott, siralmas, énekes panasza.

Harmadikúl Nagy István huszártrombitás érkezett föl a sülyesztőből. Ott feküdt soványan és elcsigázottan, de nyugodtan, olyanképp merülve bele a halál árnyékaiba, mint mikor valaki azzal a tudattal hal meg, hogy nagyon közönséges dolog történik meg vele. Egyszerű, paraszti arcz, de rá volt írva minden szerénységében és minden szépségében a becsületes, hű, bátor, tiszta katona-halál. Az az erős, komoly, méltóságos magyar halál, mely egyforma odahaza a szalmafödeles házban, mikor a lélekharang ring be az ablakon és a csatamezőn, mikor az ágyúdörej tombol a föld hátán és az ég keblén. Rá volt írva élesen kiemelkedő, megfogyott arczvonásaira az az öt hónap, mely hallotta a trombitájának rivalgását a lengyel síkon és a gács halmokon, — és annyi atyánkfia, barátunk, honfitársunk, annyi letépett élet, ellobbant ifjúság, elhervadt virág, eltűnt boldogság története.

Hajh, mindnyájunkhoz oly közel van ez a sápadt huszár! Így feküdt a przemysli kórházban kis hugom vőlegénye; atléta alakja ilyen mozdulatlanul nyúlt el elhagyatott ravatalán; így pihent a halál bátor, lelkes szemein. Így feküdt a grodeki lazaret szalmáján a szegény kis káplár. Ilyen sápadt és fagyos volt rózsás gyermekarcza, míg fehér homloka fölött ragyogott édesatyjának, a *Korhadt fakeresztek* írójának, legszebb hősi legendája. Így feküdt valahol, valamely zugában e forró földdarabnak mindnyájunknak valamely kedvese, elválasztva a mérhetetlen távolságtól, mint a hogy ezt a halott huszártrombitást választja el kedveseitől a homályos üvegfal. És úgy tetszik, mintha abból a sülyesztőből, melyből a garamgyarmati Nagy István teteme fölemelkedett, végtelen rendben jönnének föl az elesett magyar hősök, huszárok, bakák, öregek, ifjak, férfiak, gyermekek . . . Vaskarú emberei a Tisza füzeseinek és az Alföld tanyáinak, örök álomban; dalos szántói, vetői a Tuladuna lankáinak, elnémultan; tölgyderekú férfiai a Felföld folyóáztatta fennsíkjának, letörten és eleven fenyőfái a székelyfajtának, földre borultan. Szívemen vérkönny égő patakja árad át, látván kis nemzetünk rettentő áldozatát — és lelkemben tavaszi hangok zsongnak, érezvén e drága áldozat fenségét, az ősi virtusok föltámadását, a kikelet fényét, e bibor vetés arany aratását. A halott huszár trombitája nem némult el. Ott rivalg a csatamezőn szélben és hóviharban és vele üvöltenek a honfoglaló magyarok harczi tülkei, vele sivalkodnak a török sípok, vele sírnak a tárogatók, vele harsognak a 48-as kürtök — időtlen-időkig.

. . . Ámde, hova ragadt a tollam? Hiszen nekem a népeimmel kell maradnom, öreg Nagy Mihálylyal, a ki kalapját levéve fejéről, melyet gyér haj pásztázott végig fülére fésülten, úgy állt helyén, mint a kőszobor;

a második Nagy Istvánnal, a ki bár sok halált látott, sőt állítólag adott is, most megilletődötten áll a halott előtt és látnivalóan kipergett minden léhaság a gondolataiból. Főkép pedig öreg Nagy Mihálynéval és Zsófi asszonynyal, annál is inkább, mert olyan rendesen, szívet szakgatóan és egetvívó jajjal siratták el Istókot, hogy a tiroli és a polyák csapat elámultan fordult meg az ajtóban. A két csapat asszonyai lesütötték a fejüket és elismerték magukban, hogy a mi a siratást illeti, a két magyar asszony legyőzte őket — noha kisebb erővel volt jelen.

Hanem hát az öt percz letelt, Istókot elnyelte a mélység, — és így a második Istókot is útjára lehet bocsátani, mert hogy neki is jelentkeznie kell a maga ispotályában.

— Megy már? — sajnálkozott Nagy Mihály. — Azt hittem, elgyün a temetésre.

— Nem lehet. Mindenütt morog ám egy mérges őrnagy!

— Hát a jó Isten áldja meg. El ne kerülje a házunkat, ha útja Garamgyarmatra viszi.

Aztán kipp-kopp, Istók jobbra sántított, Nagy Mihályék balra ballagtak . . .

Hanem mikor ebédután Mihályék épen leszállottak a villamosról, mely a temetőbe vitte őket, ki billegett velük szemben? A tiszagyarmati Nagy Istók.

— Hát vitéz uram, mit keres erre? — örvendezett Mihály.

— Én? Semmit. Itt van a szomszédban az ispotályom. De maguk hova, merre?

— A temetőbe.

— Az ám! No nézd! Majd elfelejtem, hogy most temetik a druszát. De ha már itt vagyok, megnézem ám azt a pompás temetést.

Hát az bizony pompás volt és egészen olyan, a milyennek Istók igérte. Vagy még szebb. Nem is egy generális volt ott, hanem kettő, aztán nemcsak a püspök, hanem két öspörös is, az egyiknek még szakálla is volt. Az eső is elállt és a nap kisütött. A katonabanda gyönyörűen fujta, a század olyan szépen lőtte a sortüzet, hogy bár az öreg Nagy Mihályban tovább szomorkodott az apa és a hazafi: a régi, obsitos katona határozottan meg volt elégedve. Mire véget ért a temetés, az asszonyok teljesen megbékültek azzal a gondolattal, hogy Istók a bécsi temetőben fekszik, sőt a fájdalmuk élét is eltompította a szép utolsó tisztesség.

Zsófi asszony elgondolkozva szólt:

— Nem is olyan nagy baj, hogy szegény Istók idekerült. Ha reggel fölülök a gőzösre, ebéd előtt Bécsbe érek. Kedvemre kisírhatom magam az uram sírján . . . Estére otthon lehetek tehenet fejni.

A második Nagy Istók sóhajtott. Igen epedő volt a sóhaja.

— Ilyen asszony kéne nékem, a ki így szereti az urát! — gondolta magában.

A temetés után Nagy Mihályék a pályaudvarra igyekeztek. A gazda ismét elbúcsúzott Istók vitéztől, mert csakugyan nem kívánhatta, hogy egy sebesült, a kinek a temető mellett van a kórháza, elmenjen velük a magyarországi pályaudvarra, mely a város másik szélén van. Nagy csudálkozására Istók így kiáltott föl:

— A vasútra mennek? No lám, iszen én is arra megyek. Épen útba esik arra az ispotályom. Gyerünk no!

Megindultak. Az asszonyok már nem sírtak föl minden katona láttára, csak Mihály gazda zordonkodott megingatlanul. Ő most már három ellenséggel viaskodott: a fájdalommal, a bécsi temetéssel és a hazavitel dupla költségével. Sőt egy negyedikkel is: azzal a gondolattal, hogy hátha mégis meggondolja a dolgot és nem exhumáltatja a fiát . . . Lám, az asszonyok már bele is nyugodtak. Egyszerű lelke kegyetlenül hánykódott e nagylelkű és kishitű érzelmek hullámain.

Ám egyszerre fölriadt töprengéséből. Egy hang hasított bele a szíve közepébe. Valahol trombita harsogott . . . A temető mellett huszárszázad lovagolt. Annak az élén fujta a trombitás.

Recsegő, győzelmesen szálló, friss hangok voltak ezek, melyek mintha egyenesen a fia trombitájából harsognának az öreg ember felé Mintha a fia üzenné neki a trombita száján:

— Édesapám, ne búsuljon. Akárhol fekszem én, a lelkem Gyarmaton fog mulatni, az éjszakában, a holdsugárban és a katona-nótákban.

És a trombita-harsogásban mintha a garamgyarmati sirokban porló Nagyok beszélnének hozzá:

— Ne búsulj, Mihály. Akárhol nyugszik a te vitéz fiad, köztünk lesz ő örökre a gyarmati temetőben, az első helyen.

Azután, mikor a trombita lelke halkan elszállt rézajkáról, az öreg Mihályban régi emlékek olvadoztak föl és csöppentek szívére: mintha nagy messziről, a multból egy ifjú katona beszélne hozzá, a ki hasonlít a fiához, de a ki mégsem az, hanem ő maga. Ez szól hozzá: No, öreg, nem kell okoskodni . . . A parancs — parancs . . . Ennek így kell lenni.

Mihály gazda és a két asszony sorsával már kissé megbékülten ballagott a pályaudvar felé. A romok fölött megszólalt halkan és hangosan az új élet vigasztaló trombitája. A gazda még tréfált is, mikor vonatinduláskor elbúcsúzott a tiszagyarmati Istóktól:

— Aztán, katona uram, ha meggyógyul a lába, — ne le- hanem fölküldesse magát. Bosszulja meg a fiamat a muszkán.

A vonat elindult. Istók azt remélte, hogy Zsófi asszony kitekint a kedvéért vagy egyszer a vonat ablakán. De mivel a gyászos özvegy

ezt a világ minden kincséért se tette volna meg, Istók elégedett is volt, meg dühös is.

— Ilyen asszony kéne énnékem, a ki így gyászolja az urát! — gondolta elégedetten. — Hanem azért, még se kellett volna olyan büszkének lennie, — toldotta meg a gondolatot dühösen. — No, de csak kerüljön elém a muszka! — Azután csak legyen vége a háborúnak és kerüljek vissza . . .

A fütty megint ott dudorászott a száján, — de most már hallhatóan.

EZERKILENCZSZÁZTIZENNÉGY.

Rákosi Viktortól.

Csöndes éjjel. Ragyognak a csillagok.
Névestéről hazafelé ballagok.
Nem nótáztunk, nem vertük a zongorát,
Sose ettem ily szomorú vacsorát.

Egy év előtt milyen más volt itt a kedv!
Literszámra dőlt belénk a szőlőnedv,
Nóta harsant, döngettük a zongorát,
Sose ettem ilyen vidám vacsorát.

... Az asztalfőn Kántor néni üldögélt,
Szomszédjával fojtott, bús hangon beszélt,
Hat hét óta keresi már a fiát, —
Sose ettem ily szomorú vacsorát.

Én mellettem Bódán Pálné üldögélt,
Pergő nyelve egy árva szót se beszélt,
Kozákroham tiporta el az urát, —
Sose ettem ily szomorú vacsorát.

Körülöttünk sápadt kis leány forog,
Tavaly ujján még jegygyűrű villogott;
Ha nem látják, két szemén könny csillog át, —
Sose ettem ily szomorú vacsorát.

Egy szív van itt, a melyhez nem fér a bú:
Anyámé, ki máskor mindig szomorú,
Nézi, nézi nyomorék, púpos fiát, —
Sose ettem ily szomorú vacsorát.

Csöndes éjjel hazafelé ballagok,
S a ragyogó csillagokhoz fordulok:
Én Istenem, hallgasd meg e hő imát:
Hozd vissza a régi vidám vacsorát!

A XXXIII. ZSOLTÁR.

Kozma Andortól.

Szent örömre gyúljatok, hivők,
Ha Istenről szól az ének.
Csak repesve dícsérhetik Őt,
A kik igazságban élnek.
Vigan hát a dalra,
Mely Őt magasztalja
S pendüljön a húr,
Csengjen minden össze
S zöngje messze, messze,
Mily dicső az Úr!

Nosza, vígan énekeljetek
Gyönyörü új verset Róla!
S adja hozzá a kiséretet
Sok-sok hangszer szépen szólva.
Mert Ő az igazság
S az állhatatosság,
Szava szent igaz —
S a mit Ő cselekszik,
Mind örökös lesz itt
S jól van téve az.

Az igaz itélést kedveli,
De irgalma mégis áldott.
A mindenség Véle van teli,
Igy kormányoz Ő világot.
Egy szava elég volt —
És meglett az égbolt,
Mely ma fenn ragyog —
S egy lehelletére
Seregül az égre
Gyűltek csillagok.

Az Úristen kényszeríti be
Medribe a tenger árját
S Ő helyezte csudás mélyibe
Az örvények titkos száját.
A föld minden tája
Rettegve csodálja
Őt műveiben!
S minden földi élő
Legyen istenfélő
S áldja Őt hiven!

Mihelyt Ő kimond csak egy igét,
Mindjárt valóra is vál az —
S ha parancsol bármit bármikép,
Rögtön úgy van téve már az.
Pogányok tanácsát,
Sovár óhajtását
Az Úr elveti —
S a mit egy-egy fondor
Nép maga kigondol:
Semmiség neki.

De az Úr tanácsa megmarad,
Becse annak sose' vész ki.
Örök benne minden gondolat,
Időmúlás nem emészti.
Csak oly nemzet boldog,
Mely Elébe omlott,
Mert szerette Őt,
Utjaira lépett
S kiválasztott nép lett
Szent színe előtt.

A nagy Isten magas mennyben ül
És alátekint szemével.
E világra néz onnan fölül
Minden nemzetekre széjjel.
Fénypalotájából
A sugár aláhull
S világítva itt,
Az Egek Királya
Látja és birálja
Földi fiait.

Ő formálta az ember-szivet,
Nincs Előtte annak titka,
Bármi ármányt bárki rejteget,
Látja Ő kivilágítva.
Országló királyok,
Tábort a kik járnak,
Nem birnak Vele.
Bármely harczok hőse,
Rettentő erőse
Elvész Nélküle.

Ki magát csak gyors lovára bizza,
Könnyen megcsalódik abban.
Ki dicsekszik, hogy aczél az izma,
Sokszor szégyent vall a hadban.
De, ki háborúban
Megbizik az Úrban
S Hozzá esdekel,
Az sosem veszt rajta,
Azt Ő szemmel tartja,
Az nem eshet el.

A hívőkre gondja rátalál
S fegyver ki nem oltja éltük,
Sem a szükség, sem az éhhalál,
Mert az Isten áll ki értük.
Im, ezért az Úrhoz
Lelkünk felszomjúhoz
S pajzsul kéri Őt,
A ki hozzánk végül
Leszáll segítségül —
S győzünk mi, hivők.

Rajta hát, örüljünk Benne mi,
Kiben örök védőt leltünk.
Benne bízni és reményleni
Sose' szünjön a mi lelkünk!
Szent neved dicsérjük,
Védelmedet kérjük,
Oltalmunk Te vagy, —
Mint mi bízunk Benned,
Ránk úgy hints kegyelmet,
Isten, el ne hagyj!

II.

A LXX. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS

1916 FEBRUÁR 6-ÁN.

SHAKESPEARE ÉS ARANY.

Elnöki megnyitó beszéd.

Beöthy Zsoltól.

Tisztelt közönség!

«Nagy vagy, uram, a nagyokban és nagy vagy a kicsinyekben». A zsoltárírónak ezekkel a szavaival Arany János jellemezte Shakespeare-t, az emberi léleknek és életnek leggazdagabb és legmélyebb drámai ábrázolóját, kinek halálára ezzel az esztendővel következett el a háromszázados forduló. Társaságunk, mely a keresztyén világ legnagyobb költőjének cultusát jóformán keletkezése óta lelkes kitartással és sikerrel szolgálja, ennél a nagy fordulónál sem nyomhatja el kegyeletes megemlékezését. Nem, ellenére rágalomnak és erőszaknak, vérnek és tűznek, melylyel Shakespeare nemzete, az ő erkölcsi codexét sutba dobó mai népe, vagy inkább mai vezetői reánk törnek. Mi háborúnkat az igazságért és műveltségünkért viseljük: csak ezt szolgáljuk nyiltan vallott kegyeletünkkel is az igazságnak és műveltségnek minden igazi fölkentje iránt. Szolgáljuk hitünket, hogy az emberiség nagy eszményei nem foszlanak szét a gyűlölködés és öldöklés puskaporfüstjében. Szolgáljuk lelkünk szükségérzetét, mi a «barbárok», hogy ime most is, mikor vérünk foly és kenyerünk fogy: még van koszorúnk a szellem fejedelmeinek. De bármily szokatlanul hangozzék is, szolgáljuk nemzeti érzésünket, lelkünk magyarságát, melynek legnagyobb költői mesterei tanítványokul ültek Shakespeare lábainál. Valóban erre gondolva, szinte észak legnagyobb művészének, Rembrandtnak egy híres képe tűnik képzeletünkbe: az *Anatomia*, Tulp mesterrel és az ő mester-tanítványaival, kiknek az emberi test szervezetét mutogatja és magyarázza. Így veszik körül a mi költőink egy század óta, költészetünk legfényesebb századában: Katona, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Petőfi, Arany egész Rákosi Jenőig az emberi lélek anatomiájának legnagyobb költői mesterét. A mit tanulnak tőle, azzal magyar eredetiségök izmosodik, a magyar szellem gazdagszik és emelkedik, a magyar erő gyarapszik.

A mestert környező s ajakán csüggő nagyjaink között ott van Arany János is, kinek meg születése centenniuma felé közelgünk. Alig-

hanem akkor hallotta először Shakespeare nevét, mikor a színpad lidérczfényétől kábított s a debreczeni collegiumtól búcsúzó deáknak jó öreg professora azt adja útravaló tanácsul: «Csak Sekszpírt, domine, csak Sekszpírt!» De fénykörébe utóbb kerül: a szalontai iskolamesteri, majd jegyzői szobában, a kénytelen lemondás, a nagy kiábrándulás és a boldog kötelességteljesítés napjaiban. Olvassa németül, majd Hamlet monológjával kezdi az angolt. Minél inkább oszlik élte útjáról a köd; minél inkább éreznie kell, hogy ez az út fel a magasba, az ő közelébe vezet: annál mélyebben érzi varázslatát, a legcsodásabb éleslátásnak és a legszeszélyesebb képzeletjátékoknak, a legplastikusabb kialakításnak és a legkápráztatóbb színjátékoknak, ezek rejtelmes összeolvadásának varázslatát. Fordítani kezdi *János királyt*, a Vörösmartyval és Petőfivel tervezett közös vállalat számára. Majd több töredék és kísérlet után, melyek egyikét (*Macbeth*ből) ép mai emlék-ülésünkön bemutatnunk nekünk jutott a tisztesség, befejezi a *Szentivánéji álmot* és *Hamlet*et, bizonyára a legművészibb tolmácsok egyikeül, kiknek ajakával Shakespeare valaha idegenben hódított. Azonban Arany a saját költői szárnybontásának, röptének erejében és fenségében is mind közelebb jut a mesterhez. Költészetének legeredetibb és leghatalmasabb ágát az ő bélyegével jelölte az a magyar műbíráló, ki minden kritikusaink között legjobban gyűlölte a phrasist és a nagyzást; Gyulai nevezi Aranyt «a ballada Shakespearejének». Szász Károly akadémiai emlékbeszéde pedig életének és költészetének tragikai jellemében keres vonatkozást.

Kétségtelenül tanulságos lenne Shakespeare és Arany viszonya mind e mozzanatainak pontos kritikai és történeti feldolgozása. De viszonyuk a lelki élet búvárára nézve talán nem ezekben a külső adatokban, sőt nem is a hatások megjelölésében a legérdekesebb, hanem az élet hatásainak összevetésében, melyek a két szellemet érték és vezették. Századok és tengerek választják el őket: a stratfordi fiatal csavargót, ki világgá indul s a «vándorczipójával» és csalódott szívével kóborló debreczeni deákot; a hazája nagyságát, legyőzhetetlenségét, világuralmát hirdető költőt s a nemzetének halálos sebeit kötözgető énekest; a dicsőség ormáról a boldog otthon nyagalmába tért földesurat s a beteg öreget, ki mindhiába vágyik a pihentető «fecskefal» után. Csak a nyomorúság födele egy, mely alól mind a ketten éltök útjára indulnak; maga ez az életút, természetök, törekvéseik, sorsuk: egészen mások. És mégis: a legérdekesebb kapcsolatot, a legtanulságosabb találkozást mutatja, géniusuk közösségénél fogva, költészetök fejlődését, irányait jellemző érzésvilágoknak s ettől feltételezett világfelfogásuknak alakulása. Csak erre a találkozásra törekszem egy-két szóval rámutatni, nem pályájokat, tehetségöket és termését művészi értékök és jel-

lemök szempontjából vetni össze. Csupán a művészi pálya sugallóját, a művészi termés igazi talaját: érzésvilágukat, a mint munkájokban megnyilatkozik; szemöket, melylyel a világba és az emberekbe néznek s a melyben hit és öröm, bánat és keserűség, megnyugvás és lemondás tükröződnek, mindenekfölött és állandóan: egy kérdés az életről és az élet értékéről.

A párhuzamosságnak az a jelensége, mely a felületesebb szemlélőnek is fel fog tűnni, nemcsak a két nagy szellemnek némi megközelítésére segíthet bennünket, hanem elméleti tanulságot is nyujt. Utal arra, hogy a művészi alkotásoknak és alkotások sorának igazi csirája az életbenyomásokat kísérő s a több vagy kevesebb maradóssággal lelkünkbe gyökerező érzéseinkben van; a bennök megnyilatkozó világ- és életfelfogásé pedig abban a hangulatban, a melylyé érzéseink szövődnek együvé. De figyelmeztet Shakespeare és Arany fejlődésének találkozása a művészi lelkeknek bizonyos egyetemes rokonságára is, mely nemcsak a fogékonyságban s a reactiók hevében és mélységében jelentkezik, hanem a reactiók jellemében és állandósulásában is.

Azokról az élményekről, melyek Shakespeare lelkére alakítóan hatottak, jóformán semmit sem tudunk; a történet múzsája az egész emberiség életének ez egyik legnagyobbszerű jelensége előtt bekötött szemmel haladt el. Lyrája sem világosít föl, inkább megzavar. Érzésvilágának jellemző elemeit és fejlődésöket csak drámaköltészetében kereshetjük. Ha drámáinak pontos és kétségtelen időrendjét nem tudjuk is megállapítani: a ránk maradt néhány adat és a stílkritikának combinált módszerei segítségével mégis elég biztossággal oszthatjuk be őket, keletkezésök rendjében, három csoportba. E beosztás Shakespeare lelki életének is három korszakát választja el: *az ifjú optimismus korát, a nagy tragédiák korát* és *a rövid búcsúkort.*

Aranynak nemcsak külső életét ismerjük részletesen, hanem a belsőt is. Lyrája minden tartózkodásának és szemérmének ellenére, híven tárja fel belső világát, az élet hatásait lelkére, nagy és kis változásait s bizton rávezet epikai alkotásainak is érzésvilágából fakadó motivumaira, felfogására, hangjára. A mint ezzel az eligazító fonállal tekintjük végig költészetét, hangját, indítékait, életfelfogását, mindazokat a mozzanatait, melyek a maga érzéseiből szivárognak: ennek a költészetnek s Arany benne megnyilatkozó lelki életének is három korszakát választhatjuk el. Ezt a három kort: a forradalom előttit, a forradalom utánit és az öreg kort, bátran és találóan jelölhetjük a Shakespeare-nél használt nevekkel: *az ifjú optimismus kora, a tragédiák kora* és a *búcsú-kor.*

Az elsőnek lelkivilágát, a mint költészetükben fölragyog, nem

határozhatjuk meg mélyén azzal, ha általánosságban az ifjúság derűs lelkének mondjuk. Az is; de valami határozottabb. És nem szabad felednünk azt sem, hogy mindkettőjük költői fellépése már életöknek harminczadik éve felé esik, tehát olyan életkorra, melyet épen az ifjúság lelkének legigazabb és legnagyobb költői tolmácsa: Petőfi már nem is ért meg. Shakespeare-nek ebből az idejéből, a XVI. század utolsó évtizedéből, jelentősebb és jellemzőbb darabjai: a *Szentivánéji álom*, *Romeo és Julia*, *III. Rikhárd* és a *Velenczei kalmár*. Minden elárad az ifjúság heve, képzeletének szeszélyes és tarka színjátéka, mely édes könnyet és vidám mosolyt fakaszt; de nemcsak ezek, hanem legmélyén egy boldog optimismus, hitének és szeretetének egész melegével élet és emberek iránt. Csupa báj, csupa szeretet, csupa hit mindenfelé, nem csupán az atheni tündérjátékban. Vajjon *Romeo* az igazi tragédia sötét árnyékát borítja-e lelkünkre: érdemes-e élnünk? Nem inkább a szerelemnek édes, halhatatlan diadaléneke-e, mely mindenen, még a halálon való győzelmét is ünnepli? *Rikhárd* borzalmas dicsősége és bukása is az életnek rejtelmes szövevényei közt a szeretetnek eligazító, megváltó erejére utal; a sötétlelkű gyilkos bizton indul útjára azzal a vallomással: «én senkit sem szeretek» s szörnyű bukása azzal a sóhajtásával lesz teljessé: «engem senki sem szeret». Shylok történetében a szenvedélynek legádázabb erejét, a törvény betűjének legkérlelhetetlenebb követelését, mikor a gonosz szolgálatába áll, milyen könnyen veri le egy kis bátorság, egy kis jóság, egy kis okosság. Mindez olyan lelket nyilatkoztat meg, melyben élet és képzelet egybeolvad; egy boldog lelket, mely tévelygések után lerázhatta bilincseit, megtalálta arany szabadságát, ebben lelkének alig sejtett kincseit, az alkalmat érvényesítésökre és egész boldogulását.

Aranynak forradalom előtti költői világa fölött szakasztott ez az optimismus tündöklik. Forrása és formái mások, de lényege ugyanaz. Aranyt fiatal ábrándjai nem a tető felé ragadták, mint Shakespeare-t, hanem hinárba csalták; onnan menekült vissza világtalan atyjához, a kötelesség nehéz útjára. Shakespeare útja el az övéitől, Londonba, a szinházhoz: menekülés volt tévelygések és nélkülözések közül; Arany útja a színháztól, Szigetről vissza Szalontára, az övéihez: szintén menekülés volt, de a tévelygések közül a mindennapiság szürke nyugalmába. A művészi képzelet tündérvára összeomlott szemei előtt s a romok közül a lelkiismeret kigyói bújtak elő; ezek elől menekült. Bármily keserves csalódás tüskéjét hordozhatta szívében: mindig uralkodó erkölcsi érzése bizonyára föl-földerítette, hogy a kötelességnek erre az útjára eljutott. Azután ez úton, nehéz és szegényes lekötöttségében, minden reménységének ellenére, szinte észrevétlenül, egyszerre csak

elérkezik teljes belső felszabadulásához. A múzsa csókját, Petőfi kezeszorítását érzi. Ki hitte volna ezt? Hát nem szép, nem igaz, nem szeretni való-e ez az élet, nem az-e, a minek ragyogó képzeletünk festi? A nemzeti élet levegője is, melyet a mult század negyvenes éveiben beszí, tele reménynyel és bizodalommal a jövőben. Lelkének ezt az uralkodó hangulatát értető művészettel festi a *Télben*, melyet mintegy vezérhangul első helyre tett kisebb költeményei között: ha a valóság tele zord és sivatag, elutasítja magától s a költészetnek örökzöld tavaszába merül. A mit beszél, hisz, akar: olyan erősen el tudja képzelni, hogy számára életvalósággá lesz. Mikor Petőfi köszöntésével «az üstökös becsap szűk lakába», verses felelete szerény boldogságának biztos hitét lehelli. Az a tiszta sugár világítja be, melynek derüje ott játszik a *Tudós macskájá*ban, a *Méh románcá*ban s Aranynak e korbeli egész költészetén; még balladája is a derült lelkesedés hangján zendül meg *Rákócziné*ban. De a Shakespeare-nél emlegetett fiatal optimismus, mint Arany világának is uralkodó mozzanata, legvilágosabban nyilatkozik meg ez évek fő munkájában, *Toldi*ban. Meséjének szigorú okozatosságában, biztos lélektani fejlesztésében elbájol optimismusának tiszta és meleg naivitásával, melylyel szinte a mesékre emlékeztet. Minden csupa ifjúság, csupa erő, csupa szeretet, csupa igazság, csupa napfény; az élet viharai csak arra valók, hogy a deréknek kibontsák szárnyait, a gonoszt pedig elsöpörjék. Az irodalomtörténeti kritika mintegy a magyar demokratikus fejlődés symbolumának szokta tekinteni a *Toldi*t; azt hiszem, helyesen. De nem nyilatkozik-e meg benne valami ennél is subjectivebb: valami Aranynak magának erőérzetéből, már meg is indult diadalútja reményeiből? *Toldi estéje* is a forradalom előtt készült; de nem csendül-e meg gyöngéd humorában, melylyel a kortól elmaradó hős öreget sírjába kiséri, valami fiatalos kedvtelés hangja az idők feltarthatatlan és kiméletlen haladásában?

Azonban mind Shakespeare, mind Arany egére felhők gyülekeznek. Shakespeare-nek a költészettől mind mélyebbre és mélyebbre vezetett lelke szédítő örvényekig jut, míg az életnek mind tágabb és tágabb forgatagaiba merülése megrendítő sorsfordulatokat és végzetes csapásokat láttat és éreztet vele: nemzete és a világ sorsának szédítő fordulatát a győzhetetlen armada pusztulásában; baráti pártfogóinak véres bukását a hatalom legfelsőbb polczáról; egyetlen fiának és atyjának elvesztését. Ez az idő az, melyről Hallam írja: «Úgy látszik, volt egy korszak Shakespeare életében, mikor szíve megnehezedett és megbetegült s meg is hasonlott a világgal és önlelkével. Elvesztegetett órák emléke, eltékozolt és viszonzatlan érzések kínja, az emberi természet sötét oldalait illető tapasztalatok, — mindezek a nagy szellemnek legmélyébe

hatottak s nemcsak *Lear* és *Timon* conceptióját sugallották, hanem egyetemesebb jelleggel mintegy az emberiség feddőjévé avatták.»

Bármily bizonytalanok találgatásaink e változás legmélyebb forrásaira és menetére, kétségtelen, hogy Hamlet keserűségében, melylyel életet és embereket eláraszt, vonatkozásaiban, erejében, hangjában valamely subjectiv érzés zokogását halljuk. Kétségtelen, hogy körülbelül a századok fordulóján Shakespeare és hangulata, érzésvilága árnyékot borít az életnek phantasiájában rajzó képeire s megérleli lelkében azt a világfelfogást, melyből nagy tragédiái születtek. A tragikus kor: *Julius Caesar, Coriolan, Hamlet, Othello, Lear* és *Macbeth* kora ez. Más világ, mint a korábbi, vagy más lélekből és más szemmel nézett és látott világ. Maga a hang, melyen ez a világ szól, érezteti a változást; ha a korábbi drámáknak legerősebb tragikus accentusait összevetjük Lear bomlott átkaival s Cordélia elsiratásával, Hamlet szívtépő töprengéseivel és Timonnak szavakban tomboló kárhozatával: bizonyára érezni fogjuk már ebben a különbséget. Hát még a felfogásban! Az emberi természet, az emberi lélek mélyén titkos hatalmak rejtekeznek, melyek embervoltunknál fogva szinte ellenállhatatlanul lesznek úrrá felettünk s bűneink boszuló kísértetekkel népesítik be világunkat. Embervoltunkat lenyűgöző végzetünk s embervoltunknál fogva fölemelő felelősségérzetünk örök küzdelmének képe ez a tragédia, Goethe szavával: «az emberi végzet nyitott könyve». Ez a felelősségérzet, a mint a költő lelkéből a világ forrongó folyására átárad: a tragikus küzdelem mámorában el-elnyomva, a bukásban azután föl-fölébredve: ép oly jellemző mozzanata a shakespearei költészet e legmagasabb emelkedésének, mint a korábbinak az optimismus. Jellemzi hőseit, jókat és gonoszakat egyaránt, a mint szikráit a sorsnak sújtó csapásai kemény valójukból kicsiholják. Hamletet szinte megkötözi, Othellónak egész csodálatos búcsúját átzokogja, Macbethnek álmát rabolja el s Learnak még bomlott elméjén is át-átczikázik.

Arany lelkére ugyanez a ború nehezedik a forradalom után. Ugyanez, de forrásaiban, fejlődésében, vagy inkább beáradásában világosabban áll előttünk. Egész külső és belső élete: hazája és tűzhelye, nyugalma és reményei, biztossága és épsége egyszerre pusztulóban. A nemzet ügye, igaza leverve; halhatatlan barátja, Petőfi odavan; makacs betegség kezdi gyötreni s az ő szerény életútja elvágva s szülőföldétől búcsút venni kénytelen; utóbb leányát veszti el. Hogy gyászának érzései milyen mélyek, határozók s így egész belső világára átáradók voltak, mutatja az, hogy az mit örökre elvesztett: szülőföldét, barátját, gyermekét évtizedeken át, egészen haláláig gyászolja. Igazán csak bujdosónak érzi magát a földi téreken. Még költészete

is csalódást terem számára: a classikai izlésű kritikától meg nem értett és elutasított *Nagyidai czigányok* balsikere mélyen elkeseríti.

A mint a *Télben* régi hangulatát festi, ezt az újat a *Letészem a lantot* tolmácsolja: «nem az többé, ki volt egykor; oda van, érzi, oda van lelkének ifjúsága.» Mi köszöntött helyébe? A ki tartózkodó, nyugodt, csöndes személyiségének felületesebb benyomásából következtetett, talán inkább a komor bánatba, a fájdalom melancholiájába, a lélek háborgását ellankasztó csüggedésbe merülését várta volna. De visszahatásul nem az következett, hanem mint Shakespeare-nél, a tragikus érzések, tragikus világfelfogás belső, önkínzó lobogása. Sorsunknak és sorsának viharai az emberi érzésvilágnak legfájdalmasabb, de legmélyebb és legmagasztosabb elemeit verik benne felszínre. Küzdelmünk fenséges, de urunk a végzet; végzetünk rabjai vagyunk, de küzdelmünk fensége fölemel rabságunkból.

Következik tragikus lyrája, a fekete gyöngyök sora: a *Dalnok búja*, a *Fiamnak*, *Őszszel*, *Rákhel* és a többiek. A világképek is, melyek epikus képzeletében feltünnek: az emberi erő csodáinak, de a végzet alá vetettségének képei: tragikus képek. Ilyen a *Buda halála*, a *Katalin*; így indul a *Daliás idők* s a csodálatos töredékeknek egész sora, melyeket, fájdalom, oly kevéssé méltatott irodalmunk s oly kevéssé ismer közönségünk. Mikor nemzetének vigasztalására gondol, akkor is csak a hősi halál dicsőségére téved képzelete az *Utolsó magyar*ban. Még a *Nagyidai czigányok* is más-e, mint a forradalom tragédiájának satirdrámája, a tragikai érzéstől fojtogatott szívnek kaczagó feljajdulása? Azonban Aranynak e szomorú korabeli hangulatára s e hangulatnak legmélyebb forrására legjellemzőbb ballada-költészete, géniusának különben is legcsodásabb hajtása. A ballada formája, mely általán tragikus érzések tüzében alakult ki, bizonyos közvetlenséggel tolmácsolja Arany lelkét; nem szavaiban, hanem tárgyaiban és felfogásában lyraibb, mint bárki másé. A leghíresebbek első «balladás éveiben», a kényuralom alatt keletkeztek s mind a nemzeti érzés keservében fogantak. *V. László* az idegen zsarnokság bukásán ujjong; *Zách Klára* a bosszujában vérszomjú hatalom mene-tekelje; *Török Bálint* egy bús köszöntés a külföld magyar rabjaihoz; *Szondi* a honfi-áldozat apotheosisa; a *Walesi bárdok* a szellem leigázhatatlanságába vetett hitnek kürtszava. Vér és bukás mindenütt; de égrekiáltó vér s az égtől várt feltámadás. Ime Arany érzésvilágának és költészetének tragikus korszaka, melyet csak a szenvedések hosszú évei után, a hetvenes évek második felében követett még egy rövid, de csodálatosan termékeny búcsúkor.

Shakespeare-nek csupán egy-két színművét foglalhatjuk az ő, mindenesetre rövid búcsúkorába, mely nem is az élettől, hanem a nagy

világtól és művészetétől való búcsúzásának kora volt. Sikereinek és dicsőségének úgyszólván tetőpontján egyszerre csak elszakad az irodalomtól, a színháztól, Londontól; hazaköltözik szülőföldére, stratfordi úrilakába s Avon-parti földjei közé. Elhallgat mindörökre. Nem csalódások, nem keserűség, nem kifáradás miatt; java férfikorában, szellemi erejének teljességében van, jólétben él, koszorúkon járhat. Drámáinak utolsó csoportja: a *Cymbeline*, a *Téli rege*, *VIII. Henrik* és a *Vihar* búcsúzó korának termékei s világos tanúi és hirdetői annak a léleknek, melylyel elvonult: az *avoni hattyú* hattyúdalai.

Mint őszszel a búcsúzó madár, magasba emelkedve, friss és derült énekszóval repül boldogabb hazájába. A tragikus kor belső meghasonlása után lelkének egyensúlya helyreállt, békéje visszatért, felhői eloszoltak. Lángelméje szárnyán mind feljebb és feljebb emelkedve, egyre kisebbeknek tűnnek fel előtte az élet visszásságai, jelentéktelenebbeknek küzdelmei. Sebei is gyógyulnak; hiszen ha már egy szabad sóhaj, egy kiszökkenő könny is enyhít a mi együgyü szívünk terhén: hogyne gyógyítana a szenvedések legtökéletesebb kifejezésének remeklő ereje? Shakespeare enyhülten, békén búcsúzott a világtól, melynek rejtelmeit megismerte és föltárta, az emberektől, kiket megdicsőített és megbélyegzett, mint senki más kívülötte. Csodálatos képzeletével föltárta az emberi szívnek egész világát; elmondott mindent, a mi reá bízatott; munkáját elvégezte; elvonulhat, hogy mint Prosperónak «a sír legyen minden harmadik gondolata». Elmegy Warwickshire mezőire, pásztorai és nyájai közé, melyeknek csalogató képét odavetette a *Téli rege* jeleneteinek sorába. Enyhület, béke, derű uralkodik benne; ezt hirdeti s Pandostónak a Greene novellás könyvében talált tragikus meséjét is drámájában jó végre juttatja.

De magának a búcsúvétel, az ő búcsúvétele hangjának is világos, félreismerhetetlen vonatkozású szavakat ad. Prospero, hosszú számkivetése után legyőzve elleneit, úrrá levén sorsán s végre haza, Milanóba készülve, derült lélekkel veti könyvét a tengerfenékre s töri ketté varázsbotját, melylyel az ég és föld szellemei felett uralkodott; boldog, hogy mehet s csak imádságot kér magának. Ez a *Vihar* végső accordja. Ott van még *VIII. Henrik*ben az udvartól megbukva, megalázva távozni készülő Wolsey cardinális búcsúja, úgy látszik, az utolsó szavak, melyeket Shakespeare ebben a drámában s talán egyáltalában drámában írt. A hatalom, fény, dicsőség polczáról távozó Wolsey, az önzésnek immár elnyomott tusái után, az élet hívságai, csábításai, visszásságai fölé emelkedésének parainesisét adja; a búcsúkor egész kis drámai csoportjának ethikai lelkét.

Arany is valami rokon hangulatba, mintegy a búcsú hangulatába

jut munkásságának utolsó idejében. Jellemző vonásai feltünő rokonságot mutatnak a shakespearei búcsú-drámák hangulatával; talán az a különbség még a legszembetünőbb, hogy míg Shakespeare régi humora ezekben a színművekben elhallgat, Aranyé, egy kis melancholikus fátyol alatt tovább játszik: a *tamburás öreg úr* elmosolyodik az öreg pinczéren meg a hirlap-árulón. A mint első korszakának lélektani tekintetben legtanulságosabb alkotása a *Toldi*, a következőé a balladák, ezé az utolsóé az *Őszikék*. De mellettök a búcsú-kor hangulatára a *Toldi szerelme* is tanulságos. Összeütközése élet-halál kérdése, bonyodalma a tragikum lejtőjén sodródik s mégis a kiengesztelődés napjának melegén oldódik meg, melynek fölkeltét már a humornak előre küldött sugarai jelentik, A lényege szerint tragikus tárgy ugyanazzal a folyamattal és ugyanoda fejlődik Arany lelkében, mint a *Téli regé*nek eredeti meséje Shakespeare-ében.

Pályájok vége azonban külsőképen nagyon különbözik; de csak külsőképen. Arany nem teszi le a lantot, mint Shakespeare, sőt «kebeléhez szorítja, míg csak pengetheti ujja», de a mit penget rajta, az épen úgy búcsú a világtól és az élettől, mint Shakespeare utolsó darabjai. Verseit csak a kapcsos könyv titkának szánta, nem a világ elé, melytől elvonult; csak nem akart úgy meghalni, mint «a koldus, ki semmit sem hagyhatott». Ő is «menni készül», «útja van», neki is minden harmadik gondolata a sír; de a sírnak nem félelme, nem borzalma, csak nyugodalma. Különben az *Őszikék*, e bájos költemények lelke, azaz költőjüknek bennük megszólaló lelke: az élet értékeinek megfogyatkozása és megtisztulása, a szeretetnek enyhe melege, az emlékezés fényhomálya, a megbocsátás édes melancholiája, a sebek takargatása és a vágyak elnémulása: mindez a nagy lelkek megtalált békéje. Shakespeare ezt a békét a nagyvilág örömeinek, sikereinek, dicsőségének verőfényében, Arany a szenvedések árnyékában találta meg; de az avoni fűzfák s a margitszigeti tölgyek alatt széttekintő szemek egy érzésvilágot tükröztek: a már nem boldogító remények és a már nem fájó csalódások békéjét.

Shakespeare a legnagyobbat akarta és érte el, nem volt mit várnia többé. Arany szerény ábrándjait mindörökre szertefujta sorsa; neki sem volt mit várnia s föléje emelkedett sorsának. A *Vásárban*, az *Ártatlan dacz*, a *Pesti liget*, az *Epilogus* és a többiek elmondják, milyen kevés volt az, a mit ez a nagy és szerény szív sorsától kívánt. Ő is a maga Stratfordjába vágyott, melynek mezei képei búcsúzó költészetében ép úgy föltünnek, mint a *Téli regé*ben; a stratfordi pásztoréletnek Shakespeare-t hazahivogató képei, a mint London zajában föltetszenek a költő előtt, nem jutattják-e azonnal eszünkbe a pesti vásár «gyékényes,

abrincsos alföldi szekerét», melynek láttára Aranynak «holtig sajgó szíve tüzesebben vér». Hazavágyott ő is, de nem nagyúri kastélyba, hanem csak az «isten kőmivesitől rakott fecskefalak» közé. «Egy kis független nyugalomra vágyott, melyben megfoganhat a dal; zöld lomb árnyán csöndes fészekre, hova múzsáját elvárhatná». Sorsa megtagadta; de múzsája kárpótlásul hívebben kitartott a szegény, kór öreg mellett, mint valaha. Szívébe azt az édes, nagy, szent, azt a shakespearei fölemelkedést sugallotta, melynek magasában ezek a búcsúköltemények születtek. A fölemelkedést addig, hova Prospero utal: a hit magasságáig; a *Honnan és hová*-ban mintha távoli, fenséges visszhangja zendülne meg a hamleti nagy monológnak, melynek dissonantiái a távolban meg is oldódtak. A mit egykor, sötét napokban, *fiának* kötött szívére: a búcsúzó agg költő lelkében megfogan; akkor szorongó szívéből gyötrő sóhajtással szakadt föl a vágy: bár épen élne benne vígaszul a hite: most meg nem tagadja, a miért annyi oltár lángolt, a mit Szionon a zsoltár zengett, hogy «az élet újra éled s lesz dicsőebb folytatása».

Az emberi szív és az élet dissonantiáinak ez a, fölemelkedő bölcsességben és alászálló szeretetben megoldódása: ez mind a két nagy lélek búcsú-hangulata. Ez forrongó érzésviláguknak újra megtalált harmóniája, mely Shakespeare-nél egyszerre elpattan, Aranynál csöndesen elhalkul, elhal. Lelki életük idáig szinte párhuzamos fejlődésben jut, melynek változásait, legfeltünőbb mozzanatait néhány rövid vonással törekedtem vázolni költészetök lelkében és lelkök költészetében. Fölületesebb szemléletre az a hamarkész benyomásunk ébredhetne, hogy ez a fejlődés csak az ifjúságnak, a csapások sújtotta férfikornak és az öregségnek egyetemes jelensége, általános párhuzamossága. De figyelmesebben és élesebben tekintvén bele, könnyen beláthatjuk, hogy a kapcsolat ennél sokkal szorosabb. Jókainak is megvolt csapások sújtotta férfi-kora, Aranyéval közös balvégzete; de optimismusa s ebben kristályosodó eszményisége mindvégig uralkodó vonása maradt költői világfelfogásának. Keménynek is megvolt a fiatalsága; de költészete már lelkének tragikus árnyékában született s ennek komorságában maradt haláláig. Shakespeare és Arany nem is csupán a fejlődésnek bizonyos közös teljességében mutatkoznak egymás mellett, hanem optimismusuknak, tragikumuknak és engesztelődésüknek költői sajátos jellemére nézve is, melynek legfeltünőbb vonásaira igyekeztem rámutatni.

Hogy együtt szóljak róluk: arra nemcsak a kapcsolatnak magának lélektani érdekessége és tanulságos volta hítt föl; nem is csak centennariumaiknak közelgő találkozása. Gondolatokat és szavakat kerestem

a mi magyar lelkünk, magyar műveltségünk, magyar történetünk egyik legnemesebb és legtisztább hangjának, melyet balsors, ármány, gyűlölködés el-elnyomhatnak, de ki nem ölhetnek lelkünkből.

Ime ma is, mikor a magunk jogaiért, műveltségéért, jövőjéért küzdünk, mikor immár esztendők óta hősileg álljuk a vértanúságot barbárnak csúfolt magyarságunkért: ma is tisztelettel tekintünk föl az emberiség közös ideáljaihoz és nagy hirdetőikhez, kiknek lelkét, munkáját századokon át vérünkkel szolgáltuk. Ezek sorában, a magunk egyik legfényesebb géniusának útmutatásával, ahhoz, a ki az idegen nagy szellemek között talán legközelebb áll hozzánk s a legnagyobb befolyással volt költői fejlődésünkre. A németeken kívül, az összes idegen nemzetek között, mi magyarok voltunk azok, a kik mindig legjobban megbecsültük, mert legjobban megértettük; szellemének, költői világának bizonyos mozzanatait és vonatkozásait, inkább csak a szívünkkel, talán a németeknél is jobban. Históriáinak lüktető lelkét, tragédiáinak nagy és mély borulatait, ideáljait és áldozatait nemzeti lelkünkkel is értettük és éreztük. Valósággal volt-e és van-e nemzet a világon, melynek szívébe a mienknél mélyebben hatnának ma is Shakespeare-nek Wolseyval elmondatott búcsútanácsai:

Célod, melyért vivsz, mindig a honé,
Az istené s jogé legyen.

Ezzel megnyitom a Kisfaludy-Társaságnak mai hetvenedik ünnepi közülését.

TITKÁRI JELENTÉS.

VARGHA GYULÁTÓL.

Tisztelt ünneplő Közönség!

Már másodízben tartjuk ünnepélyes közülésünket a világháború eget-földet rázó viharában. Talán nem is vihar ez már, hanem földünknek olyan forradalma, mely új világot merít fel az elsülyedt óvilág helyén. Van-e értelme, hogy mi mégis a béke virágait fonogatjuk koszorúba?

Ha nem volna hitünk, hogy nemzetünk diadalmasan kerül ki a világfelfordulásból, valóban olyanok volnánk, mint a napkeleti mesék vándora, ki az ó-kút oldalából kinőtt ágbogon csüngve, gondtalanul csipegette az érett szedret, bár a kút szájánál oroszlán állt, a kút fenekéről pedig tüzetfúvó sárkány pislogott felé.

Mi hiszünk, nekünk hinnünk kell nemzetünk jövőjében. Nem a veszélylyel nem törődő könnyelműség készt bennünket e nehéz napokban az irodalom művelésére, hanem a kötelesség, hogy szellemi életünket elapadni engednünk nem szabad.

Havi üléseinket ősztől kezdve már rendesen megtartottuk, a közönség állandó érdeklődése mellett. Arra törekedtünk, hogy magas irodalmi színvonalon álló, magyar lélektől sugalt s jó magyar nyelven írt felolvasásainkkal Társaságunk méltó legyen a nagy időkhöz. Hat felolvasó ülésünkön 22 felolvasás hangzott el, még pedig 20 tagoktól, 2 vendégektől. A tagok felolvasásainak sorozata a következő: Alexander Bernát: *Shakespeare A hogy tetszik cz. vigjátéka*, tanulmány; Jelentés a színművészeti Greguss-jutalomról, tanulmány; Bárd Miklós: Részlet egy verses regényből; Beöthy Zsolt: *Adalék az aesthetikai lélektanhoz*, tanulmány; Császár Elemér: *Bárd Miklós lyrája*, tanulmány; Csengeri János: Műfordítás Euripides *Helena* cz. tragédiájából; Hegedüs István: De Vigny *Vandá*-jának fordítása; *Csalogánydal és tárogató*, *Leukothea*, *Ne bántsd a nőt*, költemények; Jakab Ödön: *Világháború*, tanulmány; Kiss József: Emlékezés ifj. Ábrányi Kornélról, székfoglaló; *Ballada a lábakról*, költemény; Kozma Andor: Műfordítás Goethe *Faust*-jából: Ajánlás, Előjáték a színházban, Prolog a mennyországban; Pekár Gyula:

A konkurrensek, víg elbeszélés; *Iván*, elbeszélés; Radó Antal: A *Wacht am Rhein*, *Jelenetek a mennyországban*, költemények; Vargha Gyula: *Bokrétásan*, *Cséplés*, *Régi szüretek; Előrevetett árnyék*, *Kora ősz*, *Útszéli fűzek*, *Csigabiga*, *Zboró; Fiamnak, ki önként ment a harctérre*, *Mohács*, költemények; Zichy Géza gróf: *A rendjel*, költemény; *Négy haldokló vitéz*, költemény. A vendégektől bemutatott felolvasások: Szmrecsányi Béla: *Talpalatnyi föld*, elbeszélés; Vértesy Jenő: *Szent Gellért mártiromsága*, mysterium. Különösen deczemberi ülésünk vált emlékezetessé. Ekkor lepte meg Kozma Andor társunk az irodalomkedvelő magyar közönséget azzal az örömhírrel, hogy Goethe *Faust*-jának első részét lefordította. A mi tisztelt társunk szinte prædestinálva volt, hogy költői ihletével, nagy nyelvművészetével s a verselésnek szinte utólérhetetlen könnyedségével és virtuozitásával hű tolmácsa legyen a világirodalom tartalmilag egyik legelső, formatökély tekintetében pedig páratlanul álló remekének.

Felolvasásainkon kívül kiadványainkkal igyekeztünk a közönség irodalmi szükségletét kielégíteni s szolgálni azokat az eszményeket, melyeket elődeink szent örökségül hagytak reánk. Három eredeti s két fordított művet adtunk ki, összesen 172 ív terjedelemben s ezzel elértük, hogy alapítóink könyvilletményével hátralékban többé nem vagyunk. Kiadtuk Knight-tól *Az aesthetika történetét*. Megjelent Shäffel hatalmas korfestő regénye, az *Eckehard*, Antal Géza tősgyökeresen magyar művészi fordításában. Voinovich Géza társunk Madách életét írta meg, nagy művészi gonddal s főművének. *Az ember tragédiájá*-nak mélyreható s minden controvers kérdést eldöntő æsthetikai elemzésével. Összegyüjtve kiadtuk Bárd Miklós költeményeit is. E szép kötet teljes pompájában mutatja be ennek az erős, eredeti magyar tehetségnek gazdag költészetét, hangosan hirdetve, hogy Arany és Petőfi költői iskolája nem vértelenedett el, nem élte túl magát. Végül a Kisfaludy-Társaság tőlem szintén adott ki egy nagyobb versgyüjteményt.

Társaságunk törekvése az elmult évben is sok méltánylással találkozott. Nemcsak két régi hatalmas intézetünk, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság újította meg ez évben is a maga 400—400 koronás alapítványát, hanem új alapítványok is gyarapították Társaságunk tőkéjét. A Norbertinum, a tudományban és hazafias erényekben tündöklő Prémontrei kanonokrend budapesti intézete 200 koronával lépett Társaságunk alapítói sorába, Pékár Imre, közgazdasági életünk régi jelese 500, Daruváry Géza, Ő Felsége kabinetirodájának osztályfőnöke pedig 400, Gróf Klebersberg Kunó államtitkár 200 koronával lett alapítónk. Fogadják őszinte köszönetünket mindannyian s fogadja a közoktatásügyi minister úr

is, ki népköltési gyüjtésünk munkáját, mely a magyar Folklore-Fellows bevonásával az elmúlt évben is serényen folyt, 3000 koronával támogatott. Az ő bőkezűsége teszi lehetővé a Nemzeti Könyvtár megjelenését s a magyar Shakespeare új, átdolgozott kiadását.

Hálásan kell megemlékeznünk Ormody Vilmos főrendiházi tagról is, Társaságunk lelkes barátjáról. Az ő bőkezűségének köszönhetjük, hogy a magánosság nagy költőjének, Vajda Jánosnak porló tetemét díszes síremlék jelöli. A szobormű Somló Sári fiatal szobrászművésznőnk alkotása. A leleplezés alkalmával kisszámú, de lelkében mélyen meghatott közönség jelenlétében áldoztunk az üstökösként magános gyászban lobogott költő emlékének.

Az elmúlt évben Társaságunkat sem kímélte meg a halál. Levelező tagjaink közül elhunyt Hadzsics Antal, irodalmunk lelkes tolmácsa szerb nyelven, ki az igaz barátság és testvéri szeretet melegségével ragaszkodott mindhalálig Társaságunkhoz. Rendes tagjaink közül is elvesztettünk két jeles társat, Baksay Sándort és Fiók Károlyt. Baksay Sándor a pátriárkák korában hunyt el, mégis úgy érezzük, hogy az a hosszú és gazdag élet is csonka maradt. Nem végezte be teljesen a maga elé tűzött legnagyobb feladatot: akét nagy homéri eposznak Arany János nyelvére, Arany János nyelvén való átültetését. Az *Iliászt* egészen lefordította, örök emléket állítva vele magának; de az *Odysseá*ban már csak 8—9 énekig haladt. A félben maradt munkában mindig van valami tragikus vonás, de Baksayt már munkája közben is tragikus árnyék kisérte. Érezte, tudta, hogy nemzetét elévülhetetlen kincscsel ajándékozza meg, de elismeréssel alig találkozott, fordítását sohasem méltányolták igaz érdeme szerint. Nem bocsátották meg Baksaynak, hogy a görög hexametert, melyet Schiller oly találóan hasonlít az óczeán szünetlenül hullámzó végtelen árjához, az erősen tagolt magyar alexandrinnal cserélte föl s szemére hányták, hogy a magyar *Iliász* alakjai nem Homeros antik hősei, hanem a magyar puszták szegénylegényei.

Úgy érzem, kötelességem ebben az ünnepélyes órában az elterjedt balvéleménynyel szemben szót emelnem. Midőn Baksay igazát vitatom: az igazságot védem. Ha részemről elfogultságról lehetne szó, inkább az ellenkező irányban lehetnék elfogult, mert az alakhű fordításnak vagyok híve s a gyakorlatban is mindig szigorúan ragaszkodtam az eredeti vers külalakjához és rhythmusához. Tudom, hogy egy költemény színe, hangja, muzsikája szorosan összefügg a vers külső alakjával s ugyanaz a zene két különböző versforma rhythmusában nem csendülhet meg. De ez inkább csak a lyrára s a lyrai versformákra áll föltétlenül. A kényelmes epikai forma már sokkal több szabadságot enged s nagyon is vitatható, hogy nem lehet-é a görög naiv eposzokat, a görög

epikai versforma helyett, mely a magyar léleknek még Vörösmarty gyönyörű hexameterei után is idegen, magyar epikai formában, alexandrinokban fordítani? Baksay megmutatta, hogy lehet. Nemcsak a naiv hang maradt meg illetetlenül, hanem, az én érzésem szerint, a homeri világ is a maga valóságában kel életre Baksay fordításában.

Elköltözött barátom, ki oly közel hoztad a magyar lélekhez az epikai költészet legelső remekét, erős a hitem, hogy a jövő igazságot fog szolgáltatni neked s a te Homér-fordításod, a magyar irodalom többi halhatatlan remekével egy sorban, örökké fog élni.

Baksay, mint eredeti költő, elbeszéléseiben ragyogtatta tősgyökeres magyar nyelvének szépségét s magyar szívének melegét. A magyar népet s a magyar néphez közel álló honoratior-osztályt senki sem ismerte, senki sem szerette jobban mint ő s senki sem rajzolta hívebben. A romlatlan ízlésű magyar közönségnek kedvesebb olvasmánya alig lehet az ő elbeszéléseinél.

Sokkal rövidebb s jóval szerényebb volt Fiók Károly élete és irodalmi működése, de azért szintén megérdemli hálás kegyeletünket. Firdusi Sah-Namehja egyik kis eposzának fordításával tűnt fel, majd a szanszkrit irodalom tanulmányozására és átültetésére adta magát. Nagyobb fordításai is kiválók, de különösen Kalidásza egy kis remekének, a *Felhőposta*nak művészi fordításával a magyar műfordítói művészet legmagasabb régióiba emelkedett. Kegyelettel fogjuk őrizni mindkét elhunyt társunk emlékét.

Megfogyott sorainkat tagválasztó közülésünkön új erőkkel egészítettük ki. Levelező-tagjainknak nagyon is megapadt számát Aage Madelung dán íróval, a magyar föld és a magyar nemzet lelkes barátjával gyarapítottuk. A megüresedett rendes tagsági helyek egyikére, a költői helyre gróf Bánffy Miklóst választottuk meg, a ki Kisbán Miklós álnév alatt írt jeles elbeszéléseket, a *Nagyúr* című szindarabjával pedig szinte meglepetésszerűen tárta ki eredeti gazdag tehetségének értékes tartalmát. Az irói helyre Szász Károlyt választotta meg Társaságunk bizalma. Szász Károly megmutatta költeményeivel, elbeszéléseivel, színműveivel, hogy mennyire lelkéhez forrott az irodalom; Társaságunk azonban mélyen járó kritikai munkásságát kívánta megjutalmazni, midőn tagjai sorába hívta.

Szivesen köszöntjük új társainkat. Hiszszük, hogy odaadó hűséggel fogják szolgálni Társaságunk czélját: a magyar nemzeti lélek megóvását irodalmunkban, mert velünk együtt érzik, tudják, hogy ez egyike a legfontosabb nemzetfenntartó és nemzetépítő munkáknak.

SHAKESPEARE ÉS A MAGYAR NEMZETLÉLEK.

BERZEVICZY ALBERTTŐL.

Arra a kérdésre, vajjon a mai nemzetközi helyzettel és hangulattal szemben lehet-e és kell-e nekünk Shakespeare-rel foglalkoznunk? talán kár is a sok szót vesztegetnünk. Erre a magyar nemzet már válaszolt, jeleit adván nem egyszer, félreérthetetlenül annak, hogy nem akarja és nem tudja a civilisatiót vezetni akaró nemzetek szomorú példáját követni, a melyek eddigi művészeti, költészeti, æsthetikai credójukat is föláldozni sietnek a politikai gyűlölet mindent megemésztő áldozattüzében.

A német Shakespeare-Gesellschaft legújabb jubiláris évkönyvében az ünnepelt költő, Gerhardt Hauptmann ad csattanós feleletet ugyane kérdésre, midőn megengedettnek, sőt szükségesnek jelenti ki az angol anyától szült költő cultusának fenntartását a dolgok mai állásában, mert hallani sem akar szellemi világunk összezsugorításáról.

Igaz, hogy ő s általán a németek Shakespeare-cultusukat olyan jogczímre alapítják, a melylyel épen csakis ők dicsekedhetnek. Azt mondják, ők még az angoloknál is erősebb jogot formálnak Shakespeare-re, mert az ő alkotásai szellemi világuk egy részévé lettek, lelke lelkökkel egygyéforradt s ha a költő Angliában született és halt is meg, Némethon az az ország, a melyben igazán él.

Ha e büszke vallomásban magunkat a németekkel nem azonosíthatjuk is, bizonyos, hogy mi is, inkább mint sok más művelt nemzet, jogot szereztünk arra, hogy a Shakespeare költészetét szellemi világunk elidegeníthetetlen alkotó-részének tekintsük s magunkat az ő cultusában semmiféle politikai hangulatok által ne zavartassuk. A Shakespeare-honosítás egész története, jellege, természete nálunk mutatja, hogy az ő költészetének megértése és szeretete mély alapokkal bír nemzetünk lelkében, mély lelki rokonságban gyökerezik, a melyet Shakespeare-cultusunk nem teremtett, csak kifejez, a melyet legföllebb elhallgatni lehetne, de letagadni vagy épen kiirtani soha.

Vannak nemzetek, a melyek a Shakespeare-ismeret és Shakespeare-honosítás dolgában időben némileg megelőztek s vannak olyanok,—

bár kevesek — melyek Shakespeare-irodalmunk szellemi értékére nézve túlhaladtak bennünket; de ebben a versenyben mindenesetre jó elől járunk mi is, sokakat hagyva magunk mögött. Shakespeare-irodalmunkat ma a bibliographusok mintegy 1300 műre becsülik s benne legjobb íróink vannak képviselve. Majdnem három évtized óta van teljes metrikus Shakespeare-fordításunk, melynek némely darabja hűség és formatökély tekintetében egyaránt kiállja a versenyt a világ bármely műfordításával; most van folyamatban a magyar Shakespeare-nek megújított s a szükséghez képest javított és magyarázatokkal ellátott kiadása. Ő tehát a világirodalom első classikusa, kit teljes fordításban bír irodalmunk. Legelsők voltunk, a kik társas irodalmi szervezetet — bizottságot — létesítettünk már 1860-ban a nagy britt költő meghonosítása czéljából; némelyik darabja nálunk előbb került színre, mint a legtöbb európai nemzetnél s minden fajtából való színművei meghonosultak játékszínünkön, csak összesen hét nem, illetőleg nem egészen, a mi természetes, ha tekintjük, hogy van olyan darabja is, a melyet az utóbbi századokban Angliában sem adtak elő soha. Megértettük és ünnepeltük más nemzetek kitünő Shakespeare-színészeit, de neveltünk magunk is jeles alakítókat az ő színpadi világa számára.

Igaz, hogy Shakespeare-t nemzetünk eredetileg másodkézből, a németek útján ismerte meg, első fordításaink is német szöveg után készültek, — bár például Bessenyei György franczia fordítás nyomán ismerkedett meg vele. Hanem, hogy Shakespeare a benne rejlő szellem erejével hódította meg színpadunkat, közönségünket s irodalmunkat is, nem német befolyással és példával, azt az a tény tanusítja, hogy bár a franczia classikus drámairodalom termékeit korábban ismerték meg hazánkban, mint a Shakespeare-éit, bár viszont a német színműveket sokkal könnyebb volt importálni hozzánk, sem azok, sem ezek sohasem váltak oly népszerűekké nálunk, mint a Shakespeare művei.

Szándékosan mondtam előbb, hogy a hódítás színpadunkra, közönségünkre s az irodalomra terjedt ki, mert épen ez a sorrend az, a mi Shakespeare népszerűségének, cultusának fejlődését és terjedését jellemzi nálunk. Míg más nemzeteknél — a németeknél csak úgy, mint a francziáknál — előbb terjed el az angol költő széleskörű irodalmi ismerete, méltatása, bírálata, szóval előbb keletkezik Shakespeare-irodalom, csak azután hódol meg egészen vagy részben a színpad is; nálunk megfordítva a színpad sietett magához ragadni azt a csodás világot, melynek az irodalomban ismerői voltak ugyan, de még méltatói alig. Nálunk a színpad szerzett magának gyarló, másodkézből való fordításokat sokkal előbb, mintsem irodalmi értékű Shakespeare-átültetéseink léteztek volna s a mi nem kevésbbé jellemző: a költő nem egy

darabját nálunk vidéki helyen adták elő először, vidékről került föl azután a fővárosba, a hol vásárok alkalmával adták elő, hogy a fölsereglő vidéki közönség is hallhassa; Pesten úgy, mint a vidéken a jelesebb színészek szívesen választottak Shakespeare-darabokat jutalomjátékaikul, biztosan számítva azok népszerűségére.

Az ilyen széles alapon megindult Shakespeare-cultust azután a pesti Nemzeti Színház céltudatosan fogadta a maga s vele a nemzeti színészet fejlődésének szolgálatába. Egy hosszú időszakon át a pesti Nemzeti Színház sűrűbben ad elő Shakespeare-darabokat, mint a bécsi Burgszínház; és a magyar játékszín ragaszkodik a tiszta, az igaz, a hamisítatlan, az egész Shakespeare-hez, akkor is, a mikor magában Magyarországon a német színészet Shakespeare-paródiákkal igyekszik a közönségre hatni, a mikor Bécsben is az angol költő drámáinak eltorzításai járják és Francziaországban a mindenféle Shakespeare-csonkítások és átidomítások divatosak, operák, balettek, némajátékok alakjában. A mi belőle nálunk ponyvára kerül, az németből van fordítva s a mit motivumaiból a Gaál József, a Jókai humorja fölhasznál, az nem a költő alakjainak gúnyolása, hanem a velök szembeállított falusi ártatlanságnak, műveletlenségnek, kontárságnak komikumát akarja éreztetni. Shakespeare lett nálunk nemcsak a színpadi alakítás, hanem a színi kritika és a színműírás próbakövévé, sugalmazójává, mesterévé; rajta képzik ki tehetségöket Egressy, Lendvay, Jókainé, rajta képzik ki kritikusi és dramaturgi tollukat Bajza, Vörösmarty, az ő hatása érzik meg a Katona József *Bánk bán*ján csak úgy, mint a Kisfaludy Károly és Vörösmarty, a Rákosi és Dóczi színművein.

A romantikai irány felülkerekedése a tizenkilenczedik század első felében ad nálunk is tulajdonképen lendületet a Shakespeare-cultusnak; de hogy ez nem a classicismus ellenhatása volt, azt bizonyítja az a tény, hogy a mi classicismusunk legkiválóbb képviselője, Kazinczy, lett első *Hamlet*-fordítónk; s a romantikai irány elfajulásaitól is Shakespeare óv meg, ő szorítja ki játékszínünkről különösen a franczia romantika alantas termékeit. Míg Francziaországban a classicismus uralma alatt heves támadásokat intéznek a britt költő ellen, ócsárolják formátlanságát, póriasságát, míg Németországban is a vitázó classikusok és romantikusoknak megegyezéseképen alakul ki végül a Shakespeare igazi méltatása, addig nálunk a nagy költőnek nemzeti irodalmunk kialakulásának egész ideje alatt mindig csak magasztalói voltak, a XVIII. század végének francziásai és latinul író æsthetikusaitól kezdve egész Petőfiig. Mint Bayer József alapvető könyvében helyesen mondja: «a Shakespeare-cultus terén Európa germán népei után hazánkat illeti meg az elsőség dicsősége, főleg azon következetesség

révén, melylyel irodalmi és színpadi divatoktól függetlenül, a XVIII-ik századtól napjainkig, benne látta a drámaírás és előadó-művészet legtökéletesebb mintáinak utólérhetetlen megteremtőjét».

Igaz, hogy a megértés, a csodálat és szeretet bensőségében és mélységében van bizonyos fokozati különbség nálunk is Shakespeare szomorú- és vígjátékainak népszerűsége tekintetében, a mi majdnem általános jelenségnek mondható a művelt népeknél. Az ő vígjátékai ma kevés kivétellel elavultabbaknak tűnnek föl tragédiáinál s talán ez magyarázza meg azt is, miért látszik nekünk ma a jóval későbbi Molière elavultabbnak Shakespeare-nél. Úgy kell lenni, hogy vagy az emberi léleknek a tragikum iránti érzéke változott kevésbbé a korral, mint a komikum iránti, vagy Shakespeare intuitiója látta meg biztosabban az ő tragikai motivumaiban az örök emberit, mint komédiáiban. De e különbség ellenére elmondhatjuk mégis, hogy nálunk a Shakespeare költészete a maga legkülönbözőbb válfajaiban, szóval: egész Shakespeare és maga Shakespeare az, a mi népszerű, a mi bennünket fölemel és leköt s hogy a mi közönségünkről el nem mondható az, a mit a franczia Shakespeare-honosítás legavatottabb történetírója, Jusserand mond a Théâtre Français és Odéon Shakespeare-előadásainak fénykoráról, a mikor az ember ott «egy közönséget láthatott, mely megtapsolt egy-egy jelenetet, egy-egy megkapó mondást, egy verset, egy tragikai epizódot, de nem Shakespeare-t a maga egészében, nem azt, a mi Shakespeare-ben legszemélyibb. Ez a közönség figyelemmel hallgat, néha csodálja is a költőt, de sohasem adja magát egészen oda a hatásnak; a magáétól nagyon is különböző szellemet lát a műben; ezek a különbségek ép annyira nyugtalanítják, a mennyire a szépségek megkapják; valami megrázza, de tétovázó marad . . .» És egy másik latin népnél, az olasznál, a Shakespeare népszerűségét talán azzal jellemezhetjük legjobban, hogy ott nem annyira a költő *Hamlet*jét, *Lear*jét, *Othello*ját, *Shylock*ját ismerik és méltatják, mint inkább a Rossi, Salvini, Novelli különböző egyéni alakításait, ott a gyakran önkényes virtuós-alakítások állanak az előtérben, míg Shakespeare maga háttérbe szorul.

Hogy a magyar nemzet lelkéhez mennyire közelállónak érzi a Shakespeare költészetét, azt a nemzeti lelket leghívebben kifejező íróink rajongása bizonyítja legfényesebben. És itt meg kell emlékeznem arról a tényről, hogy Kossuth Lajos fiatalkori fogsága idejében lefordította *Macbeth* egy részét. Ébredésünk és újjáalakulásunk emlékezetes tavaszán, 1848-ban három legnagyobb költőnk: Vörösmarty, Petőfi, Arany egyesülnek arra a feladatra, hogy a magyar nemzet számára lefordítsák Shakespeare-t. Az ő irodalmi lelkesedésöket a színpadra viszi át, de írásaival is segítőtársuk Egressy Gábor. Petőfi készül el legelőször a maga

*Coriolanus*ával, de lefordítani készült *Romeo és Juliát*, *Othellót*, *III. Richardot*, *Athéni Timont*, *Cymbelinet*, *VI. Henrik*et és a *Téli regét*; az ő rajongása tör ki a leglelkesebb dithyrambusokba is. Ő nyiltan kijelenti, hogy nem szereti magát az angol népet; csak az önzőt látja benne, mely «se Istent, se embert nem ismer, csak a saját zsebeit . . . e nép a megtestesült kétszerkettő, a megtestesült ős prózaiság . . .» De kénytelen elismerni, hogy e népnek vannak legnagyobb költői, e népnek van Shakespeare-je . . . «Shakespeare! — úgymond — változzék e név hegygyé s magasabb lesz a Himalayanál; változzék e név tengerré s mélyebb és szélesebb lesz az Atlanti oczeánnál; változzék e név csillaggá s ragyogóbb lesz a napnál . . . Shakespeare egymaga fele a teremtésnek . . . Fölhozta a szív tengerének legmélyebben fekvő gyöngyeit s lehozta a képzelet óriás fájának legmagasabb virágait . . . Nincs az az indulat, az a szenvedély, az a jellem, melynek mását nem adta s oly festékkel, mely semmi idő multával sem veszti el színét, még csak meg sem halványodik; neki jutott örökül azon ecset, melylyel a világszellem a tarka földet, a fényes csillagokat és a kék eget festette, mik olyanok lesznek évezredek mulva, a milyenek voltak évezredek előtt . . .»

Ha ennek a szembeötlő vonzódásnak és rokonságnak a magyar nemzetlélek és a Shakespeare költészete között magyarázatát, okait keressük, az imponderabiliák soha egészen ki nem fürkészhető világában merülünk el. E futólagos vázlatban csak nehány rokonvonást akarok érinteni, mely a magyarság jellegzetes lelki tulajdonait és hajlamait a Shakespeare költői világának legsajátosabb jelenségeivel összeköti látszik.

Már a talaj, a melyen a Shakespeare költészete rendesen mozog, többszörösen rokon a mienkével. Szomorú- úgy mint vígjátékaiban gyakran merít a népköltés oly motivumaiból, melyek a mi népköltésünkben is otthonosak. A mi népköltésünk is szereti a tündérvilágot, a varázslatot és boszorkányokat, a hazajáró lelkeket és a természeti jelekben való hitet. Ez is egyik magyarázója a *Macbeth* korai, *A szentivánéji álom* gyorsan terjedő népszerűségének nálunk, egyike az ösvényeknek, melyek bennünket a *Hamlet*, a *Julius Caesar*, a *Vihar*, a *János király*, a *Téli rege* s a *VI. Henrik* eszméköre felé visznek.

A Shakespeare színműveinek igen nagy része az angol történelem talajából nőtt ki. Nem szólok itt *Macbeth*ről, *Lear*ról, *Cymbeline*ről, melyek szintén angol földön játszanak, de melyeknek meséje egészen regeszerű, hanem vonatkoztatom ezt az úgynevezett «históriák» sorozatára, *János király*tól *VIII. Henrik*ig, a melyek mind tulajdonképen dramatizált angol történetet tartalmaznak. Közhelylyé vált a magyar és angol történet, különösen a magyar és angol jog- s még inkább alkot-

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

mányfejlődés hasonlatosságának, párhuzamosságának hangoztatása. Való tény, hogy különösen azoknak a századoknak története, melyeket a Shakespeare históriái felölelnek, — tehát nálunk az Árpád- és vegyesházi uralkodók kora, — itt és ott nagyon sok rokonvonást tüntet föl. Pártviszályok, melyek gyakran az uralkodóház belső meghasonlásait használják föl emeltyűikül vagy viszont, száműzött és visszahívott trónkövetelők, bosszúért lihegő, férjöket vagy gyermeköket vesztett királynék, uralkodójukkal alkudozó olygarchák és föltételeket szabó országgyűlések, vesztőhelyre vitt lázadók és börtönbe zárt királyok, szerzett és elvesztett hódítások: ezek azok a képek, melyek a Shakespeare angol történeti drámáit ép úgy élénkítik, mint a mi hazánk középkori történetét.

És ha ezeket a jelenségeket a magyar faj természetében gyökerezőknek vagyunk kénytelenek tekinteni, természetes, hogy ez az eszmerokonság kihat mindazokra a shakespearei drámákra is, melyek nem épen az Anglia multjából vannak merítve. A kik legkevesebbet tudnak a magyarról, még azok is ismerik harczias hírünket; magunk se tagadjuk, a legújabb idők is beigazolták. Nos és mit találunk Shakespeare-nél? Harczot és harczot mindenütt! Drámáinak majdnem egész sorozatát a fegyverzörej egyetlen symphoniája kíséri végig; nemcsak a dramatizált angol históriákat, a regeszerű *Macbeth*et, *Lear*t és *Cymbelin*et, hanem a római és görög történetből merített összes színműveket is; *Othello*ba, még *Hamlet*be is belécsattog a csatazaj. Ebben a harczias légkörben természetesen nagy, gyakran főszerepet visz a férfias hősiség, az az erény, a melyet mi magyarok mindenkor különösen nagyratartottunk. A Shakespeare tragikai hősei majdnem egytől-egyig hősök a szó herosi értelmében is; hős Cæsar, hős Brutus és Cassius, hős Coriolanus, Othello, Hővér Percy, V. Henrik, a bujdosásból és alakoskodásból hősként bontakozik ki végre Edgar, hősként hal meg Antonius is, a véreskezű Macbeth és III. Richárd elszánt hősökként esnek el a csatában, még a tétovázó Hamlet is tüzes bátorsággal vívja végzetes párbaját Laertessel.

A bátorsággal és férfiassággal együtt jár a magyar természetben egy neme a makacsságnak, bizonyos kemény dacz, mely nem mindig ment a kevélységtől. Ez a dacz a Shakespeare drámai világának sok jelenségében ismerhet rá a maga hasonmására. Ott van Coriolanus, prototypusa a konok, büszke dacznak, mely élete végzetévé lesz, az az alak, a mely elsőként ragadja meg a Petőfi phantasiáját. A Lear és Cordelia végzetes összeütközése is tulajdonképen két makacsság találkozása, a Romeo és Julia érzelmes szerelmi történetét két család engesztelhetetlenül konok gyűlölködése teszi tragikussá; viszont vidámabb alaphangú küzdelmét két daczos léleknek találjuk meg a *Makranczos hölgy*ben és a

magyar felfogásnak egészen megfelel az, hogy ebben a küzdelemben a férfidacz bizonyul bírósabbnak. A dacz megannyi árnyalataival találkozunk a Macbeth, a Brutus és Cassius, a Jago és III. Richárd, az athéni Timon, a Hővér Percy, a Shylock egymástól teljesen különböző alakjaiban.

Ennek a faji jellegben gyökerező makacsságnak nagy része van a gyakori egyenetlenségben, pártoskodásban, melynek tusája egész történelmünkön végigvonul s a mely viszont egyik legkedveltebb hajtóereje a Shakespeare drámai bonyodalmainak. Ez mozgatja az összes római és angol történeti drámák bonyodalmát, az *Athéni Timonét*, a *Romeo és Juliáét*, sőt a *Viharét*, *Macbethét* és *Hamletét* is.

Bármennyire megfeledkezik gyakran a pártoskodás dühe a haza érdekéről, azért a lángoló hazaszeretet, különösen külső támadással szemben, mindig elemi erővel föllobban a magyar szívekben. És vajjon ki tudott ékesebb szavakat kölcsönözni a hazai föld szeretetének, a nagy nemzeti jövőért való rajongásnak, az abba vetett hitnek, mint Shakespeare? Például *II. Richárd*jában, a hol Angliától, «az új éden, a félparadicsom, a természettől épített erőd»-től oly fájdalmasan búcsúzik a haldokló, oda visszasír a száműzött, a drága földet könnyével áztatja, kezével simogatja a birtokát veszni érző király. Vagy *János király*ban, a melynek végszavai örök életet jósolnak Angliának, «a míg hű marad magához», «bár jönne haddal a három világrész» ellene.

A magyar hazaszeretettől elválaszthatatlan a szabadság szeretete, oly érzés, a melynek lüktetését a nagy britt költőnek majdnem minden komolyabb darabjában megérezzük. Megnyilatkozik ez a zsarnokság elleni küzdelemben, melynek motivuma a történelmi vagy történelmi hátterű drámáknak alig egyikéből hiányzik; megnyilatkozik a bátor szókimondásban a fenyegető hatalommal szemben is, mely oly szépen jellemzi Kentet *Lear királyban*, Worcestert *IV. Henrik*ben s *János király*, *II. Richárd* nem egy alakját. De megnyilatkozik abban a fölfogásban is, mely a királyban is az embert látja s a királyi hatalmat sem kíméli meg a legnagyobb önmegalázástól, ha az egyszer szilárd erkölcsi alapját, tekintélyét veszni hagyta; példa rá V. Henrik vallomása, továbbá II. Richárdnak, valamint VI. Henriknek végső sorsa.

De Shakespeare-t a magyar léleknek rokonszenvessé teszi az is, hogy nemcsak a politikai szabadságszeretet heve hatja át műveit, hanem egész világnézete az egyéni szabadság és egyéni felelősség szilárd alapján épül föl. Ezzel szorosan összefügg korához mérten rendkívül felvilágosodott, önérzetes, elfogulatlan, szabadelvű s kivált vallási dolgokban mások iránt türelmes gondolkozása, mely a fanatikusokat és szentes-kedőket szívesen teszi gúny tárgyává, ellenben a bukásra szánt, meg-

átalkodott, szívtelen Shylocknak is oly szavakat ad szájába, melyek a keresztyénségen kívül álló embernek is mint embernek megbecsülését követelik.

A magyar közéletet jellemzi az, hogy a szónoki képességnek, a dialektikai ügyességnek, a rábeszélés művészetének szívesen hódolunk s annak talán kelleténél nagyobb becset is tulajdonítunk. És feltűnő, hogy a Shakespeare színműveinek peripetiáit hányszor idézi elő egy nagyhatású szónoki megnyilatkozás. *Julius Caesar*ban a Forumon összesereglett népet előbb a Brutus egyenes beszédje nyugtatja meg az iránt, hogy Cæsar föláldozása szükséges volt, majd meg az Antonius ravasz ékesszólása lázítja föl a Cæsar gyilkosai ellen. A *Velenczei kalmár*ban Portiának, az ál-ügyvédnek mesteri védőbeszédje oldja meg a végsőig feszült bonyodalmat, menti meg Antoniót és sodorja bukásba Shylockot s a hallgatók közbeszólásaiban remekül van a szónoki sikerben való kéjelgés kifejezve. *Coriolanus*ban viszont a Volumnia beszédje tántorítja meg hajthatatlannak hitt fiát, menti meg Rómát s idézi tulajdonképen elő a hősnek tragikai végét. *III. Richárd*ban a rábeszélés diadalának mindennél merészebb példáját látjuk abban a jelenetben, melyben a gyilkos Gloster áldozata koporsója fölött nyeri meg az általa férjét és apósát vesztett Anna herczegnő szívét és kezét. *Troilus és Kressidá*ban az Ulysses beszédei szemlátomást irányítják a görögök összes haditerveit és *János király*ban Pandolfo bibornok, *V. Henrik*ben pedig a canterburyi érsek szónoklatukkal döntik el a hadüzenés kérdését.

A szónoki hatás mint drámai motivum Shakespeare-nél szorosan összefügg az ő phraseologiájának általános jellegével, mely kétségkívül szónokias, gyakran a túlságra hajló, a nagyot-mondásokat is kedvelő. És ennek a sajátosságnak semmi köze a John Lilly befolyásának tulajdonított körmönfont, fitogtató elméskedés ama dagályához, melyet euphuismusnak szoktunk nevezni és a melynek nyomait Shakespearenek különösen némely vígjátékában szintén megtaláljuk. Amaz sokkal egyénibb vonás és épen ezért sokkal általánosabb jelenség is a költőnél. S mi tagadás benne, hogy a magyar phraseologiának szintén megvan a hajlandósága erre az erőteljes túlzásra. Erre legcsattanósabb példa Petőfinek előbb idézett Shakespeare-magasztalása. Nem úgy hangzik ez, mintha a legtypikusabb magyar lyrai költőt rokonérzete a nagy britt dramatikus iránt önkénytelenül és öntudatlanul ennek a nyelvén szólaltatná meg?

Greguss Ágost helyesen állapítja meg, hogy Shakespeare a nagy szenvedélyek drámai megjelenítője, míg Molière inkább a kisebbszerű emberi vétkek és gyarlóságok szellemes gúnyolója. Ez az erősebb pathos

is egyik magyarázója a Shakespeare nagyobb népszerűségének nálunk, szintén egyike költészete férfias vonásainak, melyek őt a magyar léleknek rokonszenvessé teszik, ép úgy, mint a néha a nyerseségig menő szókimondó őszintesége.

És sajátságos, hogy költészetének e férfias jellege mellett Shakespeare mégis talán nőalakjaiban hagyta hátra legszebb alkotásait. Azonban ezeknek a nőalakoknak szeretetteljes megalkotása is elárulja az ő nemes, koráétól sokban elütő felfogását a nő szerepéről s a férfi és nő viszonyáról, mely a mily mértékben emeli ki a nőt, oly mértékben közeledik a mi társadalmi életünkben és jogfejlődésünkben is visszatükröző felfogáshoz. Nála a nők — egy-két elvetemedett alaktól eltekintve — rendesen példái a hűségnek s drámai compositióinak nagy része a női hűségnek, önfeláldozásnak és önmegadásnak az erősebb férfi tévedése és hibája fölötti diadalát dicsőíti. Nála a nőnek nem energiájában, hanem szívnemességében és áldozatkészségében rejlik az a fölény, mely által gyakran a férfi sorsának urává lehet s tettleg, vagy legalább erkölcsileg a férfi fölébe emelkedhetik. Példákat találunk rá szomorújátékaiban, mint *Lear király*ban, *Othello*ban, *Cymbeline*ben és *Perikles*ben, sőt vígjátékaiban is, mint a *Téli regé*ben, a *Veronai ifjak*ban, a *Sok hűhó semmiért*, *A hogy tetszik* s *Minden jó, ha jó a vége* című*e*kben.

Ime nehány ecsetvonás a Shakespeare magyarországi népszerűségének néplélektani kiszínezéséhez. Egy kis adalék egy oly ténynek magyarázatához, mely mindnyájunk tudatában él s melyre joggal hivatkozhatunk akkor, mikor a művelt nemzetek az ellenségeskedés dæmonaitól elválasztva mégis öntudatlan, akaratlan közösségben készülnek ünnepelni a nagy költő halálának háromszázados évfordulóját.

SHAKESPEARE MACBETHJÉBŐL.

ARANY JÁNOS fordítás-töredéke.

Első jelenet. — Szabad tér.

ELSŐ BOSZORKÁNY.

Mikor jöjjünk össze még,
Ha esik, fú, zeng az ég?

MÁSODIK BOSZORKÁNY.

Majd ha szűn a harczmoraj,
Vesztve, nyerve lesz a baj.

HARMADIK BOSZORKÁNY.

Így még naplement előtt!

ELSŐ BOSZORKÁNY.

De hova?

MÁSODIK BOSZORKÁNY.

A fenyéren amoda!

HARMADIK BOSZORKÁNY.

Macbethért megyünk oda.

ELSŐ BOSZORKÁNY.

Ott leszek, vén dada!

MIND.

Padok hí! Megyünk!

Rút a szép, szép a rút,
Ködbe lebbenj! itt az út!

Második szín. — Tábor Fores mellett. Harcztolongás. *Duncan* király, *Malcolm*, *Donalbain*, *Lenox* kisérettel; egy vérző harczossal találkozva.

DUNCAN.

Ki ott a véres ember? a csatából
Jön a mint látszik; hirt adhat, hogy' áll.

MALCOLM.

Ez lesz a hadnagy, fölség, a ki engem
Az ellenség kezéből ott kimente.
Isten hozott, bajtárs! no, mondsza csak
Eljöttödkor hogy' állt az ütközet?

HARCZOS.

Kétségesen habzott ide s tova,
Mint két uszó, ki úszva birkózik,
Összefonódván; Macdonald, ki méltó
A pártos névre (mert egész sereg
Bűn jár utána) nyugotról segélyt
Nyert kernek s gallowglassok részről,
S még a szerencse is mosolyga a
Zsiványra, mint rima. De mind hiába!
Macbeth, a hős (mert e név illeti)
Inkább erénye, mint a sors szeszélye által
Fellelkesítve, tág utat nyita
Kardjával, melyen pártos vér sötétült,
Egészen Macdonaldig, — vitézül
Párbajra hítta s meg se szűnt, a míg
Fejét álláig ketté nem szelé
S föl nem tüzé bástyáinkon jelűl. —

DUNCAN.

Oh, a derék öcs! a méltó nemes!

MAGYAR KATONÁINKHOZ.

Vargha Gyulától.

Éjszakon és délen, nyárszakon és télen,
Ott küzdötök éj-nap, mindig csak az élen;
Szemben az ellenség számnélküli száma,
S hull nagy ropogással a pokol villáma;
Véreteket folyvást a mohó föld iszsza . . .
Ha csonkán, ha bénán, csak jőjjetek vissza.

Kél, mint Betlehemben, az anyák siralma,
Elsiratják azt is, a ki meg sincs halva;
Könnye föl nem szárad az égő szemeknek,
A remegő szívek mindennap temetnek;
Gyásznak, siralomnak nincs vége, se hossza . . .
Ha csonkán, ha bénán, csak jőjjetek vissza.

Romladozik a ház, a telek is puszta,
Küzd, fárad az asszony, de ha nincsen gazda;
Bajlódik egész nap jószággal, gyerekkel,
Búval fekszik este, búra virad reggel.
Könny az özvegy ágyat sűrűn harmatozza:
Ha csonkán, ha bénán, csak jőjjetek vissza.

Eltűnt a vidámság; a mosolygó szűzek
Csüggedt-szomorúk, mint a szomoru-fűzek.
Szűz ölükben szunnyad a jövő virága,
Hátha ki sem nyílik, ott hervad hiába?
Dér a virágbimbót hogy le ne hervaszsza:
Ha csonkán, ha bénán, csak jőjjetek vissza.

Jőjjetek, jőjjetek büszke diadallal,
S mint a hogy' mentetek: bokrétásan, dallal,
Megvédtétek vérrel szép magyar hazátok,
De új feladat vár idehaza rátok:
Isten a jövőt is tireátok bizta, —
Építni hazánkat, óh jőjjetek vissza!

A HADIÁRVA.

Herczeg Ferenctől.

A nő, a kiről szó lesz, mosolygó szemű, tömpe orrú, érzelmes szívű leányzó volt. Malvin kisasszonynak hívták és kisegítő pénztárosnő volt a Minerva-mozgóban. A művészettel való szoros érintkezése kiművelte ízlését; a vad detektivdrámákat nem kedvelte, de ha szerelmes filmet mutattak be, olyat, a hol Menander Valdemár a kandalló mellett letérdepel a grófné előtt, akkor megnedvesedett Malvin kisasszony szeme a meghatottságtól. A szíve kápolna volt és az oltáron Menander Valdemár, a nagy norvég filmművész képe fénylett. Menanderé, a kin oly előkelően feszül a frakk és a ki a fehér vászonról olyan szerelmesen és olyan fájdalmasan tudott a nézőtérre mosolyogni.

«Senki sem jár büntetlenül pálmák alatt», — mondja Goethe. Malvin szívében nagyravágyó álmok bontogatták pávafarkukat. A két füle fölött biedermayer-csigákba kezdte fonni a haját, sőt már azon is tanakodott, hogy talán mégis hasított szoknyát kellene szereznie.

Azonban magasra lendülő, színes vágyait lepufogtatta az élet prózája, mint a vadász a fáczánokat. Malvint feleségül kérte egy Kádár Pál nevű villamos-szerelő munkás. Hozzáment; a szíve mélyén azonban érezte, hogy rangján alul ment férjhez. A sors többel tartozott volna neki; legalább is egy főpinczérrel.

Ez a Kádár kemény, vidám és önérzetes fiú volt. Szervezett munkás létére azt mondta, hogy természettudományi alapon áll, mivel azonban hithű református is volt, pap előtt akart esküdni. A szerelő jól bánt az asszonyával. Még azt is megtette, hogy vasárnap délután elvitte a mozgószínházba. Ha a remegő villamfényben eléjük pattant az ő riválisa, az előkelő és szomorú Menander Valdemár, — a ki most még szomorúbb volt, mint azelőtt, — talán mert Malvin kisasszony férjhez ment, — ilyenkor Kádár furán mosolygott, úgy, hogy az asszony dühbe jött és a homályban megcsípte az ura kemény karját.

Reákövetkező esztendőben pontosan megjött a gyerek. Fiú volt. Malvin szívén édes rémület nyilalt keresztül: a gyerek mintha hasonlított volna Menander Valdemárhoz ... A szeme legalább is

egészen *olyan* volt! A természet valami titokzatos kis tréfát engedett meg magának a derék Kádár-családdal. Az asszony szerette volna, ha a kis fiút Valdemárnak keresztelték volna. Kádárban azonban nem volt semmi poézis, azt mondta, ez nem két lábon járó embernek való név és így Palkónak keresztelték a gyereket.

A gyerekben már öklömnyi korában volt valami úri vonás, a miről nem tudni, hogy honnan került, ha nem a mozgószínházból. Szép, szelid fiúcska volt, úgy tudott hizelegni, mint a doromboló macska és élt-halt minden nyalánkságért.

Mire a kis Palkó három esztendős lett, a nagy Pál szívében szántóvető őseinek ösztönei kezdtek ébredezni. Egyszerre meggyűlölte a fővárost és elkívánkozott falura. Úgy gondolta, jó volna, ha bejuthatna valahová uradalmi gépésznek. Mert mit ér az élet, ha az embernek nincs veteményes kertje és szabad malacztartása?

Valami szerencsés véletlen folytán már-már úgy látszott, hogy Kádár terve valóvá fog válni, mikor egyszerre útjába állott az orosz czár. Igen, az orosz czár. II. Miklós birodalma a Kárpátoktól Khináig terjed; ha ezer esztendeig élne is, nem volna annyi ideje, hogy megismerje minden alattvalóját, beutazza minden városát, faluját, megnézze minden hegyét, vizét, erdejét. A czár mégis úgy találta, hogy neki még több földre, több szolgára van szüksége, kihúzta a kardját és Magyarország felé sujtott. És először is Kádárékat találta szíven. A vidéki gépészlak rommá lett, a veteményes kert ugarrá, a kommencziós malaczok fölfordultak. Ha tudta volna az orosz czár, hogy milyen nagy baj lesz ebből, talán hüvelyében hagyta volna a kardját, mert hiszen ő is csak ember.

Elrendelték az általános mozgósítást, és Kádár is bevonult a telegrafistákhoz. Nem lehet azt mondani, hogy nem ment volna szívesen. Szervezett munkás létére ugyan antimilitárista volt, de most nem politikáról, hanem Magyarországról volt szó és ez a gondolat meghatotta, föllelkesítette és tüzes haragra lobbantotta. Ő is háromszínű pántlikát tűzött a katonasapkája mellé és miközben lelkesen énekelte, hogy: «Ne sírjatok, budapesti lyányok!» — az ő kis Palkó fiára gondolt.

A józsefvárosi pályaudvaron búcsúztak el egymástól és Kádár, mielőtt beszállott volna a 36 ember vagy 6 ló-kocsiba, azt kérdezte kis Palkótól, hogy mit hozzon neki a csatából.

— Csokoládét! — mondta a gyerek.

Ők akkor még valamennyien optimistikusan fogták föl a háborút.

Egyelőre nem volt szó csokoládéról; jó volt, ha kenyérre jutott. Az állami segítség kevés, a drágaság pedig nagy volt. Az asszony úgy

gondolta, hogy valami kereset után kellene néznie. Jelentkezni akart a mozgószínházban, de az ő helyét a pénztárban már egy Salambo-termetű hölgy foglalta el, schottisch blúzban és dæmoni szemekkel. Ezzel ő nem vehette fel a versenyt. Később megpróbálkozott a fehérneművarrással, de ügyetlen volt a gép mellett és keveset keresett.

Most tűnt csak ki, hogy a mi erő, ész és akarat volt a Kádár-családban, az mind táborba vonult a villamos-szerelővel. Az asszony sem dolgozni, sem takarékoskodni nem tudott. Tulajdonképen semmit sem tudott, csak búsulni és a gyereket kényeztetni. A Kádárék önérzete megfakult, összeroppant, elolvadt, — egy-kettőre benn voltak a fekete nyomoruságban.

November óta az asszony a gyerekkel már az árok-utczai tömegkvártélyba szorult. Egy kis pinczerekeszben négy ágy áll. Kádárnén és a kis fián kívül két nyomdászleány, egy ablakostót és a 117-es tanyázik a rekeszben.

A 117-es vén hordár volt. Egyik külvárosi színház sarkát szokta strázsálni, a hol hosszú és kimerítő eszmecseréket folytatott a bérkocsisokkal. A mi szerelmes levél- és virág-forgalom volt a színház tájékán, azt lebonyolították a messenger-fiúk, a kik gőgösen, mint a technika századjának hirnökei, karikáztak el a vörössapkás veterán mellett. Bár elég gyakran feküdt le üres gyomorral, azért a 117-es csodálatosképpen mindig elégedett, sőt jókedvű volt. Volt neki egy nagyszerű titka, a mely erőt adott neki, hogy szemébe nevessen a haragos sorsnak. Ő tudta, hogy a mostani nyomorúsága csak átmeneti állapot; előbb-utóbb fölvirrad még az ő uraságának napja is. Csak rokkanttá kell lennie, akkor beveszik a zsidó aggok házába, ott aztán nagyúri dolga lesz. Ezt megigérte neki a főorvos úr. Mikor utóljára megvizsgálta, már igen biztatóan nyilatkozott. Az aggok házában húst adnak ebédre, olykor bort is, a mosdó pedig — ezt dicsekedve emlegette a 117-es — a mosdó vörös márványnyal van kirakva, akár a mágnás-kaszinóban.

A 117-es egy nap így szólt Malvinhoz:

— Hallja, tekintetes asszony, ez a gyerek, a Palkó, napról-napra ványadtabb lesz. Úri természete van, nem bírja a pinczelevegőt meg a krumplit. A tót meghízik tőle, de a maga gyerekének napfény és tejberizs kellene.

Igaz, hogy szegény Palkó nem igen mehetett ki a nagy hidegben, édesanyja nem tudott neki téli ruhát szerezni. Egész nap ott ült az ágyon és szappanbuborékot eregetett. Az szép és olcsó játék. A szivárványszínű gömbök kecses méltósággal emelkednek a pincze bolthajtása felé, — a gyermek álmodozó nagy szemekkel bámul utánuk —

egyszerre megriad: a gömb szétpattant és a gyerek sietve fújja a másikat ...

Valamit azonban mégis kellett csinálni Palkóval és Kádárné a 117-es tanácsára elhatározta, hogy hadiárvát csinál belőle. Jótékony hölgyek összeszedtek és szétosztottak maguk közt egy csomó szegény gyereket, a kinek édesapja a harcztéren volt. Malvinnak szerencséje volt. Az első jótékony hölgy, a ki a jelentkező irodában megpillantotta az ő kis fiát, rögtön rátette a kezét: Ezt itt megtartom magamnak!

Így került Kádár Palkó az Árok-utczából a Délibáb-utczába, a méltóságos asszony házába.

A méltóságos asszony gazdag és még elég fiatal özvegyasszony volt. Kissé elhagyottnak érezte magát a világban és fölösleg asszonyi gyöngédségét, a mi a szívében összehalmozódott, kutyákra és macskákra pazarolta.

A komorna alaposan megfürösztötte, megfésülte a hadiárvát, azután szép ruhát adott reá. A méltóságos asszonyt meglepte és megindította a kis fiú szépsége. Letérdepelt melléje a szőnyegre és azt mondta:

— Én a te kismamád vagyok!

És ebben a pillanatban már tudta, hogy kettőjük közül tulajdonképen ő az, a kivel jótékonyság történt. Mert a legjótékonyabb dolog mégis az, ha van valaki, a kit szerethetünk.

Kis Palkó úgy élt, mint a mesehős, a ki szerencsésen eljutott Tündérországba. Ott csücsült a jól fűtött, szellős szobában, a jószagú, szép kismamája mellett. Csokoládét tartott a kezében és azt bölcs mérséklettel szopogatta. A szőnyegen gyönyörű játékok hevertek: képeskönyvek, medve, ló, puska, minden, a miről Palkó eddig azt hitte, hogy az csak bolti kirakatba való, hogy üvegen keresztül nézzék a gyerekek.

Kádárné olykor látogatóba jött a fiához. Ezek a látogatások rövidek és szomorúak voltak. A pincze látogatása a palotában. Mindig hozott magával egy kis penészszagot, félszegen és zavartan ült a szék sarkán és nem tudott örülni a játékoknak, miket a kis fiú dicsekedve mutogatott neki. Mindig sietve ment haza, hogy ott kedvére kisírja magát.

A 117-es azt mondta neki:

— Tudja, tekintetes asszony, magának nagy szerencse, hogy a fia olyan jó házba került. De hát a szegény ember szerencséje olyan, hogy nincs benne nagy öröm.

— Nem vagyunk mi szegény emberek, — mondta Kádárné, a kit sértett a vén zsidó bizalmaskodása. — Nem szoktuk mi meg az ilyet ... Csak most vagyunk bajban, a háború miatt ...

Egy vasárnap délután megint elment a fiához. A méltóságos asszony ezúttal nem volt otthon; a gyerek a komornával mulatott.

Malvin azt mondta, hogy elvinné Palkót sétálni. A komorna azonban aggodalmaskodott.

— Nem tudom, a méltóságos asszony mit szól majd hozzá...

— Mit szól hozzá! Hát mit szólhat hozzá, ha én, az édesanya, sétálni viszem a fiamat!

— És hová vinné? — faggatta fölényesen a leány.

— Elviszem a moziba.

A komorna erélyesen tiltakozott.

— Nem, az nem kis gyereknek való mulatság... Fölizgatja és elrontja a szemét... És a rossz levegő!

Miért, miért nem, — Kádárné ezen úgy megsértődött, mintha lelkének titkos és szent zugába gázoltak volna.

— Most már azért is! Gyere, Palkó, viszlek a moziba!

A fiú megszeppent és habozott, — az asszony azonban fölkapta és vitte. Ebből egy kis botrány lett. A cselédek lármáztak, a házbeliek összeszaladtak. A kapu alatt egész csődület támadt.

A komorna elvesztette a fejét és azt kiáltotta:

— Fogják meg a gyerektolvajt!

Kádárné szívét az üldözött oroszlánanya tüzes keserűsége perzselte.

Éppen akkor állott meg a kapu előtt a méltóságos asszony kocsija. Az asszony meglátta a fiút és ijedten szaladt hozzá. Csupa bársony, csupa prém, csupa gyöngyvirágszag volt. Palkó feléje nyujtotta a két karját és azt mondta: Kismama!

Kádárné reszketett a haragos féltékenységtől. Rátámadt a méltóságos asszonyra és azt mondta neki:

— Nyomorult! Elloptad a gyermekemet!

Ezt a szép és furcsa mondást alkalmasint valami moziszkeccs előadásán hallhatta. Valamelyik amerikai szkeccs-előadáson, mert azokban úgy lopják a gyerekeket, mint nálunk a szőlőt.

Ő méltósága majd elájult a rémülettől és a fölháborodástól.

— Jézus Mária! Hogy én loptam el a gyerekét? Hát vigye, kérem! Vigye azonnal! Nem kell a gyerek! Látni sem akarom többet!

És Kádárné keserű elégtétellel a szívében hazavitte kis Palkót, — haza, az árok-utczai pinczébe.

Otthon mindent elmondott a 117-esnek.

— Ugy-e, hogy igazam volt? Hát nem volt igazam?

Az öreg csöndesen bólintott a fejével.

— Igaza volt, tekintetes asszony, persze, hogy igaza volt. Csak-

hogy a szegény ember dolga olyan, hogy akkor követi el a legnagyobb ostobaságot, mikor igaza van.

A rákövetkező éjszakát két budapesti asszony álmatlanul és könnyek közt töltötte. Az egyik az Árok-utczában, a másik a Délibáb-utczában.

Egy hét pedig éppen elég volt arra, hogy a kis Palkó arcza megint fakó, a szeme zavaros, a ruhája mocskos legyen. Az édesanyja szappanhabot vert neki, hogy buborékot eregessen, de neki nem kellett a játék, csak ült az ágyon, szomorúan, mint egy elrabolt királyfi.

Egyszer este édes gyöngyvirágillat vegyült a pincze penészszagába: a méltóságos asszony eljött, hogy meglátogassa kis Palkót. A rézüst megengedhette magának, hogy megalázkodjék a cserépfazék előtt.

— Erre volt dolgom, gondoltam, mégis megnézem a gyereket . . . — mondta zavart mosolylyal.

Kis Palkó arcza egyszerre vérvörös lett.

— Kismama!

Szegény Kádárné úgy ült a sötét pinczeoduban, mint a beteg pók. A ki ránézett, bizony nem hitte volna, hogy ez az a nő, a ki valamikor hasított szoknyát akart venni . . . Nem volt már benne egy csepp önérzet sem; csak igen szomorú volt.

— A gyerekért tetszett jönni? Tessék elvinni. Úgysem szeret már itt lenni. Legyen a méltóságos asszonynál, míg haza nem jön az apja — ha ugyan hazajön még.

A 117-es is jelen volt és őrá is igen kedvező benyomást tett a méltóságos asszony. Azt mondta később:

— Ez a méltóságos asszony egy igazi finom nagysága.

A kis hadiárva édesapja hamarább került haza, mint hitték volna. Egy nap csak beállított a pinczébe. Malvin meg sem ismerte mindjárt. Az ember olyan sovány volt, hogy egy fejjel magasabbnak látszott. Az arcza komor, a szeme mereven bámul maga elé. Mintha minden ifjúsága, tüze és jókedve beleolvadt volna a háború nagy kohójába, a hol egy új világot öntenek formába.

Malvin sírva vetette magát az ura nyakába.

— Jaj, édes jó uram, mi lett belőled?

— Hát mi lett volna belőlem? Őrmester!

— Honnan jösz?

— Az ungvári kolerakórházból.

— Hát kolerád volt, te szegény jó ember? És meg sem írtad nekem!

— Minek? Az ilyennel nem szokás eldicsekedni.

Kádár körülnézett.

— Hol a gyerek?

Igen, a gyerek! Az asszony mindent el akart mondani, de a legvégén kezdte és mikor visszájáról a közepéig ért, elfojtotta hangját a zokogás.

Szerencsére ott volt a 117-es, az előadta az esetet.

Az őrmester dühbe jött.

— A gyereket nem lehet odaadni. Az oktalan állat sem adja a fiát. Az asszony dolgozzék, vagy koplaljon, vagy kolduljon, vagy forduljon föl — de a gyerekét ne adja oda semmiféle méltóságos asszonynak.

Szemmel látható volt, ez a férfi nagyon megkeményedett és elvadult a harczok tüzében. A szaván és a szeme járásán is látható volt. Mindjárt kapta is a botját, hogy ő most elmegy ahhoz a bizonyos méltóságos asszonyhoz.

Hamarosan becsöngetett a Délibáb-utczában. Azaz becsöngetett volna, ha a villamos csengő meg nem romlott volna. Egy kis czédula volt a gomb mellé az ajtófélfára ragasztva: «Tessék kopogtatni!» — Kádár tehát kopogtatott, még pedig jó keményen, a botja fejével.

A komorna nyitott ajtót. Egy bársonyruhás kis úri gyerek is kiszaladt vele az előszobába.

— Egy Kádár Palkó nevezetű kis fiút keresnék, — mondta az őrmester szigorúan.

— Maga talán az édesapja? — kérdezte a leány.

— Az vagyok.

— És meg sem ismeri a fiát? Hiszen ez az!

És rátette kezét a bársonyruhás gyermek szőke fejére.

Bizony Kádár nem ismerte volna meg. De a kis fiú sem őt.

A méltóságos asszony kissé meghatottan és nem kevésbbé megszeppenve fogadta a katonát. Viszik a fiamat! — gondolta magában. Hangosan azonban azt mondta:

— Örülök, hogy megismerhetem. Üljön le, Kádár úr!

Kádár leült. A fiú lassan hozzálépett, egy ideig figyelmesen nézte, majd szó nélkül fölmászott az ölébe, a hogyan azelőtt is szokta. Jó ideig némán ültek. Kellemesen fűtött, tiszta levegőjű szobában voltak. A szőnyegen egész rakás gyerekjáték hevert. Az asztalon ezüst tálcza — rajta az ozsonna maradéka: kávé, kalács, gyümölcs . . .

Nos, ennek a gyereknek sohasem volt életében ilyen jó dolga. Ez a gyerek arra is született, hogy kényeztessék; a bársony ruhájában, a hosszan göndörödő hajával, a rózsás arczbőrével különben is olyan, mint egy kényes kis leány. Ezt a gyereket nem lehet visszavinni a pinczébe. Az ilyen puha fiú nem való szegény embernek. A szegénység össze-

törné. Az ilyen csak úrnak való. Mert az úri ember, akár töri magát a munkában, akár nem: valahogyan mind fenn úszik a vizen.

Egyszerre egy könnycsepp szaladt végig Kádár barna arczán. Aztán megint egy és megint egy. Őrmester létére restelte a dolgot, de nem tehetett róla. Most búcsúztatta a gyereket; még pedig örök időkre. Mert azt tudta, hogy a jövőben mind idegenebbek lesznek egymáshoz. Ha együtt lesznek is, ha egy asztalnál ülnek is, mégis oly messzi lesznek egymástól, mintha nem is különböző világrészekben, hanem idegen planétákon élnének. Kis Palkó édesapjára nézett és bár nem tudta, miről van szó, merő rokonszenvből megeredtek az ő könnyei is.

Kádár végül óvatosan letette a gyereket az öléből.

— Látom, a villamos csengő nem szól, — mondta komoran.

— Igen — válaszolt a meghatottságtól szepegve a méltóságos asszony, — mert nem lehet tisztességes munkást kapni. A tisztességes munkások mind a háborúban vannak.

— Megnézem, mi a baj, — mondta Kádár.

A komorna kivezette a konyhába és tíz percz mulva már fülsiketítő csöngetés jelentette, hogy a hiba rendbe jött.

Kádár megint megjelent a szalon ajtajában, sapkájával a kezében.

— Én most már elmegyek.

Az asszony félve nézett reá.

—És a gyereket — azt itthagyja nekem?

Az őrmester csendesen bólintott a fejével.

— Nincs lelkem innen elvinni — nagyon szeretem ezt a gyereket.

Sarkon fordult és fölemelt fővel, bátor katonához illő kemény léptekkel elhagyta a házat.

Ő tulajdonképpen jó alkut csinált a méltóságos asszonynyal. Csakhogy — mondaná a 117-es — olyan a szegény ember dolga, ha jó alkut csinál is, akkor is ráfizet!

KÖLTEMÉNYEK.

Szabolcska Mihálytól.

Könycsepp az égben.

— A mennyei jelenésekből. —

Az Úr itéletet tart fönt az égbe':
Hogy duljon-é a háború tovább is,
Vagy jöjjön már a béke?

A mennyei igazság mérlegébe
Rakják az angyalok
A földi szívek kívánságait.

És jönnek a porból való nagyok:
Országukat vesztett királyok,
Két balkezű, vert hadvezérek.
Farizeus diplomatáknak álnok,
Sokrétű kígyófajzata . . .
A hadseregszállító puritánok,
És fegyvergyárosok hada.
S mind, a kik a halálból élnek.
— Szóval az egyik serpenyőben
Gyűl, gyűl a háborúság vágya bőven.

A mérleg másik serpenyője
Sokáig úgy áll üresen.
Hiszen ha a haza kívánja tőle,
A nép tűr, vérzik s hallgat csendesen.
S dehogy panaszkodnék az árva! . . .

— Ám mintha Isten valamire várna.

. . . . S egyszerre ime harmatgyöngy gyanánt,
Egy könycsepp hull a másik serpenyőbe,

Egy árva könycsepp valahonnan,
— Az Úr tudja: hogy egy angyalra-vált
Gyermek ejtette fönt az égi-sorban.
Egy angyallá vált kis gyerek,
Ki édes apját idelent,
Mióta háborúba ment:
Hiába sírta, sirdogálta vissza,
S kinek halálos bánatát eleddig
Megvígasztalni még a menny se bírta!

És Isten mérlegébe
E harmatcseppnyi könyű úgy esett:
Hogy hosszan visszhangozták az egek
Az Úr döntését: béke, béke, béke!!

Üzenet,

— egy harctérre küldött bibliában. —

Magyar honvéd vagy, ehhez tartsd magad,
Csak győznötök, vagy halnotok szabad.
Ki orvúl fente fegyverét hazánkra:
Lakoljon a gaz Isten-igazába!
Írtsd, ne kiméld, — hogy a honvéd nevet
Unokája is emlegesse meg!

De harcz után, vagy fegyvertelenűl
Árván ha egy is kezedre kerűl:
Hajolj le hozzá érező sziveddel,
S sebét kötözd be gyöngéd szeretettel,
Testvér gyanánt, — hogy a honvéd nevet
Unokája is emlegesse meg!

III.

SZÉKFOGLALÓ.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

BALLADA A LÁBAKRÓL.[1]

Kiss Józseftől.

Marengónál a nagy síkon,
A marengói csatán
Elvesztette a két lábát
Hős Mackenzie kapitány.
Napoleon felszedette
És sirva ment utána:
«Kapsz új lábakat, kapitány,
Gárdisták kapitánya!»

És nyomban írt és íratott,
A merre posták járnak:
«Ki tud csinálni lábakat
Mackenzie kapitánynak?
Száz font aranyt igérek én
Angolba' vagy oroszba',
És jószágot és birtokot
Annak, a ki elhozza».

Mackenzie kapitány pedig
Vergődő, véres ágyon
Megátkozta, hogy született,
Hogy itt van a világon.
Két öklét égnek emelé,
Megrándult minden izma:
«Ha adtad, uram-istenem!
Hát minek vetted vissza?»

[1] Kiss József a Társaság szabályai értelmében székét ifj. Ábrányi Kornélról mondott megemlékezéssel foglalta el, kinek helyére tagul választatott. E szabad előadásról azonban följegyzés nem készült s így e költemény, melyet az emlékbeszéd után szerzője felolvasott, tekintendő a szerző székfoglalójának.

Ugy éjféltájt, éjfél körül —
Talán csak nem kisértet?!
Valami zajra felriadt
A kapitány és nézett.
Szakállas, púpos figura
Biczczent, bókolt elébe
És egy pár fényes csizmaszárt
Lóbálgatott kezébe'.

«Ez láb s egyuttal csizmaszár,
Rendelte a gyenerál,
Mértékre szab és liferál
Ősrégi gyehenna-gyár.
A hogy felhúzod, már mozog,
Nem nyekken, nem nyikorog,
Megy, a hová parancsolod,
A hová parancsolod.
Megállni vágyol: nyomban ott
Megáll, a hol akarod,
A mint e tündér gombocskát
Kis ujjal megvakarod.
Mint csikónak, van nevük is,
De kissé régi módi:
A jobbik szár az Asztaróth,
A másik meg Aszmódi.
Hét évre szavatol a gyár,
Máskép nem csinálja már —
Kár, kár, kár! feszegetni kár!
Minden terminus lejár».

És távozott az idegen,
Nem tudni, hová, merre.
Talán a föld, talán az éj
Nagy hirtelen elnyelte?
A két lábszár az ott maradt,
A kapitány csak nézte,
Rajta borzongás átszaladt,
De most se kapott észbe.

*

Év év után lejárt hamar,
Tivornyás hét esztendő,
Elnyűtt, fakult, mint lány kezén
A piros selyemkendő.
Mackenzie kapitány egy nap
Ugy érzi, hogy bomlanak
A drága selyemszálak
És ereszkednek az árnyak.
De felkap hamar hirtelen
A páros csikajára:
«Vigyetek rögvest engemet
Császárné udvarába.
A legszebb frájt, kisasszonyát
Elkérem én magamnak,
Mackenzie kapitánynak még
Kosarat sohsem adtak!..»

Hát a mint ott megállana
Császárné udvarába,
Zürrögni, bokrosodni kezd
S tovább szalad a lába.
Kis ujjával csak motoszkál
És keresi a gombot,
Mely megkötné, de gomb az nincs —
A gomb, a gomb felmondott.
Megállani nincs abba mód,
A két láb tova nyargal,
Aszmódi ront, Asztaróth ront
Előre vad irammal.
«Sátán segits! ti ördögök! —
Ha nem lehet megállnom,
E séta lesz, ugy félek én,
Utolsó lovaglásom.»
És megy a két láb, megy-megy-megy —
Hajnalba, éjtszakába,
És megy a törzs, muszájból megy
A fej, az agy, a kába.
Surrannak jobbra, balra el
A falvak és a tájak,
A paloták és városok
És mind és mind úgy fájnak!

«Egy korty vizet!» «Egy falatot!» —
Koldul kinyujtott karja,
De utána hiába nyul
És hiába akarja.
Jön napra éj és ujra nap,
Nagy hosszu nap az éjre,
Az ezer mérföld úgy szalad
S a láb sehol se tér be.
Viaszkossá válik az arcz,
Az ajk már régen néma,
Mackenzie kapitány már nincs,
Nem sánta már, nem béna.
De a két láb még egyre fut
Holt terhével a dőre,
És égzengés, villám és jég,
Zivatar kisérője.
Czafatokba oszlik a test
És uszály leng utána:
A légbe' fenn sok vad madár:
Keselyü, vércse, kánya
S csipegetik, megszedik,
Míg csontváz nem lesz belőle —
— Könyörülj rajta, Irgalom!
Bűnösök jóltevője!

*

Ez ama híres ballada
A lábakról, mik futnak,
Örökké, fel nem tarthatón
S megállani nem tudnak.
Irtam nagy háborus időn
Kilenczszáztizenötben,
Mikor kenyérben inség volt
És szaporaság rögben.

ELNÖKI ÜDVÖZLŐ BESZÉD

Kiss József székfoglaló rendes taghoz.

Beöthy Zsoltól.

Kedves társunk,

most elhangzott szép költeményével ön elfoglalta székét a Kisfaludy-Társaságban s az én kedves kötelességem e Társaság részéről szívesen köszöntenem önt. Nem keresem a fellengző magasztalás üres szavait, mikor az őszinte és igaz elismerést szívünkből oly bőven meríthetem. Ön tudja jól, hogy ennek a mi elismerésünknek az adja meg az értékét, hogy mi itt, e Társaságban, a magyar költői szellem legnagyobbjainak oltára körül állunk s az ő közellétök, az ő hagyományaik, az ő mértékök nagyobb tisztesség minden hivalkodó szónál. Így köszönjük önnek egész költői munkásságát, melylyel irodalmunkat gazdagította. Köszönjük, hogy tárgyaiban, motivumaiban, hangjában újat adott a nélkül, hogy valónkból kiforgatni igyekezett volna. Köszönjük egy más kapcsolatnak tiszteletben tartását is. Hol a mindent kihívó költői erő, hol a divat harsány szólamai könnyen csalják labyrinthokba a tehetséget; ezekből csak az jut el a művészet szabad, tiszta, fényes levegőjére, a ki mindig kezében tartja a fonalat, mely a nagy útmutatók oszlopaihoz van kötve. Még a tőlük nem járt új utakon is ők igazítanak el bennünket. Ön ezt az arany fonalat, mely a magyar költészet legnagyobbjaihoz fűzi, sohasem ejtette ki kezéből. Köszönjük, hogy egész költészetének fényével és erejével olyan eszményt szolgált, mely édes mindnyájunké, a magyar nemzeti összeforrás, a magyar nemzeti egység eszméjét. Ezzel a köszönettel nyujtom át önnek tagsági oklevelét; de azzal az örömmel is, hogy pályájának új, gazdag, virágtermő tavaszán üdvözölhetjük Társaságunkban.

IV.

A TAGOK MUNKÁLATAIBÓL.

GOETHE FAUSTJÁBÓL.

Kozma Andortól.

(Felolvasta a Kisfaludy-Társaság 1915 decz. 1-i ülésén.)

1. Ajánlás.

Közelgtek ujra, ingó tünemények,
Kik már nekem egykor derengtetek.
Lerajzolástok' most kisértsem én meg?
Szivem még érez erre ihletet?
Reám tolongtok! ám jó, csak tegyétek,
Párából, ködből körém gyüljetek —
Felrázza keblem, mintha ifju volna,
Járáskeléstek büvölő fuvalma.

Tivéletek sok víg nap képe tér meg
És kedves árny is felmerül nem egy
S kisért, mint hangja rég hallott regének,
Első szerelmi és baráti kegy.
Ujúl a kin s a régi panasz ébred,
Hogy éltünk utja tévelyg s szerte megy
S a jókat hivja, a kik szép időket
Csalódva láttak mulni és kidőltek.

Nem ők hallgatnak jövendő dalomra,
A kiknek zöngtem első énekem.
Az a baráti kör már szerte omla,
Több első visszhang, ah, nem csöng nekem!
Nem ismert néptömeg les bánatomra,
Bár még a tapsát sem szivelhetem,
S a kik örültek egykor még dalomnak,
Ha élnek is, e földön messzi bolygnak.

S egy rég nem érzett vágy ragad meg engem
Ama komoly, halk szellemnép után;
E téveteg dalt alig sugva zengem,
Az aeol-hárfán kél ily hang csupán.

Megrendülök, könny könnyre gyül szememben,
A zord sziv olvad szeliden, puhán;
Mi most enyém, azt szinte messzi látom,
S mi tovatünt, az lesz való világom.

2. Előjáték a színházban.

IGAZGATÓ. KÖLTŐ. A VIG SZEREPLŐ.

IGAZGATÓ.

Ti ketten, kik helytt álltatok,
Segítve rajtam annyi gondban,
Mint vélekedtek, hogy e honban
Minő üzletre várhatok?
Szeretném a tömegnek megnyerését,
Kivált, mert éltet mást is, mig megél.
Rendben a deszka-szín s a többi készség
S kiki magának ünnepet igér.
Szemöldököt felvonva ülnek már itt
Kényelmesen és mind csodára áhit.
Mihez formál a népszellem jogot,
Azt én tudom — de megzavar manapság,
Hogy ámbár nem a legjobbhoz szokott,
Elkapja már a szörnyü olvasottság.
Mit is tegyünk, hogy mind, mi uj, mi friss,
Tetsző legyen még értelemre is?
No persze, énnekem olyan tömeg kell,
Mely a bódénkhoz tódul, mint az ár,
Nagyokat jajdul, törtet, döf könyökkel,
Mig szük bejárónk megnyiltára vár.
S bár süt a nap, négy óra sincs még,
Dulakszik, míg a pénztárhoz nem ért,
Mint a pékbolt előtt, ha nagy a kenyér-inség,
Majd a nyakát szegi egy-egy jegyért.
De zagyva népre nem hat ily csodásan
Csupán a költő, — igy hass, kérlek 'ássan!

KÖLTŐ.

Óh, ne beszélj! — a tarka tömeg árja,
Mihelyt csak látjuk, lelkünknek halál.
Takard előlem zajlását homályba,
Mert forgatagja mélybe húz alá.

Inkább vezess a csöndes égi tájra,
Költő igaz gyönyört csak ott talál,
Hol istenkézzel szíveink áldását
Teremti s védi szeretet s barátság.

Ah! a mit ott a keblünk mélye termel
S ajkunkra félénk tördelt hangul ad,
Most balsikerrel, majd talán sikerrel, —
Azt elnyeli a durva pillanat,
Gyakran csupán, ha már sok évig erjedt,
Pattan ki a remek alakulat,
A mi csak álfény, pillanatra hódit,
Az utókornak irjuk a valódit.

A VÍG SZEREPLŐ.

Csak az utókorról ne hallanék én,
Még akkor se, ha róla szólanék én.
Hát ki vidítsa a jelent?
Tréfát akar, nos adjunk néki.
Egy derék ficzkó, ha csak színre lép ki,
Az máris valamit jelent,
Ki könnyüden, közvetlen ád elő,
Nem keseríti a tömeg szeszélye;
Minél nagyobb kört kedvel ő,
Hogy a biztos hatást elérje.
Nos, légy derék s hallasd a képzelet
Minden karának szólamát kellékül:
Észt, elmét, érzést, szenvedélyeket,
De jól jegyezd meg, ne bolondság nélkül.

IGAZGATÓ.

A színen mégis, cselekvény a fő!
Hozzánk mindenki nézni s látni jő.
Ha sok történik a szemek láttára
S a tömeg arra szájatátva néz,
Akkor diadalod kapuja tárva
S te szeretett s népszerü lész.
Csak a tömeg tud a tömegre hatni,
Valami tetszőt sok közt, kiki lel,
Ki sokat ád, az soknak is fog adni,
S elégedetten megy mindenki el.

Darabodat add mindjárt darabokban,
Ily vagdalék hatása roppant;
Könnyű a tálalás, ha főztöd sem nehéz.
Mit ér ha műved egységes egész?
A nézők azt is szétszedik legottan.

KÖLTŐ.

Te nem érzed, mi' rút az efféle fogás!
Igaz művésztől mily kevéssé telhet!
A hetyke mű-kontárkodás,
Úgy látom, az már vezérelved.

IGAZGATÓ.

Ily szemrehányás engem nem gyötör.
Ki, helyesen, hatásra tör,
Keresse a legjobb szert ámot.
Gondold meg, puha fát kell vágnod,
Nézd, kiknek irsz! ... Ha ezt ide
Az unalom téríti be,
Jóllakva jön más nagy evés-ivástól,
S a mi legrosszabb, sok jön ízibe
Egyenesen az ujságolvasástól.
Gondatlan besiet, mint az álarczosbálra,
Csupa kiváncsi; sok szép hölgy pedig,
Magát s ruhadíszét itt közszemlére tárva,
Díj nélkül közreműködik.
Álmodva jársz költői régiókban?
S te nem örülsz, ha a szinház tele?
Jól nézd meg a szinpártolókat!
Fele hideg, rüpők fele.
Szinház után ez kártyázni szokott,
Az, némber-keblen egy vad éjet áhít —
S szegény bolond, te, miért kínozod
Ily czélra bájoló múzsáid?
Azt mondom, többet adj s mind többel többre mész,
Nem tévedsz el soha így czélra tartva,
Az embert inkább hozd zavarba,
Kielégítni azt nehéz — —
Mi baj? Gyönyör? vagy a szived fájdalma?

KÖLTŐ.

Keress magadnak más szolgát, eridj!
A költő legfőbb joga lenne így,
Emberi jog, mely veleszületett,
A kedvedért nyeglén eltékozolva.
Minden sziven mi a hatalma?
Mi győz le minden elemet?
Nem az összhang-e, mely kebléből zöngve ki,
Világ-összhangul visszhangzik neki?
Mig a természet a végtelen szálat
Közömbösen orsóra pörgeti,
Mig annyi lény csak bántó zajt csinálhat
S hangját nem egyeztetheti, —
Ki osztja mindig egyenlő tagokra
Eleven báju rhythmusok sorát?
Ki rendeli a részt oda közáldozatra,
Hol mind együtt dicső akkordot ád?
A szenvedélyt ki kelti vihar-szóra?
Az alkonypírba eszmét ki vegyít?
S be a tavasz virágival ki szórja
Szerelmese ösvényeit?
Dicskoszorúba zöld levelecskéket
Mit sem jelentő ágakon ki lel?
Ki véd Olympust s isten-egyességet? —
A költő, ihletett erőivel!

A VÍG SZEREPLŐ.

Ám használd fel a szép erőket
S oly költött műre fordítsd őket,
Mely úgy foly, mint egy szerelmi viszony.
Látunk, hevülünk s maradunk bizony —
És lassan, lassan bonyolódunk.
Az üdvünk nő, majd ármánynyal vivódunk,
Rajong szivünk, majd kínban ég szegény,
S még észre sem vevők, már itt a kész regény.
Hadd lássuk ezt színpadra téve!
Markolj az ember-életnek teljébe,
Átélte mind, kevés ismerte fel,
S bárhol fogod, mindenkit érdekel.
Sok tarka kép, de fény kevés kell,

Egy csöpp igaz sok tévedéssel —
A legjobb főzet ez, a mely
Akárkit frissít és emel.
Akkor begyűl az ifjuság virága,
Az ihletett igéket várva, lesve —
És az lesz minden gyöngéd szívnek vágya,
Hogy maga búját művedben keresse.
Majd ez, majd az lesz izgatott, a mint
Reá szavadból az ő szíve int.
Ők még fogékonyak, hol sirnak, hol kaczagnak,
Becsűl mind lendülést, álszínt örvendve ért.
A meglett ember — semmi sem jó annak,
A még leendő hálás mindenért.

Költő.

Nekem is add hát vissza a kort,
Mikor leendő voltam én
S még bennem a szorongó dal forrt
S szünetlen tört elő üdén.
Világomat még köd fedé be,
A bimbó még csodát igért
S rohantam a virágokért
Minden hímes dús völgy ölébe.
Semmim se' volt s nem kölle más,
Igaz törekvés, kedves csalatás.
A fékezetlen vágyat add hát,
A mély gyönyört, mely fájva hat,
Gyülölség s szerelem hatalmát —
Add vissza ifjuságomat!

A víg szereplő.

Az ifjukor, bizony, barátom kell neked,
Ha verekedni indulsz hadba;
Ha szerelemtől meglepett
Szép lány köti magát nyakadba;
Ha futóversenyről kivánsz
Diadalkoszorút elvinni;
Ha szilajúl ragad a táncz
S rá kivirradtig akarsz inni.
De a húrt kelteni csupán,

Műértve, bátor bájos hangra
S tetszésre bízott czél után
Bolyongni édesen andalgva,
Öreg urakhoz illik az.
S ez is csak tisztességetekre válik.
Hogy az agg gyermekes lesz, nem igaz;
Csak gyermekesek maradunk halálig.

IGAZGATÓ.

Elég is lesz már itt a szókból,
Hadd lássak végre tetteket.
Ha már kifogytatok a bókból,
Valami hasznos is mehet.
Mit ér az ihletről beszélni?
A félénk sosem ihletett.
A ki magát költőnek véli,
Vezesse a költészetet!
Te tudod azt, mily szomjban égünk,
Erős italra van szükségünk,
Főzd meg nekünk azonnal azt!
A mit ma megtehetsz, holnapra ne halaszd!
Meddőül egy napot se hagyva,
A lehetőt a tettre kész,
Ha egyszer üstökön ragadja,
Kezébül többé ki nem adja,
Munkál tovább s itt az egész.
Tudod, ma mindent megkisérthet
Kiki a német szinpadon, —
Te is csak használj szabadon
Bármennyi diszletet és gépet.
Legyen kis és nagy mennyezeti fény,
A csillagokat pazarold,
Van itt víz, tűz és sziklabolt,
Madár s akármi többi lény.
Igy, szálljon e szűk szinre le
A mindenség egész köre —
S gyorsan repülj égig hatolva
S szállj mennyből földre és pokolba!

A NÉMET SHAKESPEARE-TÁRSASÁG ALAPÍTÁSÁNAK ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁN.

(Jelentés a Kisfaludy-Társaság 1914. június 3-iki ülésén.)

ALEXANDER BERNÁTTÓL.

A német Shakespeare-társaság ez év április 23-án, Shakespeare születésének háromszázötvenedik fordulóján, ünnepelhette alapításának ötvenéves jubileumát. Ez alkalommal kilépett működésének rendes nemzeti keretéből és vendégül hívta a rokonirányú külföldi társaságokat és testületeket, a mi Társaságunkat és a kebelében működő Shakespeare-bizottságot is. Társaságunk engem tisztelt meg azzal a megbízással, hogy képviselője legyek azon a szép ünnepen és én örömmel vállaltam e kedves tisztséget. Az ünnepről és küldetésemről már beszámoltam a nyilvánosság előtt (l. Budapesti Hirlap április 28.) és (május 8.) a Shakespeare-bizottságban. Így rövidre foghatom jelentésem epikus részét és beleszőhetek néhány általános elmélkedést, mely az alkalomnak megfelel.

Mindenekelőtt hadd szóljak nehány szót magáról a német Shakespeare-társaságról, melynek történetét Albert Ludwig a *Jahrbuch* negyvenkilenczedik kötetében vonzó módon megírta. A német Shakespeare-irodalom a társaság alapításának korszakában már gazdagon virágzott, midőn Oechelhäuser fejében megfogamzott a Shakespeare-társaság alapításának gondolata. Oechelhäuser nem volt tudós; mint papirgyáros fia tizennégyéves korában belépett atyja üzletébe, hogy később mint nagyiparos és a közélet férfia tiszteltté tegye nevét. A gyakorlati élet küzdelmei közt Shakespeare költészetében találta meg az ideális élet ama forrását, mely harmonikussá tette lelkét és mint a közhasznú tettek embere, ezt a forrást gazdagon buzgóvá akarta tenni egész nemzete számára. A társaság megalapításának története azonban igen tanulságos. Ha valaki azt hiszi, hogy Németországban, a Shakespeare-cultus hazájában, ez az alapítás könnyű szerrel ment végbe, nagyon csalódik. A legélénkebb agitatio igen sovány gyümölcsöket termett. Nem megyek bele a részletekbe. De ha a weimari Zsófia nagyherczegné nem pártolja és támogatja az eszmét, az bizony halvaszületett volna. Így is 1864 április 23-án mindössze harmincz tagja volt a társaságnak és igen sok kiváló ember, kikre ez az eszme joggal számít-

hatott, távol maradt tőle. Azóta az idők mégis nevezetes módon változtak, ma hétszáz tagja van a társaságnak és oly tisztes vagyona, hogy a deficzit rémét, mely eleinte sokat háborgatta, tán örökre kiűzte hajlékából. Most már fontosabb tudományos és irodalmi vállalkozásokba bocsátkozhatik. De úgy látszik, Weimar az egyetlen hely, a hol a társaság leküzdhette a kezdet bajait és oly talajra talált, melynek titkos életerői felvirágoztatják. Nemcsak a nagyherczegi család ápolja még ma is és az ünnepi ülés az idén is a nagyherczeg jelenlétében folyt le, ki a társaság vezető-elemeit kastélyában vendégeiül fogadta; a hagyományok légköre itt olyan, hogy egyetlen a maga nemében. A társaság, alapszabályai szerint, minden év közülésén megállapítja a következő évi közülés helyét, de ötven életéve alatt csak egyszer ülésezett Berlinben és egyszer Drezdában és most már 42 év óta nem is gondolnak rá, hogy másutt gyüljenek össze, mint Weimarban. Weimar kis város, de emlékei szellemi nagyvárossá avatják. A nagy városokban a gyülésezők mulatni vagy érvényesülni mennek; ide: szellemileg üdülni. A kik nem ismerik egymást, itt nem ismerkednek, hanem barátkoznak. Sehol ilyet nem látni. Ebben természetesen Shakespeare-nek is része van; a nagy varázsmester hiába dobta bűvészvesszejét a tengerbe, az nem merült el; a hol emberek az ő nevében találkoznak, azt a helyet ő megáldja. De megáldotta ezt a helyet az ő legközelebbi rokona is, Goethe és megáldották Schiller, Herder és még sokan. Itt a tudomány nem hivalkodik és az irodalom nem különködik. És tudomány vagy irodalom kilépnek a nagy közélet friss levegőáradatába, hogy erőt merítsenek belőle és erőt adjanak neki. A német Shakespeare-társaság sohasem volt puszta szaktársaság, mindig az lebegett szeme előtt, hogy Shakespeare-t közkincscsé tegye, a tudomány eszközeivel, de az eleven érzés erejével. Midőn az idei jubiláris ülésen az elnöklő Brandl, maga is szigorúan szakszerű philologus, az alapítóknak ezt a szándékát idézte, kitünt, hogy az a szándék ma is oly időszerű, mint volt akkor, mert az igazi igazságok soha egy csöppet sem avulnak. Ma az anglistika virágzik Németországban, az anglisták szigorú tudományosságban a classikus philologusokkal vetekednek és az anglisták dominálnak a Shakespeare-társaságban, de a társaság nem vesztette el az eleven érintkezést a közműveltséggel, az élettel, az eleven irodalommal. És ebben Weimarnak van nagy része. Itt nem savanyodhatik el a tudomány, itt nem merevedhetik meg a szakértelem. Weimar az a hely a világon, a hol a német lélek traditiói beleolvadnak a tisztán emberinek örök életébe. Ez teszi ezeket a gyüléseket itt oly meghittekké, oly szabadokká, oly egyetemesekké. Itt erősebb az, a mi az embereket egyesíti, mint a mi elkülöníti őket egymástól.

A társaság működésének részleteit mellőzöm. Elég említenem, hogy az az ötven kötet évkönyv, mely megjelent, gazdag tárháza a Shakespeare-tudomány és æsthetika érett gyümölcseinek, hogy a társaság a continensen páratlanúl álló gazdag Shakespeare-könyvtárral rendelkezik, hogy egyéb tudományos kiadványai is vannak, bár csekély számmal, hogy Oechelhäuser ennek az ægise alatt adta ki az olcsó Shakespearet (3 márka) és hogy a Schlegel-Tieck fordítás revisióját nagy gonddal és tudással végezte. Mindez számot tesz, sőt fölötte fontos. Fontosabbak azonban ebben az esetben is az imponderabiliák. A Shakespeare-társaság centruma a Shakespeare-cultusnak és tudománynak, községgé egyesíti a hasonló gondolkodásúakat, ezzel minden egyes tagjának erejét növeli. Shakespeare nem hajléktalan Németországban. A szívekben lakik, de van külön hajléka is, a honnét fénye mindenfelé árad, a hol mindig meg lehet őt találni, a hol a neki legkedvesebb áldozatokat gyujtják oltárain. Ez a jelentősége Weimarnak és a német Shakespeare-társaságnak. A társaságnak nagy életereje van. Csekély kezdetekből nőtt nagyra és nagyszerűen tudja a philologiai és aesthetikai, a szaktudományi és egyetemes szempontokat kibékíteni egymással és egyesíteni. A Shakespeare-társaság bizonyára legjobban tudja Shakespearet, de elevenen érzi is. Az ünnepi ülésein professorok, írók, költők, színészek, a gyakorlati élet művelt emberei testvériesen találkoznak és tanulnak egymástól. Ezt a csodát Weimar művelte, de Shakespeare jegyében.

*

Az idei ünnepi összejövetel különösen népes volt, vagy százötvenen találkoztak, több idegen, dán, franczia, angol, svájczi, amerikai, a *Times* tudósítója, a német ujságírók stb. Hogy a személyes mozzanatokkal röviden végezzek: a Kisfaludy-Társaság képviselőjét nagy kitüntetéssel fogadták és Magyarország iránt való rokonérzésének a társaság azzal adott fényes kifejezést, hogy bizottságunk elnökét, Berzeviczy Albertet, mint több igen érdekes és értékes, finom elméjű Shakespeare-dolgozat szerzőjét, melyeket franczia és német fordításban ismertek, és mint bizottságunk elnökét tiszteletbeli tagjának választotta. Ezzel a kitüntetéssel a társaság nagyon takarékoskodik. Eddig mindössze hat tiszteleti tagja volt: Roosevelt, Konstantinovits Konstantin, orosz főherczeg, Schmidt Klára, a cambridgei Ward, a híres amerikai White és a cambridgei Wright. Most a nagy alkalommal még hetet választottak, a belga Bangot, (a ki a társaság könyvtárát értékes ajándékokkal gazdagította), a franczia Jusserandot, az angol Haldane lord-

kanczellárt, az angol dráma történetíróját, a drezdai Creuzenachot, Baumeistert, a nagy bécsi színészt és Schellinget, az amerikai Shakespeare-társaság személyesen megjelent elnökét. Ezekhez csatlakozik Berzeviczy Albert, a kinek megtisztelésében mindnyájan megtisztelve érezzük magunkat. A szónokok sorában is, a kiket a díszülésen szóhoz juttattak, a magyart az elsők sorába tették.

*

A tudományos előadást már április 22-én délután tartotta Köster, a lipcsei egyetemen a német nyelv tanára, a színpad berendezéséről Shakespeare korában. E czím után ítélve, az előadás nem látszik ünnepre valónak, de Köster nagy tudós, ki ép a színház történetének terén végzett mélyreható kutatásokat és nagy előadó, ki a nagyközönséget ép úgy el tudja ragadni, mint egyetemi hallgatóit. Köster nem érte be szóval vagy rajzzal; ő maga kis modelleket konstruált, melyeket leírások és rajzok után a legelmésebben gondolt ki. Egészen átlátszóvá tette a probléma megoldását, majdnem szemfényvesztően meg tudta győzni a hallgatóságot, miután hihetetlen módon föl tudta kelteni érdeklődését, holott pusztán technikai kérdésekről volt szó. Quæ mutatio temporum! Ha legalább e technikai kérdéseknek dramaturgiaiakkal való kapcsolatára is rátért volna! De Köster szinte kaczérkodott thémájának szárazságával, melyből mégis fénylő szikrákat tudott kicsalni. Mégis nincs okunk szomorkodni e változáson. Ép a német Shakespeare-irodalom nagyon is a két szélsőség gerinczén járt: vagy fellengzően aesthetizált vagy a végsőig a betűt rágta. A philologia szigorúsága reactio a speculatio elburjánzása ellen és a legjobb philologusok az ellentétek megszüntetésére adnak példát.

*

Április 23-án volt az igazi ünnepi ülés, melyen Brandl, berlini egyetemi tanár, a társaság elnöke fényes gyülekezet előtt mondotta az ünnepi beszédet. Megtudtuk belőle, hogy királyunk, az angol király és Weimar városa beléptek a társaságba mint tagok. Érdekes, hogy a fejedelmek mennyire érdeklődnek a társaság iránt, valószínűleg a weimari nagyherczeg révén. A német császár, a szász király, a badeni nagyherczeg, a szász-weimari nagyherczegné, az oldenburgi herczeg stb., stb. tagjai a társaságnak; a társaság néhány tagja a társaság körén kívül gyüjtést rendezett és az aranylakodalomra vagy 13,000 márkát hozott össze nászajándékúl. Az elnök beszéde folyamán felhívta egymás után az idegenből jött

képviselőket, hogy beszéljenek; így jutott szóhoz a magyar képviselő, a ki körülbelül ezeket mondotta:

A Kisfaludy-Társaság, mely a maga kebelén belül külön Shakespeare-bizottságot szervezett, általam küldi a német Shakespeare-társaságnak üdvözletét és szíves köszöntését alapítása ötvenedik évfordulójának nagy ünnepén. Ez az üdvözlet nem puszta szertartásos udvariasság nyilatkozata. A Kisfaludy-Társaság és a Shakespeare-bizottság mély hálájuknak és igaz csodálatuknak adnak kifejezést ama társaság iránt, mely Shakespeare művészetét az emberiség eleven lelki erejévé tette. Mi közvetetlenül éreztük a németeknek ebbeli jótékony hatását; a német szellemnek, és mióta a Shakespeare-társaság van, e társaságnak nagy része van benne, hogy Shakespearet ma a magunkénak is mondhatjuk. Ők vezettek, kalauzoltak bennünket Shakespeare-hez. Midőn a XVIII. század hetvenes éveiben a német színpad az első nagy kísérleteket tette, hogy Shakespearet a német színpadon meghonosítsa, — és ez volt a döntő kísérlet, mert a drámai költőnek az élete a színpadon van és csak a színpadról hódíthatja meg azután az olvasóközönséget is — mi magyarok nyomban követtük a német példát és Kazinczynk Hamlet-fordítása már 1790-ben jelent meg. De a mag nem hullott kopár földre. Csakhamar mi a magunk erejéből is kezdtünk dolgozni és az eredmény az, a mi talán némelyeket e díszes társaságban meg fog lepni, hogy ma Magyarország az egész világon a nem angol országok közt az, mely Németország után a legintensivebb módon ismeri, játszsza, olvassa, élvezi, szereti Shakespearet. Ép ötven éve annak, hogy a magyar Shakespeare kiadása megindult és legjobb költőink, Petőfi, Arany, Vörösmarty, Szász Károly stb. fordították Shakespeare műveit magyarra; e fordítás sok kiadást ért és tömérdek példányban elterjedt az országban. A Nemzeti Színház állandóan játszsza Shakespearet és a mi az előadások számát, a közönség érdeklődését illeti, bármely más várossal versenyezhetünk. Két év előtt egy Shakespeare-ciklust rendezett a Nemzeti Színház, tizenhárom előadásban, mely anyagilag is a legfényesebb eredményeket hozta, a mi mindenesetre a közönség érdeklődésének csalhatatlan fokmérője. A vidéki színpadokon a Shakespeare-előadások valóságos ünnepek és Kolozsvár derék Nemzeti Színházában az idén is igen érdekes Shakespeare-cyklus volt. Megjegyzem, hogy minden rendezői trükk nélkül, pusztán csak a drámai művészettel érjük el ezeket az eredményeket. Nagy színészeink mindig Shakespeare-szerepekben nőttek nagyra és egyesek oly magasra emelkedtek, hogy igazi Shakespeare-színészeknek

mondhatjuk őket, nagystílű művészeknek; hogy csak egyet említsek a még élők közül, legnagyobb tragikus művésznőnket, Jászai Marit. Shakespeare-irodalmunk is számot tesz. Kritikánk és æsthetikánk ugyancsak Shakespeare-en nevelődött és ha finomítani tudta a nemzet ízlését, nemesíteni lelkét, gazdagítani kulturáját, azt elsősorban Shakespeare-nek köszöni. Bizottságunk, melynek nevében szólok, matinéekon igyekszik Shakespeare szellemét feltárni, évkönyvet ad ki és igen fogékony közönséget talál, mely őt munkájában támogatja. Újabban arra vállalkozott, hogy a magyar Shakespearet újból kiadja átdolgozott vagy új fordításokban, jegyzetekkel és magyarázó útbaigazító bevezetésekkel. És mint ünnepi alkalommal a szülők elviszik a nagyszülőkhöz gyermekeiket, hogy szerencsét kívánjanak, mi is elhozzuk a friss erőben levő nagyszülőknek, a német Shakespeare-társaságnak, aranyünnepén, a legkisebb magzatot, az új magyar Shakespeare-kiadás első három kötetét, azzal a kívánsággal, hogy a társaság lássa mindenütt nagy munkásságának ép gyümölcsét és legyen nagy feladatának, mint eddig, úgy mindenkor nagy munkása. Vivat, floreat.

A beszédnek, mint általában mondták és látszott is, nagy hatása volt, melyet nem az előadás művészetének, hanem annak köszönt, hogy meglepte a hallgatóságot. Oly kevéssé ismernek még bennünket külföldön, hogy szinte mesének tetszett, a mit a magyar Shakespeare-cultusról természetesen igen vázlatosan mondhattunk. De ez a hatás hasson vissza reánk és buzdítson bennünket, hogy el ne lankadjunk munkánkban, mert ily munkának az a természete, hogy örökkön örökké kell tartania, mint ama nagy értékeknek, melyeknek érdekében foly.

V.

JUTALMAZOTT PÁLYAMŰVEK.

A MAGYAR NYOMORULTAK.

Történeti elbeszélés.

A megosztott ifj. bojári gróf Vigyázó Sándor-jutalommal kitüntetett pályamű.

Szerelemhegyi Tivadartól.

A Nagysuránytól Tótmegyer felé vezető úton egész kocsisor vonult végig. Huszonöt-harmincz, nagy, vásárosszekér igyekezett egymás nyomában. Az apró, sovány lovak fáradtan, erőtlenül poroszkáltak, jóllehet nem hiányzott a biztatás, sőt elég sűrűn hullott kicserzett hátaikra ostor alakjában. Olyan otromba szekereket akasztottak a szegény párák után, a melyek sehogy sem állottak arányban az elkényszeredett, erőtlen jószágokkal. A vasalatlan, fakó kocsik kerekei minden fordulásnál nyikorogtak, tántorogtak, mintha keresnék a lőcsöt, vagy a rakonczákat, a mik jobb időkben, mikor a gazda még ezekkel is törődött, rendre kényszerítették a szekér oldalait s azok nem dőltek egész terhükkel rá a kerekekre, mint most. Szegényes, kenetlen, rozoga alkotmányok voltak ezek, a mindenükből kifosztott, szerencsétlen polgárságnak nyomorúságos közlekedőeszközei.

Az örökös háborúkban kimerült, a végnélkül szedett sarczoktól elszegényedett, tönkrement gazdák vonultak az úton. Első pillanatra úgy látszott, hogy a tótmegyeri vásárra mennek; erre lehetett következtetni abból, hogy a szekereket telidesteli tömködték mindenféle holmival.

A tótmegyeri vásárok híresek voltak a török világban, mert az érsekújvári basa védelme alatt állottak. Ez pedig nagy szó! Akkoriban ugyanis sohasem tudhatta az ember, hogy tatár martalóczok, vagy a császár zsoldos csapatai rabolják-e ki a vásárt, avagy épen magyar hajduk ütnek rája s osztozkodnak a prédán, a mit a szorgalmas és békés polgároktól elharácsoltak. Ezekben a szomorú időkben mindegyre ritkább helyen lehetett vásárt tartani és seholsem voltak biztosságban. Megyernek azonban még jó híre volt s ennek köszönhette, hogy két-három napi, sőt egy heti járóföldről is fölkeresték azok, a kiknek valami adni-vennivalójuk akadt. A vásárra járók maguk is védekeztek, a hogy tudtak. Összebeszéltek és nagyobb csoportokban keltek útra, hogy szükség esetében egymásnak segítségére lehessenek.

Ez a csapat, a melyik az úton most végigvonul, Nyitra vidékéről való. Az éjjel Sellyén háltak, a hol a végvárbeli katonaság egy kis sarczért szívesen adott nekik szállást.

Nagyon korán indulhattak, mert még alig volt reggeli hét óra s a lovak már mind erősen izzadtak, pedig csúnya, hideg szél fujt s a szekerek ernyői alatt dideregtek az emberek. Fázósan fogták össze szűreiket s vastag, durva daróczöltönyeiket.

Mikor az első szekéren ülők a balra eső erdőt meglátták, letértek az útról s az erdőnek tartottak. A többi szekér nyomon követte.

Jól behatoltak már az erdőbe, mikor az első szekér megállt. Kenyeres István gazduram leugrott az ülésről, a markába lehelt s összedörzsölte a kezeit.

— Beáll a hideg, — mondta csakúgy magában s a közben éles pillantással szétnézett a fák közt.

Nagy tisztásra kerültek. A körülöttük meredező fák lombtalan ágait fagyos novemberi szél tépdeste s a párás, ólomszínű levegőben ritkás hópelyhek szállingóztak.

A szekerek egymásután érkeztek s a tisztáson nagy félkörben megállottak. Egyik-másikról a kocsisok leszállottak.

— Harapni kellene valamit, — mondta Kenyeres a melléje gyülekezőknek.

A kocsikból kiszálló utasok egyre szaporodtak Kenyeres körül. Egyik sem szólt egy szót se; csakúgy ődöngöttek mellette s közben sűrűn pillantgattak a negyedik szekér felé, a melyikről egy református pap lépett le.

Épen olyan szegényes öltözetű volt, mint a többiek. Legfeljebb hosszúszárú csizmái, meg bárányborös süvege mutatták, hogy valamikor jobb sorsban volt és ruhára is telt. Térden alul érő abaposztó-kabátját a derekán szíj tartotta össze.

Kenyeres odalépett melléje:

— Ez lesz ma estig a mi várunk, tiszteletes uram! — mondotta s az erdőre mutatott.

— Az Isten a mi erős várunk! — felelt vissza komolyan a tiszteletes. Gyönyörű, érczes hangja végigbúgott a gyülekezeten s a szótlan embercsoport egy szempillantás alatt megbillentette a süvegét:

— Ámen! — mormogták.

A pap fürkészően tekintett szét, csak azután válaszolt Kenyeres szavaira:

— Azt hiszem, itt jó tanyánk lesz! Ez különben már török terület ugy-e?

— Az, — bólintott rá Kenyeres, — de még nagyon közel va-

gyunk a német határhoz, az meg teli van spanyol, meg franczia zsoldosokkal!

— Estére majd tovább igyekezünk, — mondá a pap. — Megsegít az Úr. Csakhogy ennyire is eljutottunk!

Az utasok helyeslően bólintgattak, egyik-másik azonban nem bírta elnyomni feltörő sóhajtását.

— Azután meg pihenni is muszáj, — tette hozzá Fonyó. — A lovak fáradtak, már alig húznak, rövidesen kidőlnének.

— Szálljanak le! — mondá határozottan a pap. — Tanyát ütünk és itt töltjük a nappalt.

Kocsija felé indult. A többiek is mind szekereikhez siettek s lesegítették azokat, a kik az ernyők alatt vártak a férfiak elhatározására.

Most tünt csak ki, hogy korántsem vásárosok ezek, hanem fáradt vándorok. A magyar hazában hont kereső hazátlanok.

Asszonyok, gyermekek egész raja bontakozott ki a szekerek ernyői alól s csak a kosarak, ládák maradtak fönn, a melyek a hosszú, bizonytalan útra való szükségeseket tartalmazták.

A pap szétnézett a szomorú, sápadt tömegen. Szíve elfacsarodott, de erőt vett magán. A tisztás közepére ment s rövid imát mondott. A kezek összekulcsolódtak, a szemek ég felé emelkedtek, az ajkak hangtalanul mozogtak. A tömeg részéről egy szó nem esett, de annyi lemondás, annyi kétségbeesés s viszont annyi sóvárgó reménykedés tükröződött az arczokon, hogy a ki látta, egyszerre tisztában volt az egész gyülekezetnek szomorú sorsával.

Ezek magyarok, a kik a vasvári békekötés áldásai elől menekülnek. Agyonsanyargatott városi polgárok, a kik kiállották a háborúk iszonyatosságait, de a béke orgyilkolásai elől szökniök kell. Harczaik meghagyták nekik az életet, az erőt, a lelket — — és most jön a béke, hogy a testet megőrölje, az erőt elsorvaszsza, a reményt arczulcsapja s a lelket megmérgezze.

Nem a vásárra igyekvő közönség vidám képét tárta elő az erdő mélyén megvonuló csoport, hanem a szülőföldjükről kiüldözött bujdosókét. Hazafiságukban megtámadott, vallásos meggyőződésükben mélyen megsértett s haragjukat keblükbe rejtő férfiak, sírásra, kétségbeesésre hajló asszonyok, gyönge, gyámolításra szoruló gyermekek tömörültek egymás mellé a tisztásnak dértől csípett fűtakaróján. A menekülés szorongó félelme tükröződött mindegyiknek arczán.

Az ima mintha mégis kissé megerősítette volna őket. Az asszonyok szorgalmatoskodni kezdtek. Szekereik mellé családonként pokróczokat terítgettek le s ennivalókat raktak rájuk. A férfiak a lovak körül végezték dolgukat. Megdörzsölgették a párolgó állatokat, azután ki-

pányvázták s mikor látták, hogy mohón ropogtatják az erdei füvet, akkor visszaszállingóztak szekereikhez.

Letelepedtek s hozzáláttak a falatozáshoz. A jobbmódú gazdák ülései alól előkerült egy-egy öblös kulacs is és sorra járt. Nem kérdezték, kié; nem nézték, ki iszik belőle. Egyek voltak a szomorúságban mindannyian. Testvérek, a kik nemcsak a bajt, hanem az örömet is híven meg szokták egymással osztani.

A tiszteletes, a kinek nem volt családja, Kenyeresékhez szegődött s velük, kissé távolabb a többiektől, egy nagy bükkfa alá telepedett le, a hol a szél ellen védett helyet találtak. A test is megkívánja a maga részét. Már harmadik éjjel utaznak örökös félelem és kétség között, hogy elérik-e baj nélkül a török területet, a melyen legnagyobb rémüktől, a zsoldos katonáktól, nem kell tartaniok. Most, hogy idáig eljutottak, kissé nyugodtabban s meglehetős étvágygyal fogyasztották a reggelit s közben ébredező reménykedéssel beszélgettek útjuk folytatásáról. Kenyeres István uram, a mint a kulacs hozzájuk került, kétfelé törülte tenyerével a bajuszát, megemelintette süvegét, hátrahajtotta a fejét s épen jót akart húzni a borból, mikor hirtelen olyant rándult a jobbkeze, hogy a kulacs majd kiesett belőle.

A tiszteletes meglepetten nézett rá.

Kenyeres nem szólt semmit, hanem a szemével jelentősen oldalt intett. A pap arra nézett s neki is egyszerre elmult a beszédes kedve. Nagynehezen lenyelte a szájában levő harapást, megcsóválta a fejét s elkeseredetten mondotta:

— Nem szeretem a sort!

— Én sem, — felelé halkan Kenyeres és mind a ketten figyelmesen néztek egy terebélyes fa irányába, a melynek tövében, tőlük alig száz lépésre, három fiatal ember ült és — úgy látszott — szintén reggeliznek.

Mind a három katona, még pedig valamelyik végvárból való; kopott, sőt rongyos öltözetük erre mutatott. Feszes magyar nadrágjuk teli volt folttal és varrással. Valamikor szép abaposztó attilájuk színét alig lehetett meghatározni. Gomb is csak itt-ott látszott rajta, hanem a helyett két-háromszoros kötélhurok tartotta össze a derekukon. Ez a kötél bizonyára az övet pótolta, de Kenyeresék önkéntelen arra gondoltak, hogy az útszéli rablók mindig kezük ügyében szokták tartani a kötelet, melylyel kirabolt áldozataikat, vagy foglyaikat összekötözik... Fejükbe hatalmas, hosszú süveget nyomtak, melynek csücske egészen a vállukig visszahajolt. Mindegyiknek derekáról rövid nyelű balta lógott le az övet helyettesítő kötélről. Úgy látszott, hogy ez a széles vasú szerszám összes fegyverzetük.

Mind a három fiatal, erőtől duzzadó alakon egyszerre meglátszott, hogy viharban élnek, viharban edződnek. Erősen megviselt, rezes bőrüket sokszor égethette a nap, sokszor kiszítta s szántotta fel a fagy. Az egyiknek hatalmas forradás is volt a homlokán. Nem jó ajánló levél a békés foglalkozású polgárok között. Különben fel sem vették a közelükben letelepülteket; nyugodtan szalonnáztak.

— Ma már harmadszor találkozunk hajdukkal, — súgta Kenyeres — csak úgy ne járjunk, mint két év előtt a szolnoki vásáron, a hol kegyetlenül megsarczoltak bennünket!

— Két év előtt még városbeli polgárok voltunk, hát kibirtuk a magunk baját valahogy, de ... most földönfutók vagyunk ... — sóhajtott a pap s két nagy könnycsepp gördült végig az arczán ... Mégis leküzdötte lelke fájdalmát s hogy az asszonyokat meg ne ijeszsze, hangosan odaszólt Kenyeresnek:

— Jó lenne megbeszélnünk egyetmást; menjünk a többiekhez!

Fölkelt a földről. Kenyeresné marasztalta s étellel kínálta, de Kenyeres megértette a pap szándékát s maga is felállt. Közben a feleségéhez beszélt:

— Rakjatok vissza mindent a kocsiba, magatok pedig pihenjetek le egy kissé. Az éjjel sem aludtatok s ki tudja, alhattok-e majd a következő éjjel is!

Azután a tiszteleteshez fordult:

— Mehetünk, tiszteletes uram!

Sorra járták a kocsikat s a gazdákat félrehúzták tanácskozni. Elmondták, hogy ma már harmadízben látnak közelükben szabad hajdukat s annak a nézetüknek adtak kifejezést, hogy ezek nyomon követik őket. Bizonyára azért, hogy alkalmas helyen kirabolhassák a kocsikat.

— Hát hiszen állunk elibük, — mondták egyszerre többen is — csak túlságos sokan ne legyenek!

Kenyeres lova nagyot nyerített s a füleit hegyezte.

— Lovasok vannak valahol közelünkben; ismerem a lovam szokását, — jegyezte meg Kenyeres és nyugtalanul nézett jobbrabalra.

Alig mondta ki a szót, kavargó porfelleget vettek észre, mely az országúton előre gomolygott.

Megdöbbenve néztek egymásra, de mielőtt a meglepetéstől magukhoz tértek volna, mint a szélvész, úgy vágtatott el mellettük egy húsz-huszonöt emberből álló csapat.

— Katonák! — szólalt meg önkénytelenül Fonyó.

— Martalóczok, — mondta egyik-másik gazda keserű hangon.

— Körülvettek bennünket; — egészítette ki a pap — az erdőben is hajduk, az országúton is ... Ezek nem jóban járnak!

Minden férfi akaratlanul a saját szekere felé pillantott, a mely családját, kis vagyonkáját rejtette. Mintha búcsupillantás lett volna ahhoz, a kit életénél is jobban szeretett. Egy hang se jött az ajkaikra, csak az arczukon szántott barázdát az elkeseredés, az elszánás izgalma.

A pap gyorsan határozott:

— Maradjanak itt! Én majd odamegyek s megtudom, miféle emberek azok ott az erdőben s mi járatban vannak.

— Ne menjen el tőlünk, tiszteletes uram! — kérlelték halk hangon a körülötte csoportosuló gazdák. — Ha vesznünk kell, veszszünk el együtt!

— Jőjjenek ők, mutassák meg, minő szándékkal vannak! — mondták mások. Néhányan elsiettek családjuk mellé és apránként egy-egy fokos, egy-egy balta, sőt lőfegyver is előkerült az ülések alól.

A pap azonban nem engedett.

Azért kísértelek el benneteket erre az útra, hogy tanácscsal, ha kell, tettel is segítségtekre legyek. Nem szabad semmit sem elhirtelenkedni! Ki tudja?... Hátha egy kis sarcz árán megszabadulunk s tovább mehetünk azokhoz, a kikhez igyekezünk ... Meg kell tudnom, mi vár itt ránk!

Kenyeres közbeszólt:

— Talán többen mennénk tiszteletes urammal; egyes embernek nem barátságos ezek közé menni!

— Isten kezében vagyunk, — mondá a pap és gyorsan megfordult, hogy az erdőbe menjen, de — szinte gyökeret vertek lábai az ijedtségtől. Ott állt előtte, szemtől-szembe mind a három katona, a kit az imént a nagy fa alatt láttak. Mintha a földből bujtak volna elő.

Egy pillanatra a többiek is megdöbbentek ... de csak egy pillanatra. A következőben már öten, hatan ugrottak neki a katonáknak s fenyegető szavak között dühösen kiabáltak rájuk:

— Ki vagy, mit akarsz?

Mindegyiknek két, három gazda kapta meg egyszerre a karját, úgy, hogy azok meg sem moczczanhattak, de — úgy látszik, — nem igen jöttek zavarba. A legkisebb ellenállás nélkül tűrték, sőt az egyik el is nevette magát:

— Ejnye, de hatalmasak kigyelmetek a szegény emberrel! — Megrázta magát s egy-két rántással kiszabadította a karjait.

A nyugodt, biztos hang imponált a tömegnek s a többiek is eleresztették a másik kettőnek karjait.

A pap jóságosan, de komolyan szólt az elsőhöz, a melyik szemközt állt vele:

— Miért nem mondod meg, ki vagy s mit kívánsz?

— Mert nem kérdezték, — válaszolt amaz — hiszen még köszönni sem engedtek kigyelmetek!

— Tehát most kérdezlek, miért jöttetek közénk?

— Üzenetet hoztunk.

— Üzenetet? — Hát tudod te, hogy mi kik vagyunk?

— Hogyne tudnám! — felelte a katona könnyedén. — Csak nem megyek fejjel neki a falnak! — De, hogy bizonyságot tegyek, hát kimondom, hogy kigyelmetek nyitraiak s az alföldre igyekeznek.

A tömegben többen helyeslően bólintottak.

— Jól van, — hagyta helyben a tiszteletes — de az imént azt mondád, hogy üzenetet hoztok. Mondd, kitől van az?

A katona először körülnézett, mintha árulástól félne, azután egy kis ideig várt, végre előrehajolt és szinte súgva ejtette szavait:

— A korponai tanító uram ő kigyelmétől . . .

Mintha méhkast bolygattak volna meg. Ezekre a szavakra felzúdult az egész tömeg, mely köréjük gyülekezett és zűrzavarosan ismételte:

— A korponai tanítótól? . . . Lá . . . uramtól?

A hajdu ránézett arra, a ki a szót elharapta s rábólintott:

— Attól . . . ha mondom!

A pap intett a tömegnek, hogy hallgasson s ő maga kérdezte:

— Miféle bizonyságot tudsz erről adni? — Szava reszketett annyira erőt vett rajta a megindulás és az izgalom. Egy pillanatra megcsuklott, torkát szorongatta az elfogódás, de csakhamar erőt vett magán és újból a katonához fordult:

— Ha istent ismersz, igazat beszélj! Mert tudod-e, hogy . . . Lányi György uram mindnyájunktól tisztelt, szeretett ember, a kit . . . magyarságáért, vallásáért a labanczok teljes erejükből üldöznek s a ki mégis a mi szabadulásunkért dolgozik.Azért az élő Istenre kérlek, mondd, mi bizonyságot mutathatsz a szavaid mellett?

A nyers katona, mintha maga is átérezte volna azt a mérhetetlen fájdalmat, a mi a pap visszaemlékező szavaiból kiáradt, elkomolyodott. Nem válaszolt, hanem levette a süvegjét, belenézett s könyökig belenyúlt. Azután kihúzott belőle egy nagy darab papirost s büszkén tartotta a pap elé:

— Ezt ni! . . . Levél!

A tömeg megrándult. Halk moraj futott rajta végig, nyugtalankodott, suttogott. Minden arcz dülledő szemekkel bámult a levélre s rángatózó mozdulatokkal kísérte a pap kezét, mely mohón kapott a levél után. A tiszteletes megforgatta, élesen megnézte, azután pedig megcsókolta az írást. Megindultan, halkan rebegte:

— Az, — az ő kezének vonásai . . .

— Bontsa fel! Olvassa, olvassa! — zúgott most már és forrongott az izgatott tömeg.

A pap feltörte a pecsétet, lefújta az írásról a port s gyorsan átfutotta a levelet. Azután magasra feltartotta, lobogtatta s hangosan kiáltotta:

— Dicsőség legyen Istennek, ki nem hagyja el a benne bizakodókat! . . . Lányi György uram írja, hogy azok, a kiket ő vezetett, szerencsésen tanyára leltek s most mi elénk küldi ezeket a derék embereket, hogy további utainkon vezetőink legyenek.

Kezet nyújtott a katonáknak, megölelte, megcsókolta őket.

— Isten hozott, kedves fiaim!

De ezt már nem hallották a katonák. A bujdosók felett úrrá lett a kitörő öröm, mely az előbbi, félelemmé csigázott aggodalmat hirtelen felváltotta. Viváltoztak, ölelték a katonákat, paroláztak velük, majd szétszedték őket. Kézről-kézre kerültek s egy pillanat alatt elsodródtak a tiszteletes mellől. Vitték, vonszolták őket kocsijaik mellé, hogy megmutassák asszonyaiknak, gyermekeiknek megmenekülésük hírhozóit. Egyszerre tizen, húszan kínálták hideg birkahússal, szalonnával, borral.

A mint az öröm első mámora elmúlt, a tiszteletes összehívta az öregebb gazdákat, hogy tennivalóikat megbeszéljék.

A levélben az volt írva, hogy az öregek, meg az asszonyok a gyermekekkel együtt menjenek be Hatvanba. A török kádi szívesen ad minden családnak lakóházat. Hiszen van elég gazdátlan! Nem is kíván tőlük érte semmi mást, csak azt, hogy mindennap állítsanak be maguk közől családonként egy-egy személyt a salétromfőzéshez. A munka- és fegyverbiró férfiak pedig azonnal siessenek a tanyára. Ezt nem írhatja meg, hol van, de a katonák majd elvezetik oda. Nagy szükség van rájuk, mert Szuhay uram is, meg a többi vezér is csapatokat gyűjtenek a labancz ellen. Mikor aztán nem hadakoznak, akkor valamennyien bemehetnek a városba családjaikhoz.

— Helyes minden, csak egy a bökkenő, — jegyezte meg Kenyeres — ilyen világban, mint ez a mostani, mikor az utak mind tele vannak ellenséggel, vagy prédaleső martalóczokkal, hogyan bocsássuk útnak asszonyainkat s a gyermekeket magukban?

— Az igaz, — mondá Fonyó — az imént is itt vágtattak el mellettünk a hajduk. Még most sem hiszem, hogy ezek igaz úton járnak s nem reánk leselkednek.

— Talán tudnak a katonák más utat is, — vélekedett a tiszteletes, — kérdezzük meg!

Maguk közé vették tehát tanácskozásra a három jövevényt. Ezek csak nevettek, mikor az aggodalmakat hallották. Az egyik, a vezetőjük büszkén, csak úgy félvállról vágta vissza:

— Kigyelmeteken is meglátszik ám, hogy nem katonaviselt emberek!

Azzal a hányaveti, hetvenkedő modorral beszélt, a mi ebben a szomorú világban az elfásultságig gondtalanná, könnyelművé tette az olyan férfit, a kit sorsa már hosszabb idő óta arra kényszerített, hogy fegyverével keresse meg mindennapi kenyerét.

— Hát azt gondolják kigyelmetek, — folytatta nevetve — hogy az a harmincz ember, a ki az előbb itt mellettünk elvágtatott, nem birja eléggé megvédelmezni a maguk cselédjeit?

— Megvédelmezni? — kérdezték bámuló arczczal a tanácskozók — Hát kik azok?

— Vagy úgy! — kiáltotta a katona s magyarázóan fordult felé jük. — Most látom már, kigyelmetek még azt sem tudják, hogy azok a mi embereink, a kiket Lányi György uram küldött maguk elibe, hogy a gyöngébb népséget elkísérjék Hatvanba, vagy, ha kell, Nagykőrösre, Kecskemétre. Velük van bizonyság okáért a hatvani biró fia is, meg a basának az agája a menedéklevéllel, melyben erősen meg vagyon írva, hogy senki ne merészelje egy újjal se bántani, a kiket ők kísérnek, mert azok a budai basának a jobbágyai. De különben, — tette hozzá büszkén — megfelelnének azok levél nélkül is a megbizatásuknak! Mind válogatott legény. Még a hajaszála sem görbül meg annak, a kit ezekre bíztak! Csak épen azt kell megvárnunk, míg visszajönnek, mert most nagyon sürgős dolguk akadt.

— De hiszen nem jönnek azok vissza egy hét mulva sem! — szólt közbe az egyik gazda. — Úgy vágtattak el mellettünk, hogy azóta tán még az országból is kiszaladtak.

— Micsoda? — Nem adok neki két órát, a szemeink előtt lesz az egész tábor.

— Tábor? . . .

— Az hát! Hiszen csak nem gondolják, hogy az asszonyokat, meg a gyerekeket a lovasok maguk mellé veszik a nyeregbe! Azok, a kiket maguk láttak, csak a szekerekért vágtattak el, a mik amott a dombokon túl delelnek . . . Mert, hát mondom, egy kis dolguk akadt a lovasoknak . . .

Meglátszott rajta, hogy nem akarja elárulni, miféle dolguk akadt, de végre is az a tudat, hogy ennek a gyámoltalan tömegnek most ők a vezetői, dicsekvővé tette, az elfogyasztott bor pedig megoldotta a nyelvét. — Kevélyen hátravetette a fejét s tovább beszélt:

— Hát kimondom, mert látom, hogy kigyelmetek nagyon értetlenek. — Úgy esett a dolog, hogy az időt ne veszítsük hiába, hát addig is, míg kigyelmetek itt kipihenik magukat, ők elmentek zabolni. Az elmúlt éjtszaka ugyanis azt a jó híradást kaptuk, hogy a spanyol, meg a franczia zsoldosoknak nagy zabszállítmányuk úszott lefelé a Dunán, a mit most fuvároznak majd szét a csapatokhoz. Hamarosan összeszedtünk vagy hatvan szekeresgazdát, a lovasok meg kimentek a leshelyre. Hajnaltájt meglepték a szállítócsapatot, rajtaütöttek s elnyomták. A tengersok zab most ott van Séllyétől egy órányira a haránt-völgyben, csak érte kell menni.

A hallgatókon az öröm riadalma zúgott végig, a legény meg magafeledten szaporította a szót:

— Azok, a kik az imént mellettünk elvágtattak, mindegyikük vitt a nyerge hátulján egy-egy tele zsákot s nemsokára vissza fognak jönni a szekerekkel, hogy a többit is elszállítsuk, mert nagyon kell ám a zab! Drágább portéka az most, mint az ember. Osztán, ha a labancztól vagy a zsoldosoktól lehet megszerezni, akkor meg kétannyit ér. Mikor aztán a zabot elhozzák, akkor kigyelmetekre kerül a sor. Legalább vígan lesznek, mert nem üres kézzel mennek a gyülekezőhelyre.

— Dehogy megyünk üresen! Dehogy! — kiabálták nagy örömmel. — Segítünk mi is, a mi szekereink is elbirnak még néhány zsákot!

A katona kitörő örömrivalgás közt fejezte be magyarázóbeszédét. A bizonytalan vándorútra kelt szerencsétlenek hálálkodtak s áldották az Urat, a ki már első lépéseiket így megsegítette. Áldották Lányit, a ki mindenről ilyen előrelátóan gondoskodott s elhatározták, hogy mindenben engedelmeskednek a levélnek. Mindjárt ki is válogatták maguk közől, kik menjenek az asszonyokkal s a gyermekekkel be a városba és kik álljanak be katonáknak a bujdosók közé. Azok közé, a kik még maguk sem tudták, ki ellen s ki mellett fognak küzdeni.

Csak azt tudták, hogy a magyar haza a török és a német szolgaság közepett most valahol bujdosik, rejtőzködik, de él és szenved s hűséges gyermekeire nagy szüksége van. Ők hát mennek. Mennek, ha a szívük megszakad is szeretteik után, a kiktől immár elválnak s a kikkel — ki tudja — találkoznak-e még valaha. Mennek, mert a magyar szabadság végső küzdelemre készül az elnyomó uralom ellen s akkor egyetlen magyarnak sem szabad elmaradnia.

II.

Magyarország felett a tizenhetedik század második felében már teljesen beborult az ég. A viharfelhők már régen gyülekeztek s most

úgy látszik, egész súlyukkal ránehezedtek erre a szerencsétlen országra.

Az európai államok kormányférfiai mindnyájan a spanyol, majd a franczia államformát kívánták utánozni, mert ezek az államok voltak azok, melyek a XVI. és a XVII. században a legnagyobb erőt tudták kifejteni s ezt annak a körülménynek tulajdonították, hogy a király mindakét államban teljesen korlátlanul uralkodott. Nálunk már Rudolf alatt megindultak erre a kísérletek s a központi hatalom a cseh és német protestánsok kiirtásával, a megfogyott nemesség erőtelenségével, Erdély vezető állásának megszüntetésével egyre erősödött. A szentgotthardi csata és az utána következő húsz éves vasvári béke a bécsi államférfiaknak meglehetős szabad kezet adott, Lobkowitz tehát alkalmasnak találta az időt arra, hogy a magyarokat is beolvaszsza a többi örökös tartományok közé. Tudta azonban, hogy Magyarország alkotmánya ennek ellenemond s azt is tudta, hogy a magyarok semmi árért sem mondanak le alkotmányukról. Valósággal kapóra jött tehát neki a Wesselényi-féle összeesküvés.

Ennek az elnyomása, meg a véréből fakadó kisebb ellenállások leverése után Bécsben nyiltan kimondották, hogy Magyarország fegyverrel levert rész. Olyan földterület, mely lázadásai folytán minden jogát elvesztette. Az ország összes törvényeit, összes hivatalait eltörölték s helyükbe egy kormányzótanácsot állítottak, melynek gubernium lett a neve, a rendeltetése pedig az, hogy Magyarországot a bécsi rendeletek szerint igazgassa. A gubernium azzal kezdte meg munkálkodását, hogy a ki csak legtávolabbról is gyanus volt abban, hogy valamikor a fölkelőkkel tartott, vagy ezután tarthat, valamennyit elfogatta s felségsértés czímén pörbe fogta. Legelőször természetesen azok ellen jártak el, a kiktől valamit el lehetett kobozni. A vagyonos, vagy csak jómódú emberek is egymás után kerültek börtönbe, kínpadra s végül a hóhér kezére. De ez nem volt elég. Magyarország állandó rossz szelleme, a franczia cselszövő kéz újra munkába állott. A franczia kormány ugyanis saját hatalmának erősítését Ausztria gyöngítésében kereste, ezt pedig úgy akarta elérni, hogy alattomos és kétszínű politikájával nemcsak táplálta az elégületlenséget, a mit az örökös háborúk nyomorúságai Magyarországban természetszerűen felkeltettek, hanem mesterségesen is felidézte. A bécsi intézőköröket az uralkodó tudta nélkül ellenünk szigorúbb, absolutistikus eljárásra izgatta, viszont a magyar elégületleneket segítség igéretével erősebb ellenállásra, lehetőleg szakításra ösztönözte. Maga a Wesselényi-féle szövetkezés sem mérgesedett volna el összeesküvéssé, ha az akkori franczia követ, Gramonville nem biztatta volna a magyar főurakat annyira, hogy ezek a kilátásba helyezett

franczia segítségtől elkapatottan már arról is beszéltek, hogy franczia herczeget ültetnek a magyar trónra. Gramonville, a ki a bécsi udvarnál a legerősebb katholikus hírében állott, Apaffy Mihályt s vele az erdélyi rendeket azzal nyerte meg a Wesselényi-féle ügynek, hogy a protestánsok javát mozdítják elő, ha a mozgalomhoz csatlakoznak. Mikor azután az összeesküvés kitudódott, az igért franczia segítség természetesen elmaradt. Sőt, mikor a kivégzések után Bécsben a magyarellenes áramlat felülkerekedett s az Ampringen-féle guberniumot kinevezték, ismét a franczia alattomosság volt az, mely a gubernium kath. főpapjait arra figyelmeztette, hogy most itt a jó alkalom a protestánsok kiirtására, mert kezükben a hatalom. Így történt, hogy katholikust a protestánsok és protestánst a katholikusok ellen uszították a haza megmentésének jelszavai alatt azok, a kiknek a haza érdekeihez semmi közük nem volt. Sötét és alávaló terveikhez nagyon jól illeszkedett a német katonaság, kivált annak a hazátlan, gyülevész része. Azok, a kik Spanyol- meg Franciaországból zsákmány reményében jöttek a császári hadakkal az országba; minden emberi érzésből kivetkőzött szerencsevadászok, vér- és kincsszomjas martalóczok.

Bécsben nemcsak szemet húnytak a vallásüldözések felett, hanem, mikor látták, hogy az még hathatósabban pusztítja a magyar népet, mint a rendcsináló bizottságok, akkor politikát csináltak a dologból. Kiadták a jelszót, hogy a magyar protestánsok fékezhetetlen lázadók, tehát végezni kell velük. A franczia cselszövés elérte czélját; a nemzetet ismét sikerült uralkodóházával összeütközésbe hozni.

Az erőszak, a mit ennek az összeütközésnek a letörésére használtak, most oly heves volt, hogy 1672—73-ban már azt lehetett mondani, hogy Magyarország története befejeződött. Szent István, Nagy Lajos és Mátyás király dicső országa csak volt. Helyén óriás sírhalom, a magyar szabadság sírja, egy osztrák tartomány gyászolt. Az ország vagyona már elfogyott, fiai elvérzettek, börtönben sínylődtek, vagy kibujdostak. Nem csinálta tovább az ország történetét senki. Úgy látszott, hogy iszonyú kínjai közt, számtalan sebében most már magától kimúlik a halálra szánt nemzet . . .

De csak látszott. A magyarok istene megint erős kezébe vette a haldokló ország sorsát s tovább folytatta, még pedig úgy, a hogy azt ember nem is gondolhatta volna soha.

A nép, a mint első rémületéből magához tért s észrevette, hogy mi készül ellene, tömegesen menekült az erdőkbe, hegyek közé, a vadonba, hogy legalább nyomorult életét megmentse. Bujdosókkal telt meg az országnak minden rejtettebb helye, minden járatlan útja A bujdosók mind Erdélybe, vagy a török részekre igyekeztek mene-

külni. A császári hadaktól megszállott területekre halálos csend feküdt, a melybe csupán a börtönök s kínzó-kamrák sóhajtásai vegyültek. Annál hangosabban zúgott az erdők, a rengetegek mélye s annál népesebbé lettek az odavezető utak. Itt lüktetett a nagybeteg ország lázas érverése az alföldi pusztákon, Erdélyben, meg a török részeken. Itt alakult meg a bujdosó Magyarország. És ezt a gubernium tette. A magyarok istene elvette a hatalmukban elbizakodott emberek eszét, vakmerőkké tette őket s ezzel megmentette Magyarországot, mert a magyarság tömegét kivette a cselszövők és a hóhérok kezéből.

*

A hatvani, meg a szolnoki szandzsákok tiszamelléki részein mérföldekre terjedő lápok, nádasok terültek el. Ezeknek vadvizei, kivált így márciusban, a tavaszi hóolvadás idején össze-vissza szakgatták az országutat. Ezen az úton különben egész szabadon garázdálkodhattak a vadvizek, mert már évek óta nincs gondozó gazdája és annyira elvadult, hogy alig különbözik valamit a nádasok közt ideoda kanyargó csapásoktól. Legföllebb szélesebb, mint azok s nappal, mikor a kátyukat meg lehet látni és el lehet kerülni, hát ügygyel-bajjal a szekér is eldöczöghet rajta, éjjel azonban már istenkísértés volna nekivágni. Országútnak hívják ugyan még most is, de — török országútnak. Ez meg annyit jelent, hogy a mióta a török az úr ezen a földön, vagyis százhúsz év óta, ezt az útat nem javították. Minek is! Nappal a szegény magyar szállítja rajta a török kaszárnyákba a szénát, hát nézze meg jól, merre mehet, éjjel meg ugyan ki járna ezen a tájon, kivált annyi hóesés után, mint az idei télen volt.

A teli hold bujkálva úszott az apró bárányfelhők között. Olykorolykor végigbámult az elázott földdarabon, mintha ő is a régi jó idők utait keresné. Rezgő, hideg fénye reá esett az úton keresztül-kasul folydogáló patakocskákra, melyek az olvadó hófuvásokból törekedtek szerte-széjjel. A kemény télen házmagasságnyira összefagyott hótorlaszok roskadozó gerinczeikkel lombán terpeszkedtek úton-útfélen. Helylyel-közzel régi, rothadó rőzsekötegek mutatták, hogy valaki még a múlt őszszel nagyobb terhet vihetett arra s a keserves útat úgy próbálta javítani, hogy rőzsét, nádkévét dobált a feneketlen kátyuba. Közben olyan hely is akad, a mit messze el kell kerülni, mert az «malicziás» hely. Olyan, a mi évtizedek óta átázott a rajta megrekedt víztől s most már ingoványos süppedő, a mit megjavítani sem lehet. Jóravaló, becsületes emberek hosszú póznákat szurkáltak le az ilyen veszedelmes helyek szélein s azokra szalma-csóvákat kötöztek figyelmeztető jelnek. Ha ilyen helyre érkezik a szekér, akkor jobb az úttalan nádasba bevágni s

nagy kerülővel háta mögött hagyni az ingoványt, mert különben se kocsi, se állat nem tér onnan vissza épségben. Változatosság kedvéért egy-egy kis tó vize is megcsillan az út közepén. Itt nyilván agyagos a föld, a mely nem ereszti át az elolvadó hó vizét. Ez majd csak úgy juniusban szárad ki, addig meg épen elegendő arra, hogy minden közlekedést megakaszszon. Nem is járt erre emberfia azóta, hogy a fagy elmúlt s nem is fog járni mindaddig, míg a bőjti szelek nagyjában föl nem szikkasztják az útat.

Szomorú, szívet facsaró tudat, hogy Magyarország szívéből, a honnan gabonával, meg takarmánynyal egy egész ország hadseregét is könnyű volna ellátni, az esztendő felében egy fuvar sem fordulhat meg. A békességes nép Kánaánját, a rengő kalászok, bársonyos füvek melegágyát feldúlta és szennyes vizek zsákmányává tette, betegségek miazmás fészkévé változtatta a háború. A pártoskodás, a testvérharcz, a felebarát gyűlölete, az emberi szenvedélyek féktelensége megtámadta immár magát az anyaföldet. Sivatag, ér, mocsár, bozót terjedve terjed. Kioltja a termékeny életet s a mit a földből birtokába kerít, ott készül a sorvadás, az enyészet, — a halál...

A nádasokban vízi madarak ezrei tanyáznak. Ezek márcziusban hatalmas rajokban térnek meg messze délről és benépesítik a mocsarak különben kihalt vidékét, hol háborítatlan nyugalomban fészkelhetnek. De most, mintha megriadtak volna valamitől, nincs nyugalmuk. A vadkacsák sötét fellegtábor gyanánt suhannak a hold udvara felé, majd villámgyors szárnyalással oldalt vágódnak el a bozótok irányában. A szárcsák félig röpülve iromadnak tova s hosszú barázdákat szántanak a víznek mozdulatlan síkján menekülésük sietségében.

A sűrű nád és káka között ismételt rövid füttyentés metszett a levegőbe; a szárcsa recsegő füttyentő sivalkodásához hasonló jeladás. A hogy a második füttyentés elhangzott, a vizi madarak ezrei süvöltő riadalommal, csattogó szárnycsapkodással röppentek fel a magasba. Nyomban utánuk emberfejek emelkedtek ki az ingó-lengő nádszálak közül. Erős lépések tördösték a nádak töveit és gyors egymásutánban sáros, csuromvizes alakok lepték el az út széleit. Óvatosan, csendben, egyenként húzódtak előre, mint a kik nem akarják, hogy mások is észrevegyék érkezésüket. Zajtalan vonulásukat csak egy-egy hangosabb locscsanás, egy-egy csuszamlás árulta el, a hogy a sárhullámok széjjelcsapódtak a talpaik alatt.

— Átkozott hideg van, — súgta előtte haladó társának egy naptól leégetett fiatal legény — már én csak sok viszontagságot megpróbáltam, de ilyen czudarúl még nem vett elő a fázás soha! Még a fogam is vaczog belé!

A tagbaszakadt öreg hajdú, a kit megszólított, visszafordult s letörölte kezefejével őszbecsavarodó bajuszáról a sárcsomót s mosolyogva biztatta didergő bajtársát:

— Majd kimelegszel még, öcsém, ha a bányavárosok hegyeit mászod! — Sohse panaszkodjál, lehet még rosszabbul is!

— No, no! Rossznak rossz sor ez is, — mondta vissza a fiatal hajdú — a jó kutyát is kár kiverni ilyen időben! — Már harmadnapja bujdosunk a nád között és csak éjtszakának évadján osonunk előre. Hát nem lehetne már amúgy istenigazában ütni egyet a németen? — Ugyan messze van-e még az a rongyos fészek?

— Lassan a testtel, öcskös! — Kékkő, meg Korpona nem holmi rongyos falvak ám! — tiltakozott az előljáró katona s hevében hangosabb szót öltött a szóba. — Szépséges két magyar város az, a honnan kivetettek bennünket. Magam is ott búsultam, mikor a templomunkat elvették. Hogy száradna el a keze valamennyinek, a kik ebben a gyalázatosságban résztvettek.

Megszakadt a beszélgetés; egy lovashajdú léptetett velük szembe. Megállt az öreg hajdú előtt s a fülébe súgott valamit. Azután tovább haladt s minden huszadik embernél hasonlókép cselekedett. Parancsot közölt velük, a mit Petőcztől, a bujdosók egyik vezérétől hozott. A ki a parancsot átvette, az kilépett a sorból s a hozzá beosztott szakasz legényei vele egy sorba helyezkedtek, úgy hogy az egész hosszú vonal csakhamar oszlopokká tömörült minden kommandó nélkül.

Rövid idő mulva tágas síkságra érkeztek, a hol már sűrű csapatokban táborozott a bujdosók hada. A vezérek különböző, rejtett utakon bujkálva vezették legényeiket idáig, hogy azután a kitűzött helyen egyesüljenek. Együtt is voltak már mind, csak még Pika Gáspár csapatai hiányoztak.

Végre annyi fáradtság után letelepülhettek s tüzet is gyújthattak. Most már szabad volt melegedni, szabad volt az átázott ruhákat megszárítani. Előttük végtelen síkság terült el, melyet erdő szegélyezett s az erdőn innen kis folyó; meglepetéstől tehát nem kellett tartaniok.

Közvetlenül a nádas szélén, óriási hófuvás mögött állott a parancsnokság számára hevenyészett sátor, a hová a különböző oldalról érkező csapatok vezetői siettek jelentkezni. A sátor előtt lovaslegények várakoztak a rendelkezések továbbítására. Hol az egyik, hol a másik legény ugrott a nyeregbe s elvágtatott. Senki sem tudta, hová, csak az, a kit illetett. Minden a legnagyobb csendben, rendben s pontosan történt, a mi ilyen, felkelő seregnél a csodával volt határos. Azt lehetett volna gondolni, hogy a legfegyelmezettebb s katonai módon kiképzett hadfiak táboroznak ezen a síkon s nem a leghihetetlenebb módon összeverődött

tömeg. Ámde az a szomorú iskola, az a százhusz-harmincz esztendő, a mely Magyarországot állandó csatatérré változtatta, nagyon megtanította a gubernium üldözöttjeit, hogyan kell tűrni, szenvedni s megszoktatta fegyelemre és a fegyverrel való komoly védekezésre is.

Mert ezek mind bujdosók voltak, a kik az Alföldön csapatokba, századokba, ezredekbe verődtek. Nemes urak, jobbágyok, deákok, protestáns papok és tanítók, ügyesebb parasztok, szökött katonák. Csupa szerencsétlen és boldogtalan teremtés, a kik a gubernium őrült vérengzése elől menekültek. Közöttük táboroztak már a földönfutókká tett nyitraiak is, a kiket Kenyeres, meg Fonyó vezettek s a papjuk kísért idáig. Mindannyian erősen tűrték a rájuk zuhanó szenvedéseket, mindnyájuknak egyformán lobogott fel szívében a szilaj harag, a vad gyűlölet mindazok irányában, a kik őket ilyen nyomorultakká tették. Mert nyomorultak voltak a szó szoros értelmében. Elűzve birtokaikból, megfosztva hivataluktól, vagy kenyérkereső foglalkozásuktól, koldusbotra juttatva. Családi tűzhelyeiket feldúlták, otthonaikból menekülniök kellett. Menekülés közben a férj az országnak egyik vidékére, a feleség a másikra került. Apa és fiú elvesztették egymást. Templomtól, iskolától, emberi társadalomtól távol kellett élniök s — milyen életet! Vadonban, rengetegekben bujdostak, mint az erdők üldözött vadjai s a mindennapi ennivalót csellel, erőszakkal szerezték meg. Éhesen, rongyosan daczoltak az időjárás borzalmaival s kivált a téli időben rettenetes gyötrődéseket kellett elszenvedniök. De el is vadultak, s lassanként kivesztek lelkükből a nemesebb érzések. Olthatatlan gyűlölettel viseltettek minden iránt, a mi német volt, vagy a némettel összeköttetésben állott. Belopózkodtak, betörtek a németektől megszállott területekre. Lesbe állottak s leölték, vagy elfogták a német katonákat, kirabolták a katonai, hatósági szállítmányokat. Kifosztották a németekkel jó lábon álló földesurakat és papokat. Különösen kegyetlenül bántak el azokkal, a kik az elüldözötteknek birtokaiba beültek, vagy a kik az erőszakkal elfoglalt templomok plébániáit bitorolták. A császári katonaság talpraállott és igyekezett a rendet helyreállítani. A bujdosók csapatait szétverte, az elfogottakat válogatott kínzásokkal végeztette ki. Karóbahúzás, kerékbetörés, lassú tüzön való megsütés napirenden voltak. Mind nem használt semmit. A bujdosók egyik helyről eltűntek, a másikon megjelentek s a kegyetlenkedésekért hasonlóval fizettek. Ők is megkínozták foglyaikat épen úgy, mint a katonaság és az volt a félelmetes dolog, hogy a kire a bujdosók rávetették a szemüket, azt el is fogták, ha csak a föld el nem nyelte, míg ők csak ritkán és véletlenül kerültek kézre. Úgy rémlett, hogy a Dózsa-korbeli iszonyatosságok ujulnak meg. A németeken valóságos rémület vett erőt s elnevezték a bujdosókat, mint egykor Dózsa

kegyetlen keresztes parasztjait, kuruczoknak. Ez a név csakhamar réme lett először az idegen katonaságnak, azután azoknak a magyaroknak is, a kik a németek mellé álltak s a kiket ezentúl csúfolkodva labanczoknak hívtak.

A gubernium eszeveszett vérengzése, vak vallásgyűlölete és üldözése ezt a vad gyümölcsöt termette, de azért nem okult. Sőt kiadta a parancsot, hogy 1674 márczius 5-én az ország összes protestáns lelkészei s tanítói jelenjenek meg a pozsonyi törvényszék előtt.

A bujdosóknak sem kellett több. Elhatározták, hogy erre az idézésre méltó feleletet adnak s a bányavárosokat haddal támadják meg. A rengetegek megmozdultak s csakúgy ontották a bujdosók rajait a gyülekező központ felé, melyet csupán a vezetők ismertek. Ide igyekeztek azok a kuruczok is, a kik a Hatvan-vidéki nádasokban bujkáltak s, a mint láttuk, pontosan megjelentek a gyülekező helyen.

A vezérek sátorában Szepessy és Petőcz tanácskoztak a továbbvonulásról, mikor három kurucz megjelent a sátor előtt és kihallgatást kért.

Bebocsájtották őket s Petőcz kérdésére, hogy mi járatban vannak, az egyik így válaszolt:

— Erőt, egésséget adjon nektek az Úr! — Jobbomon Czeglédy Péter lévai református lelkész, bal oldalamon ime Lányi György, korponai rektor és saját személyemben Miskolczy Mihály füleki református lelkész esedezünk előtted, uram, hogy hútlenség vádja nélkül mentenél fel bennünket a vitéz csapataidnál való szolgálat alól és engednéd meg, hogy a gubernium parancsainak engedelmeskedve, megjelenhessünk a pozsonyi törvényszék előtt, a hová törvényes idézést kaptunk.

— Elment az eszük tiszteletes uraiméknak! — kiáltott fel Petőcz és felugrott az asztal mellől, a hol Szepessyvel együtt ült. — Valósággal elment az eszük, hiszen oroszlánok barlangjába kívánnak lépni!

Miskolczy nyugodtan válaszolt:

— A mi várunk az Isten, erősebb az oroszlánok barlangjánál. Az ő oltalmában bízva, bátran megyünk a törvényszék elé!

— De mikor itt, csapatainknál mindentől védve vannak, hogy tehetik, hogy biztos menedékhelyüket elhagyják a bizonytalanért?

— Mi ide sem a magunk személyének megoltalmazása kedvéért jöttünk, hanem a reánk bízott híveket akartuk a táborban elhelyezni, most pedig, mikor arról van szó, hogy az ország színe előtt a protestánsok igazát kell megvédelmeznünk, akkor nekünk ott a helyünk, a hol erről tárgyalni fognak. Ott sem saját személyünk végett kívánunk megjelenni, hanem megjelenésünkkel dokumentálni kívánjuk a protestánsok egyetemének igazát. Ott az egész protestáns egyház ügye fog szóbakerülni, tehát nekünk nem szabad onnan hiányoznunk.

— Hiszen nyilvánvaló, hogy a gubernium a juhokat meg akarja fosztani pásztoraiktól, azért czitálja maga elé az összes lelkészeket és tanítókat . . .

Lányi közbeszólt:

— És a pásztorok meg fognak jelenni és tanuságot fognak tenni az ország előtt juhaik szent ügyének igazságáról.

— Úgy van, nagy uraim! — mondták egyszerre Miskolczy és Czeglédy.

— Méltán ítélnének el bennünket, — vette fel ismét a szót Miskolczy. — és bennünk az összes magyar protestánsokat, ha gyáván elbújva nem merészelnénk gyerekes vádjaikkal szembeszállani, ha a magunk személyét védelmezve, szent ügyünket védelem nélkül hagynók. Azért, kegyes, jó uraim, ismételten kérünk, bocsássátok el a pásztorokat, hadd induljanak előre azon az úton, a melyet kötelességük számukra kijelölt!

Szepessy eddig hallgatott, most Petőcz felé fordulva, így szólt:

— Én nagyon sajnálom ezeket a derék embereket, de a végzet útjai beláthatatlanok. A kötelesség hívásának ellentállni nem szabad. Okaikat méltánylom s nincs ellene kifogásom, hogy táboromat elhagyják.

A reformátusok főhajtással köszönték meg Szepessy szavait és várakozóan néztek Petőczre, a ki még mindig ellenkezett. Végre vontatottan így szólt:

— Látom, hogy elhatározásuk szilárd. Lehet, hogy hivatásuk szerint cselekesznek. Ehhez én nem értek, mert a papok dolgával sohasem törődtem sokat, de a lelkiekben nem kívánok senki elé akadályt gördíteni. Megvallom, hogy távozásukat fájlalom, mert nemcsak vitéz kuruczokat veszítünk el, hanem a kétségbeesett nép ügyes vezetőit, türelemre, kitartásra buzdítóit is. Ügyünknek annyi jó szolgálatot tettek, hogy fölmentem kigyelmeteket az ilyenkor szokásos hűségeskü alól is, — végezé szavait feléjük fordulva. Azután hozzájuk lépett s kezet nyújtva mondá:

— Isten velük, kívánom, hogy még találkozzunk!

— A törvényszéktől legelső útunk vissza fog vezetni a táborba, bárhol állomásozzék is, — mondá Lányi lelkesülten.

Szepessy lemondóan legyintett:

— Rossz próféta legyek, de a törvényszék palotájából csak börtönbe visz az út! . . . Különben mikor hagyják el a tábort? — kérdezte hirtelen, hogy megindulását palástolja.

— Most, míg a tábor pihen, feltünés nélkül óhajtanánk távozni.

— Jó, — mondá Petőcz — a búcsuzást nem is engedhetném meg,

sőt el fogom kigyelmeteket kísértetni egy darabig, mintha megbízással kelnének útra.

A három férfi megköszönte az engedélyt s még azon éjjel elhagyta a tábort. Mentek az igazságért küzdeni, hitük mellett tanuságot tenni, mentek oda, a hova a kötelesség szólította őket . . .

A történelem feljegyezte, mi történt a pozsonyi törvényszéken. Az alatt az ürügy alatt, hogy a Wesselényi-féle összeesküvésben részt vettek, mind a százhuszonhét megjelent protestánst fej- és jószágvesztésre ítélték. Az ítéletet később örökös fogságra változtatták, azoknak pedig, a kik katholikusokká lettek, vagy legalább olyan nyilatkozatot írtak alá, hogy egyházi hivatalukról és javadalmaikról lemondanak, megkegyelmeztek. Voltak, a kik megtántorodtak, de a nagyobb rész ellentállott. Ezeknek sorsáról Berencsvára, Komárom, Lipótvár, Bécsújhely pinczebörtönei beszélhetnének rémes, felháborító, minden kegyetlen képzeletet felülmúló meséket, melyek — fájdalom — a valóságot mesélik. Nap-nap után kínozták a szerencsétleneket olyan kínzásokkal, hogy azt gondolnók, nem is emberek voltak azok, a kik úgy tudtak bánni embertársaikkal . . .

Mindez Lobkowitz bécsi miniszternek az uralma alatt történt. Abban az időben, a mikor a franczia pénztől megvesztegetett államférfiak révén Bécsben és a főúri körökben általános volt a franczia-imádás. Azt hitték, hogy ha a franczia követnek, Gremonville-nek tanácsait követik, akkor a franczia kultura, a franczia vallásos érzület, a finomság és a műveltség szabályai szerint cselekszenek. Pedig csak a franczia kapzsiság, alattomosság és cselszövés malmára hajtották a vizet, a mint ez nemsokára kitűnt, mikor Lobkowitz megbukott, a kit magának Gremonville-nek a titkára árult el. Kiderült, hogy a franczia kultura zászlóvivője közönséges kém volt, a ki Lobkowitz segítségével a bécsi udvarnak minden tervét kikémlelte. Lelketlen cselszövő volt, a ki a magyarokat folytonosan az uralkodóház ellen ingerelte s a kinek cselszövései folytán a magyarokra rengeteg gyász és szomorúság szakadt.

III.

Két munkásnő igyekezett hazafelé a magasan fekvő stájerországi faluhoz vezető keskeny hegyi ösvényen. Lenn, a patakmenti malomban dolgoztak s ruháikat, arczukat sűrűn belepte a lisztpor. Mindakettő térdig érő felsőkabátot viselt, a melynek vastag, meleg bélése jó szolgálatot tett a fagyos márcziusi szél ellen, mely annál élesebben vágódott arczukba, minél magasabbra értek a meredekre futó úton.

— Miért sietsz úgy, lányom? Alig birlak követni, pedig ugyan-

csak igyekezem utánad, — mondotta az idősebbik nő és lihegve állott meg a kaptatón.

— Sietek? — visszhangozta a leány. — Nem is vettem észre.

— Igen bizony, nagyon sietsz. Talán fázol?

Az asszony mosolyogni próbált, bár szavai közben aggodalmasan fürkészte leánya tekintetét. Szép, szabályos arcát, szokatlanul finom vonásait szomorúság árnyékozta be. Olyan volt, mint mikor felhő borul a napfényes, nyájas tájék fölé. Szomorúságán is keresztülsugárzott az a nagy szeretet, a mely azoknak a nőknek lelkéből fakad, a kiket családjuk körén kívül semmi sem érdekel, de a kik viszont minden örömet feltalálnak családjuk körében.

A leány különösen gyöngéd arczú, szelid nézésű, tizennyolczhúsz éves lehetett. Fiatalságának sugárzó szépségét még a szegényes, kopott munkásöltözet sem birta eltakarni. Rajta, épúgy, mint az anyján, egyszerre feltűnt, hogy nem azok, a kiknek látszanak s hogy másféle módban éltek, talán még nem is régen.

— Nem, nem fázom. Csak szeretnék mielőbb hazaérni, — mondta a leány. Nagyon gyorsan, tiltakozóan felelt. Hangjának remegése elárulta, hogy izgatott.

Az asszony nem szólt többet, csak nyomon követte előtte menő leányát, a ki már megint szinte szaladva iparkodott fölfelé a sikos, fagyos úton. De egyre jobban kipirosodott, egyre sebesebben szedte a lélekzetet s mire a dombtetőn épült házhoz értek, már alig vánszorgott be a nyitott tornáczra.

A ház ajtajában künn állott gazdájuk, az örökösen jókedvű stájer fűrészmolnár. Hangos hahotával fogadta lakóit.

— Hiába sietnek úgy, Annuska, — szólt kedveskedve az előreszaladó leányhoz. — Lássa, én mégis előbb érkeztem haza, mint maguk.

Annuska köszönt, de válasz nélkül hagyta a gazda szavait. Befutott a tornáczról nyíló szobájukba s hevesen becsapta maga után az ajtót.

— Annuska haragszik, — mondta a házigazda a tornácz oszlopához támaszkodó asszonynak.

Ez még mindig zihálva szedte a levegőt, arczának pirossága sárgásszínűre változott s csak nehezen tördelte a szavakat, mintha a hideg rázná.

— Ah dehogy haragszik Annuska, dehogy! — mondta nyájasan a fűrészmalmosnak, — hanem talán megint a feje fáj: megyek, megnézem.

Nyugtalanul nyitott be a szobába.

Annuska az ágyra dőlve, zokogott.

— Mi bajod, édes gyermekem? — kérdezte az anya végtelen gyöngédséggel s végigsimította leányának fényes, barna haját.

A leány felemelte a fejét s rémült arczczal nézett maga elé, azután megint a párnák közé temetkezett.

— Jönnek! — szótagolta és szinte fuldoklott a zokogástól. — A malomban hallottam, a mint beszélték, hogy már nem is messzire vannak innen ... Két-három nap mulva keresztülhajtják a falunkon őket ... Meglánczolva! ... Jaj nekem! ... Bántják ... bottal ütik őket ... Jaj! ...

Élesen sikoltott, felült és öntudatlan mozdulattal tördelte mindakét kezét.

— Jönnek! — ismétlé az asszony mély sóhajtás között. Sápadt arczán ónszürkébe olvadt a gyötrelem ... — Jönnek ... Annuska lelkem, csillapulj! Legyünk erősek! Hiszen azért jöttünk eléjük, hogy segítsünk rajtuk, a mit lehet ... hogy meglássuk őket ... még egyszer és ... istenhozzádot mondhassunk nekik ... Hangja elcsuklott és könnyei végigfutottak az arczán.

— Oh anyám! — sikoltott Annuska — ha majd elmennek előttünk rongyosan, véresen ... megalázottan ... Oh én azt nem élem túl! ... Oh talán már ... holnap! Istenem! ...

— Holnap ... — susogta az asszony. Lerogyott egy székre s ereje fogytán megmarkolta a tölgyfaasztal szélét. — Jó az isten, nem hagy el ... Annuska! ... Siessünk, beszéljük meg Harter gazdával, hogyan férkőzhetnénk majd közelükbe! ... Jer! — Fölugrott, de támolyogva esett vissza ülőhelyére.

Annuska ijedten ugrott hozzá.

— Anyám! Édes jó anyácskám, térj magadhoz! ... Lám ugy-e megijesztettelek? — Kérlelte és átölelte a viaszsárga asszony összecsukló derekát.

Beczézgető hangjára mintha erőre kapna, feléje nyújtotta kezét a szegény asszony és fel akart kelni a székről, azonban bágyadtan dőlt vissza leánya vállára.

— Nem ... nem tudok mozdulni — suttogta halkan. — Utólért a láz ... Már tegnap is kerülgetett ... Régen kínoz ...

Teste összerándult, lehanyatlott Annuska karjai közül s ájultan terült el a földön.

A leány sikoltva szaladt ki a szobából s vizet kért a háziasszonytól.

A jóságos stájer házaspár a leánynyal együtt sietett a beteghez. Eszméletre hozták az elalélt asszonyt, lefektették s melegen betakargatták, mert minden izében reszketett.

— Főzök neki teát, az majd fölmelegíti. Ne féljen, Annuska, jobban lesz az édes! — biztatta Harterné a halálra vált, remegő leányt s fürgén kisietett a konyhába.

Jószívű, jóakaratú emberek voltak. Tudták, hogy lakóik Magyarországból menekült protestánsok, kiknek hozzátartozóik eddig Lipótvárott sínylődtek nehéz rabságban és nemrégiben mondták ki reájuk, mint javíthatatlan felségsértőkre a gályarabságot. A szerencsétlen anya és leánya azért időznek most náluk, hogy, mikor az elítélteket majd Olaszországba viszik, elbúcsúzhassanak szeretteiktől, mert a szegény raboknak ezen az úton kellett átvonulniok. Őszinte részvéttel viseltettek a szerencsétlen nők iránt. Harterné most is könnyezett, míg a teát főzte.

— Borzasztó sors! — mondá sóhajtva — ilyen viszontlátásra várni! — Hogy kuporgattak, hogy fösvénykedtek, csakhogy mennél többet félretehessenek a keresményükből. A mellett milyen örömmel dolgoztak, hátha enyhíthetnének valamit a rabok sorsán!... Attól félek pedig, hiába minden erőfeszítésük. A gályarabok sorsán nincs enyhítés ... A mult évben is épenígy tavasz elején vittek erre keresztül egy csoportot, de közel sem eresztettek hozzájuk senkit. Csak messziről láthattuk, milyen kegyetlenül bántak velük. Igaz, hogy azok gonosztevők voltak, gyilkosok, gyújtogatók. De ezek nem rossz emberek ... Hátha mégis odaeresztik őket?

Harter egy darabig gondolkozva járt fel és alá. Hallgattak.

— Én úgy vélem, jobb lenne, ha nem láthatnák — kezdte újra a szót, mialatt felesége a teaforrázatot kiöntötte s tálczára tette. — Belehal ez a két agyoncsigázott, boldogtalan teremtés. Nekem nem volt senkim sem a mult évi rabok között, mégis, — emlékszem — egész hétig azokat a tönkretett, megsanyargatott embervázakat éreztem magam mellett mindig; ébren is, álmomban is ...

Összeborzadt s elfojtotta hangosra forduló beszédét. Harterné bevitte a teát s mosolyogva szólította meg Annuskát:

— Nézze, kis lánykám! Teát kínáljon Korponayné tiszteletes asszonynak. Ez jót fog tenni neki.

Annuska némán, kétségbeesetten mutatott anyjának az ágya felé.

Korponayné önkívületbe esett. A napok óta erős akarattal elfojtott betegség teljes erejével kitört s hatalmába kerítette a lelki fájdalomtól különben is agyongyötört asszonyt. Szemei csillogtak, arcza biborvörösen égett, hadonászott és össze-vissza kiabált. Értelmetlen szavakat hadarva hánykolódott fekvőhelyén.

— Erős láz emészti — mondta Harterné. — Megkapta a forró

hideglelést, a mibe minden idegen beleesik, a ki erre a vidékre jön. — Gyorsan letette a teásedényt s kisietett a szobából, de csakhamar visszatért. Jeges vizet hozott egy dézsában és borogatni kezdte a betegnek izzó forróságú homlokát, halántékait.

Éjféltájban alábbhagyott a láz és a beteg elcsöndesedve pihegett párnái között. Harterné magára hagyta a leányt anyjával s átment a saját lakásukba. Férje még ébren volt s részvéttel tudakozódott a beteg állapota felől.

— Az asszony már nem megy el a gályarabokat megnézni, — felelte Harterné — nagyon rosszul van ám... Ki tudja, meggyógyul-e még!

— Isten irgalmas. Megkíméli őket attól az iszonytató találkozástól, — sóhajtotta Harter.

— De viszont, rettenetes elgondolni is, hogy ez a két nő most elessék attól, a mi eddig az életet bennük tartotta. Messze útról vándoroltak ide, verejtékes, nem is nekik való munkával keresik kenyerüket idegenben, hogy legalább egy pillanatra is megláthassa egyik az urát, a másik a jegyesét... hogy utolsó... istenhozzádot mondhassanak szeretteiknek... Kegyetlen kegyelem!... Vagy, ha már csakugyan nem képesek eljutni, más valaki elmehetne helyettük s valami enyhítést eszközölne ki az őrök részéről a szerencsétlen rabok számára. Megkönnyebbülést szerezne ezeknek az ártatlanoknak is.

Harterné elhallgatott, csak könnyekben úszó szemei folytatták azt a beszédet, a mit ajkai a nagy felindulástól már nem tudtak kifejezni.

— Hátha én magam mennék a faluházához? — mondá Harter s félénken, tétovázva nézett a feleségére, mintha biztatást várna.

Az asszony megölelte az urát.

— Épen ezt akartam mondani. Te idegen létedre inkább közelebb férkőzhetel, mert a hozzájuk tartozókat azok a lelketlen őrök csak azért sem eresztik oda, mert nagy pénzt várnak tőlük.

— Annak a szegény lánynak meg nem szólunk semmit. Az különben is azt hiszi, hogy még csak három nap mulva érhetnek ide a rabok... én pedig azt hiszem, hogy előbb itt lesznek.

Így tanakodott, tervezgetett egész reggelig a jószívű házaspár. Idegenek kötözgették azokat a sebeket, melyeket magyar ütött a magyaron. Meghányták-vetették minden oldalról a tennivalókat s végre abban állapodtak meg, hogy Harter korán reggel a községházára siet. Sógora a bíró, attól megtudhatja, hogy körülbelül mikor jöhetnek. Talán még azt is ki birja eszközölni, hogy a rabokkal egy pillanatra beszélhessen, vagy módot fog találni, hogy az őröket kíméletességre birja a rabok iránt.

Reggelre kelve Harterné egy beteg helyett kettőt talált. Annuskát, kinek az eddigi megpróbáltatások már a nélkül is feldúlták az idegzetét, most anyjának hirtelen betegsége végkép leverte a lábáról. Maga is egész éjjel lázasan virrasztott s testi kimerülése mellett a lázzal vívódó asszony visiói, vergődése, zavart beszédei felrázták lelkében az erőnek-erejével visszaparancsolt fájdalmakat. Annyira elesettnek érezte magát, hogy, mikor reggel a háziasszonya belépett, nem birt az anyja ágya mellé húzott karosszékből felemelkedni. Nagy, szomorú szemei mélyen ültek sötét gödrükben s az ajka görcsösen vonaglott.

Harterné ijedten szólt rá:

— Jesszus! — Hát maga le sem feküdt?

Annuska nem szólt, csak a fejével intett.

— Feküdjék le rögtön! Itt vagyok én, majd ügyelek a tiszteletes asszonyra.

— Ha lefekszem, nem fogok felkelni többé, — susogta a leány — pedig szeretném látni ... őket ... még egyszer ...

— Ejnye no! Micsoda beszéd ez? — Persze, ha így tönkreteszi magát! ... Feküdjék le rögtön, ha mondom! — rendelkezett erélyesen Harterné, — Ki fogja magát aludni s megint a régi, egészséges, friss Annuskánk lesz, most azonban pihennie kell! Én majd főzök tojásoslevest, hiszen tegnap óta egy falatot sem evett ... Csend! ... Most rám kell hallgatnia. Akkor minden jó lesz s a kívánságát is eleri.

Feleletet sem várva, megvetette a másik ágyat s beletuszkolta a magával is jó-tehetetlen leányt. Levetkőztette s vastag gyapjútakaróba göngyölte. — Melegedjék fel az istenadta, hiszen olyan, mint egy darab jég, — mondta zsörtölődve s a fejét csóválva kiszaladt a konyhába tüzet gyújtani.

Alig fogott hozzá, lelkendezve iparkodott befelé Harter. Nem szólt semmit, csak hevesen mutogatott a lakók ajtaja felé.

— Alszik mind a kettő. Annuskát is meglepte a láz.

Harter odahajolt a feleségéhez, úgy suttogta:

— A gályarabok megjöttek az éjjel.

Harterné felegyenesedett, szemrehányóan nézett rá.

— És te itthon vagy? Hát nem végeztél semmit?

— Dehogy nem! Beszéltem az őrökkel. — Oh a gazemberek! — Mihelyest észrevették, hogy érdeklődöm, azonnal elkezdték ütni, verni őket, hogy mennél hamarabb pénzt lássanak. Botokkal, szeges végű ostorokkal ... Oh jaj!

Ökölbe szorította a kezeit és felháborodottan folytatta:

— A községháza udvarán feküsznek, a puszta földön. Ezekkel sokkal kegyetlenebbül bánnak, mint a tavalyiakkal. Közel sem eresz-

tenek hozzájuk senkit ... de én azért mégis megalkudtam az őrmesterrel. Pénzt akar az átkozott, de énnálam nem volt annyi.

Harterné a kebelébe nyult s odaadta urának a pénzesfiók kulcsát.

— Végy ki gyorsan az erszényedből, a mennyi kell s fizesd meg azokat a vadállatokat! Siess, az istenért, most nem lehet késni!

Harter kiszedte a ládafiából az ezüst pénzt, a mit apródonként gyűjtögettek össze s lélekszakadva rohant vissza kincsével a faluba. Futott, hogy a nélkülözések árán gyűjtött pénzecskéjét most mielőbb odadobhassa a hőhéroknak, kik embertársaik kínjaiból élnek. Futott, hogy még jókor beérhessen a községházára a szomorú sokadalom közé. Futott, hogy mennél előbb jót tehessen azokkal az idegenekkel, a kiket testvéreik marczangolnak.

IV.

A községháza földszintes épület volt. Épen olyan fehérre meszelt, tiszta falusi hajlék, mint a többi stájer ház. De mikor az ember az utczaajtón belépett, azt hitte, hogy sík mezőre jutott, olyan tágas udvar terült el magas, terméskőből rakott falain belül. Ennek az udvarnak nyugati szögletében, közvetlenül a kerítés alatt sötét tömeg mozgott, vonaglott a földön.

A gályarabokat terelték oda éjjeli pihenőre, azok hevertek sorban összelánczolva a fagyos, csontkemény rögeken.

Pihenőre? — Mindegyiknek nyakán vasbilincs s a bilincsbe kapcsolt láncznál fogva tizenkettesével összefűzötten rongyos, pókhálóvékonyságúvá koptatott ruhákban fetrengeni a süvöltő széltől átjárt éjtszakában. A jeges földön, melyen minden mozdulat úgy szúr és vág, mint az éles aczél s nemcsak a saját mozdulatai okoznak a szerencsétlennek sajgó kínokat, hanem mindegyik hozzáfűzött társának rándulását is fájdalmasan érzi meg a másik. Ez az ő pihenésük!

A halálsápadt, beesett arczú, kialudt tekintetű raboknak fejét turbánszerű rongyok fedték. Derekuk megrogyott, lábaik kisebesedtek, rongyos, nyers húsczafatok lógtak le térdeikről. Aludt vércsomók fagytak meg félmeztelen testükön. Szájuk dagadtan, kicserepesedve erőszakkal szorította vissza a torkukon kikívánkozó jajszót, a keserű panaszt, mert az itt-ott felhangzó sóhajtásért, elfojtott nyögésért bikacsek sújtott vállaikra, szeges ostor vége hullott arczukba feleletképen. És az embertelen őrök még a gyámoltalannál is gyámoltalanabb betegeket sem kímélték. Egymáshoz békózva odadobták őket halomba, mint a hogy az élettelen csomagokat dobálják. Kezüket, lábukat gúzsba kötötték, hogy kínjaikról még mozdulattal se adhassanak jelt.

És ezek a szerencsétlenek mégis aludtak. Aludták ama merev, álomtalan álmot, a mely édes testvére a halálnak. Az érzéketlen, zsibbasztó álom szárnya jótékony, tompa kábulásba ringatta a szenvedőket, eltakarta sebeiket s az éjtszaka hideg karjában, a feketén, csillagtalanul föléjük boruló idegen ég alatt egy-egy pillanatra megkönyörült rajtuk a mindent felejtető öntudattalanság . . .

Az őrök senkit sem eresztettek be a községháza udvarára, bár a falu népe már virradatkor összeszaladt. A senkit természetesen úgy kell érteni, hogy kivették közülök azokat, a kik a katonáktól egy kis pénzt nem sajnáltak. Harter egyenest beszaladt a kapun s félreintette az őrmestert. Gyorsan megegyeztek. A derék fűrészmalmosnak ugyan nem maradt egy árva dénárja sem a zsebében, de viszont két percz mulva a bíró szobájában előtte állottak Korponay Mihály és Lányi György.

Egy tűnő perczig a test győzedelmeskedett a lélek felett. A szoba melegségében mintha maga az élet simogatta volna végig fagytól meggémberedett, sebektől vérző tagjaikat, egy röpke pillanatig minden izmuk kéjesen vonaglott s arczukra az élvezet mámora ült. De a következő perczben ismét urrá lett a lélek és természetfeletti erővel csöndre kényszerítette a port . . . Korponay és Lányi, a két ártatlan vértanú, komoran nézett Harter szemébe.

— Köszönjük jóságodat, ismeretlen barátunk, — szólt Korponay érctelen, rekedtes hangon. — Az enyhülést, melyben bennünket részesítesz, csupán a te jóvoltodból nyujtják számunkra, tudom. De tudd meg te is, hogy mi negyvenegyen szenvedünk rablánczokra fűzve. Egyek vagyunk s míg egynek valami fáj, addig a többi negyven is érzi szenvedéseit. Hiába iparkodol tehát nekünk kedvezményt szerezni, mert csak annak van előttünk értéke, a miben mindnyájan részesülünk.

Lányi fölvetette a fejét, szemei fölvillantak, odafordult Harterhez:

— Te jóságos idegen, mondd meg küldőidnek, hogy nekünk nem fáj semmi, csak egy . . . csak szegény Magyarország.

Harter előbb Korponayra, azután Lányira nézett.

— Hát feleséged, lányod, menyasszonyod?

A büszke, kihevült arczok egyszerre hamuszínűek lettek s mindkettejüknek leesett a feje a mellére.

— Az Úr vigasztalása legyen velük! — hörögte végre Korponay s elborította szemeit a könny.

— Tudsz valamit róluk? — kérdezte lélekzetvesztette suttogással Lányi.

— Nálam laknak, — sietett felelni Harter, bár alig tudott beszélni a torkát fojtogató elérzékenyüléstől. — Nyomon követnek benneteket,

megszabadítástokon működnek. Tenni akarnak az érdeketekben, megkísérlik a lehetetlent is, de ... most ...

Tétovázott, ötölt, hatolt, azután jóakaratú ámítással tette hozzá:

— Nem eresztették be hozzátok az őrök, azért küldtek engem ... Isten bocsássa meg hazugságomat, — mondta magában, — de nem birom megmondani ennek a két mártirnak az igazat ...

— Vidd el nekik búcsunk csókjait! — vette fel a szót Korponay. — Nem láthattuk őket ... Legyen meg az Úr akarata! Tudasd velük, hogy a megpróbáltatás nem csüggesztett el s a fájdalom tisztító tüzében közelebb jutottunk az Igazság megismeréséhez ... Végtelenül köszönjük szeretetüket s ez megerősít a további szenvedések elviselésére ... Ne sirassanak! ... Hitünkért és hazánkért szenvedünk, de ... de szenvedéseink nem fájnak, mert szent hitünk, hogy szenvedéseinkből, kihulló vérünkből tovább táplálkozik az eszme ... Az eszme, a mely diadalra vezeti szent hitünket és szabadságot teremt elnyomott nemzetünknek ...

Nem beszélhetett tovább, mert a parancsnok megjelent a küszöbön s elvezettette a rabokat.

Harter egész feldúltan hagyta el a községházát; azt sem tudta, merre megy. Egész ellenkező irányban indult el s csak a déli harangszó térítette magához. Akkor vette észre, hogy nem a helyes úton van. Sietve fordult meg s toronyirányában vágott neki a hegyoldalnak.

*

Míg Harter elmerülten tévelygett a völgyben, Annuskáról elmult a láz s mélyen elaludt. Harterné megkönnyebbedetten hallgatta az alvó leány nyugodt, szabályos lélekzetvételét s elégedett mosolygással nézte elsimuló vonásait.

— Ez legalább nem beteg, — mondta megvigasztalódottan, csak a szörnyű ijedtség szállt a szívére tegnap. Nem csoda! Annyi csapás érte szegénykét, hogy a legerősebb embert is leverte volna a lábáról. No de a fiatalság erősebb mindennél, még a lelki bajokat is könnyebben viseli. Szüksége is van fiatalságának erejére, még nehéz napok várnak rá. Az anyja ... az bizony nagyon oda van. Már nem is hánykolódik s a szava elállt ...

Aggodalmasan fordult a másik ágyhoz, megtapogatta a beteg verejtékes homlokát és sokáig vizsgálgatta a mozdulatlanul fekvő aszszonyt. Az meg se moczczant, csak néha futott végig elcsigázott testén egy-egy rándulás. Olykor halk nyögés röppent ki láztól száraz, félig nyílt ajkai közől. Szemei homályosan szögeződtek a levegőbe. Nem volt eszméleténél, semmit sem tudott, semmit sem látott a világból ...

Harterné lábujjhegyen az ajtóhoz lopakodott s kiosont rajta. Tömérdek dolog várta már kinn a házban. Néha-néha — úgy gondolta, — bejön a betegeihez, most, míg alusznak, zavartalanul láthat a dolgai után.

A községháza udvarán ezalatt megcsörrentek a bilincsek; indulásra készült a szomorú karaván.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Annuska hirtelen felült ágyában. Megdörzsölte szemeit, tétován tekintgetett maga körül. Sokáig nem tudta hol van, de a hogy nehezen lélekző, sáppadt anyjára esett tekintete, mélyen felsóhajtott. Egyszerre eszébe vágódott minden ... Felugrott, ledobta magáról a gyapjutakarót és sietve kezdett öltözködni. Felöltőjét felvette, a fejét is bekötötte fekete selyemkendőjével. Azután egy pillanatig ott álldogált beteg anyja fekvőhelye mellett. Majd az ablakhoz futott, kissé félrehúzta a függönyt, mintha az idő állásáról akart volna tájékozódni, de megint gondosan elsötétítette a szobát. Nyugtalanul tekintgetett, forgolódott maga körül, hozzákapott mindenhez, a mi a keze ügyébe akadt, végre óvatosan kinyitotta a tornáczra vezető ajtót s kémlelve nézett ki az udvarra.

Harterné az istállóban foglalatoskodott tehene körül; nem láthatta meg Annuskát, a mint lábujjhegyen kisuhant a szobából. Lassan, zaj nélkül tette be maga után az ajtót s egy szökkenéssel a ház előtt termett.

Hová sietett, mit akart, miért hagyta magára nagybeteg édesanyját, arról maga sem tudott volna számot adni. Csak ment. Ment előre a házon túl emelkedő sziklafokig, a honnan végig lehetett látni a faluból tovakanyargó országúton ... Úgy vélte, nevén szólította az imént valaki ... Hívták ... és ő vakon engedelmeskedett valami ismeretlen hatalomnak, gondolkozás nélkül követte a hívó szót. Mire a sziklához ért, már meg is érezte, hogy miért kellett neki ilyen sietve ide jönnie. Szeretteit várta ... mindenét ... az édesapját ... a vőlegényét ...

A fakó égbolton gomolygó fellegeket űzött, hajtott előre a márcziusi szél. Ritkás hópelyhek libegtek szerte-széjjel a levegőben, mint megannyi pillangó. A hegyekről halvány ködárnyékok ereszkedtek alá a völgybe és kavargó füstfolyam gyanánt takarták el a szemhatárt. És ebből a végtelen egyformaságú ködhullámzásból alakok bontakoztak ki. Elkényszeredett, koldusrongyokba burkolt nyomorultak csapata. Elfásult arczczal, tántorgó lépésekkel botorkáltak egymás mellett. Láncz a nyakukon, láncz a derekukon. Mellettük, mögöttük marczona, kegyetlenképű fegyveres katonák ... A gályarabokat hajtották tovább a faluból. Ott lépdelt közöttük mind a kettő, a kiket Annuska várt. Korponay és Lányi föltekintettek a szürke sziklafalra.

Találkozott-e könnybelábadt szemük a leány rémült, kétségbeesett pillantásával? Látták-e, megismerték-e egymást? Sejtette-e Korponay, hogy a szikla mellett megvonuló stájer házikóban halállal vívódik a felesége? Meghallotta-e jegyesének rémült kiáltását Lányi? . . . Ki tudja? . . .

Egy szempillantásra szállott fel csupán a párafátyol, azután eltakarta a szegény rabok vánszorgó csoportját a hegyzugokból kirohanó köd áradása. A megrendítő látvány eltűnt a leány szeme elől. Eltünt, mint a tűnő álom képe, csak a lánczok csörgésének, a fegyverek csattogásának rémes muzsikája hangzott föl a láthatatlan távolságból s nagy, foszlányos hópelyhek hullongtak lefelé az ólomszínű felhők közül, mint a megfagyott sóhajtások . . .

*

Mikor Harter lelkendezve hazaért, a háza előtt egész csődületet talált. A szomszédok magukból kikelve magyarázták meg neki, hogy a beteg leány kilencz óra tájban, mialatt az anyja lázas önkívületben feküdt, Harterné meg kinn volt az udvarban, — felkelt, kiszökött a házból s felszaladt a sziklafokra, a honnan az országutat végig lehet látni.

— Szent Isten! — jajdult fel Harter, — hiszen épen akkor vitték arra tovább a rabokat.

— Úgy van. A szegény teremtés kiabált is utánuk. Mi hallottuk a sikoltozásait, azután meg láttuk, hogy egyszerre csak kiterjeszti a karjait, mintha repülni akarna és — leugrott a szikláról . . .

Harter széttaszigálta a körülötte sopánkodókat s berohant a házba.

A tornácz előtt még sokáig együttmaradt a szomszédság s apróra elbeszélték egymásnak, — isten tudja, hányadszor és hányadik változatban, — hogy Annuskának csudálatosképen semmi baja sem történt. Ráesett egy galagonyabokorra, össze-vissza karczolta magát, de még csak a lába sem törött el. Hazahozták s most jegesvízzel borogatják . . . Nyilván a fejét ütötte meg, mert nincs helyén az esze . . . Olyan furcsákat hadar össze-vissza: Templom . . . esküvő . . . koszorú . . .

Mialatt megtárgyalták az eseményt, kiváncsi pillantásaikkal ostromolták a fűrészmester házatáját, de mikor látták, hogy onnan semmi és senki sem elégíti ki kiváncsiságukat, szépen jó egészséget kívántak egymásnak és sűrű visszatekintgetések közt egymásután elszállingottak haza.

V.

A szegény rabokat pedig hajtották tovább. Szenvedéseik minden nap nagyobbak lettek, mert napról-napra jobban kimerültek s egyre nehezebben ment a gyaloglás. Most már mindegyiknek kisebesedett a lába s állandóan vérzett, úgy, hogy el lehetett volna utánuk menni a vérnyomokon. Lábujjaik elfagytak, lábfejeik óriásivá dagadtak, azután felcserepesedtek, felpattogtak s állandóan gennyes, vizes vér szivárgott belőlük. Térdig dagadt, alaktalan hústömeg volt az, a miken sántikáltak. A fagytól sötétkék, a rászáradt sártól és piszoktól s az alászivárgó vértől mocskos tömeg. Hogy a járás mennyi kínt okozott nekik, az mutatja legjobban, hogy mikor már összeestek, az őrök addig verték őket, míg botjaik szilánkokká hasadoztak rajtuk és mégsem bírtak tovább menni, míg csak némi kis pihenéssel új erőt nem gyűjtöttek.

Így értek Triesztbe. Itt erősen megkötözték s bedobálták őket a hajóba, mint a csomagokat. A csomagokat azonban védik s megfelelő helyről gondoskodnak mindegyiknek. Az embert? Azt belökték arra a helyre, a hová mást semmit sem tehettek. A hajó fenekére, a hol minden szenny összegyűlik. Undorító, bűzös nedvességben, férgek és patkányok között fetrengtek, mert még a felállásra sem volt terük. A szűk odúnak levegőjét csakhamar felemésztették s elkezdődött a hallatlan kín, a fuldoklás kínja. Meghalni azonban nem engedték őket, mert hiszen áruczikknek szánták, tehát időnként felnyitották a fedélzetet, hogy magukhoz térhessenek s képesek legyenek kínjaikat folytatni. És folytatták Triesztől Velenczéig a hajón, Velenczétől a szárazföldön tovább Theatéig, majd Nápolyig, a hová egy hónapi gyaloglás után érkeztek meg. Egyenest a kikötőbe hajtották őket, a hol a tenger vize szeliden csacsogva simogatja partjait.

A tenger minden időben az erőnek, a hatalomnak a megtestesülése volt a föld népeinek szemeiben. A régi ember félt tőle, tehát vallásának szertartásaival tisztelte meg. Áldozott neki, úgy akart vele jó barátságban maradni. Az újkor embere azonban már ravaszul hízelegve közeledett hozzá, hogy megejthesse. A velenczei dogék arany karikagyűrűvel ajándékozták meg, — jegyesüknek, menyasszonyuknak nevezték. Arra gondoltak, hogy az asszony, bármilyen hatalmas is, mégis fölveszi a jármot, ha rózsafából faragják. És valóban. Az áldozatot, a menyasszonyi ajándékot nyomon követte a gyeplő, a rabláncz, a járom. A tengert igába fogták. Arra kényszerítették, hogy a győzelmi mámorban elvakult embernek egyetlen vágyát, törekvését: a kincsszerzést mozdítsa elő. Szolgálja a kereskedelmet, a hadviselést, a meggazdagodásnak eme fő tényezőit. Ekkor kezdte a tenger hátán

hordani a hajókat, a mik addig csak partjai mentén merészkedtek. Először olyanokat, mint a milyenek a saját kagylói: a cochinákat, majd a tökhajókat, azután a furlátákat, vagyis a födeles hajókat. Úgy termettek ezek a tenger habjai között, mint a gomba az erdőben.

A partokat szegélyező hegyek tetőiről a fák, az erdők lassanként eltüntek, lecsúsztak a tengerbe s nagy büszkén úszkáltak a hullámok tetején. Hordták az embernek az aranyat, tömték a gazdagok zsebeit és — szaporították a szegény emberek kínjait, szenvedéseit. Mert a hajókat hajtani is kellett egy-két lapáttal, azután tízzel, százzal. Az emberek egyre telhetetlenebbek lettek s a verseny az aranyért egyre lázasabb. Mindig több és több lapát verdeste a sós vizeket s minden lapát végén egyre több ember hullatta sós izzadságát, véres könnyeit. Az ember befogta embertársait, odalánczolta a lapátok végéhez s arra kényszerítette, hogy igázza le neki a tengert, keressen neki kincset, hatalmat, buja örömöket. Rabbá kellett lenni száznak, ezernek, hogy egy uralkodhassék. Az állam elvakult hatalmasai szentesítették a gyöngék elnyomását s a kínok tengerévé tették a büszke gályákat.

Korponay épen azzal foglalkozott, hogy összeolvassa rabtársait a tengerparton. Harminczan voltak. Tehát nyolcznak került életébe a szárazföldi út idáig, mert úgy emlékszik rá, hogy hárman megszöktek. Úgy rémlett, mintha fáradt agyában visszhangoznék a menekülő Lányi György kiáltása, a mit egy viharos, sötét éjjelen szökése közben dobott feléjük: «Visszajövök értetek!» Ugyan mit akart ezzel mondani a magával is tehetetlen földönfutó? Nem fogták-e el már újra? Vagy, ha megszabadult is, mit tehet egy nyomorékká kínzott koldus, hatalmas hóhéraik ellenében? Úgy látszik, őket már arra tartogatta a sors, hogy a tenger legyen temetőjük. Utóvégre is az mindegy. Az Úr adta, az Úr elveszi, a mikor és a hol jónak látja szegény szolgájának az életét . . . Legyen áldott az Ő neve! . . .

Az elfáradt lélek nem szeret sokáig gondolkozni. Korponay tiszteletes is lehajtotta fejét a forró homokba, mely a tengerparton olyan jó, puha volt, a minőt már régen nem élveztek agyongyötört tagjai. Az enyhítő álom rászállott pilláira, de csakhamar éles fájdalom hasította át derekát és nyakát. Durván rángatták a lánczot, melyhez békóik vasalva voltak; fel kellett kelni. Kísérő parancsnokuk megkötötte a gályatisztekkel az alkut s valamennyiüket eladta gályarabokúl. Kettesével, hármasával szétszedték őket s mindegyik vevő vitte a maga vásárolt portékáját. Vitte egy alacsony asztal elé, a hol a jegyző beírta egy könyvbe a rab nevét. A halál protocolluma volt ez a könyv, mert a név onnan ki nem törlődött másképen, csak a rab halálával.

A rab mindjárt egy számot is kapott a neve mellé. Ha meghal,

sokkal könnyebb vele az elbánás, mint a névvel való bajoskodás. Korponay az 1234. számot kapta. A számoknak nem kell ruha. Lehúzták hát róla megmaradt rongyait s közben megvetessel fitymálták lesoványodott, elkínzott testét. Minek viszik vásárra az ilyen hitvány anyagot. No, de végre ez is jobb a semminél!

A következő pillanatban rásütötték testére a számot is, meg a gálya czímerét is, mint a hogy a barmokra szokás ráégetni gazdájuk bélyegét. Korponay érezte, hogy az emberek sorából kitörlik. Mélyen felsóhajtott s testi fájdalmai között, — isten tudja, hogyan, — eszébe jutott neki az, hogy otthon, messze a hegyeken s a tengeren túl egy szép, hajdan erős, virágzó országot agyonkínoztak s talán épen most törlik ki az országok sorából és kebelezik be örökös rabságba, idegenek bélyege alá... Önkéntelenül szalasztotta ki ajkai közül a szavakat:

— Szegény hazám!...

Csak ezt a két szót, de az is sok volt. Nem mintha megértették volna a nyelvét, vagy a fájdalmát, hanem, mert felháborító dolog az, ha a gályarab emberi módon mer beszélni. Meg is lakolt érte keservesen.

Egy óriás spanyol, mint a dühös tigris nekiugrott, megkapta a torkát s úgy megszorította, hogy a fájdalomtól s a fuldoklás kínjától ki kellett tátania a száját. Akkor egy másik hóhér villámgyorsan belegyömöszölt valamit a szájába. A spanyol eleresztette a torkát s elröhentette magát:

— No most már ugathatsz!

Korponay csak azt érezte, hogy a száját többé nem bírja összecsukni; — fölpeczkelték. Most már csakugyan nem ember. Emberi hangot sem adhat, mert minden tagolatlanul folyik össze egyhangú üvöltés módjára, ha szólni akar.

Az állam tisztjei ezt a fogást a kalózoktól tanulták el, hogy a gályarabok össze ne beszélhessenek. Vaskörtét dugnak a szájukba, a mit benn egy rugó kitágít. Nem is zavarta a hajón semmiféle kellemetlen zaj az urakat.

A lapátok ugyan loccsantak, az evezőket húzó rabok bilincsei és lánczai csörögtek, a felügyelők botütései, szíjjostoraik csattogtak, de ezek a hangok nem bántották a gályák urainak füleit. Az ő fejük csak a rabszolgák beszédétől szokott fájni. Azt hitték talán, hogy, ha nem beszélhetnek, nem is érezik rettentő helyzetüket?

Mert a gályarab helyzete rettenetes. Míg él, a padhoz van lánczolva s naponta tizenöt, húsz órán át húzza az evezőt, a mi olyan nehéz, hogy a szerencsétlen azt hiszi, minden rándításnál kiszakadnak a karjai. Ennivalójuk korpa, kása, babfőzelék, a mit vályukban öntenek eléjük, pihenőhelyük pedig az a pad, a melyhez odalánczolták őket.

Szörnyű sors, a melyet csupán egy tudhat elviselhetővé tenni: az a lelki megnyugvás, hogy elkövetett nagy bűneiért vezekel...

De hát a kinek nincs egyéb bűne, mint az, hogy a vallását nem akarta megtagadni, a hazáját meg nagyon szerette? Mi állítja helyre az ilyen lélekben az egyensúlyt? Egész nyomorult tengődésén keresztül az igazság gyámoltalanságán töprengjen, míg csak a kétségbeesés őrülete meg nem váltja lelkének kínjaitól? Vagy irtózatosan kijózanulva haszontalannak jelentsen ki minden erényt, minden eszményt, szépet, jót és nemest?...

Az erős lélek magasan szárnyal. Felülemelkedik a romlott légkörön, a mit az ember bemocskol s tiszta szemével megkülönbözteti az isteni szikra szent villanását attól a nehéz, fojtószagú, füstös görögtűztől, a mit a föld urai hivalkodva gerjesztenek. A füst elkábít, a szinesre festett tűz csábít s mi idelenn azt hiszszük, hogy mindez a teremtés áldásos melegét terjeszti. Terjesztőiket bámuljuk s mint a cultura világosságának zászlóvivőit vakon követjük. Pedig az ilyenek maguk is festett álarczban járnak s hazug jelszavakkal ejtik rabul a tömeget, melynek hitét, tudását, erejét kapzsiságuk zsákmányává teszik. Csak, mikor az isteni szikra felvillan s rájuk világít, akkor egy szempillantás alatt lemállik róluk a festék és a legszentebb emberi javakkal kereskedőknek züllött, piszkos serege áll előttünk... A szenvedések tüzében megtisztult lélek rendíthetetlenül hiszi az igazság győzelmét. Hite élteti, erőssé neveli és általa viszi diadalra az igazságot...

VI.

A tenger szörnyetegei, a melyekről a régi népek phantasiája mélyértelmű dolgokat regél, nem ennek a mérhetetlen víznek a csodaállatjai, nem is az elemek hatalmas erői s nem az ismeretlen helyek veszélyei voltak, hanem — az emberek. Az ember, a ki felebarátját a gályák padjaihoz lánczoltan kínozta, hogy olthatatlan kincsvágyát kielégítse. Az ember, a ki embertársainak kínjaiból aranyat akart csinálni. Az ember, a ki falánkságában túltett a legvérengzőbb fenevadon, a ki arczulvert minden jogot, igazságot, törvényt s lábbal taposta a kulturának minden vívmányát. A ki a cultura és humanismus zászlójának lobogtatása közben keresztre feszítette a szeretetet s világcsújfává tette — az embert.

Az isteni szikra azonban, a mit a tenger emberszörnyetegei lelkük mélyén a bűnök hamuja alá temettek, mégsem aludt ki, sőt egyikmásik helyen olyan erővel lobbant fel, hogy áldásos melege még a gályarabok sorsának hozzáférhetetlen jegét is olvasztgatni kezdte.

Weltz Györgyöt a tengeri kereskedés tette gazdaggá, de a becsületes, szorgalmas munka révén. Nápolyban tekintélyes, befolyásos, sőt nagyhatalmú embernek tartották, mert dúsgazdagnak tudták s a gazdagság hatalom. Weltz valóban gazdag volt. Olyan kincscsel rendelkezett, a minőnek talán a tenger összes hatalmas urai sem voltak birtokában. Szíve, melegen érző szíve volt, tele kifogyhatatlan szeretettel embertársai iránt.

Herkulest akkor küldték a görög istenek a földre, mikor itt már minden elvadult s a gonosztevők, emberi és állati szörnyetegek, meg a fékét vesztett elemek között a jóravaló ember már alig birt élni. Weltz György is Herkules volt. A tengeren és a tenger miatt szenvedő emberek számára küldött megváltás. Vagyonának erejével, szeretetének hatalmával új életet teremtett az elvadult viszonyok közt. Fáradhatatlan volt a segítségére szorulók felkutatásában s nem tudott nyugodni addig, míg a megtalált bajt nem orvosolta, míg az emberi szenvedést nem enyhítette.

Fő tevékenységét a gályarabok sorsának enyhítésére fordította. Eleinte csak szerényen, fivérével együtt gyakorolta a felebaráti szeretet erényét. Felkereste a gályákon sinylődőket, vigasztalta a szerencsétleneket s a rabszolgafelügyelőknek nyujtott ajándékok útján igyekezett nekik könnyebbülést szerezni. De munkája nőttön-nőtt. Jóságos szemei mindig mélyebben pillantottak be az emberi gonoszságok poklába s mindig több és több áldozatot födöztek fel. Társakat, segítőket szerzett nemes munkájához, szamaritánus egyesületeket alakított. Már tizen, huszan kötözgették a sebeket, a melyeket ember ütött embertársán; mind nem volt elég. Már egész hivatalt tartott, mely nagy és messze szétágazó felszereléssel dolgozott, de a sok kínnal szemben még mindig kevésnek hozhatott enyhülést. A meddig befolyása elért, mindenütt kórházakat tartott s ápoltatta a szerencsétleneket, a kiket szívtelen gazdáik a tengerbe akartak dobni, mikor már nem használhatták. Emberei jártak a hajókon, hogy könnyebbítést, egy-egy kis pihenőt eszközöljenek ki a rettenetes munkában ájuldozó raboknak. Könyörgött, alkudozott, veszekedett, hogy egyet-egyet kiválthasson. Rendes könyvet vezetett a szerencsétlenekről s hozzátartozóikkal állandó összeköttetést tartott fenn.

Egy napon tépett szárnyú vándormadarak ereszkedtek alá udvarába. Egy férfi, meg egy nő. Két fáradt utas. Ruhájuk, arczuk kifejezése, egész viselkedésük azt mutatta, hogy a föld poráig sujtott nyomorultak, a kik egy falat kenyérért jöttek rimánkodni. Talán az utolsó falatért, a mely után elkényszeredett testük még ösztönszerüleg kapkod, de a mi már nem ad nekik életet. Magának, a nyomornak lá-

tásához hozzászokott Weltznek is elfacsarodott a szíve, mikor a kőlépcsőn ülő párt meglátta. Jóságosan szólította meg a férfit:

— Szökött gályarab vagy nemde s ez a feleséged?

— Nem, uram! — felelt a férfi s felállani próbált, de kimerült térdei nem bírták. Weltz szeliden a vállára tette a kezét s úgy kényszerítette az ülve maradásra.

— Nem, uram, — folytatta a férfi, — nem vagyok gályarab, de, ha megengeded, gályarabok érdekében kérjük segítségedet.

Weltz alig hitt a füleinek.

— Ti másnak az érdekében jártok?

— Hitsorsosaink és honfitársaink szenvednek a gályákon; legszentebb kötelességünket teljesítjük, midőn érettük könyörgünk.

Weltz helyeslően bólintott s tovább kérdezte:

— Mi bűnt követtek el a szerencsétlenek?

— A legnagyobb bűnt, a mit Magyarországon ma el lehet követni, — felelte a férfi. Szemei megcsillantak, hirtelen felállt s alakja kiegyenesedett, még a hangja is elárulta erős felindulását. Weltz meglepetten nézett rá.

— Nagyon szeretik hazájukat, vallásukért pedig vértanuságot tűrnek.

— Ah! Értem. A magyar protestánsokról akarsz beszélni — mondotta Weltz örömmel s elővette jegyzőkönyvét. Egy darabig lapozott benne, azután behívta őket az irodába.

— Mindenekelőtt valami frissítőt vegyetek magatokhoz, — mondta, — mert a mit ebben az ügyben tájékoztatástokra elő kell adnom, az nem kis időt fog igénybe venni, ti pedig, — a mint látom, most is ki vagytok már fáradva.

— Uram, — válaszolta a férfi, — mi fáradságot nem ismerünk, mert életünk egyetlen czéljának megvalósításán munkálkodunk. Nekünk az út, a mit hozzád tettünk, nem volt hosszú, ellenben hosszú a szerencsétlen raboknak minden percz, a mit a gályákon töltenek s ezeknek a perczeknek kínjait érezzük mi is. Nézd ezt az asszonyt! Mióta a férjét elhajtották, azóta szakadatlanul ömölnek a könnyei. Neki is, nekem is csak az ad erőt, ha némi reményt kapunk a szerencsétlenek sorsának jobbra fordulása iránt. Köszönjük tehát jóságodat, de frissítő helyett erősíts meg bennünket némi útbaigazítással magyar testvéreink felől. Ezért esedezünk.

Weltz a férfi szavai közben az asszonyra pillantott. Csak most látta, hogy szemei alatt egész barázdát szántottak a könnyek, melyek sírás nélkül is folyton ömöltek szemeiből. Szép arcza hófehér volt az élet minden színe nélkül. Tekintete végtelen szomorúságot fejezett ki. Maga a márványba faragott fájdalom.

— Erősítsen meg tehát benneteket az Úr! — sóhajtott Weltz — és egy nagy szekrényt nyitott ki előttük.

— Nézzétek, — itt harminczszor száz darab aranypénz fekszik. Jó emberek adománya, a mi arra gyűlt össze, hogy a magyar gályarabokat kiváltsuk. Jóllehet ötven aranyért vették meg őket a hajótulajdonosok, én százat igértem értük fejenként. Maga Stahremberg tábornok már-már belement az üzletbe, de azután egyszerre füstbe ment minden reményem. Megintették, hogy a magyar rabokat semmi árért ne bocsássa szabadon. Bármennyire fáj is tehát kimondanom, nagyon kevés az, a mivel benneteket biztathatlak. Tudjátok-e, hogy egész Európa diplomatiája megmozdult már az érdekükben s mégsem tudunk elérni semmit!

— Tudom uram, — mondta mély búgó hangján a férfi, az asszony pedig csöndesen zokogni kezdett. — Tudom, hiszen engem küldtél Németországba tudós Zaff uram leveleivel, míg magad ugyanazon időben Svájczban, Hollandiában terjesztetted azokat a leveleket, melyekre a művelt világ megborzadva feljajdult.

— Lányi György! — kiáltá Weltz s megkapta a férfiúnak a kezét.

— Te mondád, uram. Az vagyok, ez a szegény asszony pedig Korponay tiszteletes uramnak a felesége, a ki azóta, hogy férjét elvitték, folytonosan úton van, hogy kiszabadíthassa.

— És a ki az erdélyi rendekhez eljuttatta Zaff uram levelét, — vágott közbe Weltz.

— Úgy van, uram, — felelé Lányi. — Korponay asszonyom, mihelyest Stiriában annyira-mennyire jobban lett, leányával együtt eljött a gályarabok nyomán Itáliába. Elment Zaff uramhoz Velenczébe. Innen ezer veszély között legnagyobb részt gyalog tette meg az utat cselédruhában Magyarországba és Erdélyországba. Ő volt, a ki fáradhatatlan utánajárásával és lankadatlan kitartásával ügyünk számára Bornemissza Anna őnagyságának hathatós védelmét is megszerezte.

Weltz meghatottságában nem jutott szóhoz. Homlokon csókolta mind a kettőt s jó idő telt el, míg ajkain kitörtek a hangok:

— Az Úr küldött benneteket hozzám, édes testvéreim, hogy általatok megszégyeljem az én tétlenségemet és új tettekre serkentsen. Legyetek szerény hajlékomnak lakói mindaddig, míg felvállalt munkánkat be nem fejezzük, — holnap megbeszéljük a tennivalókat.

Nem kellett holnapig sem várniok, a sors kereke nagyot fordult.

Ebéd után Weltznek azt jelentették, hogy a velenczei karaván megérkezett. Weltz, mint szorgalmas és pontos kereskedő rendesen maga szokta fogadni nagyobb árukkal érkező alkalmazottait, vagy a

vele összeköttetésben levő idegen kereskedőket. Most azonban nagyon fáradtnak érezte magát, meg a Lányiékkal folytatott beszéde is annyira új tervezésekbe sodorta, hogy semmi kedve sem volt azokat félbeszakítani. Föl sem kelt íróasztala mellől, úgy rendelkezett:

— Szóljatok Fülöp úrnak, — ez volt a fivére és üzlettársa — kéretem, menjen be a nagy irodába, fogadja a karaván s a raktárnokokkal együtt vegye át az érkezett árukat és irassa be a leltárba. A kulcsár gondoskodjék a karaván ellátásáról, én magam csak estére megyek be az irodába.

A szolga meghajtotta magát, de nem ment ki a szobából, úgy, hogy a föltétlen rendhez és engedelmességhez szokott Weltz egészen elámulva nézett rá és szigorúan szólt:

— Nem értetted parancsaimat?

— Igen, uram, jól értettem, de ... signore Raffio ...

Weltz türelmetlenül vágott közbe:

— Signore Raffio jól teszi, ha pihenőre megy, hiszen két hónap óta folyton úton volt, — holnap referálhat! — Kezével távozást intett, de a szolga még most sem mozdult.

Weltz indulatosan ugrott fel székéből.

— Uram! Ne érjen engem haragod, — kérlelte szorongva a szolga — Raffio úr azt mondta, hogy sem pihennie, sem ennie nem szabad addig, míg tudós velenczei Zaff uram levelét tulajdon kezeidbe nem adja ...

— Zaff levele! — tört ki önkéntelenül az öröm kiáltása Weltz ajkai közül. — Gyorsan! ... Azonnal látni akarom signore Raffiót! — Kiszaladt a szolga után az előszobába s elkapta a levelet Raffiótól, kinek melegen megszorította a kezét.

A szolga csak ámult-bámult, hogy az ő nyugodt gazdája, a kit még anyagi veszteségek sem szoktak felizgatni, most milyen mohón kapja el a levelet, se lát, se hall, csak rohan vele vissza a szobájába.

— Nagy üzlet lehet az, a miről ebben a levélben szó van, — mondta magában s titokban Raffióra pislogott, a kit szintén nagyon meglepett Weltz izgatott viselkedése s magában szintén arra gondolt, hogy most talán ő is megalapíthatja a szerencséjét. Az már bizonyos, hogy nagyon jó hírnek a postása. A szigorú, kimért modorú főnöktől még sohasem kapott ilyen meleg kézszorítást. De nem értek rá a dolgot találgatni, mert az ajtó felpattant s Weltz kezében magasra tartva a levelet, rákiáltott a szolgára:

— Gyorsan! Kerítsd elő Lányi urat! — Kéretem.

Azután Raffióhoz fordult:

— Derék gyerek vagy, Raffio! Ezzel az utaddal befejezted külső hivataloskodásodat; mától kezdve nápolyi házamban leszesz osztályfőnök.

Raffio majd a földig hajolt s zavartan hebegett valami köszönetfélét, de Weltz azt már nem hallotta. Sietett a szolga után, a ki már Lányival együtt jött vissza az ura elé.

Weltz magasan lobogtatta a levelet s majdnem szaladva vitte Lányi felé.

— Szabadok, — kiáltotta — mindnyájan szabadok! Azután megint a szolgához fordult s túláradó jókedvében megveregette a vállát:

— No te öreg csont! Te reád is rád fér egy kis pihenés. Mától kezdve nem kell szolgálatot teljesítened. Maradhatsz a házamban felügyelőnek, vagy elmehetsz szülőföldedre narancsot termelni. Gondoskodom rólad.

A szolga csak állt s nem értette, a mit hallott. Együtt öregedett meg a gazdájával, de még sohasem látta azt ilyen lelkiállapotban. Odasompolygott Raffio mellé s annak fejezte ki aggodalmát:

— Az uramnak megzavarta a fejét az öröm.

Lányi ekkorra odaért. Weltz átölelte, megcsókolta, majd a vállára borult és csendesen sírt, közben suttogta:

— Olvasd!... Olvasd!... Többet nem tudott egyfolytában kimondani. Visszafordult s Raffiora kiáltott:

— Zárjátok be az üzletet! Öltözzetek ünnepi ruhába, az árboczra fel kell húzni a nagy lobogót. — Ma nagy ünnepünk van; örüljön mindenki!

— Szegény jó uramnak csakugyan elvette az eszét ez a levél, dörmögte a szolga s most már határozott gyűlölettel nézett Raffióra is, meg a levélre is, a mit hozott.

A hűséges, öreg szolgának azonban most az egyszer nem volt igaza. Az a levél csakugyan megérdemelte, hogy örömünneppel üljék megérkezése napját, mert az a keresztyén szeretet diadalát hozta hírül, a diadalét, a mit a rideg emberi önzés és gyűlölködés felett aratott. Abban a levélben Zaff professzor arról értesíti jó barátját, Weltz Györgyöt, hogy a nápolyi alkirály hajlandónak nyilatkozott arra, hogy Ruyter hollandi admiralisnak minden kívánságát teljesítse s kijelentette, hogy az admirális megérkezése napján a szóban levő engedélyt, mint parancsot az összes italiai kikötőkben kihirdetteti.

Annak a diplomácziai tevékenységnek, a melyet a protestáns gályarabok érdekében Erdély és a német egyetemek megindítottak, hosszas tárgyalások után akkor látszott csak az első, kézzelfogható sikere, mikor a spanyolok Hollandia szövetségét keresték a francziák ellen. Hollandia ugyanis késznek nyilatkozott a szövetkezésre, de a rendek azt a kívánságukat fejezték ki, hogy segítségük fejében, — egyéb feltételeik mellett —

azt is elvárják, hogy az italiai vizeken fogva tartott magyar protestáns gályarabok szabadon bocsájtatnak. A nápolyi alkirály kormánya a franczia jezsuiták befolyása alatt ezt a kívánságot nem akarta teljesíteni, de nyiltan megtagadni se merte s így az ügy a sok tárgyalás közben elaludt volna, ha Weltz és Zaff, a magyar protestánsok és általában a gályarabok e két derék pártfogója nincs. Ezek a humanismus és az emberszeretet elemi követelményeit komolyabban fogták fel, mint a kulturájuk magas fokával kérkedő francziák s nemes czéljuk érdekében semmi fáradtságtól és áldozattól nem riadtak vissza. Mikor észrevették, hogy a hollandi rendek emberséges kívánsága épen a franczia alattomosság révén kezd elposványosodni, akkor összeköttetéseik révén magát Ruyter Mihály hollandi admirálist nyerték meg az emberiség szent ügyének. Így történt, hogy mikor a hollandi segélyhad az italiai vizekre kiindult, Ruyternek az volt az első intézkedése, hogy Hollandia rendeinek kívánságát megismételte. Ez a megismételés most olyan nyomatékos formában történt, hogy katonás nyiltsággal egyenest kijelentette, hogy közreműködésének föltételéül a gályarabok szabadonbocsájtását tűzi ki. Hozzátette még azt is, hogy addig, míg ez meg nem történik, hajóhadával nem is csatlakozik szövetségeseihez. Ez elől most már nem lehetett kitérni s a nápolyi alkirály 1676. évi februárius hó 12-én kiadta a rendeletet, mely a magyar protestáns gályarabokat szabadoknak nyilvánítja.

Ez volt az az örömhír, melyet Zaff összeköttetései révén még a kihirdetés előtt megtudott s Weltznek is tudtúl adott.

— Szabadok! — Mindnyájan szabadok! — ismételgette Lányi előtt s rövid megbeszélés után elhatározták, hogy elmennek a kikötőparancsnokhoz megtudni, mikor hajtják végre a rendeletet, kik szabadulnak meg, hol s mikor távozhatnak a gályákról.

A kikötő tisztjei jól ismerték Weltzet s mikor Lányival a rendelet végrehajtása felől tudakozódott, készséggel adtak felvilágosítást. Weltz sohasem ment közibük üres kézzel s a pénz most is megtette a hatását, de az, a mit megtudtak, lesújtó volt. A negyvenegy szerencsétlen közül ugyanis még huszonhatnak kellett életben lenni, a mint azt Weltz jegyzékei nyomán pontosan megállapították, most mégis arról értesültek, hogy csak húszat bocsájtanak szabadon. — A hiányzó hatról nem tudnak semmit sem. Lányi kétségbeesett kérdéseire a tisztek csak vállaikat vonogatták.

— Időközben bizonyosan elvesztek, meghaltak, — mondogatták — nincsenek.

Weltz nem akart nekik hinni, de azok a legpontosabb felvilágosítást adtak minden egyesről.

— Különben egy-két nap mulva magad is meggyőződhetel, — mondá a tiszt. — Mindnyáját ide fogjuk szállíttatni s itt kapják kézhez elbocsájtó leveleiket. Annyit azonban mondhatok, hogy egyetlenegygyel sincsenek többen húsznál. Ime itt a névsoruk is!

Weltz és Lányi mohón futották át a névsort. Korponay sem volt köztük. Halálsáppadtan tekintettek egymásra. — Hogy közöljék ezt azzal a szomorú asszonynyal?

Szótlanul indultak hazafelé. A nagy örömnek ez a gyászos letörése kimondhatatlanúl leverte őket. Még a húsz ember megszabadulásának sem tudtak örülni. Annak a hatnak s köztük Korponaynak az eltűnése valósággal katastrophálisan hatott rájuk. Gondolat nélkül haladt egymás mellett ez a két ember, a kinek az energiája eddig milliók közönyével, kárörömével s gonoszságával hadakozott, egy egész államnak a hatalmával daczolt. Most, a dicsőséggel megvívott harcz végén egyetlen hír semmivé tette őket.

A nap már régen lemerült a tengerbe, sőt sokáig visszamaradó fénye is elhamvadt. A sötétség mohón nyomult előre s Weltz és Lányi még mindig szótlanul, tanácstalanul jártak-keltek a tengerparton. Mintha a titokzatos vizeknek végtelen erőitől várták volna zátonyra jutott terveiknek megsegítését. Remény mindenben, bizalom — semmiben. A fátum mindent elborító síri nyugalma terjesztgette fölöttük vigasztalan leplét, akár a hajótörötteknél.

Talán tízszer, talán húszszor is végigmentek ugyanazon a helyen és a messze távol sötétjében kutató szemeik egyszer sem vették észre azt az embert, a ki egy kövön az útjukban ült s úgy nézett rájuk, mintha meg akarná őket szólítani. Mit érdekelte most őket egy ember, mikor ők hat mást kerestek s mi gondjuk lehetett volna a szabad emberre, mikor ők rabokat, a szabaduló magyar rabokat akarták látni?

De az az egy nem merült el olyan mélyen a gondolataiba, mint ők, mert a mikor már egészen besötétedett s ismét mellette haladtak el, fölkelt a kőről s elibük állt.

— Signore Weltz! — mondta suttogó hangon, — az a hat gályarab nem veszett ám el!

Weltz nem értette meg a felkínálkozó szavakat, de Lányi igen. Mint a tigris, nekiugrott az ismeretlen embernek s úgy megrázta, hogy az szinte elolvadt erős, csontos karjai közt s hörögve kiáltott rá:

— Ember! Tudod-e, mit mondtál most?

Mást akart mondani, sokat. Kérdezni, de képtelen volt kifejezni. Lelkének minden indulata, csalódás, keserűség, remény, öröm és kívánczsiság, a mi egyszerre akart nála kifejezésre jutni, mind csak ebben a néhány szóban talált formát. Csupán karjainak görcsös rángatózása

mutatta, hogy elveszett társaiért a poklok minden hadával is kész szembeszállani.

A kis olasz azonban, — úgy látszik — nem méltányolta Lányi felhevülését, mert jónak látta, hogy sietve bontakozzék ki s ezzel elejét vegye Lányi további kézzelfogható érdeklődésének.

— Signore Weltz nem ismer meg? — suttogta segítséget kérően Weltz felé — én vagyok a liliomos Pablo.

Weltz önkéntelenül felkiáltott:

— Ah! — s megérintette Lányit.

— Egy pillanatra hagyj magunkra!

Lányi eleresztette az olaszt s visszahúzódott tőlük, de nem távozott messzire. Izgatottságában gyors léptekkel járt le-föl a tengerparton, mintha keresné a gályarabokat. Minden perczben odapillantott a suttogva beszélőkre, mintha azok most az ő sorsa fölött döntenének. Mozdulataikból szerette volna kiolvasni végzetét.

A kis olasz megsímogatta vállain Lányi kezeinek helyét, azután óvatosan körülnézett s dühös pislogatások közt sziszegte:

— Őrült eretnek! — Megérdemelné, hogy a Vezuvio fűtsön neki halála után!

Weltz idegesen sürgette:

— Mi mondanivalód van?

— Uram, jól ismersz, — kezdte beszédét az olasz — tudod, hogy mindig hálás voltam jótéteményeidért s mindig hűséggel voltam irántad, — azért jöttem most is utánad, hogy szolgálatodra legyek.

— Beszélj!

— A hat gályarab él és én nyomra vezetlek.

Weltz a zsebébe nyúlt s kis erszényt húzott elő.

— Nézd! Ez csak foglaló; tízszer ennyit kapsz, ha szavadnak állsz.

Az olasz mohón kapta el a pénzt.

— Még ma éjfél után lakásodon leszek és mindent megtudsz, — suttogta és elszaladt.

— A kert felől jőjj! — kiáltotta utána tompított hangon Weltz s körülnézett Lányi után.

Lányi egy percz alatt mellette termett, de az izgalomtól nem jött szó az ajkaira. Egész teste remegett s az arcza eltorzult. Szerencse, hogy Weltz jókedvűen szólt hozzá:

— Nincs veszve semmi; most már bízom!

— Ki volt ez az ember? — kérdé Lányi bizalmatlankodva.

— Ez, — mondá Weltz — egyike azoknak a szerencsétlen teremtéseknek, a milyenek a nagyobb kikötővárosok életéhez úgy hozzátar-

toznak, mint a csatornákhoz a patkány. Elzüllött, a rendes munkától irtózó élősdiek. Apróbb szolgálataik után élnek, vagy inkább tengődnek, a melyeket a kikötőben a kereskedőknek s a hajósoknak teljesítenek. Egyébként hírhordó, kémkedő, pénzért jóra-rosszra egyformán kapható csavargók. Ezt liliomos Paolónak hívják, mert ő maga szokott dicsekedni azzal a jegygyel, a mit Franciaországban a vállára sütöttek annak a jeléül, hogy gályarabságra ítélték. Onnan bizonyosan megszökött s most itt él ... Egész nap a kikötőben ólálkodik, hogy pár fillért kereshessen. Különben igen ügyes, ravasz ficzkó; magam is nem egyszer tapasztaltam, mikor valamelyik szerencsétlen rabnak a holléte után kutattam. — De most siessünk haza!

Lányit, — úgy látszik — nem elégítette ki a magyarázat; elkeseredetten sóhajtott:

— Ilyen közel a czélhoz s ennyire távol esni tőle!

— Az Úr megsegít, — vigasztalta Weltz. — Már az is valami, hogy remélhetünk. Reggel, — azt hiszem — többet is mondhatok, most azonban a legnagyobb óvatosságra van szükség, nehogy elszakítsuk a fonalat, a melyet a véletlen kezünkbe adott. Tehát egy szót se erről a találkozásról! — Sietve elbúcsuzott Lányitól s bezárkózott az irodájába.

Hogy az idő gyorsabban teljék, elővette a magyar gályarabok névsorát, a kik Ruyter admirális fellépése folytán kiszabadulnak s azoknak az elhelyezéséről kezdett gondoskodni. Azt akarta, hogy mennél előbb visszaadja őket családjuknak és a társadalomnak. Mindnyájának kikereste életleírását, tanulmányozta családi körülményeit s azokhoz mérte terveit. Tudta, hogy hazájukba egyelőre még nem mehetnek vissza, mert ott még magas lánggal lobog a hatalom gyűlölete minden iránt, a mi magyar és protestáns, tehát külföldi összeköttetéseit vette sorra, hogy mindegyiknek mielőbb helyet szerezhessen.

Még felével sem volt készen, mikor a szomszédos kolostor harangja már az éjfélt jelezte. Abbahagyta munkáját, eloltotta a lámpát s épen ki akart lépni a sötét folyosóra, mely irodáját egy titkos átjáró segítségével a kert tengerparti ajtajával köti össze, mikor eszébe jutott, hogy a kertajtó kulcsa nincs nála. Visszalépett a szobába s a tűzszekrényhez ment, hogy a lámpát újból meggyújtsa.

— Nem kell világosság! — susogta egy hang a sötétben.

Weltz megdöbbenve lépett vissza s akaratlanul is pisztolya után kapott.

— Én vagyok, — Paolo, suttogta az előbbi hang — nem kell lámpa.

Weltz alig tudott szólni a meglepetéstől, csak úgy dadogták az ajkai:

— Paolo! De hát hogy jössz ide? — Közben erőlködve meresztgette a szemeit a hangok irányában.

— Azt is elmondom, uram, de most nagyon sietek. Úgy vettem észre, szemmel tartanak s nem szeretném, ha megtudnák, hogy itt voltam. Könnyen gyanút fognak s akkor fucscs!... Nagyon óvatosnak kell lenni; maga pater Ambrosio van a dologban.

— A kikötő káplánja?

— Az, uram, — tudod, hogy egymaga ügyesebb, mint Napolinak összes besúgója, meg custodeja, ha ő észreveszi, hogy miben sántikálok, akkor sohasem szabadulnak meg a magyar gályarabok.

— De hát hol vannak a szerencsétlenek?

— Eltagadták őket, mind a hatot. Azt mondják, hogy már régen meghaltak, hogy a czápák már régen eltemették őket... Pedig ez nem igaz! Pater Ambrosio azt állítja, hogy ezek a főbűnösök, azért nem szabad őket szabadon bocsájtani, ki kell venni még a Ruyter eccellensa kezeiből is!...

— Hol vannak? Azt mondd meg! — sürgette idegesen Weltz.

— A szabad tengeren, uram, egy állami gályán, a mely nemsokára a mediterraneora megy s akkor üthetjük a nyomukat bottal. Az már nem itáliai víz, tehát oda nem szól a szabadonbocsájtási patens.

— Sietnünk kell, — ismételte Weltz elhaló hangon, mert a szíve úgy elszorult, hogy alig birt beszélni.

— Úgy van, uram! De ez még nem elég. Nekünk el kell foglalnunk az állami gályát, hogy a rabjait megszabadíthassuk.

— Elment az eszed? — riadt fel Weltz. — Állami gályát erőszakkal elfoglalni!

— Vagy erőszakkal, vagy csellel, vagy... pénzzel, — mondta Paolo s jelentősen megnyomta az utolsó szót.

— Értelek, — suttogta Weltz elgondolkozva — a pénzt nem sajnálom a szerencsétlenek megmentésére, de...

— Akkor ne aggályoskodjál, uram! — vágott a szavaiba Paolo — ha pénz lesz, akkor akár az egész gályát ágyústul, katonástul, parancsnokostul együtt elhozom ide, lábaid elé.

Weltz halkan elnevette magát; nagyon komikusnak találta ezt a nyomorult lazzaronit, a ki állami gályát akar rabul ejteni.

Paolo észrevette, hogy lelkesülése, a mit a pénz szaga gyújtott fel benne, magasabban csapong, mint kellene s magyarázatkép sietve hozzátette:

— A környék most tele van kalózokkal, mint háborús időben az már rendes. Ezek segítségével könnyen czélt érünk.

Weltz komoly ember volt; a kalandos vállalatokat nem szerette,

egyenes lelke pedig visszariadt attól, hogy a törvényes hatalommal összeütközésbe kerüljön. Máskor azonnal kidobta volna Paolót, ha ilyen ajánlatot merészel megkoczkáztatni, most ... a szomorú asszonyra gondolt, meg a szerencsétlen rabokra, a kik esetleg az ő mulasztása miatt örökös rabok fognak maradni. Szorongva gondolkozott.

Paolo is észrevette, hogy Weltz épen nem rajong az ő tervéért, hát megijedt, hogy a kilátásba helyezett szép pénzt nem kapja meg. Izgatottan, hadarva beszélt:

— Bizonyára tudod, uram, hogy a mult héten is elfogtak és kiraboltak a kalózok egy állami hajót s a szóbeszéd azt rebesgeti, hogy a tisztek maguk fogatták el magukat s a kalózokkal együtt osztoztak a zsákmányon. Óh uram, a zsoldos tisztek még többet is megtesznek pénzért. Rosszabbak azok, mint mi szegény lazzaronik ... És utóvégre is mi csak jót cselekszünk, ha a szerencsétlen rabok megszabadítására vállalkozunk ... A Madonna is nekünk fog segíteni ...

Weltz határozott.

— Jó! Mikor s kivel kell ebben az ügyben beszélnem?

— Uram! Én holnap kihirdetem a kikötőben, hogy te szállítóhajókat akarsz bérelni és azokra legénységet felfogadni. Azon leszek, hogy mentől nagyobb lármával menjen a dolog; akkor nem fog feltűnni, ha egyre-másra jönnek majd hozzád az ajánlkozók. Közöttük lesznek a mi embereink is. Meg fogod ismerni őket, mert spanyol dialectussal beszélnek, mint én. Egyezzél meg velük s ha sikerül a dolog, akkor jutalmazd meg a hűséges Paolot is.

— Nagy mester vagy te, Paolo, — mondta Weltz egészen jókedvűen — de most már mondd el azt is, hogy jöttél be ide. Ezt meg kell tudnom, különben más is meglephetne.

— Az árbocz, a melyre felhuzattad a zászlót, nagyon közel van irodád tetőzetéhez. Ha valaki sötét este a zászlókötelén az árbocz félmagasságáig felmászik s a lengő kötélen hintázza magát, minden nehézség nélkül átrepülhet a tetőre. Onnan meg már nem mesterség a szellőzőlyukon át idejutni.

— De hiszen az éjjeli őröm ott sétál a kerítés mentén, — csodálkozott Weltz. Erre azonban már nem kapott feleletet, csupán halk zörejt hallott a háta megett. Visszafordult, de a sötétben nem látott semmit. Úgy tűnt fel, mintha valaki az asztal tetején, majd a fal mellett levő almáriumon mászkálna. Kis vártatva már a falon hallott surlódást s ugyanakkor felülről, a mennyezet felől szólalt meg a Paolo hangja:

— Jó éjtszakát, uram! Holnap légy óvatos!

Most már bizonyos volt benne, hogy Paolo csakugyan a tetőn

keresztül, a szobájába vezető szellőző kéményen át jutott be irodájába s ugyanarra távozott is.

Másnap és harmadnapon is valóságos búcsujáróhelylyé avatták a hajótulajdonosok, szállítók és ügynökök a Weltz-czég irodáját. Törték magukat érte, hogy résztvehessenek a szolid czég új, nagyarányú vállalatában, a mire a hír szerint nagyban készül.

Weltz órákhosszat tanácskozott velük s egyik-másikhoz Lányit is behívta. Negyedik napon aztán megszűnt a járás-kelés. Lányi elutazott egy kifogástalanul öltözött maltai hajótulajdonossal, a kivel — hír szerint — a Weltz-czég megkötötte a szerződést. Az iroda előtt ácsorgók lassankint elszéledtek, a czég minden tagja rendes munkája után látott ... a szomorú asszony pedig beköltözött egy leánynyal együtt Weltz kórházába ápolni a tenger nyomorultjait.

VII.

Korponay tiszteletes már teljes egy éve szenved. Nap-nap után emésztődik a rabélet borzalmaiban s mégis csüggedetlen viseli sorsát. Kora virradatkor, mikor a fakadó hajnal kínos robotjának megújulását jelzi, nem önti el szívét a keserűség. Az Úr nevébe helyezett bizalommal húzza evezőjét s míg teste a nehéz munka alatt verejtékezik, lelke szeliden emelkedik az emelkedő nappal s újuló reménynyel biztatja magát ... Talán még ma! ... Este, mikor a nap a tenger sima tükrén biboros ágyát megveti és szemkápráztató pompával vonul nyugovóra, hálás lélekkel fohászkodik teremtőjéhez, a ki a mai napra is erőt adott neki s miközben kemény fekhelyére kuporodik, bízó lelke panasz nélkül susogja: Talán holnap ...

Emberfeletti erővel, — a milyenre csak a tiszta, nyugodt lelkiismeret képes, — viseli rettenetes sorsát, melyben nincs változás, tűri szenvedéseit, melyeknek nincs megszakítása.

Nincs változás! Miért csillan hát fel a szeme mégis, mikor egy estefelé szokatlan dolgot észlel a hajón? Az életösztön miért mozdul meg benne, mikor oly semmiség történik, mint ma este?

A hullámok már fodrosodtak s nyugtalanul verdesték a gálya oldalait; a napszállati szellő már erősen jelzi a nyugalom idejét s ők mégsem a kikötő felé tartanak, hanem egyenest nekifordulnak a sík tengernek. A felügyelő kapkodva szaladgál a padok között, nyugtalanul tárgyal a kapitánynyal, eltűnik, meg visszajön. Odamegy minden rabhoz, egy pillanatra kiveszi szájukból a peczket s erős, vörös borba áztatott kenyeret tömköd a szájukba, hogy majd megfúladnak tőle. Ezt a gályán erősítésnek nevezik.

Korponay már ismeri a gályának minden szokását s azonnal tisztában van vele, hogy szokatlan dolog készül. Ösztönszerű sejtés szállotta meg lelkét valami elgondolhatatlan, valami végzetesen nagy esemény felől.

A nap már lebukott a Misenus hegyfok mögött, de ők még mindig befelé eveznek, sőt egyre gyorsabb tempóra sürgetik a rabokat. A katonákat fegyverbe szólítják, a tiszt az ágyú mellé áll. Korponay feszült figyelemmel igyekszik kitalálni, mire készülnek ... Csak nem ütközetre? ... Most a lámpákat meggyújtják ... Ah! Tehát üldöznek valamit. Látni akarnak, nekik azonban nem szükséges rejtve maradniok. A hajó oldalt kanyarodik. Semmi kétség, el akarják vágni az útját valakinek ... Igen! Most már azt is meg lehet látni, hogy kinek s minek... A hirtelen leeső sötétségben egy még sötétebb tömeg tűnik fel, mely az imént még messze himbálózott ... Kalózhajó. A kereskedők réme, az állam hatalmának a megcsúfolása. Nagy jutalom, kitüntetés jár annak, a ki az ilyent elfogja; a pénzre éhes zsoldos katonaság hogyne kapna rajta! Utána ered, mint a kopó a vadnak s minél közelebb ér hozzá, annál forróbb lesz a vágya, annál mohóbb a szenvedélye ... Ki tudja, milyen kövér a vad, mennyi lesz a zsákmány! ... Hajrá! ... Szégyen, gyalázat volna, ha az állami hajó elől egy tolvaj bárka elmenekülhetne!

A nagy állami hajó nyílsebesen tartott a kalózbárkának s a távolság szemlátomást fogyott közöttük. Az álmos tolvajok nem is veszik észre, hogy üldözik őket! Annál jobb, annál könnyebben elbánnak velük! ... Egyszerre csak zúgás, a felháborodás moraja futott végig a hajón. A kormányos az üldözött hajóra mutatott, melynek orrán ebben a pillanatban kigyúlt a lámpa, egy vérvörös golyó. A buták még azt is elárulják, hogy semmit sem vesznek észre! ... Annál jobb ... Hajrá! ...

A gályarabokat még gyorsabb evezésre nógatják. A szerencsétlenek, kik az egész napi evezésben már különben is kimerültek, most erejük végső megfeszítésével dolgoznak. Szemeik kidülledtek s mellük úgy dolgozott, mint egy-egy fujtató.

— Két hajó! — kiáltotta a kormányos s oldalt mutatott, hol ebben a pillanatban bukkant ki a hullámok közül a második vérvörös lámpa, mely ugyanolyan fekete hajó orrán világított, mint a melyiket üldöznek.

Két hajó! Ez már lényegesen változtat a dolgon. Mindenekelőtt meg kell állapítani, mi szándékban vannak. Támadni akarnak, vagy menekülnek? A hajó menetét meglassították s most már elkezdődött a manövrirozás. Az eszeveszett táncz a hullámok hátán, hogy az ellenség valahogy közre ne foghassa őket. Hol meg kellett állni, hol nyílsebesen

előretörni, most lassan, óvatosan kerülni, majd hirtelen megfordulni, vagy félkanyarodást tenni. Semmi kétség! Azok a bitangok nagyon is észrevették az állami hajót s bolond fejjel még meg is akarják támadni. No, az ágyúnk majd észre téríti őket!... Azon mesterkedtek, hogy előbb az egyiket, azután a másikat kaphassák oldalt s rálőhessenek. De azok a fekete hajók, mintha nemcsak a színüket, hanem a furfangosságukat is az ördögöktől kölcsönözték volna, sehogy sem akarták az oldalukat megmutatni. Hol eltűntek, hol a közelben bukkantak fel, hol támadtak, hol megfutottak, de mindig csak az orrukat mutogatták az állami hajó felé. A mellett olyan könnyen fordultak, mintha pergettyűn forogtak volna. A kormányos már a fejét csóválta, mert a mint a környéket vizsgálta, azt vette észre, hogy a kalózok egyre távolabb csalják maguk után az állami hajót. Bizonyára társaik rejtőzködnek valahol s akkor, ilyen sötét este és távol a kikötőtől, még baj is lehet a vállalkozásból! Épen közölni akarta aggodalmát a kapitánynyal, mikor meglepetéssel vették észre, hogy az egyik kalózbárka végkép eltűnt a szemhatárról...

— Bizonyosan megszökött s a másikat cserben hagyta!

— Úgy van! Biztosan úgy van! — mondá a kapitány s a másikra mutatott, a melyik társának eltűnése miatt megzavarodott, szerepéből kiesett s egy pillanatra oldalvást fordult.

Az ágyú nyomban eldördült. A kalózhajó lámpája kialudt.

— Hurráh! Jól talált! Úgy látszik, az egész elejét elsodorta! Meg kell állni, mert az elmerülő hajóhoz nem tanácsos közel maradni; könnyen elkaphatja őket is az örvény, a mit elsülyedésével támaszt, kivált, mikor az evező rabok már fáradtak. A hajó tehát megállott s kémlelte az ágyúlövés hatását, mert a fekete gályát, — lehet, hogy a lassan oszló füst miatt, — sehol sem látták.

A megállás azonban végzetes volt. Mintha villám pattant volna ki a sötétségből, közvetlen közelükben kigyúladt a vérvörös golyó, a másik oldalon meg a másik. A diadalkiáltást egyszerre a veszedelem ordítása váltotta fel.

Káromkodás, gyors vezényszavak, kapkodás, eszeveszett futkosás... Mind hiába! Az állami hajót léprecsalták. Lövése nem talált, a vörös lámpa sem aludt ki, csak álmot tettetett. Kalózfogás szerint fekete köpönyeget dobtak rá s most ott vigyorog mindakettő a teljes zavarban lévő állami hajó két oldalán, melyre csattogva zuhognak a csáklyák. A vízi ütközet egy percz alatt szárazföldi csatává változott. A két fekete gálya közrekapta az állami hajót s kapócsáklyákkal lefogta. Odatapadtak az oldalaikhoz, mint a polyp, lerázhatatlanul, elválaszthatatlanul. Azután belé haraptak. A hídak lecsapódtak s a kalózok ott

termettek az állami hajó fedélzetén. Háromszorannyian voltak, mint a katonák; az ellentállás haszontalan lett volna. Nem is kísérelték meg. Egy mukkanás nélkül tűrték a szép hajó elfoglalását. A hóhér különben is gyáva, mikor nem összelánczolt rabszolgákkal, hanem igazi ellenféllel áll szemben. A kik az imént még kardjaik hegyével nógatták a gályarabokat erejük végső megfeszítésére, azok most fegyvereiket eldobálva, reszketve várják sorsukat.

A kalózok egyre özönlöttek a hajóra. Rövid szekerczékkel s nagy, otromba pisztolyokkal felfegyverkezetten fülsiketítő zsivajjal törtettek előre.

Egy részük megkötözte s őrizet alá vette a legénységet, meg a tiszteket, másik részük meg lerohant az evezőkhöz és szaporán hozzáfogott a bilincsek leveréséhez. Ebben mesterek voltak. A békók gyorsan pattogtak le a gályarabok lábairól, nyakáról. A vad kiáltozás közé lánczok csörgése, bilincsek reszelése, kalapácsok koppanása vegyült. Rémes éjjeli kép! ... Messze a kikötőtől, künn a sík vizen szekerczéket, tőröket villogtató rablók, szepegő foglyok, lánczaiktól szabaduló gályarabok s mindez két vérvörös tűzgolyótól, meg egy pár füstös szurokfáklyától kísértetiesen megvilágítva! ... A legelvadultabb lélek is megrémülne a látásától. A rémületet fokozta a pokoli ordítozás, a melylyel mindez végbement, ... a csörgés, csattogás, jajgatás, káromkodás és kiabálás. A rablás, fosztogatás és rombolás kimondhatatlan hangzavara.

De ezt a harsogó hangchaost is keresztültörte egy ismeretlen nyelven kiáltott szózat. Érczes, mint a nápolyi Madonna-templom harangjának szava, mély, mint a Vezúv dördülete:

— Magyarok, testvéreim! — Hol vagytok?

Óh, de édesen csapott Korponay fülébe ez a többieknek ismeretlen kiáltás! ... Épen akkor hullott le derekáról a láncz, balkarjáról is leütötte már a bilincset egy kalóz. Odakapott a szájához s kidobta belőle a peczket.

— Lányi! ... Az Úr hozott! — kiáltotta végső erőfeszítéssel — s leszédült a pad alá.

Mint a szélvész, úgy rohant Lányi a hang irányában s a füstösen lobogó fáklyák világánál megismerte Korponayt.

Felkapta az ölébe, megcsókolta, ölelgette, úgy próbálta talpraállítani. Mikor látta, hogy nem birja, gyorsan átvonszolta az egyik fekete gályára s végig fektette a halomba dobált pokróczon. Korponay csak ekkor eszmélt. Nyögve, nagynehezen szótagolta:

— A többieket is!

Még ekkor sem önmagára gondolt, hanem szenvedéseinek osztályosaira.

— Mind, mind! — kiáltotta Lányi — s visszarohant az állami hajóra. Gyors kézzel elosztották a bilincseiktől megszabadított rabokat a két fekete gályán. A vérvörös lámpák ismét kialudtak, a szurokfáklyák a vízbe merültek s a sűrű evezőcsapások jelentették, hogy megindultak. Menekülnek, szöknek.

Az állam hajóját otthagyták a tenger síkján. Próbálják meg az evezést a zsoldosok is, boldoguljanak, a hogy tudnak a nyugtalan hullámok hátán!

A két fekete gálya bizalmas segítőtársat kapott az éjtszaka feketeségében s egymás mellett tartva jól ismert irányban iramodott a partok felé. Éjfél tájban valami rejtett öbölben kikötöttek. Nagy sietve kirakták a gályarabokat a derékig érő vízbe s mire ezek bámulásukból felocsudtak, már ismét benn jártak a mély vizeken.

A nyomorultak csak most értették meg, hogy szabadok.

És ez a szabadság hirtelen megmámorosította őket. Mikor látták, hogy nem gazdát cseréltek s a fekete hajók eltávoznak, ők meg bilincsek nélkül a parton maradnak, egyszerre megcsapta lelküket csodálatos megmenekülésüknek, a szabadságnak éltető varázsa. Mintha összebeszéltek volna, egy pillanat alatt úgy szétszaladtak, mint a mezei egerek. Az életösztön felébredt bennük és nem kérdezték, kinek köszönjék szabadulásukat, csak futottak, csak siettek a szabadság, az élet felé. Eltűntek a barlangos partok zugaiban s a szomszédos erdők védő sátora alatt.

De hat ember mégis együtt maradt; a hat magyar protestáns, a kik kezdettől fogva együtt raboskodtak. Mind a hat imádkozott. Szavuk nem eredt meg, de szemeik az égre tapadva rebegtek hálát ajkaik helyett.

— Menjünk, menjünk! — sürgette őket Lányi. — Az idő múlik s nekünk még virradat előtt helyünkön kell lennünk. Ne ejtsetek egy szót se!... Az éj sötétje jó segítőtárs, de könnyelmű; messzire adja a hangot s mi még nem vagyunk túl a veszélyen!

Megindult. A kis csapat nyomon követte keresztül a part szikláin a bozótos erdőbe s onnan ki a harmatos mezőre. Némán mentek; ha Lányi meg nem tiltja is nekik a beszédet, még akkor sem tudtak volna beszélni. Gondolataik sem voltak még. Olyan meseszerű, olyan váratlan események csaptak rájuk az imént lefolyt pár óra alatt, hogy agyuknak idő kellett, míg a benyomásokat rendezi és formákba önti. Vakon lépdeltek a vak éjtszakában, csak a lelkükben támadt lépésről-lépésre sugárzóbb világosság.

Tüdejük mohó kapzsisággal élvezte a friss, illatos, szabad levegőt. Előbb a börtönökben, a föld alatt s most egy év óta a hajón szennyben,

piszokban hevertek. Az a dögletes bűz, a mit az el nem takarított emberi hulladék terjesztett, szinte összeszorította melleiket, melyek most egyszerre hevesen hullámzottak és szuszogtak, mint a kovács fujtatói.

Kertajtóhoz értek. Lányi óvatosan megnyomta a kilincset s társaival együtt belépett. Az ajtó mellett egy ősz, pátriarcha formájú férfi állott. A kezében lámpást tartott s utánuk nesztelenül becsukta az ajtót.

— Csak ennyien? — kérdezte Lányitól elfojtott hangon, hangjából még így is kiérzett az aggódó szeretet.

Lányi mosolygott s elégedetten mondta:

— Tizenkét pad ember!... Mind megszabadult.

— Nos? Hol a többi?

— Azok, úgy látszik, nápolyiak, vagy környékbeliek lehettek, mert a mint partot értünk, nyomban szétszaladtak. Bizonyára ismerték a vidéket.

— Az Úr vezérelje a nyomorultakat! — sóhajtott az öreg. — Előre ment s egy jól világított terraszhoz vezette a kis csapatot. A világosság látható zavarba ejtette a rabokat, a kik szégyenkezve néztek végig piszkos, meztelen tagjaikon.

Az öreg jóságosan intett Lányinak.

— Vezesd testvéreinket a cziszternákhoz! A víz langyos, fürödjenek meg. Ott találnak ruhákat is. Én azalatt valami ennivalóról gondoskodom számotokra, azután pedig a benyílóban várnak reátok az ágyak s holnap, ha már pihentetek, beszélni fogunk további tennivalóinkról.

A megszabadult raboknak úgy tűnt fel minden, mint az álom. A kalózhajók, a lerázott, levert bilincsek, Lányi megjelenése, az idegen férfiú vendégszeretete, a nyájas emberi szavak, mind olyan felfoghatatlan volt előttük, hogy még csodálkozásuknak sem tudtak kifejezést adni. Maga az az érzés, hogy ők, a mindenható gubernium halálra ítélt, agyonkínzott rabjai, immár szabadok, színültig megtöltötte egész lényüket és semmi más érzésnek sem adott helyet a szívükben. Úgy jártak, mint a sebzett kar, melyet sokáig kötelék szorított. A seb már behegedt, a köteléket levették róla,, mégis hosszú ideig olyan az érzése, mintha még mindig szorítaná a kötés... Mesterségesen elnyomorított, agyonkínzott testük nem birt egykönnyen régi állapotába visszahelyezkedni. Bármilyen erősen uralkodott is felettük a mártirlélek, az mégis csak a test útján nyilváníthatta volna működését, de az még képtelen volt a közlésre.

Mikor azonban a langyos fürdő visszaadta testük rugalmasságát, akkor visszatért öntudatuk is. Sietve, szomjas mohósággal öltöztek

a tiszta ruhákba s felfrissülten, kicserélten szaladtak a terraszra. Egyszerre mind a hatan körülfogták Lányit, kérdésekkel ostromolták, de ő csak szeliden mosolygott. Nem felelt a kérdésekre, hanem szép, érczes hangján intonálta a hálaadó zsoltárt.

És mintha csoda történt volna. A boldogtalanok, kikről az imént még azt lehetett hinni, hogy az évekig tartó embertelen bánásmód eltompította elméjüket, most az ismerős énekszó hallatára a régi emberekké alakultak át. Mint egykor otthon, a felvidéki kis templomokban, ájtatos szívből fakadó énekszóval dícsérték az Istent, a ki nem hagyja el a benne bízókat . . .

A zsoltár befejezése után megölelték Lányit s némán, örömkönnyek között szorongatták egymás kezeit.

— Nemsokára meg fogtok tudni mindent, — szólt megindultságtól reszkető hangon Lányi — de kérlek, nyugodjatok meg egy kissé. Üdítsétek fel magatokat a szükséges étellel, itallal, a mit nagylelkű jótevőnk felajánlott, hiszen tegnap dél óta nem etettek egy harapást sem, most pedig éjfél is rég elmúlt már!

A megszabadultak nem vonakodtak; helyet foglaltak a terített asztal mellett, de mindegyiknek arczára rárajzolódott a kiváncsiság türelmetlensége. Maga Lányi volt közöttük a legizgatottabb, evőkése remegett a kezében s hozzáverődött az előtte fekvő czintányérhoz.

Az ajtó megnyílt; egy nő lépett be rajta. Ennivalót hozott, hazai ételt. Párolgó, bő lében főtt paprikáshúst. A tálat letette az asztal közepére s egészen úgy, mint hajdan, otthon, a boldog időkben, a háziasszony kedves szavával szólott:

— Tessék Isten áldásával! . . .

Egy kiáltás szakadt a csendes éjtszakába. Az első perczben édesen csengő, majd elfúló, rekedt hörgésbe haló kiáltás. Az örömnek kisuhanó sikoltásával kezdődő, az őrjöngő szenvedély fékevesztett zokogásába fúló, leírhatatlan hangon folytatódó, szótalan szavak.

Korponay kiáltott. Kiejtette kezéből evőeszközeit, felugrott s odarohant a . . . feleségéhez. Átölelte, csókolgatta, nevetett, sírt, símogatta az asszony lassan pirosodó arczát s közben értelmetlen, szakgatott szavakat dadogott.

A többiek is felugráltak, de egyszerre átértették a helyzetet és átengedték a házaspárt a viszontlátás váratlanságából fakadó örömnyilvánításoknak. Nem zavarták szavakkal a férj és feleség leírhatatlan örömét, a kik idegen földön, ilyen csodálatos körülmények között találtak egymásra. Ők is sírtak örömükben, egymás karjába borulva zokogtak, hiszen mindannyiuknak egyszerre feltűnt szemeik előtt egy-egy el nem felejtett, soha el nem homályosuló kép; az édes otthon, a szeretett család képe...

Az ajtó ismét felnyílt, szélsebesen suhant be rajta Annuska és egyenest odaröppent az apja karjába.

— Apám! . . . Édes, kedves jó apám! . . .

Korponay csak ölelgette, hol a feleségét, hol a leányát. Közben úgy nézett reájuk, mintha attól félne, hogy ez a viszontlátás nem is valóság, csupán a felzavart képzelet játéka. Délibáb, a mely feltűnik a pusztában, gyönyörködtet, de csakhamar elmosódik, mint a ködpára s utána kietlenebb, sivárabb lesz a látóhatár. Korponay ideges féltéssel szorongatta kebléhez feleségét, leányát, azután Lányit, meg a többieket, a kik mind köréje tódultak. Túláradó boldogságát nem tudta kifejezni, sőt elviselni is alig bírta. Már nem látta a körülötte levőket, nem is hallotta az öröm el-elcsukló hangjait. Arcza átszellemült, szemei az égre emelődtek s lassan a két karja is fölemelkedett. Az erős férfijellemek legszebb vonásai: a kötelességtudásnak a végtelen hálaérzetig emelkedése, az ember parányiságának az emberi sorsot intéző égi hatalom előtt mély, vallásos érzésből eredő, őszinte megalázkodása, az örök igazságban helyezett rendíthetetlen hit diadalmámora, mind kifejezésre jutott ebben az átszellemült mozdulatban. A boldogságáért hálát adó pátriárchaalaknak mély érzései megmarkolták a többiek szívét is és egy pillanatig túlvilági csöndben emelkedtek felül a lelkek mindenen, a mi földi . . .

A derengő hajnal rózsás ujjaival csillogó fátyolt kerít a kis társaság köré s üdítő, balzsamos lehelletét küldi üdvözletül az üvegezetlen ablakon keresztül. Mennyei érzések tiszta levegőben. Áldást osztogató, üdvösséget igérő helyzet . . .

Ebben a helyzetben, ebben a légkörben fakadt ki burokjából a legszebb virág.

Lányi karját nyújtotta Annuskának s a szenvedések két legfiatalabb hőse a legöregebb elé állott. A férfi komoly, mély hangon kezdett szólani:

— Korponay tiszteletes uram! . . .

Elakadt . . . A hogy szenvedéseinek, rabságának osztályosára nézett s pillantása megakadt annak könnyektől barázdált, mégis boldogságtól sugárzó arczán, elcsuklott a hangja . . . Csak egyetlen szó tört utat az ajkairól:

— Apám!

Korponay azonban megértette, a mit mondani akart. Egyik felemelt keze lassan Annuska meghajtott fejére hanyatlott alá, a másik meg a Lányiéra:

— Áldjon meg benneteket az Úr . . . én édes gyermekeim! . . .

MERSE GYÖRGY.

Történeti elbeszélés.

A megosztott ifj. bojári gróf Vigyázó Sándor-jutalommal kitüntetett pályamű.

Tóth Sándortól.

I.

A prágai alsóvárosi Szent Tamás-kolostor agg, beteges priorja gondolatokba merülten, szinte megmeredve ült czellájában. Előtte a falakon II. Rudolf császár hajdani magyar kanczelláriusainak arczképes emlékei függtek; háta mögött, hosszában, magas, testes könyvszekrények húzódtak. Ezek közepén a «Reliquiæ Georgii Merse de Szinye»-felirat a magyar kanczellária főpecsétőrének hagyatékára utalt. Mert az örökségül maradt rá, mint a kornak magának sok emléke. A kettős szekrényajtó nyitva állt. Látszott, onnan vett ki maga elé egy vaskos, bőrkötésű kézirat-kötetet, melyben a renaissance kedvelt munkái voltak összeírogatva: Cicero levelei barátaihoz; Sallustius a Catilina hamisított beszédével és Cicero ellen intézett támadásaival; Aretinus levelezése; Landinus magyarázata Horatius költeményeihez. Ez az utóbbi tele volt széljegyzetekkel, melyeket Merse, az első magyar könyvgyűjtő és humanista vetett papirra magános óráiban. S Horatius egy-egy szava, költői irányzatossága alkalmul szolgáltak neki arra is, hogy a divatos humanista költőkből analogiákat válogasson össze. A hat-hétéves időköz, mely a megjegyzéseket kelet szerint jelezte, sejttette, hogy régtől fogva vetette rá magát a nagy rómaira. A jegyzetek 1601-től szaporodtak, s meglepő volt, hogy utóbb többnyire az ovidiusi szerelmi czélzatokhoz szegődtek. Még több vonatkozást tett korának egyik költőalakjára, kit a sorok «W» betűvel idéztek. Csupa epigrammatikus ötletek, miket egy vergődő lélek, alig leplezett titokként, akaratlanul váltott ki magából.

Régóta olvasott, vagy inkább képzelte, hogy olvas. Izgatott volt s nem tudta okát. Reggel óta érezte így magát, pedig az idő már erősen átnőtt a délutáni órákba. Olyannak tűnt fel maga előtt, mint körülötte minden: a pusztuló zárda, túlnan a Hradsin-vár romjai s az élettelen alváros, melyeken az elhagyatottság szelleme borongott. Az elvénülésnek meg a közelgő halálnak sejtelme környezte.

Hatvan esztendő óta élt itt, a kolostor magányában, mialatt

társai sorra kidőltek mellőle. Egy eltemetett korszak romjai közt romnak maradt, kit az emlékezések sokszor megrohannak, de talán soha annyira, mint ezekben a pillanatokban. Mintha lelke kiszakadt volna környezetéből s messze idegen világba révedeznék.

Szeme két apró emaille arczképen szegződött meg. Egy alkalomra készülhettek ezek. Az egyik javakorbeli daliás férfit, a másik bájos gyermekarczú leányt ábrázolt. Merse Györgyöt a finom vésetű aláírás II. Rudolf aranysarkantyús vitézének és a lateráni szent palota grófjának mondta, kinek magyarországi sárosi vérei a jernyei és szinyei hatalmas uradalmakban ültek, míg maga Prágába követte uralkodóját, hol aztán hazájától végkép elszakadt.

Ennek a férfiarcznak mélytüzű szemei, melyek fölött a magas, domború homlokot a renaissance divatos barna-rőt hajzata árnyalta, halovány, parancsoló vonásai, melyeknek a sasorr túlon-túl komoly jelleget kölcsönzött s majdnem szegletes, csupasz álla meg a széles ajkakra boruló sötét bajusza mintha át kivántak volna olvadni ellenképe alakjába, kinek borongó, gyászos tekintete kereste őt.

A nő félprofilban ült. Háttere: egy Trivulzio-féle villaszerű épület Barvitius Jánosnak, a császár bizalmasának prágai pazardíszű kertje közepén exotikus alakzatokkal: mélázó oroszlánnal, toporzékoló andaluziai ménnel s valódi rózsabokrok közt színes tollazatú ölyvekkel, pávákkal és különféle apró madarakkal, végül pedig egy lugas homlokzatán — az udvari csillagjóslás divatjakép — a horatiusi «babyloni numerusok»-kal. A művészképzelet azt óhajtotta jelezni általok, hogy itt, e tündéri megvilágítású szárnyfalak közt, bolyongott a «rózsaarczú hajnal» idején e nő. Leány volt-e, asszony-e? A felirat szerint «Docta virgo»; a neve: «Elisabetha Johanna Westonia». Nem az olasz renaissance virago-ja, az «embernyi asszony», ki férfiúnak számít, hanem az Isola Nogarola-fajta szelid, mélázó «Szűzek szűze», kinek eszménye a «Dulce otium», mely örök szemlélődésre, álmok szövésére hív. Kezében kis Elzevir-kiadású könyv volt: a saját versei. Szemei onnan pillantottak fel fürkészőleg, de égi nyugalommal, a hullámos szőke haj körzetéből. Látszott, inkább az a rendeltetésök, hogy vissza, a lélek világába tekintsenek. Az arcz kissé megnyúlt, a mi szenvedésre vallott; a vonások ünnepiesek, mint azt a helyzet parancsolta s a háttérnek megfelelt a római szabású öltöny, melynek szegélye csekély díszű volt, redőzete annál gondosabb.

Ki volt Westonia?

Egy név, melynek varázsa félszázad előtt elbűvölte a humanismus hiveit; Európa meteorja, kit lelki káprázatok kisértek tüneményes útján; ideál, kinek leheletszerű múzsája Arkádia berkei felé andalította

el a jobb sorsra váró szellemeket; phantom, ki a valószerűség hitét keltette elmulása után; költő-geniusz, kinek Heidelbergából Paulus Melissus Francus 1601 november 19-én küldte költő-fejedelmi levélben az első babérkoszorút.

Úgy esett, hogy a Hradsin olasztüzű napja hirtelen kigyúlt e két lélek fölött. De annak ragyogását már nem bírta el szemök. Találkoztak, hogy a halálban egyesüljenek.

Szerelmök rejtelmes, bús világát így látta e pillanatokban is a pap. Látta a multnak minden gyönyörével és gyászával. Későn kapta magát rajta, hogy könyve olvasatlanul maradt.

Megzavarodott; felsóhajtott.

Baráti kötelék fűzte Merséhez. Vele jött Magyarországból Prágába: előbb inasapródként, majd mint hivatali adiunctusa. Tanuja lett káprázatos időknek, melyek a renaissance minden dicsőségét és búját a császári udvarba vonták. Lázképek ülték meg a Hradsin titokzatos mélyeit, mialatt künn egetvívó küzdelemben hányódott a világ. S elkövetkezett az istenítélet, viharként hozva meg a «klimakterikus» változást, melyben a császár és tudós környezete balgatagul bízott. Pedig benne a század szelleme tombolt végig, melynek lépései vészt és pusztulást és enyészetet hirdettek.

Így került ide, a sírlakók társaságába.

II.

Kocsizörej hatolt be hozzá a rácsos kapu felől.

— Látogató? — mormolta fejét fölvetve. S elmosolyodott: — Itt? a halottak országában?

Szavait tekintetével kisérte. Valóban a pusztulás képeit látta maga körül. Látta künn az oszlopos főkapuzatot, melyből magas kereszt nyúlt fel a templomi bejárat jeléül; azon rongált ívezeteket; lejebb fülkében a szent patronus alig felismerhető szobrát; tőle jobbra az alacsony, kőbe vésett feliratú, rongált kriptaajtót, mely tárva állt; s a két emeletre húzott szárnyépületekben a lakatlan czellák síri csendjét. A zárdafalak magok is régi romlásnak voltak tanui, mely a császár végső napjai óta a Hradsin és a város külső körzetén mutatta az enyészetet, magába temetve dicsőséges napok emlékeit.

Idegesen állt fel. Várt. Nagysokára felhangzott a folyosóról, mely a kétszárnyú épületben végig húzódott, a vén kapus csoszogó lépése. Utána a koczogás nem hagyta kétségben.

— Vendégek érkeztek, Atyám! — hangzott a jelentés —. Úgylátszik, Bécsből. Férj és nő. Gnévinben tartottak utolsó állomást, hova

az asszonyt gyermekkori emlékek kötik. Ez virágot szorongat a kezében; Westonia sírját kereste föl.

Az öreg összeránczolta szemöldökét. Mintha kelletlenül érintette volna a hír.

— A férfi — hallgatta tovább a jelentést — ezalatt már végigbetűzte az emlékköveket, feliratokat az udvaron.

Gúnyosan szakította félbe:

— Végigbetűzte, mondod? Valami bécsi tudós? A mai humanistákból való? Hja! Bécs: a büszke új birodalmi székváros, a mely Prágát kirabolta, hogy a renaissance rongyaiból szabasson magának díszruhát! Innen neki Rudolf császárunk tetemei kellettek, hogy a Hradsin drágaságaival tömhesse meg a Burgot s hamisítsa meg a kort!... Kiváncsi, szemfüles nép... És fiatalok? Venus, Liber, Minerva? Az asszony még az elsőnél tart, a férj már — az utolsónál komolykodik?

— Hozom a látogató-könyvet... Hosszasan írta be a nevét: Janus Wéber, Eperiesiensis...; így mondta.

Hallott felőle. Nem is csalódott: humanista a látogató!

Átvette a könyvet. Olvasta.

— Csakugyan. Felső-Magyarország patikusa, Eperjes város főmedikusa... Az *Amuletum* írója.

Ismerte a munkát. Nagy híre volt. 1644-ben nyomták bártfai Kloesz Jakab betűivel. Antidotumok sorozata a gugahalál ellen, melyeket kapóra gyűjtött; mert a rákövetkező esztendőben pusztult el városának ezerkilenczszáz embere. Királyi levél küldte le akkor Bécsből Eperjes meg a magyar felvidék veszedelme ellen. Sorsát Szelepcsényi érsek és Wesselényi Ferencz gróf ketten intézték... Nekik való ember! 1647 tavaszán a pozsonyi diétán, mint városának követje, kardoskodott protestáns felekezete érdekeiért, korábban pedig a bécsi udvarban élt, mint Eperjes és a Wesselényi-ház politikai ágense... Bécs azóta a renaissance utóverőfényében sütkérezik: az a fény nevelte őt. De micsodás egy fény!?... A mely lopva vájja ki a multból Róma isteneit, mialatt az udvari valláspolitika szédületes végzetességében kéjeleg; a mely tömegeket izgató látványossägba hajszol, de érvényesülést áhít a Jézus szerelme helyett; a mely pompázó színjátékot rendez, hogy a nyomorban küzködő Isten fiát meghazudtolja; a mely harczra szólít türelmesség helyett; a mely zúgó harsonát, zokogó fuvolát, sivító kürtöt, panaszos orgonát megrázó symphoniákba olvaszt, hogy mámorosítson lelki megnyugvás helyett; a mely askéta korbácsot suhogtat, de titokban kendőző piperével fogja fel a csapásokat...

A név után finom asszonyi kéz írása következett:

«Felicitas, uxor Joannis Wéberii».

— Hm! az asszony — mormogta. A mint azonban tovább olvasott, kezéből a könyv kihullott. Megrendülve nézett körül... Nem, nem hihet a szemének!

— «Filia» — jól látok-e? «Filia Elisabethæ Johannæ Westoniæ»?

Elsápadt, majd arcza, szeme lángba borult.

— Westonia gyermeke! — kiáltotta. S félrelökte a karosszéket, könyvet; egyet-kettőt rántott rendetlen csuháján s lélekzet-vesztve rohant ki a czellából.

III.

A miként óhajtotta, térdelve, könnyek közt találta a kriptában. Mikor ez az arcz a félhomályból kibontakozott, megbűvölten hátrált vissza. Az anya mása, a csalódásig az volt ez a magas, karcsú alak. Még a sötétbarna haj árnyéka alatt is Westoniát látta, csak élénkebb, energikusabb kiadásban. Semmi a költőnő elolvadó merengéséből; semmi abból az elbágyadásból, mely benne az ideál lázának hatását sejttette. Ezek a fiatal asszonyszemek beszédesek voltak; a kissé hajlott orr határozottságnak, talán elszántságnak is, a piros üde ajak valami visszafojtott szenvedelemnek hirdetői voltak.

Mégis minden egyezett.

— Ave! Ave, filia Westoniæ! — sietett tárt karokkal hozzá. S homlokon csókolta. Azután lesütötte szemét.

A nő kérdőleg egyenesedett föl, fájó búcsúpillantást vetve a sírra, melyen komor betűk jelezték a nevet: «Elisabetha Johanna Westonia Def. die VIII. a. Cal. Mart. A. 1612».

— Ismerted? — köszöntötte kérdése.

A csengő hang az emlékezések viharát zúdította fel az agg lelkében. Álmatagul válaszolta:

— Mæonia hattyúját? A kinek fényes tollazata egy örvénylő világforgatag felett villant meg?

— Piscibus quoque — hangzott közben a háta mögül — donatura cygni, si libeat, sonum.[1]

Visszatekintett: Wébert, a férjet látta maga előtt.

Alacsony, köpczös, majdnem tagbaszakadt alak volt. Sűrű szőke hajzatú és sárgás körszakállú; hozzá kékes-szürke szemű. Fellépésében önbizalom, hangjában a humanista tudós simasága nyilatkozott.

[1] Hor. ad Melp. III. «Még a halakban is megszólaltathatja a hattyú szavát.»

Bólintott feléje. Üdvözölte:

— A neved megelőzött, doctissime!

— Talán a baleset is, mely a városba jövet ért? Szülővárosom, Eperjes gyors futára fogott el, a ki hírül hozta, hogy a polgárság a consuli székbe emelt ... Korod szerint, tisztes agg! jól ismerhetted Westoniát.

— Sokan láttuk. Tizenhat év gyönyöre áradt ki a lelkéből; a Gráczia és Géniusz lebegett alakja körül ... A Hradsin ünnepi szint öltött, mikor Gnévinből híre ide hozta. A hódolat virágain lépdelt május első bimbófakadásaként ... Szempillái alól mondhatatlan fény áradt, azt a benyomást adva arczának, melyet Rafael fedezett föl: a szűzesség, anyaság és istenség rejtelmes találkozásaul. Mert az Isten már akkor ott élt szíve redői között.[1]

Megittasult saját szavaitól. Alakja kiegyenesedett, a fiatalság varázsa rezgett vonásaiban.

— Liliomhullás volt az élete — panaszolta a nő. — A szenvedések orkánja rázta szirmait ... Mikor az utolsó is lehullt — s oh! mily fiatalon! — érettem, születésem órájában, lett áldozat.

A prior magához szorította.

— Ide kivánkozott — sugta fülébe. — Atyád, Leo János személyesen hozta. Maga jelölte ki számára a sírhelyet. Westonia kivánsága szerint: ide.

A szomszéd kőlapra mutatott, melyet Wéber alakja takart.

— Olvasd, uram! — figyelmeztette ezt — Tudnod kell róla; honfitársatok volt: Merse György.

A tudóst meglepte a név. Megfordult. Hangosan olvasta le az 1608. évszámot, mialatt a pap mohón leste arczvonásait. Jól sejtett! A sima bécsi udvari ember nyugalma mögött hirtelen micsoda érzések vonaglanak! Bár a szóvirág készen lebeg ajkán, lám mégis nem a keményebbik szót választja-e, hogy: «Bár ne lett volna az!» s daczczal fordul el!? ...

Megrendült. Megértette a gyűlöletet, mely hontalanná tette Merse Györgyöt. Íme! egy a sokból: a rokonok hazafias tömegéből, a kik nem tudnak megbocsájtani!

Mellére horgadt feje. Habozott, ha folytathatja-e? De mit tegyen lázongó érzéseivel, melyek — mint ma is — kétségbeesésbe hajszolják? Hatvan esztendő alatt lehetséges volt-e a Mersékhez hozzáférkőznie? Az udvar bukása után hiába kereste őket bármi szó, levél, kérelem.

[1] West. *Parthenicon* III. Tom. «De nomine Jesu».

Válasz nélkül hagyta a megjegyzést s e helyett czellájába hívta meg a vendégeket. Csak felmenet mondott ennyit:

— Nem vitatkozom! Te sárosi és humanista vagy: ezért mégsem hiszem, hogy elkerülnéd első magyar kézirat-gyüjtőtöket. A könyveit, írásait, emlékeit. Lásd: köztük és halottaim társaságában multak el az én hosszú, hosszú éveim. Tegnapról a mának élek, örökös kétségben, ha betölthetem-e valaha Merse barátom akaratát?... Mialatt a hagyatékot áttekinted, azalatt én szépséges asszonyoddal a Westonia nyomait keresem fel.

A humanista szimatját megcsiklandozta a szó.

— Miért ne? — nevetett. — Így utam méltó befejezést nyer. Westonia történetét igérted, tisztelendő prior! s ráadásul egy darab renaissance emléket adsz... Bejártam a nagy német földet, hol a protestáns érdek ellankadt: kiöltek ott mindent a háború szörnyűségei. Nem is találtam ügyünkre nézve semmi biztatót. Pedig nálunk II. Rákóczi György uram megint csak piszkálja hamu alól az üszköt.. Egy a vigasztalásom: Westonia kegyelete. Tudós társaságok ünnepelték gyermekét. Valóban a rózsákból, melyeket először Wesselényiné nádorispánné asszonyunk hintett nászutunkra, száz virágnyitás raja következett. S most te igéred hozzájuk — a befejezést.

S belépett a czellába.

IV.

A zárdakert mélyéből hosszú sikátor-út vitt fel a Hradsin felé, melynek kertjében álltak hajdan a császár és az udvariak palotái. Egy nagy architektonikus csoportozat, mely II. Rudolf művészi ösztöne szerint, akkép alakult, hogy a ki benne élt, szomszédjaiként üdvözölhette társait. Ő maga valamennyit. Zárt erkélyek, oszlopos járók, terraszok, parkok soraiból villant elő és tünt el egy-egy fényes úrilak.

Mikor a Barvitius-kertbe jutottak, a lombos háttérből ép az a rész tünt Felicitas elé, melyet a prior képe ábrázolt. Maga az atyja közléseiből ismert rá. Az oszlopos félkör és emelt terrasz még állt, de a lugasból alig pár elvadult rózsatő maradt. Minden egyéb romban hevert.

Találtak egy kőpadot, melynek delfines oldaltámaszai szintén elporladtak.

— Pihenjünk! — szólt a prior, kit a séta kifárasztott. — Öregség, nyomorúság; bárha a látásod mintha megifjított volna, asszonyom! — S elmerengve vetette utána: — Történetesen a Westonia és Merse első és utolsó találkozó helyén vagyunk.

Az alkonyodó nap sugarai rózsás pirt szórtak, mintha újjá akarnák előttük átfesteni az enyészet képét. A színtónusok varázsos hatása darab ideig mélázóvá tette mindkettejüket.

Először Pisniczei Henriknek, Csehország alkanczellárjának házára mutatott rá a pap. Annak lugasos útja ide feléjök, majd folytatólag egy jobbkézt eső palotához vezetett. Amott élt vendégkép a költőnő, emitt Merse, kinek ablakai az emeletről szemben találták a kanczellári kastély nyitott erkélyét. A két ház közt laktak: Baldhofen Márton, sziléziai nemes úr, Westonia összes munkáinak kiadója; Maius Miklós, a császár titkosa; Breitenbergi Pontanus Berthold, prágai kanonok, ki Gnévinből elsőízben fogadta be Westoniát özvegy anyjával; De Monte Fülöp udvari zenekari mester; kissé feljebb, már a császári udvar belső körvonalán, Lobkovitz Zdenkó főkanczellár. Valamennyien az akkori «tudós köztársaság», a humanisták vezető alakjai. Körülöttük nyüzsgött a káprázatos udvari élet: a négy birodalmi tanács, a három kanczellária, a császári tudósok, feltalálók, csillagjósok, mindenható komornyikok, valamint a világjáró ezermesterek és szélhámos alkémikusok tömege.

— Naponkint lejött — beszélte — bizalmas embereivel a császár. Itt tanyáztak művészei, kik százszámra készítették hírességeink miniature arczképeit, szobrait. Sétált vagy kivette az alkotó kézből az ecsetet, vésőt s maga dolgozott. Máskor a horoskopium állását figyelte a fiatal Keplerrel meg Tycho de Brache úrral, ki az ő kedvéért hagyta el a kopenhágai «Uranienburg»-ot. Roll György és Burgius készítették számára a híres földtekét, melynek óraszerkezete volt. Az órát különben nagyon kedvelte. Merse hagyatékában is van egy nálam: ajándék a felségtől, ki igen szerette őt. Gyakran eltünt vele az oszlopcsarnok zárt fülkéi közt. Tudtuk, hogy a «Bölcsek kövé»-t keresik. Urunk aranynyá kivánt tenni mindent, hogy a világ remekeit felhalmozhassa Prágában; Merse a tudás teljességét kutatta. Gondolhatod, hogy ha utóbb a császár nem bírta ki a tékozlást, Merse úrnak egészen ráment a vagyona... Reggelenkint, mindjárt sétájok kezdetén, a horoskopium jóslata izgatta őket. A felség reszkető ujjakkal tapogatta meg az óramutatót s leste az égitestek csoportozatát. Ha idegennek látogatását jelezték, akkor kettőzött figyelem között leste. Minden új érkezőnek sorsa érdekelte, ha nem keresztezik-e egymást útjaik?... Félt az orgyilkosoktól. Chimérák gyötörték. A horoskopiumnak kellett mindenre megadni a figyelmeztetést.

— Anyám bemutatkozását is — jegyezte meg Felicitas — végzetesnek tartotta.

— Hallottam róla. Sokáig sorsának kerékkötője lett. Balcsillagzatúnak hitte. Volt is valami a dologban, mert Mersével való találkozása abba az időbe esett, mikor Magyarországról rossz hírek szárnyal-

tak felénk ... Súlyos gond volt ez az én barátomnak, ki mindent áldozott, csakhogy türelmesebbé tegye hazájával szemben fejedelmi urát.

Kérdőleg nézett rá:

— Bocskay Istvánt, a későbbi fejedelmet, ugy-e fölemlítette atyád? Két esztendőt élt itt köztünk: Merse baráti hajlékát osztotta meg vele, mikor száműzöttnek kellett tartania magát. Mert követségben jött Erdélyországból, Báthory Zsigmond fejedelem részéről s hamar utólérte a végzete ... Tudnod kell a magyar föld akkori gyászát. Két bolond készült a nyakára: az egyik a gyulafehérvári Kendervárban, a másik itt a Hradsinban. Az erdélyi trón körül történt közöttük valami összekoczczanás. Báthoryban a szép ördögei — a kendervári olasz asszonyok — őrjöngő vágyat keltettek, hogy zárkózzék velök Oppelnbe meg Ratiborba, hol a lázongó erdélyi urak haragja nem veszélyezteti. Cserét ajánlott fel trónjáért. Majd megbánta a dolgot, biboros akart lenni s titkon az öcscsének, Báthory Endrének adta el magát ... Bocskay nem is sejtette a fejedelem fondorkodó szándékát. Mire megtudta, hogy ballépésre vállalkozott, késő volt. Rudolf határozott: aláírta a szerződést. Bocskay ekkor két szék közt a pad alá került: megsértette Báthory érdekét, Rudolfnak pedig kegyelemkenyerére szorult.

— Itt kezdődött a baj — folytatta. — A császár egyszerre nagyon megváltozott, kerülni kezdte az embereket. Hogy ne lássák, zárt folyosókon lopta keresztül magát. Ha véletlenül a szórakozó udvariak közé tévedt, Strada szép leánya, kit balkézről feleségül vett, hiába csábította régi kedves labdajátékához. Mogorván utasított el mindenkit. Őszült, meggörnyedt, szemei földre sütve keresték a magányt. Valami szörnyű elhatározás csirái éledeztek lelkében ... A két barát: Merse és Bocskay közben egymásnak élt. Szerették a könyvet: olvastak, vitatkoztak. Merse még szülőfalujából, Jernyéről hozta magával classikusait, itt pedig sűrű összeköttetésbe lépett a világ tudósaival. A párizsi követ nem egy könyvritkasággal ismertette meg ... Bocskay lelke mindazonáltal, mióta birtokait elvesztette, rabnak érezte magát. Elkeseredésén barátja sem tudott segíteni. Végre a császárhoz fordult. Kérte, hogy szabadítsa ki kénytelen helyzetéből.

— Magyarország, — hangsúlyozta előtte — ha újra mutatkozhatom, azonnal rendbe jön.

A gyanu ördöge pokoli mosolyt csalt a császár arczára, de beleegyezőleg bólintott:

— Ha te pártját fogod, legyen kivánságod szerint. Visszaadom birtokait; hanem egy a feltételem: zárkózzék el, hagyja el Báthoryt.

A kegy megrendítette barátomat. Boldogan jelentette ki, hogy elfogadják a feltételt s rohant Bocskayhoz.

Az megdöbbenve fogadta:

— S te nem sejtetted, hogy csak most kötötte igazán meg a kezemet? Nem találtad ki, hogy lángba akarja borítani hazámat? Zsoldosainak kész préda lesz a Báthory keltette mozgalom!

A császári szó ellen azonban nem lehetett tenni. De meg a reménység mégis csak bennült a Bocskay lelkében.

— Annyira azonban nem kötött le, — szólt megvillanó, haragos szemekkel — hogy nemsokára kényszeríteni fog, hogy magam oldjam fel magamat az adott szó alól!

V.

— Bénán távozott. Egy bolondból kettőt csinált — bólintott a prior, ki kezet nyujtva, a fasoron át a Merse-kastélyba vezette vendégét. Hiszen Westonia leányát elsősorban annak emlékei érdekelték: az épület szárnyas bejárata fölött az emeleti ablaksor, honnan a terraszszerűleg átvezető kőlugasra nyílt kilátás; a hangtalanságtól kongó folyosók; fenn az egykori könyvtár-terem s mindenütt a késői renaissancealakzatok: többnyire francziás czirádák, szalagékítmények, füzérek, pompás mennyezeti freskók s az oldalfalakon élénk színezésű, de idegen tájképek.

Megnyitotta az alkanczellári kastély-erkély felé néző ablakot. Átmutatott:

— A lépcsőzet az emeleti ballustrade-ig félig-meddig omladék. Koczkázatos volna hozzá a feljutás. Így be kell érned, asszonyom! hogy csak innen képzeld magad elé anyád prágai otthonát ... Az alkanczellár Baldhofen apáttól vette át Weston Jakab halála után özvegy nagyanyádnak és leányának gyámolítását. A pap még gnévini lelkészsége idején támogatta Westont, ki mint Anglia száműzöttje, nagy kerülő utak után határozta el magát, hogy itt, szomszédságunkban telepedjék meg s birtokot vegyen. Egyetlen reménye, hogy valamikor visszatérhessen, a császár volt, ki akkor frigytársi viszonyban állt Anglia uralkodójával. Rokonaitok t. i. a roxvalli Westonok, az essexi grófság hatalmas urai, szinte fejedelmi alakok, a mult század hetvenes éveiben túrták ki az ő oldalágát, mely a római hitet vallotta. Az üldözés összejátszott az angol puritánság térfoglalásával. Westont 1582-ben, épen leányának születésekor, érte a parlament végzetes tilalma. Földönfutó lett. Franczia-, majd olaszországi barátai istápolták, leginkább Rosenbergi Wok úr, az Orsiniak rokona, Wittingauban, kinek utóbb ide is elértek kezei. Mint egy hatalmas, római hitű család utolsó tagjának, könnyen is ment neki a pártfogás. A katholikus Liga Lobkovitzczal

és Barvitiuszszal erős visszahatást gyakorolt akkoriban a protestáns Unióra, melynek anhalti Keresztély volt a feje . . .

— Igen, a hosszú út! — kiáltott fel Felicitas — Anglia és a tenger, mint a haza összeolvadó képe . . . utána Versailles gyönyöre, Itália fényözönlő napja és Padova, hol a renaissance mámorát szítta be, formálták Westonia géniusát! . . . Wok úr levelei szereztek barátokat neki.

— Merse Györgyöt elsőnek, kivel az Orsiniaknál barátkoztak össze. Kihez is fordulhatott volna Wok úr akkor pártfogoltjaiért, mint őhozzá? Hiszen Wittingauban együtt kutatták a Titkos Tudományt, mely mindkettejüknek végzete lett . . . Wok úr elméje nemsokára megzavarodott és a cseh testvérek babonáihoz tévedt, majd nyiltan Keresztély fejedelem sectájához csatlakozott, a mi miatt — árván maradt családod vesztére — a császár kegyvesztettnek jelentette ki.

— Nagyanyám perére czélzol? Weston Jakab váratlan halála rettentő csalódást hozott reá. Hitelezők rohanták meg, a kik a beruházási kölcsönt követelték. El kellett adni a birtokot, míg a vételár fölöslegét, melyből élnie kellett volna, lehetetlen volt megkapnia . . . A Golgotha alig keservesebb! . . . Prágába menekültek Westoniával, ki Ingolstadtban tanuló bátyjához ekkor írta első, kétségbeeséstől áthatott levelét . . . És Prága új csalódást hozott.

— Csalódást, de neki halhatatlan nevet! . . . Költészete inkább csak sejteti, mint magyarázza ezeknek az örvénylő napoknak történetét. Több még benne a vágy, mint a vívódás keserve; nagyobb a hit, mint a lemondás, mely csak később aranyozta be szellemét.

A májusi est színpompája kötötte most le figyelmöket. Vérvörös fellegfoszlányokba vegyült a visszavert napsugár, a multból hasonlatos képet elevenítve fel: olyat, a minővé a sorscsapások tették Westonia első gyermekálmait.

Az agg tényleg ezt a képet látta. Átszellemült tőle, mint mikor látomások rajzzák körül a lelket. Alakok imbolyogtak előtte, kik lassú menetben, majd megélénkülő csoportozatban lépnek ki a kert különkülön útjain . . . Egyszerre a terrasz síkján megállapodnak. És sajátszerűen nyílnak meg fölöttük a magas, a legmagasabb régiók . . .

A jelenet, mely lelkében élt, késztette, hogy beszéljen.

— Lázasan vitatkozva érkeztek az urak — mondotta. — Az apát hangosan olvasott fel egy Bernburgban nyomtatott költeményt. Hangsúlyozta, hogy Wok úr ajánlatára tették közzé; Keresztély fejedelem viselte a költséget. Verses kérvény egy tizenhat éves gyermektől. A császárt kérleli benne, hogy induljon meg nyomorú elhagyottságán. Kihallgatást kér, hol elismételhesse a Weston-család baját . . . A tudós

urak össze-összenéznek; elragadtatás közt olvastatják újra a szárnyaló szavakat. Ekkor Barvitius úr leinti őket, mire még kíváncsiabban csoportosulnak. Vajjon mit akar?... Titokzatos mosolylyal egy levelet húz elő. A név, melyet róla leolvas, megdöbbentőleg hat: Paulus Melissus Francus. A heidelbergi palotagróf. Nagyczímű férfiú. A mult század koszorús literátusa, kit utolsónak avatott költőfejedelemmé a császári kéz. Ma ő osztja a koszorút. A levél alakja: vers, tárgya: hódolat.

«Hogyha szavad hallik, hogyha lantod zendül,
Mintha csak a Múzsák tizedike lennél.
— — — — — — — —
Mit adjon a költő?
Csak a lelke sejti, csak a szíve mondja:
— — — Ez illet meg téged:
Arany fürtid közé sötét babér lombja».[1]

Leértek a terraszútra. A tűnő napsugaraktól rohamosan borult el az ég, megnőttek az árnyékok. Eszükbe jutott a czella és a könyvek közt Wéber János.

— Melissusi epithetonok: — idézgette elragadtatás közt a prior — aranyfürtök, sötét babér... A Báj és Költőgénius... Az igazi meglepetés azonban, drága asszonyom! ezután következett. Az alkanczellár közbelép, diadalmasan visszamutat a saját házára: «Elisabetha Johanna Westoniával, kiben ünnepe van ma a világnak, halljátok, urak! bevonult az én lakomba ma délben a Helikon gyönyöre!»

VI.

— Terv tervre készült — hangzott tovább a pap közlése, miközben Felicitas emlékül a lugas egy rózsáját szakította le. — Tanakodás közben, melynek tárgya az volt, ki lépjen az uralkodó elé, hogy a kihallgatást kérje, a főkanczellár-e avagy inkább valamelyik lakáj — mert a lakájsereg a legmindenhatóbb a császár körül — végre abban állapodtak meg, hogy Merse úr nézze meg az égi jeleket, s csak azután tegyenek kisérletet... A horoskop azonban — sajátszerű! — napokon át változatlan maradt. Vagy a megfigyelő veszedelmet sejtett-e s szándékosan hallgatott?... Elég az, az urak sürgették a dolgot s beküldték a császárhoz a főkanczellárt... Tudod bizonyára, hogy mi

[1] Schedel Pál, 1561-ben a renaissance koszorúsa. L. *Melos ad E. J. W.* Parthenicon III. Ford. Latkóczy M. L. u. attól: *A humanismus egy elfeledett nőalakja.* 1891.; a Mersé-k lev. ládája: XVII. 57. fasc. 29. Ad. N. I. et A. Nemz. M.

okon, min nem? az anyád kihallgatása mégis elmaradt. Rudolf szibillai tekintettel hallgatta végig az előterjesztést, azután mogorván félrelökte a versezetet — nyilván megpillantotta alatta a kiadó nevét — s csak annyit válaszolt: ha a főkanczellár jónak látja, maga rendelje el a perújítást. Talán érted, mit jelentett ez a határozat? Azt, a mit a római «Ad Græcas Calendas»-on ért: hogy arravaló az udvari négy nagytanács meg a három kanczellária; a szám szerint 60—65 ember kezén valahogy majd csak elbukik — az ügy.

— Merse úr csakugyan nem kapta meg a kívánatos jeleket?

— Megkapta. De minőket! Megborzadt attól, a mit látott ... Szerencsétlenségére ott ácsorgott a háta mögött Rudolf. Mit olvashatott ez ki a jelekből? A fogait csikorgatta. «Szép egy ördögöd van, fiam!» — sziszegte feléje és otthagyta ... Merse, mikorra magához tért, már nem a császárt látta, hanem Westoniát. Őt, a bájos leányt: tizenhatéves korának szűzi virágaival, melyeket az aggodalom nem birt elhervasztani. De borús, majdnem síró tekintettel jött. «Mért nem tartottad meg igéretedet, uram?» — kérdezte. «A tükör, mely a sphærákat mutatta, hazudott.» «Mit olvasott ki belőlük a császár?» «Ha megmondom, a magam kára lesz.» «Mondd, mondd uram!» «Azt, hogy áldozatot keressz.» «S ki lenne az áldozat?» «A császárnak: a császár.» «S másnak?» «Bocsáss meg, nem szólhatok!» S könyörgő szemmel kérlelte, hogy ne bolygassa tovább.

— Merse maga hitte a titkot? — kérdezte Felicitas.

— Valószínű. Érzékenysége azonban vádat érzett. A seb, melyet Bocskay távozása csak az imént okozott, különben sem hegedt még be. S mi tűrés-tagadás: a percz elbűvölő hatása megszédítette. Fiatal volt: tele a renaissance álmaival, melyeknek megvalósulását látta maga előtt ... Nyugtató, majd biztató szavakhoz nyúlt, s a szó visszavezette mindkettőjüket a multhoz: a gnévini major emlékei közé. Mert Merse látta a kis Westonia kialakulását, sőt ennek részese volt. Ő szerezte hozzá házi tanítóját, Hammon Jánost, a humanistát, ki Róma classikus nyelvének titkaiba avatta ... Pár évi időköz alatt azonban, miközben a császári búvárlatok teljesen elfoglalták, szem elől vesztette. Így történt, hogy életének új fordulata annyira meglephette ... A régi barátok: Merse könyvei, majd gyakori érintkezésök, valamint a levelek, melyek Európa minden irányából felkeresték s a gyönyör, melyet környezetének juttatott, legalább egyidőre, megnyugtatólag hatottak Westoniára. A nyugalom, a «Dulce otium», mint maga írja, a szív orvossága. Mint a virág, ha napja kél, megittasultan fejti ki pompáját: az ő lelke úgy nyílt meg barátom előtt. Annak a világnak, melyet alkotott, nem lehettek számára titkai. Pedig Mersének azokban a napokban szinte

csak a panasza hangzott, hogy rabja a császárnak. «S hiszel a munkátok sikerében?» — faggatta a leány, mikor vágya kelt, hogy belásson amaz igézet rejtelmeibe, melynek odavetették magokat. A század titokzatos tana: a csillagjóslás t. i. őt sem hagyta érintetlenül. Maga is sejtelmeket olvasott ki a csillagzatokból. De mégis mi más volt az ő hite!

Kényes dolog volt, a mit utoljára érintett. Latolgatta is, vajon Wéber, a ki bizonyára korának divatos scholasticájával nyúl a vallás-kérdéshez, érintetlenül hagyta-e még neje lelkében a költő-anya gondolatait? Mert a bécsi humanistát nemcsak egy emberöltő választotta el tőle.

Felicitason azonban ekkor teljesen erőt vett az izgalom. Az anyai emlékek varázsa alatt állott. Ezek legerősebbike épen Westonia hite volt.

— A rá való emlékezés — vette át hirtelen a szót — az én egész világom! Csodás hit a Westonia hite! ... Felszárnyalt vele ama sphærákig, hol Istenünk olympusi fellegvárába zárkózik, mialatt Hades rejtelmei közt Alasztor az alvilág kígyóival gyötri a kárhozottakat. Fényes társasága: a pogány és keresztyén géniusok. S midőn Szent Fia a mi üdvösségünkért feláldozza magát, Themist reszketés fogja el, Phœbus sóhajtozik, a Múzsák szeme zokog ... S Westonia egyedül indul el tűrni a Styx viharát. Mert vihar van készülőben, melynek pusztító lehét későn érzi meg ... A természet változatos útiképekben váltja ki rajongását: homályos emlékei Essex viruló tereire vonzzák, hol «a méh legtovább szívhat virágot»; majd a tenger zúg körötte, melynek «viharfelhői, a minő a gond; vitorladuzzasztó szellője, a minő a sorsszeszély; repülő hajói, minő az emberi élet útfolyamata». Most a tenger sodorja száműzötten ismeretlen földekre: Francziaország, majd Itália szellemeihez, tovább ide, Gnévin titokzatos csendjébe. Itt a tengerzúgás már csak költői álmait bolygatja, mint visszhang, mely folyton egy panaszt zokog: az elveszett hazát. De azért, ha álomban is, látja, mint mossa a hullám egyre jobban alá a révpartot; mossa addig, míg végképen le nem zuhan ... S következik Prága: neki egy mese-világ; ennek külön renaissance-pompája, külön szokásai, külön emberei ... Itáliába képzeli vissza magát, a mint a varázskertek útvesztőiben kalandozik. Micsoda átváltozása a természetnek: növényben, állatban; micsoda más emberi gondolatok és érzések s főkép a szenvedelmek mily féktelen csapongása: a csillagjóslás betegeié! ... De hát hideg számok kötnék-e sorsunkat egy-egy csillagképhez? Oh! neki egyebet mondott a csillagvilág, a mint a méla Moldva vizében tükrözik; az ég maga egy élet s a rezgő csillagfények emberóriások, kiknek szeme feléje küldi mosolygását. Köztük bolyong a hold, mint égi aggastyán a gyermekei közt s mint hű barát, a ki máshonnét kapja a fényt, de visszaadja ba-

rátainak ... S május hava iratos pázsitján, hol a tűnő virágok olyanok, minők a pillanatnyi örömök, csalfa remény játszadozik velünk, mialatt az igazi férfiszív, miként a babérfa, virágtalanul, de bevárja a támadásokat ... Ekkép jut át az ő lelke a szenvedések tisztító tüzén. Az örök embert találja meg s megalkotja az ember-ideált vagy inkább az asszonyét, kinek élete mint a gyöngy, melynek a férfi az aranyfoglalata. Ő a fej, a kié a parancs; maga a törzs, mely engedelmeskedik ...

Szárnyaló szavak: képzelhetni hatásukat! A Westonia lelkéből lelkezett gondolatok, de még csak első költői álmok: himporával a szűzi képzeletnek, melyre az erjedés hosszú, kínos folyamata következett! Westonia, a költő, sorsának igazi katastrophájáról azonban hallgat a *Parthenicon*, munkáinak teljes, háromkötetes kiadása. Talán a kiadó hű barát: Barvitius gyengéd keze távolította el belőle a vérvirágokat? ...

Ah! ezek a vérvirágok: a krisztusi tövisek nyomai! Kiserkedésük óráiban mekkorát kellett miattuk Westonia hitének változnia!

S neki, az öreg barátnak, ép ezeket kell megmutatnia! Úgy igérte. Hiszen a humanista maga is ebben a kérdésben fog az ütköző ponthoz eljutni.

— Kedves rajongó! — szorította meg Felicitas kezét s vitte le a kert aljára s vissza az átjáró felé — Westonia hite a nagy olasz századé, mely a sokszoros egyeztetés után az allegoriák zátonyába fúlt. Ennek a kornak hitében minden csodás jóslat. A nyelv homályaival magyarázza Homérost és Plátont, kiktől megköveteli, hogy Mózesnek érthető nyelven szóljanak; az isteni kétértelműség lényegén töri magát; az emberi szellemet sokszerű körképben egyesíti; a szívnek annyit nyujt, a mennyit befogadni tud. Forrása: a báj ösztöne, mint a gótikának, a lovagromantikának és a provencei költészetnek. Annak imádása: a szerelme is.

VII.

Valóban úgy kellett kizavarni a foliánsok közül a tudós férfiút, ki tágra nyílt szemekkel fogadta őket. Mikor a székéből fölemelkedett, alig tudott megválni a könyvtől, melyet előbb a prior forgatott.

— Vérbeli Sforza- és Medici-világ! — kiáltotta tűzzel. — Egy századot telepítettél ide, tudós prior!

A pap várta ezt az elismerést. Elemében érezte magát; kedveskedve válaszolt:

— Parancsold, doctissime! s a Sforzák lakomája hív.

S benyitott a szomszéd refectorium ajtaján. De csalafintán meghajlott a nő előtt:

— Frissítőim szegényesek. Lakománk gyönyörét ma Venus

emlékei szolgáltassák. Sforza Ferencz társasága a meseszájú Dantét nem nélkülözte . . .

Hangja, mozdulata . . . minden a cortegianóra emlékeztetett, a renaissance lovagjára. Wéber bámuló tetszéssel nézte. S eszébe ötlött az, hogy az iratok közt az imént egy sokszor ismétlődő megjegyzésre akadt. Mohón kérdezte:

— Venus emlékei? Talán bizony a Merse György ó-franczia regéje az? Többször írja, hogy a párizsi múzeumban mutattak neki egy régi, elrongyolódott könyvecskét . . .

— Aucassin és Nicolette történetére gondolsz? Csakugyan szerzett róla másolatot. Igen kedvelte, sokat emlegette . . . Ha úgy tetszik, hozzá fog fűződni az én mesém.

— Westoniáról? — figyelmezett Wéber.

— A Merse Nicolette-jéről . . . Adom a Sforzák symposionjához a . . . csemegét. Vagy a nagy Dante nem így ajándékozgatta szét édes-bús erotikumait?

Mikor a symposion második része kezdődött, a falernumi és malváziai élvezetétől felderült a humanista.

— Mersével folytatom, — vette fel a szót a házigazda — kinek szolgája voltam. Könyvesháza tulajdonkép az otthonom, mert a mi szabad időt elvonhatott a császártól, társaságomban töltötte. Olvastunk, írogattunk: ő emlékezéseit jegyezte, én a classikusait másoltam . . . Kétéves száműzetése alatt Bocskay Istvánnal is így telt az idő. Emlékszel, uram! hogy Rudolf becsületszóra bocsátotta el. Hírt azért sokáig nem hallottunk róla. Különben is másvalaki foglalt el bennünket: Westonia . . . Tudós hajlamok, költői borongás, melyre az én barátom is hajlott, készítették elő első találkozásukat. Westonia családi bajai, a remény sasszárnyai és a kétség rémei, melyek a Weston-hagyatéki pert kisérték, megsokszorozták érintkezésöket. Az alkanczellár erkélyétől, hol lakott, a Merse könyvtáráig rövid volt az út, az is rózsák során vezetett, mintha rózsánál rózsább alakjával álomképet akarna varázsolni közénk . . . Fény, illat, madárdal, költőgéniusok biztató szava, a tömjén áradata: mi kellett több lelkének? Kezével a lant húrjain, az emlékezések tündérfátyolán áttörő szemekkel, a természet titkaiban az örök eszmény után kutatva, leveleket fogadva és váltva s az alkotás balzsamát áhítva és élvezve multak-teltek a napok. Az ő napjaik . . .

— Teltek, — rebbent meg Felicitas szeme — de minden pitymallatuk a nyomort láttatta, melylyel szegény anyja küzködött.

— Annál is súlyosabb gond zaklatta büszke leányszívét: az, hogy a könyörület kenyerét kell elfogadnia. Mert valóban úgy történt, míg a per sikerében remélt . . . De a császárt az unottság már siketté

tette. Ha még érdekelte valami, az a kalandorok hajszája volt . . . Akkoriban két új alak tolakodott hozzá: Dee János és Talbot Edvárd. Mindkettő angol: ráadásul az utóbbi a Westonoknak szegről-végre rokona. Mit tudnak ők kivinni? De érhetnek-e el sikert, mikor egymásnak versenytársai? Az «Élesztő fermentum», az alkémia titka, melylyel egymásra liczitáltak, darab ideig izgatta a császárt. Izgatta, mert országaiban nagyon meggyűltek a bajok; s izgatta, mert Talbotot nem kisebb ember ajánlotta Anglia urának, mint Mátyás herczeg, az ő édes öcscse, kinek Magyarország rendei körében nálánál jóval nagyobb népszerűsége volt. Talbot, — így nem csoda! — az angol udvarnál kitünő fogadtatásban részesült.

— Tehát kettejök szereplése — szólt közbe Wéber — bonyolította Westonia perügyét?

— Kétségtelenül, de csak egy más dologgal összefüggésben. Azt pedig Merse idézte fel.

— Talbottal — gondolt vissza Felicitas a névre — anyámnak, mint a *Parthenicon* egyik levelében írja, különös találkozása volt. Egy késő estén fölkereste lakásán s szemrehányásokkal illette, hogy az angol királyhoz intézett költői levele írói csalás. Ne is számítson ezért onnan támogatásra: miatta az udvar Rudolfnál nem kompromittálhatja magát.

— Összevág a közlésed — intett a prior. — Nagyon is . . . A szegény gyermek másnap a támadás miatt sírva panaszkodott Mersénél, kit a méltatlankodás dühe fellobbantott. Lefegyverezni azonban a szédelgőt nem volt könnyű feladat. A császár hiszékenysége nem ismert határt. Tantalusi kínokat állott ki, valahányszor a két kalandor új és újabb productiókkal áltatta. Nyilván kompromittálnia kellett Talbotot, ki Rudolf előtt csak önmaga által volt kompromittálható. Ekkor támadt az én uramnak koczkázatos terve, melylyel — sajnos! — Westoniának nem használt, de elesett a másik, nagyobb czéljától is: a hazáját akarta — egy csapásra a kettőt — megmenteni . . .

— Kiváncsivá tész — izgult fel a nyilatkozattól a humanista. — Valahogy én az ellenkezőjét tudom.

— A látszat ellene van — komorodott el a szóló. — De légy türelemmel! . . . A terv készen állt. Segítője: a kalandorok irígy torzsalkodása. Nyilvánvaló volt t. i., hogy az egyik a másikat ki akarta buktatni Rudolf kegyéből. Dee Jánost a pozsonyi híres kabbalisztikus könyve ajánlotta, Talbotot, a ki chemikusnak hirdette magát, a retorta. Ez utóbbi birta is Urunk igéretét, hogy ha a fermentumot megszerzi, örökre udvarához köti. A két széltoló így szembe került . . . Erre számított Merse.

— Magyarország érdekében? — tiltakozott újra Wéber. —

Hiszen akkor kovácsoltátok Prágában a Liga bilincseit ellenünk! A protestáns Unio akkor szenvedte tőletek a legérzékenyebb csapást! Tudod-e, hogy Merse Györgyöt, a Liga emberét ezért meggyűlölte Magyarország? Hogy az egész vérsége megtagadta?

— Szélt vetett, hát vihart kellett aratnia ... Kényszerült rá ... Báthory után vérbe fult az ország: a primás hajszát indított a protestánsok ellen; Belgiojoso vad pribékjei szerte gázoltak s hirdették, hogy a császár vesztére esküdött az ország rendeinek ... Bocskaynak így ki kellett lépnie hallgatag szerepéből. A diadalmas magyar visszahatás hírei közt fogant meg a Merse vakmerő gondolata: megbénítani Rudolf akaraterejét, lekötni figyelmét, mialatt Magyarország új, választott fejedelme körül már egyesültek a hazai érdekek ... Talbot felcsapott Merse oldalára. Igaz, súlyos feltételekkel, melyek az utóbbinak teljes vagyoni romlását okozták. Magad említetted: megtagadták otthonról mindenek. Ha eddig küzködött, mert Rudolf bolondságaiért áldozta fel mindenét, egy új, nagy zálogolás Talbot javára nyomorba döntötte. Annyira jutott, hogy néha konyhára sem tellett s én tatarozgattam, a hogy' tudtam, fényes szabású köntösét ... Tény, Talbot — jól megfizetve, még inkább a főúri pártfogásban bízva — vállalkozott, hogy leálczázza ellenfelét ... Dee is állta a versenyt: őt meg a veszedelem tüzelte s a várható diadal. A császár — akkor már az őrjöngés játékszere — döntésre hívta föl a feleket. Dee kápráztatott, igért. Igérte a helvetiusi «Vitulus aureus»-t; azt, a mit a spagirai művészet az Urak Urának, a Királyok Királyának nevez: a Bölcsek Kövét. Az a kincsszerzés arcanuma, az egészség kifürkészhetetlen kútja. Magyarázgatta, hogy hét gráduson megy át a lény vagyis a fermentatión![1] «S hol a fermentum?» — sürgette a császár. «Oda, Hermes Trismegistos szerint, a hármas rotatió vezet». «Hármas rotatió?» — hahotázott Talbot. «Ha jobban tudod, csináld magad!» — hangzott erre a parancs. Mire a második bolondságot néztük végig, a mint Talbot valami kristályt csúsztatott egy üveggolyóba s tüzesen ugratta Deet, hogy a szellemeket, a kiket fel fog idézni, türelmesen várja. De a szellemek hol voltak még, mikor a tízezrekre menő retorta-forgatást végre is megunta Rudolf. Borzalmasan nevetett, úgy távozott ... Hogy rövidre fogjam a szót: Dee börtönbe került; Talbot, a míg szellemeivel leszámol, diadalmaskodott ... Mellékesen említem még, hogy egy más alkalommal azzal biztatta urunkat, hogy még ki akarja próbálni a Deetől lopott arany-kiváltó porokat s aztán mérhetetlen gazdaggá teszi. Ez t. i. abban az időben történt, a mikor az állami kincstárból már a magyarföldi zsoldosságnak, egy fillér kevés,

[1] Lényegcsere.

annyi sem jutott ... A hókusz-pókuszt utoljára váratlan fordulat szakította félbe: a felsőmagyarországi forradalom. A császár végkép elvesztette fejét: előbb a csaló miatt dühöngött, kit elcsapott, majd — a Talbot-rokonság örve alatt — félrelökte Westonia kérvényét, Mihály vajdát Erdély, Belgiojosót Magyarország ellen uszította s Mersének haragosan szemére lobbantotta Bocskayt.

— György, — folytatta poharát vendégeire köszöntve — a szegény, vihart aratott ... Levelek érkeztek a magyarság súlyos vádjával, hogy a hazája ellen hangolta az uralkodót.

— A Liga üzelmeibe bonyolódott bele — pattant ki Wéber. — Nem látta hazája sebeit!

Keményfejű, kisvárosi ember volt. Tele rajongással a városjog iránt. «Salus reipublicæ suprema lex»[1] ezt vallotta. Fanatikus hit és reactio felváltva, de gyors egymásutánban születnek az ilyen lélekben, Gyakorlati ész, ridegen puritán, a ki nem megveti, mint a hogy a spanyol-jezsuita elv követeli, hanem megszenteli az életet. Utálja Bécs ideáljait, az egykori Rudolf-terveket, de azok világmozgató ereje hívővé teszi. Mit neki Bocskay, Bethlen, a Rákócziak? Jelszó, semmi több, zászlajukon. Wesselényi Ferenczczel, a ki ma Magyarország nádorispánja, nem aggódva lesik-e a nemesség tülekedéseit? Azt a fertelmet, hogy II. Rákóczi György, tromfjára királynak, józan észnek, ép a veszedelem óráiban bolondosodik ki Lengyelországba? ... Magyar constitutio? Eh, álarcz kell a magyar nemesnek, mely alatt zavartalanul újíthassa meg gravaminalis játékait!

Opportunus gondolkodású volt, mint a bécsi udvar «kivételes», de számító, feltörekvő alakjai, kiknek iskolájában nevelkedett. Hajlamaiban: nyárspolgári; formában: humanista; az érvényesülő vágy méreteiben: barok. A minő a kor.

S előtte állt a jövő.

Vallomással szolgált. Gondolta, a prior a Merse-reminiscentiákkal provokálta.

— Az Antikrisztus munkája folyik itt, tisztelendő atya! ... Protestáns vagyok: ezért gyűlölöm; de a világpolitika, mely spanyol Fülöp álmait szövi tovább, bámulatra kelt ... Jön a retorsio? Sejtem a lefolyt háborúk izgalmaiból. Hadd jőjjön! Magyarország primása 1647 óta nem túlon-túl hirdeti-e?

Neki tüzesedett, mintha egy egész korszak felfogásával kivánna szembeszállani. Szavában benne volt a Merse György ítélete is: balszelleme volt Rudolfnak, Bocskayval szemben pedig rossz tanácsadó ...

[1] A város üdve mindennél előbbre való.

A pap ráismert. A hang ime a Jákob-é, de a kéz ... az a Wéber keze. Az autokrata kéz ... Neki azonban czélja volt vele; simán kezelte:

— Nem félted-e hitsorsosaidat? Eperjes polgárságát? Ha egyszer a Hradsin tüzei visszaszállnak rátok! ...

— Megvédnek bennünket az 1647-iki linczi statutumok. Megbékéltünk a királylyal.

— S ha azok a papiroson maradnak? Rudolf czéljai közt már megtalálhatod a — gondolatot.

S most, bár redőkbe zárt homlokkal, igazolni akarta barátját.

— Merse György, — szólt — hinned kell, uram! sokat szenvedett a hazáért. Többet, mint bárki közületek. Mindent áldozott érte: hírt, vagyont, szerelmet. Mert az a gyász a gyötrelmes, mely magával temeti a hazát; az a szerelem a nagy, mely boldogtalanságba visz.

VIII.

Talán volt a szavaiban szemrehányás; Felicitas legalább olyasvalamit érzett s védekezőleg pillantott férje felé, ki, noha meglepetten fészkelődött helyén, hamar túltette magát a zavaron. A symposion élveiért lemondott a vitáról. Könnyű vérrel terelte más irányba a beszédet:

— No és a történeted, prior uram? Az Abelard-regéhez vagy a Tannhäuser-legendához hasonlót igértél.... Folytatod az *Ezeregyéjtszaka* vándorútját, mint ősi rended mystikus sóvárgói, kik feltámasztják a barlangjába zárt Venust s Leo Jánosban, a férjben jelölöd meg a Merse György végzetét?

Cynikusan hangzott a kérdés. Felicitas újra sietett eloszlatni ennek élességét. Kedvesen szorította meg az agg kezét, miközben bársonyos tekintettel fenyegette meg az urát.

— Lásd, — kérlelte — mily türelmetlen! Mindig az, mikor a könyvek közé bújik. — S mosolyogva hozzátette: Tűhegyen látsz magamat is. Nem gondolod, hogy a mesédben Nicolette és Westonia találkozása meglepő?

Hálás tekintetet kapott jutalmul. A pap örült a biztatásnak.

— Végzete lett-e Mersének? Majd ítéld meg magad — intett a tudós felé. — Az angolok bukása egy csapásra mindent megváltoztatott Westonia körül. Nem vigasztalhatta a dicsőség, mely fényes betűkkel írta ki nevét; nem örülhetett első kötetének, mely egészen az atyátok, Leo érdeme. Ő, a rajongó, szedegette össze anyátok költői gondolatait, melyeket papírra vetett; s küldözte a nagyokhoz: Dousához, Scaliger-

hez, Heinsiushoz, Lotichiushoz, Cominæushoz. Mindenünnen visszhangját verte fel a költői panegyriseknek; mindenünnen allegoriákban zengett vissza hozzá az ünnepi hódolat: ő azonban, szegény, csak az édesanyai kétségbeesést látja; azt, hogy ég és föld összeesküszik ellene, s a vész, melynek tüze vérpirosra festi Prága fölött az eget, neki is romlására lesz. Mikor az Unio az alkanczellárt sürgősen Spanyolországba, majd Rómába futtatta, a saját lábai alatt is megingott a föld. A mit utóljára ösztöne súgott meg, az tette legkínosabbá helyzetét: a fiatal Leo ragaszkodása, mely elhagyatottsága perczében tőle boldogságot kívánt.

Valóságos lázrajok rohanták meg. Szemei könnybe lábbadtak:

— Napok óta nem látták egymást. Mersét az országos gondok, Rudolf hóbortjai, másfelül Bocskay fejedelem győzelmei óvatossá tették. Alig szólt. De láttam, hogy küzködik magával. Az igazi titkát azonban még ekkor alig sejtettem; bár gyanus volt, hogy olvasmányai mögé rejtőzött, holott a lelke tőlük messze járt. Ha egyedül tudta magát, apró papirszeleteket húzott elő: olvasta s elmerengett tartalmukon. Majd mélységes bú árnyalta arczát. Nyugtalanok voltak éjszakái... Többször rálestem: erős férfilelkének egyszer szenvedélyes kitöréseit hallottam, másszor búgó panaszt. Mikor mégis elszunnyadt, előszedtem öltönyéből a rejtegetett papirdarabokat. Vers és vers... sokszor csak ötlet; mindnyája egy jajkiáltás: a Westonia kéziratai!... Az egyik alkonyati órában, — ilyen volt, minő a mai! — mint élőhalott állt az ablaknál. Szemei a Pisniczei úr erkélyén... Nem birtam tovább. Hozzá lopózom, a vállát érintem: «Nincs bizalmad hozzám, jó uram?» — szólok neki. — Megrázkódik, mint a kit látomás nyűgöz. Szótlanul kifelé int s egy név surran el ajkáról: «Nicolette! Nicolette!...» Lenézek: Westoniát látom az erkély lépcsőzetén. A holdfénytől átszőve, mozdulatlanul, síró szemekkel. Mint a mesében...

— Halljátok a mesét! A beaucairei gróf, Garins, holdvilágos kertje; benn romokba dőlt torony; alatta erdők sejtelmes fái közt virágos lugas. Itt rejtegeti üldözői elől magát a tündérleány, kit szaraczénok adtak el. Tanyáját a saját keze ütötte fel, hogy emberszem ne lássa; csak Aucassin lovag számára árulják el biztos jelek az utat. Kis szobácskája csodafestésű, színekben pompázó: húsbarna márvány, frissen kaszált fű s levágott virágok buja illata. Varázsló leány, kit a pásztorok tündérnek mondanak. Ismeri a halálhozó gyökereket, gyógyító füveket... Aucassin lovag vadászatról tér haza. Mikor az ösvényútra lép ki, lova hirtelen megbokrosodik s urát leveti... Nemtő-e, a ki kettétört vállpereczét helyreállította, vagy földi lény? nem tudja; de a mint ennek hamvas bőrére téved szeme, nyomban érzi, hogy új életre kel. Szerelmesen távozik; mint vőlegény akar visszatérni hozzá... Atyja, a gróf,

gőggel utasítja el; majd, hogy az elhatározása megingathatatlan, börtönre vetteti... «Nicolette! Nicolette!» — hallom ismét a sóhajt... A májusi est fényes holdvilága beragyog a leány nyoszolyájára: felébreszti. Fülemile szava csattogja be ablakán Aucassin nevét... Kikel ágyából. Látja, hogy őre, a vén dajka, mély álomba merült. Gyorsan öltözködik: a legpompásabb köntöst választja ki. Olyan az, mintha tündérujjak szőtték volna fényes holdsugárból... Kinyitja az egyetlen ablakot, lekúszik a keresztfán, a kertbe jut. Hosszú aranyhaja fürtökben omlik alá; szeme kékeszöld, arcza keskeny, szája vérpiros, foga apró és hófehér... A mint ballag, a sok fehér virág szégyenkezve hajlik meg még fehérebb lábai alatt... Kiér a keresztajtóig; átmegy a nagy úton, a házak árnyékában; egy másik torony aljáig lopózkodik, mely erős oszlopaival őrzi kedvesét. Odalapul a falhoz, hallgatózik. Végre felérez az Aucassin nyögésére: visszhangot ad. S a mit a két ajak beszél, az maga a «rémes arczú Uralkodó»: a szerelem. A szerelem, mely nem ismer törvényt, akadályt; mely visszaerőlteti trónjukra a száműzött isteneket, de cserében vérvirágokat fogad... Aucassin, kinek haja göndör és aranyos ragyogású; szeme fehéres szürke, mint a bérczekről lefejtekező hóködök, — ki az erdő útjain bolyongva sebezte meg lábát s mikor hasztalan kereste, az éj óráiban megsiratta Nicolette-jét, Aucassin az eljövendő lelki szabadságról álmodik s daczczal utasítja el atyja bírói székét. «Ha nem mond le a leányról, — hirdetik ki előtte sötét barátok — a pokol tüze vár reá.» A pokol tüze? Mit neki a paradicsom üdve? Nem töpörödött, vérefagyott papok járnak-kelnek-e annak útján, míg a pokol ösvényét víg zeneszó, csodás asszonyi kaczaj, világfiak, tudósok és lovagok féktelen csoportja, arany-ezüst ruhába bujtatott gyönyörvilág tapossa? «A pokol a báj hona: ott elférnek még a szentek is...»

— Merse kifelé les az ablakon. A gond árnyai verdesik homlokát, vonagló ajka érthetetlen hangokat mormol, hullámzó keblét szinte megrepeszti a vágy, reszkető kezein a fájdalomtól feldagadnak, majd elhülnek az erek... Csak félig sejtem küzdelmét. Tanakodom, gyötröm magamat.

— A titokzatos éj csendje borong felettünk. Káprázatok környeznek. Ajtónk egyszerre megnyílik: Westonia állt a terem közepén. Bágyadt vonások, lesütött szemek: egy alvajáró szellemalakja... Merse meglepetve rohan hozzá; kézen fogja. «Búcsúzni jöttem!» — hallom magam mögött, mert sietek lámpát gyújtani s távozni készülök. «Maradj!» — int a leány alig megrebbenő szemmel. Jobbjában könyv van: a *Parthenicon*. Tehát kész a Leo meglepetésszerű munkája: frankfurti elzevir-kiadás. «Pro pia memoria» — suttogja. Majd felpillant, várja, ha Merse elfogadja-e? Ez zavartan meghajlik; találomra felüti,

beletekint. «Csak, a ki lángot tud lánggal szüntetni, — olvassa — az gyógyít szíveket.» Keserűen ajkába harap... Mindez gépies; hanem a habozó mozdulatokon, a szemek zavarán, a suttogó nyilatkozatokon keresztül érzem a percz súlyát...

— Westonia ezután, kétségbeesését, könnyeit titkolva, a mint jött, hirtelen távozik. Alig tudhatta, mikép jutott közénk. Mit is akarhatott?...

— Másnap, egy lázas éj után, sokat megértettem... Barátomat dúlt arczczal találtam ágyán. Görcsösen szorongatta kezében a nyitott könyvet. Benne aláhúzott sorok... Olvasom: hideg reflexiók a szerelem tusáiról, meseképek a boldogságról, mely nem a világba való. «A szerelem felhő, mely a szellem napja fölé száll; halk szellő, ha szabad; csak a féktől nő ki viharrá: édes, hogyha vezet; szörnyű, ha őt vezetik... Érzi a szerető, mit kíván esztelen észszel! Ám, a ki tudta is azt, még sohasem szeretett..» S végül ama keserű sorok: «Csak, a ki lánggal tud lángot szüntetni, az gyógyít szíveket..» És a többi? A leányszerelemnek ama gyönyörű rózsafája, melynek hány, de hány levelét láttam lehullani? Hol maradtak a kínos-édes vágyak, fájó sejtelmek, az izzó szenvedély csapongásai? Jóságos Isten! nem halálharang kondulása ez?... «Westonia temeti a boldogságot, uram!» mondtam a zokogástól elfojtott hangon. — «S mi volt rá a válaszod?» «A kötelesség» — felelte... Fölkelt, az íróasztalhoz vánszorgott. «Írni akarsz?» — kérdeztem újra s hogy segítsek, tollat nyújtottam kezébe. «Írom a lemondásomat»... A császárnak szólt a levél: cito, citissime! A «Comes sancti Palatii Laterani» élni akar a jogczímmel, hogy ezentúl Isten anyjának ajánlja fel szolgálatait. Zokogva végeztem a pecsételést. Végül Isten akaratában megnyugodva koczkáztattam meg a figyelmeztetést: «S mi lesz, uram! vele?...» Rám nézett: «Követi Montenay Erzsébetnek, IV. Henrik anyja palotaasszonyának példáját. Lelkesedés, áhitat, ész, udvari szellem, szó és dal... minden egyetlen accordba fog verődni az ő lelkében is, melylyel Jézusát ünnepli. «Ne keljen ajkamon több földi szó!» Hallod? Ez a Golgotha hymnusa.

IX.

— Honnan ugy-e ez a szörnyű elhatározása? Hogy egy ifjú tört hajítson ki s ne bánja, merre száll? Hiszen utána lopóztam én gondolatainak, ábrándjai közé furakodtam, s ha tagadná is maga előtt, tudom, hogy kéjjel hajlott meg Eros cselvetései előtt... S Westonia? Azok a százszorszép gyöngyszemek, melyek fájó-bízó küzdelmei során lelkéből fakadtak, általtani kívántak-e? Általták-e őt, ki görcsösen kapott utánuk,

mint a koldus, mikor reszketve várja a könyörületet? Vagy igaz lett volna a császár profécziája?... Vívódtam, de magyarázatot nem találtam... A tények ráczáfoltak hitemre. Az uralkodó gyorsan megküldte a felmentő iratot. Volt lelke hozzá, hogy sajátkezűleg vesse még a hátlapra: «Nem igazat mondott-e a horoskopium?»... Utána rossz hír váltotta a rosszat: Leo János Balduin apát előtt oltárhoz vezette Westoniát; majd egy rémes jajkiáltás tör át a Kárpátokon, hogy Bocskay István, a magyarok reménysége, halott... Akár a lélekharang intene, mikor Isten szólít...

— Merse György a Szent Tamás-zárda lakója. Zsolozsmák, ima, vezeklés, aszkétai nyomor a foglalkozása. Kánoni könyvekben lapoz: készül a véráldozatra, mely az égiekhez emeli... Az apát úr az évforduló napján beköszön hozzá; közli vele Leo Jánosné levelét. «Eléggé nyugodt és zajtalan az élete... Már anya... Most Pisniczei úr gyűjti újra a költeményes holmiját. Lesz három kötet. Tropheumának emeli a renaissance...» Sajátságos, mily hidegen hagyja az értesítés. Csak az új kiadás érdekli valamennyire. Kérdi, ha a bírálónak és hódolóinak leveleit is felveszik-e? A megnyugtató válasz után Westonia izenetére csak ennyit mond Szent Pállal: «Jó harczot harczoltam, a futást elvégeztem... végezetre eltétetett nekem az igazság koronája».

— Mikor a látogató magunkra hagy, hosszan vizsgálódik az arczomon. «Idáig követtél, — szólal meg nagykésőn — de a czélodat nem tudom.» «Veled élek, veled halok!» «Nincs odaát senkid, a ki rád számítana?» «Siratni Magyarországot nem jobb-e, ha itt vagyok?»

— Rohan az idő. Már magam is az Úr zsámolya előtt szorgoskodom. Pap vagyok. Vele imádkozom. Könyörgök érte: a szenvedő lélekért, a ki halálos némasággal bünteti magát.

— A császár végkép feledni látszott hű emberét. Mintha csak hírét sem hallotta volna annak, hogy ide, a négy fal közé zárkózott... Igaz, utánunk felbomlott kéveként oszladozott szét a kanczellária. Meg a többi hivatal, az egész udvar. Sámsoni karok rázták a császári birodalmat: a felzúdult világszellemé... A magyar hajdúság forrongása, Mátyás hazug pártütése, a Hradsin ostroma... ismered, doctissime! 1608 történetét... Előbb a magyar királyság, utána a résztartományok vesztek oda. S Rudolf az őrjöngés paroxismusában «csak bőgött és üvöltött».

— Mégis egy szép emlék maradjon az övé: a Westonia hálája... Leslieurnek, I. Jakab titkos tanácsosának, levele tudatta anyátokkal, hogy Anglia csakugyan közbelépett ügyében a császárnál s pere sikerült. Nyilvánvaló, hogy Rudolf itt mégis megértette a Merse György tragikumát. Ezzel a tettével engesztelte ki.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

— S még egygyel: halálakor.

— A mint szegény barátom ez év tavaszán lebukni látta hitünknek bálványát: Bocskayt a magyar visszahatás után, mely a hajdúság borzalmasságaival kezdődött, még mélyebbre érezte fúródni szívében a tőrt. A hír vételére karjaim közt roskadt össze ... Heteken át tartott vívódása. Tudta, hogy hiába. Maga rendelkezett: ide a kolostorba szállíttatta könyveit, iratait. Kedves holmiját rám ruházta. Utolsónak maradt életirata. Csonka mű. A betegápolás óráiban lapozgattam benne. Sokat láttam, sokat megértettem; de a titka, úgy hittem, örökre rejtve marad ... Ha ez az ő akarata!

— A császár miatt azonban sokat nyugtalankodott. Sejtettem, hogy nem birja el a mellőzés gyötrő gondolatát. Csitítottam, a súlyos idők járásával magyarázgattam az esetet. Hiszen embernek sem ember már, nemhogy a Hradsin régi bálványa volna! Arra aggodalom szállta meg: a horoskopium baljóslatával küzködött.

— Borzalmas, viharos éj: az utolsó ... Mintha azok a vérvörös ujjak, melyek a császári vár tetőire írták fel a mindenek enyészetét, most tettre váltanák a jóslatokat. Nérói tűzfolyamok gyúltak ki, felfelcsaptak a Hradsinból és a városból az egekig. Azok mutatták Merse György lelkének Istenhez az utat ...

— Félretoltam a könyvet, melyen még tekintete nyugodott. «Békén, jó uram! — biztattam — Jernyei rokonaid kezébe jut mindened. Ne átok, áldás szálljon onnan ide, hült poraidra! ... Volna még kívánságod, melyben eljárjak?»

(Gondolhattam-e, hogy maig nem érem meg ezt a napot?)

— Térdre bocsátkoztam, hogy válaszát halljam. Közben kusza gondolatok törtettek-zúgtak az agyamon keresztül: sirattam és ... vádoltam őt! — Vonásai elváltoztak: halálos nyugalom, majd utóbb az üdv mosolya áradt ki belőlük. Szempillái felcsattantak; ajkairól lágyan, olvadozó melegséggel bugyogtak elő igék. Lenyúlt a vánkosa alá, kihúzta ... Westonia kötetét. «Majd a szívemre tedd, ha nem leszek ...» Végre! Végre! Tehát szeretett! ... «Akkor mért hagytad el?» — fakadt ki belőlem a fájdalom. «Tehettem-e máskép, — válaszolt keserűen — én: Merse György, a nagyúr, kit koldusnak ismertél? ... Vergődött: az álmok hozzám kötötték, míg a kétségbeesés nyugtató révpart felé hívta ... Tudtam a mi fiatal barátunk, Leo, reményeiről. Nem a «Dulce otium»-ot igérheti-e neki? Agentiája kitünő. S ki érti meg őt jobban, mint ez a lágyszívű, derék fiú? ... Nyomor és költőgénius ... nem, nem volt rá lehetőség, hogy magamhoz lánczoljam. Mikor amaz éjjel a szerelme elárulta, nyers, hideg, kegyetlen szóval riasztottam el. Követeltem, fogadja el a házassági ajánlatot ... Szo-

rongva hallgatott. Megszántam; könnyítettem elhatározásán, hogy lemondok a világról, a Szűz Anya szolgálatába ajánlom magamat... Csak megöltem a boldogságot, fiam! Ennyit tettem». «Mekkora áldozat!» — jajdult fel a lelkem. — «De férfi-munka volt..»

— Ime utolsó szavai... A tekintete még egyszer körülrepes az emlékeken, majd lassan megmerevedik. «A császár! Az én jó uram!» — hallom még szívszakadva sóhaját.

— Látta-e vajjon őt?

— Mert csoda történt: annak kellett hinnem... Az utczai zaj rávetette magát az alsó városra, majd a mi kolostorunk udvarára. A lázadó Prága, úgy tetszik, az ostromló Mátyás herczeggel szövetkezve, boszú áradataként csapott át a Hradsinon... Menekül, a ki tud... A mi urunk itt, nálunk keres védő tetőt. Az asylum megótalmazza... Meglepetésemben, a mint a czella-ajtót kitárva látom, alig tudok magamról. Felszököm, ösztönszerűleg meghajlok a Felség előtt... A látvány, mely fogadja, megdöbbenti; habozva közeledik; végre fölismeri — a halottat. Ekkor térdre rogy.

— Harmadnapra temettük el Merse Györgyöt. Jelenvolt a császár, vele néhány magyar úr: Dömölkey Gergely, Nemes Hosszútóthy István szenátorok és Szikszay Mihály deák nótárius. (Utóbb valamennyi a mi sírlakónk)... Urunk sajátkezüleg ragadta meg a vakoló-kanalat, mikor a fülkébe zártuk a tetemet... A meddig a forrongás lezajlásáig köztünk maradt, meg-megszólított. Sohasem láttam úgy be a lelkébe, mint azokban a pillanatokban. «Ha előbb hallgat hűséges szolgájára, — mondta egy izben — talán minden jobbra fordul... A horoskopium bizony nem az igazat mondta!... Hiszen a sors csak őt, a császárt szemelte ki áldozatul..»

— Mily bölcsen ítélte meg helyzetét! Mert mi volt az 1608-iki zendülés a másikhoz képest, mely két év mulva következett? A mikor a passaui nép, Rudolf utolsó hű pártja, tett kisérletet, hogy visszaszerezze a fejedelmi trónt? A császár bukását siettette vele... Kő nem maradt kövön, mely a hajdan fényes udvarra emlékeztessen; híveinek sorsa vagy bitó vagy száműzés; maga boldogtalan rab, kinek megváltás a — halál...

— A halál!... Lássátok, így szaporodnak, egyre szaporodnak körülöttem az árnyak. Előbb Westonia jön, utána a császár. Egy évi aratás mind a kettő... Szabad-e ezt siratnunk? Amannak fényét az újra kitört világháború villámai nem kezdik-e már-már elhomályosítani?... De a Hradsin romjaiból mégis ugy-e kitör a renaissance szelleme? Westonia ma is a világ gyönyöre!?...

*

S az árnyak szárnyfalakká verődnek össze a symposion látomásaiban. Hangulat-hullámzások járnak nyomukban. Majd a paletta színeiként szöknek bájos emlékezeti képekbe, majd erősebben felajzzák a szíveket.

A két hallgató elmereng. Mit is tegyen? A mesés romantika Felicitást fiatal-asszonyi remények közé ringatja; a humanista az æsthesis gyönyörével elemzi a két alak tragikumát. Ennek a gyönyörnek pedig lehetetlen ellenállani.

— A Dante lelke szólt szájaddal — tör ki elragadtatása. — Bevált a symposion, tisztelendő prior! Micsoda vívódások, minő büszke férfi-áldozat! Csapott-e föl láng hatalmasabbul Venus oltártüzén ?

Vallomása nyilt.

— Szószólója leszek. Legyen úgy, a miként mondtad: többé ne átok, áldás szálljon szerettei földjéről ide . . .

— Hora ruit — figyelmezteti azután őket a kései időre. S feláll, a karját nyujtja nejének.

A pap elérti, mire céloz. A hazai mozgalmak siettetik. Hiszen II. Rákóczi György csak most kavarta fel ismét az országot. Pedig egy új prostetáns felkelést a nádor nem tart kivánatosnak. Eperjesnek sem volna az.

— Hora ruit — ismétli. — Bármennyire protestáns vagyok, Eperjes a király híve. Marad is minden körülmények között.

— Még a protestáns rendek ellenére is?

A kérdés a jövő Wéberének szól.

— Ha a loyalitás megköveteli, lesz rá erőm, hogy velök is felvegyem a harczot . . . A város nem azért emel maga fölé, hogy magam alá temessem.

A pap lehajtja fejét. Elgondolkozik. Majd búcsúra nyujtja kezét:

— S gondoskodol az ő hagyatékáról? Ez is, mint Westonia, új hazát keres . . .

— A legjobb helyen . . . Tudós emberek ápolják városomban a szent hagyományokat, a kik Boccatius Jánosnak, a nagyhírű «poeta laureatus»-nak, Werner Györgynek, Sárosvár tudós parancsnokának, Geleji Torda Zsigmondnak, az eperjesi professzornak nem méltatlan utódai . . . Sokan vagyunk, hogy nádorispánné asszonyomat ki ne felejtsem a sorból, kinek murányi várában a szerelemnek írója: Gyöngyösi István most szedi rendekbe *Marssal társalkodó Murányi Vénuszát*. Mindent viszek . . . Csatlósaim, engedelmeddel, kora reggel felcsomagolják a könyveket. Az iratokért személyesen jövök.

*

«P. Mihael de Oroszvár, quondam notarius Reg. Cancellariæ Hung., nunc prior fratrum Ord. a S. Thoma. In suburbio C. Prag. Idibus Maiis A. 1661.» megindultan fejezte be a krónikáját. S a mint befejezte, Wéberre gondolt s csodálatosképen a teknősbéka jutott eszébe, a ki a sashoz kötötte sorsát. Az égen akart sétálni — s leszédült . . .[1]

[1] *Parthen.* I.

VI.

BIRÁLATOK ÉS PÁLYÁZATOK.

BIRÁLÓ JELENTÉS VARGHA GYULA KÖLTEMÉNYEIRŐL.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Vargha Gyula költeményei, ifjúkori dalainak egy kis füzetét kivéve, összegyűjtve nem jelentek meg. Ezt a gyűjteményt régen várjuk nemcsak mi, hanem a magyar olvasó közönségnek az a színe-java is, melynek költői ízlése összeforrott magyarságával s költészetünk legnagyobb szellemeinek fényénél tisztult, nemesedett és erősödött. Az ő költészetük utóvirágzásának egyik legkiváló képviselője, egyéniségének külön tartalmával, hangjával és súlyával Vargha Gyula.

Költői világának jellemző vonásai közül rámutathatok arra a két nemesen tiszta szerelemre, melyek a csalódás, a boldogság, az emlékezés hangján szivének életét a változó, de mindig egész szíve mélyét érintő benyomások alatt nyilatkoztatják meg. Különösen a tiszta dalforma az, melynek egyszerűségében kristálytiszta csengésű hangjával igazi mestere.

A mint ifjúkori költészetében ez a szerelmi dal uralkodik, utóbb a közélet, a nemzet sorsa, küzdelmei, jövője sugallta óda veszi át a helyét. Az az ellentét, mely e költemények szenvedélyes, égő hangja s a dalok búgó melancholiája között van, Kölcseyt idézi emlékezetünkbe. Külső és belső ellenségeitől, sokszor önmagától félti faját, e féltés karmai közt vérzik szíve, olykor szinte a kétségbeesés örvénye előtt. Mindez tiszta lyra, semmi irónia, semmi szatira, csupa fájdalom és keserv, de az igaz érzésnek oly intensitásával, a nyelvművészetnek oly erejével, mely komor motivumait szinte külön jellemzővé emeli utolsó évtizedeink költészetére.

Végigkiséri egész költői pályáján művészi természetszemlélete és természetérzése. Nem terjed szélesebb körre, mint egy kis cserháti gazdaság növény- és állatvilága. De ebben a kis körben oly csodálatosan igaz, változatos és eleven, hogy gazdagságra, hűségre, élénkségre — bátran ki merem mondani — e tekintetben alig vetekedhetik vele magyar költő. És hogy ez a hajlama és adománya milyen finom művészi motivumokat hajt, milyen mély és színgazdag költői virágokat érlel, arra nézve elég megemlítenem *A fény* és *A hangok* című költeményeit.

Hogy Vargha a tiszta magyar költői nyelvnek és formának milyen művésze, arról e helyt fölösleges szólanom. E részben is költészetünk legragyogóbb hagyományainak folytatója és fejlesztője. Röviden, Goethe szavával élve, azok közé tartozik, a kik büszkék lehetnek rá, hogy homeridák.

Úgy érzem, nem annyira véleményt kell mondanom arról, hogy a gyüjteményt fölvegyük-e kiadványaink közé, mint inkább örömömet fejeznem ki azon, hogy fölvehetjük.

Budapesten, 1914. decz. 1.

Hozzájárul:

Angyal Dávid.

BIRÁLÓ JELENTÉS BÁRD MIKLÓS KÖLTEMÉNYEIRŐL.

CSÁSZÁR ELEMÉRTŐL.

Tisztelt Társaság!

Alólírottakat azzal bízta meg a Kisfaludy-Társaság, hogy Bárd Miklós tagtársunknak kiadásra benyujtott verses kötetéről mondjunk véleményt. Azt hiszszük, nincs sorainkban senki, a ki ne érezte volna, hogy a véleménynyilvánítás ezúttal puszta formaság: Bárd Miklós újabb lyrikusaink között olyan izmos, eredeti, önálló tehetség, hogy költemény-kötete csak díszt hozhat Társaságunkra. Elolvasván mind a ketten a költeményeket, sietünk jelenteni a tisztelt Társaságnak, hogy Bárd Miklós kötetét a legnagyobb örömmel ajánljuk kiadásra: tegye a Társaság lehetővé, hogy a verseknek az a varázsa, mely bennünket megejtett, kerítse hatalmába az egész művelt magyar közönséget; vegye azonkívül jó néven, hogy egyikünk, közös véleményünk rövid megokolása helyett, az alább következő terjedelmes értekezéssel tett eleget a ránk szabott kötelességnek.

Budapest, 1915. szept. 17.

Császár Elemér és
Ferenczi Zoltán,
r. tagok.

Bárd Miklós lyrája.[1]

A múlt század utolsó éveiben a *Budapesti Hirlap*ban egy megkapó vers jelent meg: *Az orosz*. Szerzője Bárd Miklós volt, irodalmunkban addig teljesen ismeretlen név. Hosszabb időközökben azóta is föl-föltűnt ez a név egy-egy költemény alatt; a közönség mohó, egyre fokozódó gyönyörűséggel olvasta az újabb verseket, a Bárd Miklós nevet modern költőink legjobbjaié között emlegette és természetes kiváncsisággal iparkodott megkeresni a név mögött az írót, a költő mögött az embert. Hasztalan. Még Rákosi Jenő is, a ki a versek értékét először ismerte föl s a költőt az irodalom számára fölfödözte, csak annyit tudott, hogy a Bárd Miklós puszta név, egy magát megnevezni nem akaró úri ember

[1] Fölolvasta a szerző a Társaság 1915 ápr. 14-én tartott rendes ülésén.

írói neve. Verseinek két gyűjteménye, 1902-ben és 1904-ben,[1] csupa erősen subjectiv lyrai költemény, bevilágított a költőnek nemcsak egyéniségébe, hanem élete körülményeibe is: mindamellett az alakját körülövező homály nem foszlott szét. A Kisfaludy-Társaság is mint Bárd Miklóst avatta tagjai közé 1905-ben, s csak pár bizalmas barátja tudta, hogy a költőnek nem volt oka igazi nevét rejtegetni: családja régi magyar nemesi család, melynek sarjai közéletünkben és az irodalom terén kiváló szerepet játszottak a közelmúltban és játszanak a jelenben. Ma már közismert dolog s azért nekünk sincs okunk titkolni, hogy Bárd Miklós valójában Kozma Ferencz, magasrangú katonatiszt, Kozma Andor testvérbátyja.

Az irodalom terén még nálunk sem példátlan az ilyen titkolódzás. Bárd Miklós előtt épen egy évszázaddal s szinte teljesen egyező külső körülmények között, Kisfaludy Sándor, szintén csillogó katona, Himfy név alatt bocsátott közre két kötet lyrai verset. De a modern költő rejtőzködése mélyebb jelentőségű és emelkedettebb okból fakadt. Kisfaludy az érdeklődést akarta fokozni névtelenségével s az első diadalok után incognitóját levetve belevegyült az irodalmi élet árjába: Bárd Miklós a költőnek juttatott elismerést nem gyümölcsöztette az ember számára; a gárdatiszt nem maradt hű ahhoz a büszke kijelentéshez, melylyel első gyűjteménye előszavát végezte: «ki légyen Himfy tulajdonképen, a dologhoz nem tartozik» — a huszártiszt megvalósította elődje szavát: ki légyen Bárd Miklós tulajdonképen, a dologhoz nem tartozik. A közönségtől nem kér, az irodalomtól nem vár semmit: megírta verseit, mert a lelke hajtotta, tisztelői kinyomatták, a közönség élvezze vagy vesse félre, magasztalja vagy ócsárolja Bárd Miklóst — ehhez Kozma Ferencznek nincs köze.

Ezt a szempontot, melyet — ha nem is ilyen határozottan — *Inkognitóm* című verse is kiemel, kötelességünk tiszteletben tartani s az alábbiakban pusztán azokra a mozzanatokra szorítkozunk, minden egyéb forrásból merített ismeretünk mellőzésével, melyeket maguk a költemények tárnak föl.

Sajátszerű költészet a Bárd Miklósé. A milyen szokatlan, a köznapitól eltérő a költő szereplése, épen olyan különös, a chablonnal

[1] Költeményeinek harmadik, a Kisfaludy-Társaságtól a föntebbi vélemény alapján eszközölt kiadása 1915-ben jelent meg a következő czím alatt: *Bárd Miklós költeményei* (1887—1913). Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin-Társulat, 1915. 8-r. 441 l. Ára 5 K. A gyűjtemény nem teljes: a szerző a régebben megjelent s első két kötetébe fölvett versei közül többet kihagyott.

homlokegyenest ellenkező, költészetének ébredése és fejlődése, természete és jelleme. Míg a Parnassusra törtetők derék-hada, kicsinyek-nagyok egyaránt, eleinte az asztaluk fiókja számára dolgoznak s csak később lépnek a nyilvánosság elé, Bárd Miklós egészen fiatalon egy csomó érzelmes verset közölt az ujságokban, melyekről később ő is, az irodalom is megfeledkezett;[1] mikor pedig tehetsége megerősödött s a zsengék helyett értékes gyümölcsöket termett: ez újabb verseit elrejtette a kiváncsiak szeme elől. Ezeket a verseket, melyeket férfikora küszöbén írt, mikor minden költői lélekből elemi erővel szökken magasba a mélyről föltörő lyrai ár, verseket, melyek «tele édes lázzal» és «epedők, mint a tavaszi madárdal» — leírta, de csak annak a leánynak, a ki szerelmét s költői ihletét életre keltette. Dalával, mint az énekes madár, szerelmes párját akarta meghódítani s nem a közönség tetszését kereste, mint a dalos czigány. *(Ritka madár.)* Magyaros szemérmével úgy érezte, akárcsak Arany, hogy szívének legbensőbb érzelmeit profanizálná, ha még költői alakban is közkincscsé tenné.

A legszebb dal hát nem fog szárnyra kelni!
Nemes szemérem az, mely félve rejti,
És őrzi egy árny: a bántó tudat,
Hogy közre adva — fénye messze tetszik —
Köréje gyűl és lángjánál melegszik
Sok lepkeszív, sok kétes indulat. *(Titkolt dalok.)*

Ismét eltelt jó pár esztendő, míg negyven éves korában, lyrikusnál páratlanul későn, elküldte első versét a közönség elé. Gyűjteményei is, egy régibb versén kívül *(Az én lelkem dallal áldva . . .)*, szellemének csak újabb alkotásait foglalják magukban.

A költészet múzsája nem állott bosszút a költőn, hogy megfosztotta őt a nyilvános áldozat dicsőségétől. Mikor Bárd Miklós immár harmadízben, negyven éves korában, újra kezébe vette a kétszer pihentetett lantot, sem kezének ügyessége nem fogyatkozott meg, sem érzelmeinek árja nem apadt el. De most egy más érzelem indította meg, nem a szerelem. Siklós várában tartózkodott, előtte szélesen terült el a dunántúli róna aranyos kalásztengerével, üde zöld réteivel, az ezüstösen csillogó Drávával, s megigézve a tájék enyhe bájától, elmerülve a természet szépségeiben, önkéntelenül ajkára tolult a szó,

[1] Azt írja egy későbbi versében:

Derüs, zimankós ifju évek,
Nem jelzi őket dal, se ének. *(XXXX.)*

Melytől oszlik a varázslat,
Mely tör húsz esztendős zárat.
Szó kiröppen halkan, súgva,
S belebbent hozzám a múzsa ... *(Siklós vára.)*

Az óva, félve kitörő költői ér hatalmas folyammá dagadt, mikor a költőt sorsa az ungi hegyek közé, a Turja partjára vitte. A bükkös rengetegben, a felhőbe nyúló Szinátor alatt, a mély, patakszántotta völgyekben költészete öntudatra ébredt *(Köszöntöm erdős szülőföldemet...)*, s a költő a csapatszolgálattól nyugalmasabb állásba kerülvén, harczi ábrándjainak vesztéért a költészetben keresett enyhülést.

S ki azt hivém, majd rólam énekelnek,
Lanthoz nyulék, hogy magam énekeljek.
(Év, évre lomhán, békében fogyott..)

Énekel is, azóta majd két évtizedje. Időnként egy-egy versét ki is röpíti a nagyvilágba, az a szerep azonban, a melyet a költészet életében játszik, lényegében semmit sem változott, s ez adja meg költészetének sajátságos színét. Bárd Miklós nem lett tanult műköltővé, a ki azzal a czéllal dalol, hogy énekével, más, tőle idegen, előtte ismeretlen lelkeket gyönyörködtessen; ő, mikép a nép egyszerű fia, magának dalol. Költői birodalmának souverain ura ő maga, a ki XIV. Lajos büszke mondását bátran alkalmazhatná magára: a közönség — az én vagyok. Nem is törődik az olvasóval, ítéletére nem kiváncsi, ízlésével, tetszésével nem vet számot. A költészet nála nem czél, hanem eszköz, a maga lelki feszültségén könnyít vele, s dalai a maga gyönyörűségét szolgálják. Csak akkor szólal meg, ha lelkében túlárad az érzelem; ihlete nem keres kívülről ösztönzést, nem vár a külvilág eseményeitől tárgyat, hanem a maga lelki mozgalmait foglalja versbe, azokat az érzelemhullámzásokat, melyeket benne a mindennapi élet apró illetései keltenek. Épen azért aránylag ritka az a költeménye, mely a közéletnek valamilyen eseményéhez kapcsolódnék (p. o. *Károlyi Sándor szobra előtt)* s noha minden verse erősen subjectiv: határozott, időben pontosan localizálható élményi alapja kevésnek van.

A szépért nem megyek tul a határon,
A hova nézek, mindig ott találom ...

mondja maga *(Levél Rákosi Jenőnek)* s ezzel minden magyarázatnál jobban reávilágít költészetének forrására, lelki életére. Épen mert magának dalol s nem kell senkire tekintettel lennie, pusztán magából meríti indítékait. Ez adja meg költészetének három legjellemzőbb vonását, az őszinteséget, újszerűséget, eredetiséget.

Őszintesége nem a Petőfié, a ki életének úgyszólván minden fordulatát dalba foglalta, úgy hogy nemcsak meg lehetne írni költeményei alapján életrajzát, hanem maguk a versek is, időrendbe állítva, teljes életrajzot nyújtanak. Bárd Miklós őszintesége más természetű. Mikor szegen függő lantját állandó használatra leemelte, már túl volt a forrongó ifjúság idején, az emberi élet mozgalmas, eseményekben gazdag korszakán. Pályája kialakult, egyenes vonalban haladt, nem voltak kirezgései; a kísértések, küzdelmek, nagy szenvedélyek kora lejárt, az élet nehézségei már nem állították újabb próbák elé, a vér heve nem ragadta szélsőségekre. Negyvenen túl, az első ősz hajszálak megjelenésével, az ember mind gyakrabban elrejtőzik a nagy világ zaja elől a maga kis világába, nem azzal törődik, a mi körülötte, hanem a mi benne megy végbe. Bárd Miklós is nem élményeit énekli meg, hanem lelki folyamatait, és őszinteségének az a következménye, hogy verses kötete, mint valami napló, a maga teljességében elénk állítja érzelmi életét:

De nemcsak ezt. Az által, hogy gondolatait és érzelmeit tartózkodás nélkül, őszintén föltárja, a nyomtatott lapok megelevenednek, színt kapnak, s a versekből, egymás után olvasva őket, egy határozott, biztos vonásokkal jellemzett egyéniség emelkedik ki. Ez az egyéniség jó ismerősünk — sajnos kevésbbé a jelenből, mint inkább a múltból. Egy érdekes typus, mely egyre fogyóban van; ma még több van belőle, mint holnap lesz, tegnap több volt, mint ma van. Természetét egy-két szóval meg lehet határozni: igazi magyar férfi, a ki nemcsak névben és vérben, hanem érzésben és fölfogásban is a régi magyar nemesség hajtása. Ép, egészséges test és lélek, romlatlan ősök romlatlan sarja, a ki csak külsőségekben alkalmazkodott a századok folyamán megváltozott viszonyokhoz, belsejében megmaradt ősmagyarnak, vagy a mint ő énekli magáról:

Van bennem, van, tagadhatatlan,
Még szittya vér és szittya hajlam . . .

(Van bennem, van . . .)

Semmi elfinomultság, gyöngeség, keresettség és mesterkéltség, lelkének minden nyilvánulása egyszerű, természetes, határozott. A zsinóros attila alatt a természet fiának szíve dobog, vágyai, törekvései, ideáljai nem közösek a XIX—XX. század gyermekéével. Nem a nagyváros vonzza, a mely, mint a mesebeli Akastyán-hegy, az utolsó évtizedekben magához ragadta nemzetünk színe-javát, hanem a falu, a vidék, a természet: gyönyörűségét nem a nyüzsgő sokaság között, a pompás mulatóhelyeken találja, hanem a mezőn, az erdőn, vadászfegyverrel oldalán vagy habzó paripa hátán; nem kincsre, hatalomra, címekre vágyik, hanem egy kis földdarabra, melyet magáénak mondhat s rózsákkal

ültethet be. Ez a *Hoc erat in votis* Horatius óta már számtalan költőnek ajkán megcsendült, de csak dalban, mondhatni elméletileg. Versben az egyszerűség és természetesség után sóvárogtak, gyakorlatban ugyancsak kivették a részüket a cultura legraffináltabb élvezeteiből. Bárd Miklósnál ez nem szenvelgés, hanem igaz érzés és következetes. Az ő szemében — s ez bizonyíték érzésének igazsága mellett — nem a cultura a legfőbb emberi érték, hanem a tett, az erő. Nem közömbös a cultura legnemesebb termékei, a művészet remekei, a tudomány eredményei iránt, de nem ragadja magával a lelkesedés, nem esik ekstasisba.

Nem tör ki láz, ha egyben, másban,
Szép s jót mivelt a honfitársam:
Szoborban, versben avagy éppen
Csengő dalokban, színes képben. *(Van bennem, van . . .)*

Az ő eszménye a régi magyar virtus, a bátor tett. Az ember a gáton, ezt irígyli: a legényt, a ki kitesz magáért, a férfit, a ki szembeszáll az elemekkel, s legfőként a katonát, a ki a sors kegyelméből szembekerül az ellenséggel s van módja karjával, kardjával védeni a hazát és a királyt. Küzdelemre, harczra sóvárog a lelke, a hol elhull a gyáva, a gyatra s az erősnek, bátornak alkalma nyílik kitünni. A természetben is a nagyszerű, a félelmes, a megrázó az ideálja: az égbemeredő havas, a fergeteg, a tombolva zuhanó patak — a mi próbára teszi az embert, a gyöngét elválasztja a hatalmastól.

Erkölcsi fölfogása is a régi, de jó idők magyarjainak szigorú ethikájából sarjadt ki, melynek hármas alapja az istenfélelem, törvénytisztelet, felebaráti szeretet. Nem sokat elmélkedik rajtuk; engedelmeskedik lelkiismerete szavának, mert a vérében van, s a mit az emberiség évszázadok óta szentnek tart, azon szívvel-lélekkel csügg. Az ember erkölcsi kötelességeit általánosabb szempontból nem vizsgálja; mit gondol, mit csinál a többi ember, ahhoz nincs köze, csak ő legyen rendben lelkével. De egy érzelemmel kivételt tesz, a szerelemmel. Ő, a ki olyan tisztán, nemesen fogja föl ezt a legegyetemesebb emberi érzelmet, fölháborodik, mikor látja, hogy korunkban milyen léha szeretkezéssé alacsonyítják, a hús és vér szenvedelmévé. Fölforr a vére, hogy az «új-kor» költői meggyalázzák ezt az érzést, neve alatt szennyes testi gyönyört, kéjvágyat énekelve meg. Fölháborodásában nála egészen szokatlanul metsző gúnynyá válik tollán az ének s maró szatirává lesz: eszébe ötlik, hogy hallott ő már ilyen vad, érzéki szerelmi dalt — az erdőben egy ifjú fajdkakastól. *(Az «Ujkor».)*

Egyébként az emberiség nagy problémái, azok a kérdések, melyek a gondolkodó tudósok s a gyakorlati politikusok érdeklődését lekötik,

őt nem háborítják s ha szóba kerülnek, vagy kitér előlük valami ügyes fordulattal *(A szocista)*, vagy képpel felel reájuk. Erre az utóbbi eljárásra legnagyszerűbb példa a *Végeztem* című költeménye. Egyike legszebb, legmélyebb verseinek. Az egész egy kép: a költő, elvégezve dolgát itt a földön, sötét lován némán, csöndesen ballag az életből ki a halál rengetegébe s mire odaér

Lova csüggedten lépdel az avarba
És rajta lovasa meg van halva.[1]

A legfélelmesebb gondolatnak, a halál képzetének oly magával ragadó megjelenítése ez a kép, mint Stuck hires festménye, a *Krieg*, mely a háború borzalmait szintén egy sötét lovas alakjában testesíti meg. Az elvont bölcselkedés nem kenyere — ebben is igazi magyar s Deák Ferencz hű követője. Van azért meggyőződése, határozott nézete a világ rendjéről, az emberi élet czéljáról, de ez a világnézet egyszerű és typikus, jellemző arra az egész osztályra, melyhez származása és nevelése által tartozik. Mint vidéki nemes uraink, a gentry általán, Bárd Miklós is egynek érzi magát a régi nemességgel s annak érzésvilága kristályosodik ki világnézetében, melyet eléggé jellemez ez az egyszerű megállapítás: józan conservativismus erősen optimista színezettel. Ez a conservativismus átjárja egész gondolatvilágát, de megmarad életnézetnek, politikai programmá nem élesedik. Pártot is csak akkor foglal, mikor az ellenfél támad. A mikor meghallja az újkornak, «a culturnyegléknek», hangos kiáltásait, a kik meghúzták a halálharangot a magyar nemesség fölött s ki akarják alóla húzni a gyékényt, lantja erősebb húrt vált, s megírja a támadott, kigúnyolt magyar nemesség fényes védelmét. Látja ő is a gentry pusztulását, szegényedését, de nem esik kétségbe. A romlás nem általános, van még közöttük elég, a ki szilárdul áll az ősi birtokon, s a többi sincs elveszve. Nem a honvédő, nemzetfönntartó ősök érdemei váltják meg a késő utódokat, hanem a faj ősi ereje, értékes tulajdonai, a századok viharában megedzett munkabírása. A 48 és 67 hatalmas rázkódásai új alapra fektették az országot, megváltozott a nemzeti munka, s a nemesség az első pillanatban nem találta meg helyét és hivatását. De lassanként beleszokik az új viszonyokba, részt kér a nagy munkából, a városi élet föladataiból, s erre magával viszi ősi kúriájából lelkének nemes adományait.

Jövünk mind többen: századok, ezerek!
Mi voltunk hajdan Árpád katonái!
A földje vesztett nemesi sereg
Hódító útra indul, mint apái.

[1] A verset csak később, a kötet szedése alatt küldte be a költő.

De munkássorban, hadi rend helyett,
Itt kell manap a hatvágást kivágni,
Most tanulod a győzelmest, valódit,
Mely útat tör s a magyarságnak hódit. *(Magyar nemesség.)*

Ezzel a conservativismussal sajátszerű ellentétet alkot Bárd Miklós költészetének újszerűsége. Az a költő hallat a magyar lyrában újszerű, szokatlan hangokat, a kinek fölfogása minden más költőnknél régiesebb s nemcsak a ma élő s a közel múlt költői között, hanem vissza kell mennünk a történelem fonalán Kisfaludy Sándorig, míg hasonlót találunk. Az ellentét azonban csak látszólagos, nem a dologban van, hanem mi viszszük bele. A magyarázata az, hogy az olyan természetű egyéniségek, mint Bárd Miklós, újabb időben nem állnak költőink közé s ha igen, épen azért szokatlan nekünk az, a mit énekelnek.

Költészetének újszerűségét egészen természetesen érteti meg egyénisége. Mivel lelki structurája annyira eltér a mai költői nemzedék tagjaiétól s mert nagy őszinteségével a lelkét egészen föltárja: sok olyan érzelmet szólaltat meg, sok olyan tárgyról énekel, mely eddig lyránkban idegen volt. Nem mérjük össze Petőfivel, a ki föllépése idején szintén idegenszerű jelenség volt irodalmunkban. Legnagyobb lyrikusunk nemcsak a költészet fényével vont be olyan tárgyakat, melyekben kortársai semmi költőiséget nem tudtak fölfödözni, hanem a maga gazdag, mély lelki életével költészetünk számára új indítékokat, új érzelmeket hódított. Bárd Miklós öntudatlan reformja jóval szerényebb. Az ő új indítékai, fordulatai nem a magyar lyrának, csak a maga lyrájának jelentenek gazdagodást.

Legföltűnőbb az újszerűség azokban a versekben, a melyekben a maga hétköznapi életének megszokott mozzanatait értékesíti. Éltető eleme a szabad természet, legkedvesebb szórakozásai azok a férfias mulatságok, melyeket az erdő-mező nyujt. Ezekből próbálja kifejteni a bennük rejlő költőiséget. Megénekli azt a jóleső testi izgalmat, mely a vágtató ló nyergében elfogja az embert, a vele járó lelki gyönyörűséget, mikor sövényen, árkon keresztül száguldva, szinte elválik a lovas a földtől s felejti közben a földi bánatot, gondot *(Óh borús nap . . .)*; lefesti a vadászt, a mint fölhúzott kakassal lesi a madarat, s mikor megjelen, biztos szemmel veszi czélba *(Kora tavasz; A les)*; egész képet, nagyméretű, de részleteiben is kidolgozott festményt ad a hajtóvadászatról, mikor havas erdőben a királyi szarvas után tör a vadászok serege. *(A hajtó.)* Az üldöző vadászoknál még jobban érdekli a szarvas sorsa, az áll a kép közepén, mígnem

. . . a nemes vad sziven találva
Megroppan, csuklik karcsu lába,
Megrázza ág-bogas fejét,
Daczolna haj, de itt a vég.
Nagy zuhanással tör le teste,
Mély árkot váj a hóban este,
Csak dísze jelzi, mely kiáll,
Ki itt esett el, az — király!

Érdeklődése a természet élő világa iránt, mint a természetben élő embereknél általán, igazi megértéssé és erős rokonérzéssé fokozódik. Az állat az ő szemében értelmes, lelkes lény, tele érzelemmel. Így az eb, melyről *A vén kutya* című költeménye beállításában is újszerű lelki rajzot ad. A szélütött, elvénhedt vadászkutya fázósan sütkérezik a napon, s álmában elvonulnak előtte ifjúkorának boldog emlékei. Az egyes mozzanatok kiszemelésében és alakításában annyi az ízlés és művészet, hogy az ember egészen természetesnek érzi a keret merész fictióját. Hasonlóan az állati psychébe vetett mély pillantásról tanuskodik a *Szabadulás*, azoknak a mozdulatoknak leírása és lelki magyarázata, melyekkel Brutus, a nagy barna sas, kaliczkájának szabadon hagyott ajtaján fölszáll börtönéből a magasba. Még merészebb, de a kelleténél kissé részletezőbb és mint személyesítés túlzóbb, a száguldó, a viharral versenyre kelő ló rajza *(Titán)*. A míg az őrült vágtatásnak a ló testén nyilvánuló hatását rajzolja, művészi: szinte látjuk az izmok megfeszülését és elernyedését, halljuk az érczpatkó dobbanását a kemény földön; de mikor mélyebbre ereszkedik, az állat izgalmát belső okokkal magyarázza, nem tudja elűzni lelkünkből az anthropomorphismus gondolatát, hogy a ló «psyche»-jét túlságosan az emberi lélek nyomán alkotta meg.

Kevésbbé aknázza ki a katonaélet fordulatait. Természetes, mert abban a korban kezdett komolyan verset írni, mikor már a mozgalmas katona-élettől búcsút vett s katonáskodásáról szólván, nem a friss jelenből, hanem csak az emlékké finomodott múltból meríthetett. De egy pár szép, szokatlan hang e verseiből is kicseng. Lefesti a huszárszázad menetelését, a mint az ütemre tánczoló lovakat feszes kantárral tartják féken a daliás huszárok *(A multból)*; még sajátosabb, de hatásosabb is, mikor megelevenedik képzelete előtt ezrede tisztikarának egy zajos, csatás mulatsága, a borral, dallal, hegedűszóval, tánczczal füszerezett vacsora, majd, természetes gondolattársítással, a mulatozásnak ebből a hangulatos keretéből emlékképként kiemelkednek egyenként régi tiszttársai, a kiknek sorsára büszke örömmel és fájó resignatióval gondol. *(Harkányi emlék.)*

Mind ezek a hangok, ha a költészet egész birodalmában nem is,

a lyra terén ismeretlenek voltak. Bárd Miklós e verseiben olyan tárgyakat ragadott meg, melyekhez lyrikusaink eddig nem igen nyúltak. De ő még a legáltalánosabb indítékokat is a maga különös módján fogja meg, úgy, a mint költőink rendszerint nem szokták. Van-e egyetemesebb érzés, mint a szerelem s a vele járó családi érzés? Bárd Miklós kötetében is nagy helyet foglalnak el a szerelmi és családi versek, de belőlük szintén egészen újszerű költői szólamok törnek ki. Szerelme nem leányt illet — ifjúkori szerelmi verseit nem ismerjük — hanem asszonyt, a feleségét. A hitvesi szerelem nem gyakori motivum a költészetben — még a mienkben aránylag elég sűrűn fordul elő. Nem Petőfi tette irodalmunkban költőivé a nőt, mint hitvest — ez a meggyökeresedett tanítás téves. Vannak elődei e téren. Már Kisfaludy Sándor egész köteteket szentelt feleségének, s még a tartózkodó Kazinczy is írt két szerelmes verset feleségéhez, noha ő, mint igazi classicista, az élményi elemet, az egyéni vonásokat szánt szándékkal távol tartotta költészetétől s az is igaz, hogy akkor magasztalta neje egykori szépségét, mikor az már az élet terheitől fonnyadni kezdett. Petőfi érdeme azonban, hogy szerelmét a maga igazi valójában a közönség elé merte vinni, s ebben megértő tanítványa Bárd Miklós, noha egyébként szerelmi dalaik szelleme messze eltér egymástól. Petőfi ifjú szívének perzselő hevét önti ki, s képzelete szerelmi dal formájában ódai szárnyalást vesz, úgyhogy Júliához írt ódái a világirodalomban páratlanul álló remekek; Bárd Miklós már túl van élete delén, szerelme az érett, komoly ember érzelme, s az az évek hosszú sora alatt lehiggadt, intensitásban is, qualitásban is átalakult: nem a szenvedély kitörő, hanem a boldogság csöndes hangját hallatja. De — és ebben áll Bárd Miklós szerelmi költészetének sajátszerűsége — érzelmének csak lobogása szűnt meg, ereje azonban nem fogyott; színe más, de nem halványabb árnyalatúvá lett. Csak úgy árad belőle a melegség és a gyöngédség, mint legszebb kivirágzása annak a lelki közösségnek, melyet megerősített a hosszú együttlét. Felesége a legdrágább kincse, életének öröme, gondjainak enyhítője, bánatának vigasztalója, költészetének ihletője. Együtt van vele a lelke akkor is, mikor távol jár tőle; fölkeresik gondolatai, álmai. A sok szívhez szóló vers között talán nem a legművészibb, de mindenesetre a legkedvesebb az, melyet feleségének útravalóul írt, mikor az Ádriára szállott. *(Irok a tengernek . . .)* Milyen féltő gonddal, mennyi szeretettel ajánlja a beteg, törékeny asszonyt a hatalmas tengernek!

Ádria, szép fia a nagy Oczeánnak,
Tenger őfelsége!
Az a kicsi asszony, kit most oda várnak,
Költő felesége,

Egy hallgatag lantnak dalra zendítője,
Vénülő költőnek hű gondviselője,
Élő dalforrása,
Tegye meg felséged, hogy szivesen lássa!

Néha azonban olyan szenvedélyes szavak tolulnak ajkára, mintha az évek nyomtalanul múltak volna el házas életük fölött: a Hűség, Kedv, Gond, Öröm képeit elűzi a Vágy, a Szenvedély, a Szerelem, «a büszke hódító, melynek szava láng, pillantása szikra». *(November vége...)* De érzése igazságának és mélységének fokmérői mégsem ezek a versek, hanem két másik költeménye. Nincs bennük szó sem a feleségéről, sem a szerelméről, mégis mindennél meggyőzőbbek. Az egyik a *Palimon és Katicis* címet viselő idyll. Mese az egymásért élő boldog öreg párról, Ovidius *Philemon és Baucis*ának modern változata. A kép régi, vonásai egyszerűek, de ennek a két egymást szerető léleknek csöndes boldogsága, tökéletes harmoniája annyi érzéssel van festve, annyira emberi és igaz, hogy az epikus mez alatt is megérezzük a költő szívének dobbanását. Minden mozzanata, minden gondolata a költő szerető szívében fogant, s a költött szereplők sorsában a maguk óhajtott jövőjét példázza. A másik vers, *Tudok egy embert*, látszólag még távolabb áll a költő subjectivismusától. Nem több az egész, mint egy gondolat, életbölcseségének egy odavetett szilánkja, de benne izzik egész érzelmi élete: a legnagyobb, az egyetlen csapás, mely erős férfit érhet, ha elveszti nejét!

Ez az erős, egész lelkét betöltő érzés már önmagában megnyeri rokonérzésünket, költői hatásúvá azonban mégis az a mód teszi, a mint a költő velünk éreztetni tudja. Ebben ismerszik meg az igazi poéta. Költői érzéseink, hangulataink mindannyiunknak vannak, talán ép oly erősek, mint a hivatott költőknek, de őket a sors megajándékozta azzal az adománynyal, hogy érzésüket szemléletes érzéki képben tudják megtestesíteni — s ezzel ugyanazt az érzést keltik föl az olvasóban is. Az érzékeltetésnek Bárd Miklós nagy művésze, egész sora áll rendelkezésére a kifejező módoknak. Csak egyet-kettőt mutatok be a legsajátosabbak, a legszebbek közül. Egyszer, midőn kötelessége távol tartja otthonától, prózai levél helyett költeményt küld haza. Nem költői levelet, mint XVIII. századi poétáink, hanem álomlátását mondja el, a mint álmukban meglesi szeretteit, feleségét és kis családját, s magát ágyuk mellé képzelve, az eléje táruló képekbe közvetetlenül és harmonikusan szövi bele érzelmeit. *(Éjjeli utazás.)* Szintén az álmot szerepelteti, de még költőibben, az *Élet-álom* című versében. Az anya álmodik. Álmai során megelevenedik a múlt, elvonul a jelen s föltárul a jövő, mint egy csöndes, mindennapi dráma három fölvonása. Egyszerű képek, de mindegyikből

árad az érzés. Igénytelenségében is megkapóbb a befejező kép, a *Palimon és Katicis* hangulatával:

Lebbenj tova, ingó vászon! . . .
Merengjünk az elmuláson.
Mutasd tövén lombos árnynak
Hajlékát egy öreg párnak.
Langyos őszi verőfényen
Sütkéreznek együtt éppen,
Isten tudja, min tünődnek,
Sóhajtanak . . . készülődnek.

Halovány kép odavetve . . .
— Istenem, ha így lehetne! —
Elröppen az élet-álom,
Jő az alkony aranyszárnyon.
A két öreg kéz a kézbe
Vár a csillagtalan éjre . . .
Úgy-e, együtt, édes párom!
Akár élet, akár álom?

Más alkalommal nem a tárgygyal, hanem a formával visz drámaiságot a lyrai versbe: egy régi levelet olvasnak ketten együtt — ő, a ki írta, s neje, a kinek írta. A forró érzelem, mely annak idején a levelet életre hívta, sajátszerű reflexet kap, mikor így az évek távolából, más viszonyok között a két érdekelt fél ajkán újra föltámad.

Egy másik általános emberi érzés, mely a lyrikusok dalaiban is újra meg újra visszatérő költői indíték, az emberi élet rövidsége. Bárd Miklóst nem a lét arasznyi volta bántja, mint Arany Jánost, a ki e kiinduló pontból a philosphia magaslataira emelkedett *(Honnan és hová)*, hanem, mint az ókor derült lelkű lantosát, Anakreont, az a gondolat, hogy még azt a pár évtizedet, melyet a sors az embernek a földtekén kijelölt, még azt sem tölthetjük zavartalan boldogságban, mert mindannyiunkra leselkedik egy kikerülhetetlen veszedelem, a megöregedés. Hiába erősködött Cicero, hogy az öregkor semmiben sem áll a fiatalkor mögött, az élemedett ember az ifjú mögött — a kik az élet útjának felén túl már kifelé mennek, nem tudnak belenyugodni a római philosophus tanításába s örökös harczban állanak a fölöttük tovarohanó idővel. Bárd Miklós is, sőt épen ő, az erős, testben-lélekben friss, daliás ember. Aggodalommal, az átlagosnál jóval erősebb elborulással nézi a jövőt, mely elpusztítja szíve tavaszát, előzi legszebb álmait. Mint a korabeli férfiakat, őt is elbúsítja az ellentét a természet és az emberi élet között. Ott a sivár őszre, zord télre virágzó tavasz következik, itt a pusztuló fiatalság többé nem borul virágba! *(Lassan behajlik . . .)* Lelke még ifjú, de szürkülő világa már szívébe lopta árnyait:

Az én ősz hajszálim csillognak, beszélnek . . .
A mi ezután jön, szomorúbb az ének,
Panaszosa váltja . . .

(Az én ősz hajszálim csillognak . . .)

S annál fájdalmasabb búcsúzása a tovatűnő ifjúságtól, mert egy nagy tartozása maradt lerovatlan. A mit kora ifjúsága óta élete leg-

szentebb föladatának tartott, a mire évek alatt állandóan sovárgott, hogy kivont karddal támadhasson a haza ellenségeire: immár a múlt ábrándja lett. Ezt az adósságát már nem fizetheti le! Jellemző, hogy egyetlen fiatalkori verse, melynek megkegyelmezett, egy harczi riadó, a vérbeli katonának merészen szóló hadi kürtje. Megszólaltatta, majd egy emberöltő előtt, mert végigsöpört országunkon a közeli zivatar szele, s a közhangulat úgy érezte, hogy a villámos levegőből kitör a nagy háború vihara, a leszámolás fenyegető ellenségünkkel, az oroszszal. Azt írja 1887-ben, panaszkodva, hogy múzsája árva, nem talál tárgyára:

Hej pedig van! van egy nóta!
Egy, a mit nem tanít kóta,
De a zivatar.
Ehhez tudna, volna kedve —
S csak ez egynek nincs keletje:
Alszik a magyar.

De fölébred! — költögetik!
Északon a szelet vetik,
Rezdül már a lég!
Paripáknak dobogása,
Aczél kardok csattogása
Mintha hallanék!...

Akkor, akkor szilaj szépem!
Azt a csikót ne tartsd féken,
Száguldj, mint vihar!
S úgy dalolj, hogy a ki hallja,
Fölkeljen, ha nincs meghalva,
És ha még magyar!

(Az én lelkem dallal áldva...)

Az északi fergeteg elvonult hazánk egéről, épúgy, mint 1909-ben a déli, melyet a költő szintén dallal várt *(Fegyverben, Katonalevél)*. Bárd Miklós hiába vágyott, hogy mint Tyrtaios és Petőfi lanttal, karddal kezében lelkesítse a magyart a nagy csatára, s csak most, mikor e sorokat írom, vált valóra a költő jóslata — szóról-szóra úgy, a mint megjövendölte. Mintha e sorok nem is 1887 tavaszának, hanem 1914 nyarának hangulatát tolmácsolnák, a nemzet lelkesedéséhez illő tűzzel! De akkor ez, mint távoli jövő, rejtve volt az emberek szeme elől, s a költőben mindjobban megerősödött a tudat, hogy czéljátévesztetten, békében éli le hátralévő életét.

Ámde a sors, a mit egyik kezével elvesz, a másikkal pótolja: mialatt «az öreg huszárból vénségére bárd lett» *(Régi hadnagyomnak)*, fölnőttek fiai és elfoglalták egykori helyét a hadseregben. Az az erős ragaszkodás, mely eddig őt családjához, gyermekeihez fűzte, s a mely egy pár közvetetlen, bizalmas családi versben nyilvánult *(Költözés, Mikor itthon vannak...)*, innen kezdve mintha egészen ezekre a fiúkra sugároznék; egész lelke csüng azon a reményen, hogy örökébe lépve vitézi tetteikkel megszerzik azt a dicsőséget, melyektől apjukat a sors

megfosztotta. Erre vonatkozólag írja 1904-ben, az idősebbik hadnagyi kinevezésének napján:

Ebben, és nem másban, én adós maradtam,
A legszebb virágot le nem szakíthattam.
Lelkem e nagy terhét írom most papírra,
A legszebb álmomat bízom a fiamra.
Adjon a jó Isten jó alkalmat rája,
S fizess, édes fiam, apád számlájára![1]

(Hadnagy fiamnak.)

Ennek a két érzésnek, az öregedés keltette melancholiának s a véreiben talált gyönyörűségnek, összeolvadása a maga igazi emberi valójában sajátos bájt ad Bárd Miklós e nemű verseinek.

Már ezekből a vizsgálódásokból is kitűnhetett, mennyire eredeti költő Bárd Miklós. Sem ihletért, sem költői eszméért nem fordul másokhoz, költészete nem kapcsolódik belsőleg egyik lyrikusunkéhoz sem. Bármennyire szétbontja az aprólékos vizsgálódás a költészetét, alig egy-két fordulatra lehet rámutatni, a melynek gyökerei más költők műveibe nyúlnak le, s igen sajátságos, hogy ezek a kölcsönvett szólamok római költők műveiből valók. A *Palimon és Katicis* ovidiusi indítékára már utaltam, ezenkívül egy-két horatiusi kép bukkan föl verseiben, nyilvánvalóan nem tudatosan, sőt talán nem is olvasmányaiból. Ezek a képek, mint p. o. a *post equitem sedet atra cura* (Bárdnál a *Gond* című versében: *Nem ülsz szorosan a lovas mögött)* a művelt embereknél már nem is Horatius-reminiscentiák, hanem hozzátartoznak a phrasis-készletükhez s nem a római ódából, hanem a köztudatból leszűrve.

A magyar költészet hatását is kevés eredménynyel nyomozzuk. Noha származása, hivatása, hajlamai a költők azon sorához fűzik, a kik egyformán szolgálták hazájukat tollal és fegyverrel, velük, Balassi Bálinttal, Amadéval, Kisfaludy Sándorral, semmi rokonságot sem tart. Még Petőfivel sem, a kinek költészetével egyébként több pontban egyezik az övé, s akire igaz csodálattal és megértéssel tekint föl. De tőle sem tanult, még költői fogásokat sem.

Nem hatott reá Tompa Mihály sem, a kinek költészete és lelkivilága pedig az első tekintetre olyan mély egyezéseket mutat az övével. A legfontosabb erős természetérzéküket, s a legsajátosabb a virágok iránti nagy szeretetüket, mely egész virágcultus-szá fokozódik. Ez utóbbi költőink között szinte kirekesztően kettejük tulajdona, mondhatni ismertető

[1] Tíz esztendővel utóbb, a most dúló világháborúban, meg is fizették a tartozást, az egyikük vére hullásával, ifjú élete föláldozásával.

jele, hiszen a virágok kedvelése, bármennyi báj és költőiség van az erdők félénk ibolyáiban, a fakó kalásztenger élénk színű búzavirágaiban és pipacsaiban, a kertek pompás rózsábain, elsősorban női vonás, az ő gyöngéd lelkükhöz illik. Kertészkedő költőnk sok volt, szerették is a virágokat, de költészetükbe ritkán vonták be. Tompa is, Bárd is megteszik, de annyira eltérő a költői eljárásuk, hogy a kapcsolatnak még a lehetősége is távol áll. Tompa, bár virág-cultusa a valóságban is, költeményeiben is erősebb volt, mint költőtársáé — olyan erős, hogy szinte már «beteges rajongássá fokozódott» — virágregéiben a virágokat csak eszközül használja, hogy rajzukkal érzelmeinek, élményeinek, erkölcsi és társadalmi nézeteinek kifejezést adjon, s még a hol ezek a rúgók hiányoznak is, ott sem a virág képe a fontos, hanem a mese, melyet hozzá fűz. Bárd Miklós ritkábban szól virágairól, de közvetetlenebbül, virágai iránt érzett szeretetének, csodálatának adva hangot (p. o. *Jáczintok, Sógorasszonyomnak)*. Nem affectatio, hogy íróasztalán a czeruza mellett, melylyel verseit papirra veti, egy szál virág is ékeskedik *(A Zsók virága)*, hiszen az öreg huszár kezébe is, mikor kiterítve fekszik koporsójában, egy szál jáczintot tétet. *(Húsz évet szolgált . . .)* Ez az egy példa egyképen mutatja, mennyire belegyökerezett a költő lelkébe a virágok szeretete s milyen jellemzően lesz költészetének alkotó eleme.

Természetérzéke nem vetekszik ugyan Tompáéval, kit e téren a magyar költészetben az első hely illet, de megközelíti. Nyilvánulása azonban egészen más természetű. Mind a ketten tudják, vagy talán csak érzik, hogy a természet gyönyörűséges képei, a földfelület sajátos alakulata, az azt elborító dús-szegényes növényzettel, önmagukban nem lehetnek a költészet tárgyai. A lyra lényege szerint nem képeket fest, hanem érzelmeket közöl, s a természet képei csak eszközök hangulatkeltésre. Ha a XVIII. században divatozó leíró költészet módjára megelégednék puszta rajzzal, a térbeli valóság képeinek egyszerű bemutatásával, akkor megszégyenülve kellene visszavonulnia a képírás elől, melynek gazdag vonalait, pompázó színeit és elsősorban kimeríthetetlen árnyalatait és átmeneteinek finomságát a nyelv a maga kevésszámú szavával meg sem tudná közelíteni. A lyrikusnak tehát, hogy együttrezgésre bírja szívünket, a maga lelkéből kell valamit hozzáadni a valóság képeihez; hogy természetszemléletét költőileg értékesítse, a valóság érzékelte képeit alkalmasokká kell tennie érzések hordozására. Ez a föladat hatalmas próbaköve a költő alkotó erejének!

E ponton tűnik ki a két költő lelki világának eltérő alkotása, itt válnak el utaik. A subjectivebb Tompa — ha ugyan szabad így elemeire bontanunk az emberi psychét — inkább a lelkével, mint a szemével

élvezte a természetet; teljesen elmerült a valóság gyönyörű képeibe, engedte, hogy hatalmába kerítse lelkét a nagyszerű varázs. Gyönyörködése bizonyos mértékig naiv volt, s mikor számot adott róla, nagyobb erővel tudta gyönyörködésének subjectiv, mint objectiv felét rajzolni. Vonzalma intensitásával nem állott arányban szemléletének élessége. Nem látta elég tisztán azt a gazdag változatosságot, mely a természetben van, az egyes hasonló jelenségeket elkülönítő finom különbségeket, s még kevésbbé azt, a mi egy-egy tájéknak megadja jellemző vonásait. Tájképeinek művészi értéke nem is önmagukban van: rajzaiban nagy az egyformaság, egyhanguság, kevés bennük a szín, hiányzik a fény és árny elosztása, a hatalmas, jellemző vonalak. Nagy művészi érzékkel, úgy mint Petőfi, a tájképet átjátssza a lyra terére s tájképi részleteket csak azért ad, hogy bennük a maga érzésvilágát szólaltassa meg. Annyira együttérez a természettel, hogy jelenségeibe átviszi a maga lelki hangulatait, érzelmeit, a természetet egészen átlelkesíti. Fű,fa, virág él nála, s nemcsak egyszerű érzéseket, hanem bonyolultabb, magasabb rendű érzelmeket is tulajdonít nekik. A természet világa az ő lelkiállapotának tükre, az ő érzését visszhangozza s a mint egyik életírója, Kéky Lajos megállapította, tájképeibe azonnal beavatkoznak érzései.

Bárd Miklós objectivebben áll szemben a természettel. Ő nem beleviszi a költőiséget a természet képeibe, hanem kifejti belőlük, érzéseit nem átterjeszti rájuk, hanem belőlük táplálja. Életre kelti ő is a nyugvó természetet, de ritkábban az által, hogy érzelmeket tulajdonít nekik; rendes módja az, hogy a természetnek lelkére tett hatását rajzolja, azt az igézetet, mely őt az Isten szabad ege alatt elfogja:

Érezlek . . . Nemcsak szép szemek igéznek,
Van bűbája némely vidéknek.
Elnézem, a mint reá alkonyul,
Reggeltől estig százszor ejt rabul.

Mert bűbája van, rejtelmes varázsa,
Ez az én hűségem forrása:
Valami néven nem nevezhető,
Szivet megejtő, titkos vonzerő,

Mely feltör s felém árad a talajból,
Hajtva mélységes vonzalomtól . . .

(Alkony a Turján.)

Főereje mégsem ez, hanem a mi Tompában kevésbbé fejlett volt, a szemlélete. Tudatosabban élvezi a természetet, mert élesebben látja szépségeit, s miközben költői ábrándokba ringatja az «illatot lehellő,

gyönyörű, fiatal, vadvirágos erdő», van ereje szinte a festő palettájáról kölcsönkért színekkel mutatni be a természetet. Néha-néha annyira háttérbe szorítja érzelem-világát, hogy a festés önczéllá lesz, de szívesen megbocsátjuk, mert hajlékony, árnyaló, kifejezésekben gazdag nyelvével meg látszik czáfolni az emberi nyelv aránylagos színtelenségéről, szegénységéről vallott nézetünket.

Érdeklődési köre, fogékonysága egyaránt gazdag. Noha sorsa állandóan hegyes vidékhez kötötte, van érzéke a lankás, enyhe hajlású völgyek, a méltóságosan hömpölygő sikföldi folyam s az alföldi rétek iránt *(Siklós vára)*. Legszebb tájképeit mégis a Kárpátok erdős hegyvidékeiről festi, az ungmegyei Turjaremetéről, hol egetverő havasok között keskeny szakadékon keresztül, szikláról-sziklára omlik a kis patak *(Levél Rákosi Jenőnek)* s a beregi bérczekről:

A pillantásnak kurta itt a tér,
Száll, mint kilőtt nyíl, s mire czélhoz ér,
Falba ütődik; ormótlan magasba,
A fogas, bérczes beregi havasba. *(Koratavasz.)*

A vad, szeszélyes alkotású szirtek, a komor hegyóriások, a félelmetesen sötét völgyek izgatják, tüzelik képzeletét, szívét azonban teljesen az erdő kapja meg. Az erdő az ő szemében az Isten legremekebb alkotása, a gyönyörűség kiapadhatatlan forrása. Költészetében is minduntalan visszatér a képe, hol egy-egy vonással, hol részletezőbben lefestve, tavaszi pompájában is *(Október az idő)*, őszi hervadásában is *(Ősz)*, sőt egy ízben egész költeményt szentel neki. Ez a verse, *Erdők*, a növényvilág költészetének olyan mély megértése s a különféle fákból álló erdőknek, a fenyvesnek, nyíresnek, tölgyesnek, olyan költői jellemzése, hogy méltatása helyett egész terjedelmében idézem, szóljon önmagáért!

Nem erdő, melynek nincs dala, virága,
Mit tavasz nem diszíthet,
A komor fenyves, váltig zöldben állva,
Nem más, csak néma díszlet.
Nem suttog a lomb, ág nem hajlik ágra,
A fák élnek maguknak,
Mint emberek közt zordon nagyravágyók,
S borongó életuntak.

Óh, más az erdő, odalenn a Nyíren
Az aranyos homokban,
Mint szép menyasszony ezüstfátyolával
Áll ott a nyírfa, lombban.

És halk csevet, bizalmas suttogás van,
Így szoktak a leányok,
Fehérre fátylat, reszketőt ha öltve
A boldogságra várnak.

Megbujva lomb közt, csillog mint a tükrön,
A rezgő ezüstfátylon,
Majd kósza módra játszik itt a napfény
A vadvirágos pá'ston.
Derűbe fürdik meg a nyírfaerdő,
Azért üdébb a bája —
Mint tiszta szívnek nincs mit rejtegetni,
Csak fénye van, nem árnya.

De más az erdő televény földjében
Az ős Pannóniának,
Hol lombos koronájuk hordva fennen
Tölgyóriások állnak.
Száz kart feszítve, készen a birokra
Ha megdördül az alj-ég,
A tölgyben mintha erős, viharedzett
Férfiak lelke laknék.

Ki zúg ijesztőn versenyt a viharral
Teljében az erőnek?
S ki zsong szerelmes, enyhe suttogással
Lágyabban, mint a tölgyek?
És van-e érzés szívből ajkra szálló,
Melyre ne volna hangja?
A tölgybe mintha egy szerelmes férfi
Ábrándos lelke lakna.

S mit óva rejt a kandi napsugártól
Smaragdzöld, enyhe sátor,
Üdén tenyésző százszorszép virágok
S édes szerelmi mámor.
Boldog madarak laknak ott dalolva,
Balzsamot hord a szellő . . .
Óh, van-e szebb e kerek egy világon
Te nálad, tölgyfa-erdő!

Másik kedvelt motivuma azoknak a változásoknak bemutatása, melyeket a természet növény-pompájában az évszakok múlása előidéz. Szeme különösen éles a színhatások iránt. Észreveszi, a mint a tavaszi nap enyhe sugara kicsalja az ébredő természet üde zöldjét (*A tavaszt*

hívom . . .), a mint a nyári nap «aranyat olvaszt» a ringó vetésekre *(Kirabolta az ősz . . ., Lassan behajlik . . .)*, majd a mint az erejét vesztő őszi nap hatása alatt a fák és bokrok levelei magukra öltik sokszínű köntösüket, a sárga, barna, piros szín mérhetetlen számú árnyalatával cserélvén föl sötét, tele zöldjüket. Színscálájának terjedelméért csodálja az évszakok között leginkább az őszt, a melytől egyébként fél, mert a természet lassú halála őt is, mint legtöbb javakorbeli férfit, a közeli elmúlásra emlékezteti *(Október az idő)*. De ha el tud vonatkozni aggasztó gondolataitól, a jövő borús sejtelmeitől, és nekiadja magát a színpompa élvezetének, akkor megárad ajkán a szó s gazdag szemléletét tarka, a legapróbb árnyalatokig kifestett képekben tolmácsolja:

Elnézem a táj fakó zöldjét,
S egy színes kép játszik velem . . .
A bükkös ungi hegyeken,
A csillogó smaragd alapba,
Már sűrün ölti, tűzi, fonja
Ősz anyó a színeket.
Ott görnyed a hegyek felett,
Messze elomlik ködpalástja,
Mely ha meglebben déli tájba,
Kitárja ragyogón eléd
E vénség késő remekét.
Mély zöldjéből, mely már veszendő,
Száz színben éled ott az erdő.
Ám meg van írva réges-régtül,
A remek fájdalom közt készül:
Hol ősz anyóka szőni kezd,
A zöld lomb menten vért ereszt,
S a tű nyomán, a hol kiserked,
Száz színre bontva ott a zöldet,
S millió tarka szált eresztve,
Pereg alá a rengetegre,
A hegyről le, a völgybe folyva. —
A vénség pedig szövi, fonja,
És ontja a sok képet, ábrát,
Sohasem látott színek árját,
Milyet ábrándos ifju nő
Szerelmi vágyak közt se sző,
Mert szín, se szál nem földi gyártmány . . .
De mintha égi szép szivárvány
Hullt volna le a rengetegre,
S a hullámzó lomb lágyan, rengve,
Vinné tovább a színeket.

S e tarka ártól nyalva, bontva,
Csillogó harmat-könnyet ontva
Fogynak el a zöld szigetek. *(Ősz.)*

És hogy mennyire a szín- és fényhatások kötik le elsősorban érdeklődését, mutatja, hogy aránylag ritkán festi a telet, melynek ködös, fénytelen levegőjét, mindent elborító fehér havát egyhangúnak, nyomasztónak érzi s nem lát benne mást, mint kegyetlen zsarnokot, ki zordon fagyával mindent megdermeszt:

Mint jég alatt a befagyott erek,
A nedv, az élet fázva szendereg.
Az öröm gubbaszt, lefagyott a szárnya,
Ki ismerne a tarka szép madárra?

S a jégmezőkön, komor ég alatt,
Fáradtan jár a sötét gondolat.
Mint hóbelepte temetőn ha járna,
És egy-egy sírnál töprengve megállna:

Ur a halál!... A lét csupa ború,
Itt minden oly bus, olyan szomorú...
E néma sírok!... Vaj' miért is éltek?
Oly nagy, oly rémes hatalma a télnek!

(A tavaszt hívom...)

Annál jobban hat reá a fény, akár a nap izzó burka lövelli a földre, akár a felhőkből pattan ki villám alakjában. Az előbbit meglesi virradattól késő estig s lefesti, a mint a hajnal ébredése rózsaszínbe vonja a derengő tájat *(Ébredés)*, a mint a ragyogó sugarak a smaragd szikrázó színét ontják el az erdőn *(Október az idő)*, s a mint az alkony utolsó sugarai bíborszínbe vonják a hegycsúcsokat.

E pátriárka hólepett fején
Kigyúladt már a piros estifény,
S lobogva úszik el az égi felhőn,
Kévékre törve suhan át az erdőn,
Parton, kopáron egyiránt pazér,
De már a völgybe megtörötten ér,
S a folyó szűk medrébe lelve ágyat,
Bibor szalagja tűnedezve bágyad. *(Koratavasz.)*

A hegyek ormaira lecsattanó villámokról, kísérteties fényükről az őket nyomon követő dörgésekről a Rákosi Jenőhöz intézett *Levél*ben ad megrázó képet, a pokol borzalmaiból véve kölcsön rajzának vonásait.

De mindezeket a festéseit meghaladja hatásban az *Alkony* képe.

Minden eddigi tájképénél kisebb méretű, kevesebb színnel, kevesebb szóval dolgozott. Nyoma sincs benne a részletezésnek, egy pár odavetett vonás az egész. A sötét alkony leereszkedik a néma tóra, de mire elérkezik az éjfél, a ragyogó hold ezüstös fénynyel árasztja el. A víznek érczként csillogó fölülete, a fölötte büszkén lebegő, végső dalát zengő fehér hattyú s a tó partján egy pillanatra fölriadt alvó harmonikusan olvadnak össze egységes képbe, mely elmosódott ugyan, mint egy Kacziány-festmény, de ép oly mély hangulatú. Maga a rövid vers pedig nemcsak Bárd Miklós költészetének, hanem az újabb magyar lyrának egyik gyöngye. Alig van költemény, mely puszta festéssel ilyen erős rezgésre bírná az olvasó szívét.

A költő erős természetérzéke, párosulva képzeletének szemléltető erejével, előadására, költői dictiójára is rányomja bélyegét. A költészet nyelvét a prózáétól általán a képszerűség választja el, olyan szavak, olyan kifejezések használata, melyek a fogalmat nem a maguk megszokott, szürkévé halványult nevükkel jelölik meg, hanem új, szokatlan szóval: ezeknek konkrét, érzéki tartalmát épen újszerűségük miatt sokkal erősebben kiérezzük. Az ilyen költői ékességeket, szóképeket a pillanat ihlete pattantja ki a költő lelkéből, ezért alkalomszerűek és egyéniek, szemléltetők és frissek. A szokásmondást kissé megváltoztatva bátran mondhatjuk: madarat tolláról, költőt képeiről! Egész lelki világa, érzelmi élete, tapasztalatainak köre, műveltsége nyilvánul képeiben: érthető, hogy Bárd Miklós képes kifejezésein első sorban a természettel való szoros kapcsolata érzik meg. A természet élete az a gazdag tárház, a hova lelke be-beszáll, ha érzelmeinek költői kifejezést keres. Nyelve tele van képekkel, melyek gyakran nem egyebek, mint miniatür tájképek. Idézek egyet-kettőt:

A föld megcsillan, mert a nap ragyog,
Tócsát nevelve, zsombékot fakasztva . . .

Az erdőt bujja még a vakhomály . . .

Egy dombon, hol cserjésbe vész az ut,
Hol két erdőszél majdnem összefut . . .

Árnyak huzódnak le a dombokon,
Sötétedik . . .
Mintha csiholnák, sziporkázva szepen,
Az esti csillag most villant ki épen.

Az est siet le s már a völgybe ér,
S úgy símul hozzá, mint egy ifju férj
Szép hitveséhez . . .

E képek, mind egy költeményből *(Koratavasz)*, rávillantanak képzeletének egy értékes vonására is, arra az erőre, a melylyel az élettelen természetnek, főként a tüneményeknek életet, mozgást tud adni. Más példák meg azt a szoros kapcsolatot világítják meg, mely képzeletében az élet jelenségeit a természet képeivel összetartja. Az élete teljében lévő, kifejlett női szépség az ő szemében gazdagon virágzó rózsafa *(A Zsók)*; a ravatalon fekvő szomorú asszony, a halvány ideál, szép fehér rózsa *(Fehér rózsa)*; az álom «tarka csolnak, melybe lágyan elringatózni sokkal többet ér» *(Leszállt az alkony . . .)*; máskor meg jő lopva, széjjel bontja, majd szétteríti lassan fátyolát *(Éjjeli utazás)*; fia, kitől nemzetsége fönntartását várja, «törzsöke hajtása, lombos vezérága» *(Hadnagy fiamnak)*. Leggazdagabban mégis akkor indul meg a képek árja, mikor a saját életének egymást gyorsan váltó mozzanatait a természet életének változásával érzékíti meg. A kapcsolás nem új, az ifjúkornak a tavaszszal, a férfikornak a nyárral, az öregedésnek az őszszel való kapcsolata régi, kopott képzet, mely ép azért költőiségét már teljesen elvesztette. Bárd Miklós azonban új vonásokkal tölti ki a fakó keretet, eddig észre nem vett egyező mozzanatokat talál s velük újszerűvé varázsolja a régit. Mily egyszerű eszközökkel s mégis hangulatosan rajzolja élete delét a *Lassan behajlik . . .* kezdetű versben.

Lassan behajlik tavaszom a nyárba,
Érzem, felettem égőbb lett a nap . . .
Nő a vetés, sárgúl a búzatábla,
Hullámzó fodrán érik már a mag.
— — — — — — — — —
Ne még kalászt, ne még! De mind hiába,
Mint lomb alól a fölzavart madár,
Rebbenve kél a tündérek csapatja
És hegyen, völgyön úrrá lesz a nyár.
Jön hódítva, büszkén, kalászt koszoruzva,
Aranyat szórva, de az én szivem
Csak a tavaszt s tündéreit siratja —
A legszebb álmot idelenn.

Még a kopaszodásnak prózai, sőt a komikummal érintkező folyamatát is költői mezbe tudja öltöztetni:

Fut az idő, s bár éltünk büszke fáin
Gyerűl immár a dér megcsípte lomb . . .
(Levél a tizes huszároknak.)

A közeledő öregségnek szomorú hangulatát, annyi versének borús alaphangját, szintén természeti képpel festi:

Mit ér, ha a szíved tele késő vágygyal,
Költöző madárként, kieresztett szárnynyal,
Sietünk az árnyba.

(Az én ősz hajszálim csillognak . . .)

Ez az utolsó idézet melancholiájával, rhythmusával, gondolatainak szabályosan egyensúlyozott tartalmával azt a magyar költőt juttatja eszünkbe, a ki egyedül volt némi hatással Bárd Miklósra, Arany Jánost. Arany az ő költői eszményképe; szereti, csodálja, bálványozza. Dicsőítésére egy méreteiben nagy, eszmékben gazdag költeményt ír, melynek már bevezető szólamai megütik az egészen végig rezgő hangot:

Ki tudna így! Elmulnak nemzedékek,
Mig ihlett ajkon csendül ilyen ének,
Nemes erővel, mint ez, s tiszta bájjal,
Zengő sorokból, mely itt szállva szárnyal.
Olvasni őtet mindig új gyönyör,
Letéve könyvét, mégis bú gyötör:
Minek dalolni, írni, ha nem így!
S ki tudna így!

(Arany olvasása közben.)

Majd, de csak tárgyat és nem hangot váltva, nagy művészettel, egészen Arany szellemében, magyarázza, illetőleg festi kedves költője nyelvművészetét, azután több szabadsággal, a maga subjectiv fölfogása szerint, megjeleníti azokat a köröket, melyekből Arany tárgyait meríti: a históriát, a múlt és jelen életét, az alföld, a puszta népét és világát, természeti alakulatát és növényeit; végül Arany lyráját jellemzi, dallamos, zengzetes, szinte Arany-szerű technikával. Annyit olvassa, annyira csodálja és szereti legművészibb költőnket, hogy — egészen természetes — hatása alá került.

A hatás nyilvánvaló, az irodalomtörténet is megállapította róla, így Ferenczi Zoltán, Arany követői közé sorozva költőnket. A jelenséget megállapítani valóban könnyű, kimutatni azonban azokat a szálakat, melyek őt mesteréhez kötik, nehéz. A mi a költőknek egymásra tett hatását megalapozni és magyarázni szokta — természetesen csak igazi költőkre gondolunk, a kiknél a hatás nem utánzást, hanem megtermékenyülést jelent — körülményeiknek és lelküknek rokonsága, arról náluk szó sem lehet. Nemcsak életviszonyaik mások, hanem egyéniségük is, s azonkívül, hogy mindkettő igazi magyar, a ki rajongó szeretettel csüng faján, nemzetén, nyelvén, még lelkük alapszövedéke is eltérő szövésű. Költészetük is más-más körben mozog, melyek a tárgyat illetőleg csak egy pontban érintkeznek.

Nem is e téren kell keresni a hatást. Bárd Miklós költészete lényegében még Aranyétól is teljesen független, eredetiségét e ponton sem fenyegeti a legkisebb veszedelem sem. Arany is pusztán költészetének formai felével hatott reá.

Hogy egy lépéssel messzebbről, az érintkező pontoknál kezdjük, összefűzi a két költőt nyelvgéniusuk rokonsága. Arany Vörösmarty mellett kétségkívül a legnagyobb nyelvművész költőink között, úgy értve a szót, hogy páratlanul erős nyelvtehetségével a magyar nyelv minden szépségét, finomságát érvényre tudja juttatni. Petőfi egyszerűbb eszközökkel dolgozik, az ő hangszerén nincsen annyi húr — költői lángelméjének egyik legfényesebb bizonyítéka, hogy mégis oly nagy hatású a lyrája — magából a nyelvből azonban Arany több művészetet tud kicsalni. Ebben a tekintetben van rokonság Arany János és Bárd Miklós között. Nem Aranytól tanulta a nyelv művészi használatát, mert ez a sors adománya s nem az emberi akarat eredménye, de mint Arany, ő is mestere a szónak, érvényre tudja juttatni nyelvünk báját és erejét. Szava zeng, szó- és szólamkincse gazdag sugárban árad, íz, szín, tűz van benne, mint Kazinczy kívánta s régibb verseiben talán még inkább, mint az újabbakban. Az előbbiek közül kiemelem a legzengzetesebbet, legbájosabb nyelvűt, az *Élet-álom* címűt. Utolsó két versszakát föntebb idéztem, álljon itt bizonyítékul az első kettő — noha választhatnám akármelyiket is.

Alább, alább rezgő szárnyon
Ereszkedj le, édes álom,
Enyhet osztó, szenderthozó,
Betegemmel játszadozó.
Gondolj szépet, gondolj újat,
Tedd szemére varázsujjad,
Lelkén át suhanva szálljon,
Képekben, az élet-álom.

Hamvas fátyol mozdul, lebben:
A mult kerte tárul menten.
Halvány arczon mosoly réved:
De gyönyörü helyre tévedt!
Tikkadt ajkak kéjjel nyilnak:
A levegő csupa illat!
Gyönyörködve, félve nézi,
Ennyi széptől minek félni?

Csupa melódia az egész vers, csupa zene. De mégsem szavak költészete, a mit nyujt, nem puszta csengés-bongás, ragyogó, de üres festés, mint sok újabb költőnknél, a kiket ő annyira lenéz; szavai hatnak, tüzelnek, elragadnak, mert mindegyik mögött érzés vagy kép lappang. A színes nyelv gazdag érzésvilágot takar, a szó képzeteket, hangulatokat kelt, mert a legtalálóbb kifejezést adja. Bárd Miklós, a mit kevesen mondhatnak el magukról, nagyon jól ismeri nyelvünket s költői eszméi tolmácsolására föl tudja használni gazdagságát, mélységeit, árnyaló erejét. A nyelv az ő kezében is sokhúrú hangszer s nyelvtehetségével rátalál mindig a helyes hangra.

Egy fokkal közvetetlenebb kapcsolatban áll kettejük mondatfűzése, sőt itt talán már szabad egyenes hatást is föltennünk. Nem akarom logikai kategoriák fölállításával a két költő nyelvét a nyelvtudomány kínpadjára vonni, azért csak odavetve említem, hogy egyes magyarázó, fölvilágosító részletek beleékelése a mondatba, vagy előrebocsátása a főgondolat elé, a merész inversiók, az összetartozó mondatelemek szokásos kapcsolatának szándékos mellőzése, a nyomósító értelmezők kedvelése, a synonymák páros használata stb. mind különkülön a költői nyelvben gyakori fogások, de így együtt s sűrűen használva rávallanak Bárd verseiben a mesterre. Példát fölösleges idéznem, az itt közölt sorok között is van nem egy, mely első hallásra is Aranyt juttatja eszünkbe. Arany szólamkincséhez azonban csak egy ízben fordul, az *Installáczió* című költői levelét kezdi tudatosan a *Mátyás anyjá*nak szállóigévé vált fordulatával:

Beregi ispánnak,
Gulácsy Istvánnak,
Adassék e levél, senkinek se másnak.

Még nyilvánvalóbb Arany költészetének hatása Bárd Miklós technikájára. A hatást természetesen itt is bizonyos szellemi rokonság, tehetségüknek bizonyos hasonlósága alapozza meg. Aranyt, a magyar verselés fölülmúlhatatlan virtuózát, csak az a költő tudja követni, a kit magát is finom zenei hallással, erős rhythmusérzékkel áldott meg a természet. A míg azonban ez a képesség, ez az érzék pusztán receptiv természetű s az egymást váltó hangsorok zenei hatásának élvezésében nyilvánul, addig a költő nem sokra megy vele; hogy hasznát lássa, át kell alakulnia alkotó, ható erővé. Ezen a ponton érvényesült Bárd Miklósnál Arany hatása. Eltanulta, vagy hogy a psychikai önkéntelenséget kiemeljem, elsajátította azokat a fogásokat, melyekkel mestere olyan csodálatos zengzetességet vitt bele költeményeibe. E fogások közül említek egyet-kettőt, melyeknél a kapcsolat szinte kézzel fogható.

Ilyen, talán legkétségtelenebbül igazolható, a hosszabb és rövidebb sorok szabálytalan válogatása. A technika maga nem új, de az az alkalmazása. Míg költőink rendszerint, p. o. Petőfi, dithyramb-szerű lyrai költeményeikben használják, hol az érzés zabolátlanabb, túláradó természete mintegy széttöri a verselés bilincseit s szabad szárnyalásra engedi a rhythmust is, Arany főkép tréfás elbeszélő költeményeiben használja (*A fülemile, A bajusz*), a rövidebb-hosszabb sorokkal a cselekvény gyorsabb-lassúbb menetét akarván érzékeltetni. Bárd Miklós is megérti Arany törekvését s a maga erős stílérzékével elbeszélő természetű vagy leíró verseiben használja, szintén a különböző gyorsasággal

lepergő események vagy tünemények közlésére. Érzelmeinek tolmácsolására Aranynak egyéb kedvelt formái közül választ s a rövidebb-hosszabb sorokat szabályosan fűzi össze versszakokká, vagy egy rövidebb sorral zárja a versszakot. Az előbbi eljárás gyakoribb nála s legsűrűbben épen azt a formát választja, melylyel Arany az önmagában hosszú s érzelmek tolmácsolására nehézkes páros rímű tizenkettőst lyrai formává finomította: ölelkezően rímelő hatszótagú sorok közbeiktatásával könnyedebbé, zengzetesebbé, változatosabbá tett versszakot. Ilyen formát találunk Bárdnál p. o. az *Installáczió*, az *Éjjeli utazás*, *A szoczista*, *Irok a tengernek* s még sok más versben.

Már általánosabb, de szintén Arany tekintélyével szentesített gyakorlat költőnknél, hogy az olyan verseiben, melyek különböző érzéshangulatú részekből alakulnak, a tónus változását egy versen belül a versmérték változásával külsőleg is jelzi. A nyugodtabb menetű, érzelmesebb vagy reflectáló részleteket a közönséges beszéd rhythmusától nem igen különböző jambusokban szólaltatja meg; a festő részleteket, a melyeket fénynyel, színpompával áraszt el, vagy a hol közvetetlenebbül tör föl lelkéből az érzés, zengzetesebb, trochæusi lejtésű sorokkal érezteti; a hol pedig érzése a leghevesebben nekilendül s magával ragadja, pattogó, zenei hatású dactylusokban önti elénk. Így a feleségét festő versében, *A Zsók*ban s az Aranyt dicsőítőben *(Arany olvasása közben)*.[1]

A nyelv és rhythmus zengzetességét még fokozza a tudatosan gondos rímelés. Első versében ugyan azt írja, hogy múzsáját sohasem fogta mértékre, tactusra, s ezért jambusai csetlenek-botlanak, a rímek meg cserben hagyják — de ez a rímekre vonatkozólag még 1887-ben is költői túlzás volt, később meg épen elvesztette jogosultságát. Rímkovácscsá, igaz, sohasem lett, de helyette Arany példájára szép és merész asszonanczokkal él s gondját, mint mestere is, arra fordítja, hogy rímei újságukkal, szokatlanságukkal hassanak; ha már választani kell, inkább az értelmet, mint a fület gyönyörködtessék. Már a jambusokat illetőleg van némi igazság a költő vallomásában: látszik, hogy verseit nem csiszolja minden áron simára; hanem ha az érzés, a gon-

[1] Nem helyeselhető azonban a költőnek az a szokása, hogy — úgy látszik, szándékosan — a hol az indulat árja magasabbra csap, vagy változik a hangulat, egy-egy sort megrövidít az elején egy szótaggal s ez által az emelkedő sort ereszkedővé teszi. Ilyenkor, szerencsére elég ritkán, a zökkenő annál kellemetlenebb hatású, mert nem figyelmeztet reá a sorok beosztása — mint a föntebb kiemelt esetekben — sőt még elleplezi az emelkedő és ereszkedő két sor összefoglalása egy rímmel.

dolat nem simul könnyen a jambikus formába, inkább széttöri a forma bilincseit s nem retten vissza a trochæusoktól. Ebben már nem Arany tanítványa, a ki a maga nagy művészetével kielégíti a «legvájtabb füleket» is — de nem a tartalom rovására.

E külső formai kapcsolatokon kívül mélyebben gyökerező hatások után kutatni nem sok sikerrel kecsegtet, mert a két költőnek nemcsak egyénisége, műveltsége, lelki élete egészen más tartalmú, hanem még költészetük is más-más körből veszi indítékait. A lelkén átsuhanó hangulatokat közvetetlenül, a pillanat hevében dallá formáló Bárd Miklós költői eszmét, tárgyi ösztönzést alig is vehetett volna a reflexióra hajló Aranytól, a ki rendszerint megvárta, míg érzelmei lehiggadnak, állandósulnak. Hogy mennyire nem vett Aranytól motivumokat, arra igen tanulságos az az egyetlen eset, mikor a két költő tárgykörei érintkeznek. Aranynak is, Bárdnak is van Széchenyit magasztaló ódája s noha Arany remek költeménye nemcsak mint költői alkotás örök értékű, hanem mint a nagy reformer eszméinek, törekvéseinek, hatásának classikus jellemzése is — Bárd Miklós verse *(Széchenyi)* mégis gondolatokban teljesen független a *Széchenyi emlékezetétől*. Tartalmi kapcsok helyett a fölfogás és alakítás rokonsága kapcsolja hozzá. Az előbbi abban nyilvánul, hogy Arany példájára Bárd Miklós is nem az érdem puszta magasztalásával, szertelen dicsőítéssel áldozik a legnagyob magyar emlékének, hanem tettei megörökítésével. Ennél a kétségtelen egyezésnél fontosabb a másik, bár itt a genetikus kapcsolat kérdéses, de jellemző mind Aranyra, mind modern költőtársára. A *Széchenyi emlékezetében* Arany képzeletének erejével a legprózaibb, a költői tárgyalásra szinte teljesen alkalmatlannak látszó tárgyakat és fogalmakat hozzáférhetővé teszi a költészet számára s rendkívüli művészettel igazi költőiséget önt el rajtuk. A XIX. század nagy technikai vívmányait, Széchenyi közgazdasági és culturalis működésének eredményeit így vonja be a magasan szárnyaló óda fönségébe: a lóversenyt, a kaszinót, a gőzhajót, a folyamszabályozást, a lánczhidat, a magyarosítást mind költőivé varázsolja.[1] Bárd Miklós is Széchenyi áldásos, de alapjában véve

[1] Emlékeztetőül ide iktatom a *Széchenyi emlékezete* megfelelő sorait:

Ha büszke méned edzi habzó pálya,
Ha eszmeváltó dísz es körbe gyűlsz,
Ha szárnyakon röpít a gőz dagálya,
Ha tenni szépre, jóra egyesülsz; —

Duna, Tisza ... ez mely prüsszögve hordja
Fékét s szabályhoz törni kénytelen;

prózai működését, hazánk gazdasági föllendítésére irányuló igyekezeteit veszi tárgyul, de költői magaslatra tudja emelni egy képpel: hősét munkásnak rajzolja, az országos munka vezetőjének s a kép méreteinek nagyságával s a pezsgő munka szemléletes, gyorsan perdülő rajzával a próza birodalmából a költészet régióiba emelkedik.

Az eszközök, melyekkel a két költő dolgozik, nem egyeznek meg. Arany a kifejezés költőiségével ad művészi erőt az önmagában prózai gondolatnak, Bárd Miklós költői fogással, a prózai tárgy újszerű fölfogásával, művészi beállításával ér el költői hatást. Törekvésük azonban s az eredmény egy: a mi természeténél fogva túlságosan merev volt költői tárgyul, ezzé lesz a versben az ábrázolás művészi ereje által.

Arany később is kedvvel fordult a szürke valóság kicsinyes jelenségei felé s élete végén írt *Őszikéi*ben mintha egyenesen próbára akarta volna tenni erejét a mindennapi élet prózájának, a hétköznapi foglalatosságoknak, útszéli tárgyaknak (pinczér, kertész, rikkancs, koldus, újesztendő stb.) költői ábrázolásában. Mély humorával, többé-kevésbbé sötéten színezett melancholiájával ki is csalta tárgyaiból a költői hangulatot. Bárd Miklósnál sem egyetlen példa e nemben a Széchenyi-óda, időnként ő is megkísérti a köznapi, kisszerű vagy épen prózai motivumok értékesítését. Tárgyban is, fölfogásban is legközelebb áll most méltatott verséhez a *Károlyi Sándor szobra előtt* című. A magyar kisgazda nagylelkű pártfogója, a *Hangya* megalapítója az ő szemében modern Antaeus s a szövetkezeti eszme, Károlyi nagy conceptiója, ez a «képzelmi szószszal bé nem önthető» tárgy, költői jelentőséget nyer, mikor benne a magyar föld megmentésének egyetlen eszközét látja. Már nem annyira prózai, mint inkább kisszerű az a föladat, melyet a *November vége* megold. Névnapi üdvözletet küld benne feleségének, akárcsak Mæcenasaiknak a XVIII. század végi poétáink. De nem sablonos jókívánságokkal, szeretetének áradozó szavaival tölti ki a keretet, hanem gazdagon ömlő érzelmeit allegorikus alakokba objectiválja s fölléptetésükkel mozgalmat, drámaiságot visz versébe. Még kevesebb költőiséget ígér *Az ungi lányok Erzsébet körének* küldött vers czíme s maga a föladat: köszönetet mondani a körnek, hogy a költőt megválasztotta dísztagjául. A hála általános, üres szólamai helyett azonban megdicsőült királyasszonyunk emlékét újítja föl a költemény, ideálul min-

Amannak hódol a sziklák csoportja,
S Trajánus híre újból megjelen;
Az ifju szép Pest, ki bizton ölelve
Nyújt Corvin agg várának hű kezet,
S az édes honni szót selypíti nyelve — —
Széchenyié mind ez emlékezet!

den magyar nő számára s ezzel a föladatot átjátszotta a költészet terére. Az *Installáczió* című versének, melyben egy alispánná választott barátját üdvözli, a stílszerűsége ad sajátos érdekességet. Az egész vers — szelleme, gondolatai, kifejezései — már nem is egyszerűen magyaros, hanem typikusan megyei, benne a vármegye vezető elemének, a gentrynek, fölfogása, beszédmódja szólal meg czifrázatlanul, de jellemzően.

Ezekben s több efféle versében Bárd Miklós az irodalmunk fölújulása korában divatozott korcs költői fajt, az alkalmi verseket, s egy szintén nem túlságosan művészi formát, a költői levelet, kelti új életre. Ha a forma nem nyeresége is irodalmunknak, az alkalmi költészetnek ez a módja nem értéktelen. A miért Kazinczy a maga idejében annyira hibáztatta: a szertelenség és eszmétlenség hiányzik belőle, s a fölfogás eredetisége biztosítja költői hatását. Különben is csak elvétve találkozunk vele költemény-köteteiben, míg a levél-formát kedvvel használja a legújabb időkig. Szereti kényelmes lazaságát, mely nem vet korlátot érzelmei árjának.

A szerkesztés bonyolultabb módjait egyébként sem szereti, nehezebb művészi föladatokkal e téren nem próbálkozik meg, ebben már nem követi Aranyt. Éneke természetesen ömlik ajkáról s e természetességet érvényre juttatja a compositióiban is. Nem művészietlen, de nem is művészi verseinek szerkezete. Néha-néha kelleténél gazdagabban árad bennük az érzelem, a szó, s terjengőssé válik a költemény, de rendszerint mértéket tart; az érzés egyes phasisai, a gondolatsor alkotó elemei természetesen kapcsolódnak egymáshoz szerves egészszé, melynek kezdete, zöme, kihangzása terjedelemben arányos a jelentőségével s együtt kerek, befejezett. Költeményei többnyire egységes hangulat szülöttei, egy-egy érzés hullámzását érzékeltetik föltűnésétől elpihenéséig, úgyhogy részei inkább a psychologia, mint a logika törvényeinek uralma alatt rendeződnek el, s szerkesztésükben inkább öntudatlan, mint tudatos művészet érvényesül.

Csak ritkán állítja tárgya a költőt nehezebb föladat elé, így olyankor, midőn egymástól időben távoleső érzelmeket vagy emlékeket kell egységbe foglalnia. Ilyenkor sem minden siker nélkül kapcsolja össze a heterogén elemeket, s a belsőleg egymást szülő változatos hangulatok külsőleg is szorosan csatlakoznak egymás után. Jellemző példa erre *A multból* című költeménye. Első pillanatra tarka mozaik, változatos, meglehetősen eltérő színű kövekből összerakva. A psychikai kapcsolat a részek között azonban nyilvánvaló s az átmenetek természetesek. A költő ablakából megpillant egy menetelő huszárszázadot, a maga régi századát, s a daliás lovasok plastikus képét adja verse első részében. A kép hatása alatt föltámad lelkében a múlt emléke, mikor még

ő állt a század élén, fölrajzik emlékezetében e szép kor sok vágya, reménye, büszkesége, s most már az érzelmi elem hatása alatt a katonaéletéről ad képet. Természetesen fejlik ki a második részből a harmadik, csapatszolgálatának legszebb pillanata, mikor századát rohamra vezeti a király előtt, s a fölséges úr megdicséri somogyi legényeit; majd újra visszatér a jelen képeihez s mint lélekben még most is activ katona, megdöbbenve veszi észre, hogy kényszerű nyugalma akaratlanul is más színben láttatja vele a világot s régi ideálját, a sóvárgott háborút.

Ilyen keresetlenség jellemzi költészetét műfaji szempontból is. Verseit nem a poétika törvényei szerint írja, mint a tanult költők. Maga mondja:

Az én lelkem daltul árad,
De a kótában kifárad . . .

(Az én lelkem dallal áldva . . .)

s ugyancsak meg volnánk akadva, ha az egyes műfajok illustrálására az ő köteteiből kellene verseket keresnünk! Úgy buggyannak ki lelkéből, mint a forrás vize a hegyoldalból, s úgy patakzanak tovább, a maguk természetes útján, nem pedig mint a mérnökök tervezte csatornák vize. S ha egyik-másik költeménye pontosan beleillik a tudósok készítette kategoriákba, az a véletlen műve. Így van egy pár önkéntelenül is szabályokhoz igazodó elegiája, főképen a melyekben ifjúsága tűntét kesergi, van egy pár ódája, a *Széchenyi*hez, *A magyar nemességhez* című, legtöbb verse azonban dalszerű. Tiszta dal alig akad köztük, már a költő kora miatt sem. A dal, a múló benyomások, a pillanatnyi, tovasuhanó érzelmi hangulatok rövid képe, az ifjúság költészete; a negyvenéves férfi állandó érzelmei, nyugodtabb fölindulásai, tartósabb illetései áttörik a dal szűkre szabott kereteit s ha nem is szárnyalnak mindég az óda magasságában, vagy nem szállnak le az elegia resignatiójáig, de abban az irányban mozdulnak ki. Bárd Miklós dalszerű költeményei is, a bennük megszólaló érzelem természete szerint, hol szenvedélyesebbek, hol érzelmesebbek, de mindig súlyosabbak, részletezőbbek, festegetőbbek, mint a Petőfi értelmében vett dal, vagy pedig bölcselkedő irányt vesznek s az egyéni érzelemből általános reflexiók felé emelkednek.

Általában bizonyos komolyság ömlik el Bárd Miklós versein, a mi szintén kiforrott egyéniségének következménye. Elvétve megcsendül ajkán a játszi enyelgés, de ez is mérséklettel, a mint érett emberhez illik. A metsző fájdalom jajszava, a heves öröm kitörő elragadtatása egyformán hiányzik lyrájából; az elsőtől megkímélte addig sorsa, az utóbbit távol tartja kora, lehiggadt világnézete, elcsöndesült szenve-

délyei. Mélység és nem hév jellemzi érzelmi életét, a mi költészetében a hanghullámzás kisebb intensitását szüli. Hangscálája inkább színes, mint terjedelmes, hangjának csengése tiszta és telt, de nem változatos. Egy magasságban lebeg, nagyobb kilengések nélkül.

Mindennek azonban Bárd Miklós költészetének hatásához édeskevés köze van. Az a költészet, a mely az irodalmi élettől távol, annak minden zavaró hatásától menten, a maga valója szerint önkéntelenül árad a költő lelkéből, hatásának megmérésére és értékelésére nem követel természetével ellenkező eljárásokat. Úgy gondoljuk, nem tévesztettük el az utat, mikor Bárd Miklós költészetéhez érzelmeinek elemzése s kifejezésük módjának vizsgálata által akartunk eljutni s nem előre megállapított sablonokat alkalmaztunk reá: nem azt kutattuk, a mi nincs benne, hanem a mi van. És sok van benne. Újszerű, szokatlan tárgyak, nemes, őszinte, mély érzelmek, komoly erkölcsi fölfogás keresetlen, természetes, egyszerű s mégis művészi formában, kifejező, gazdag, képszerű nyelven tolmácsolva. A maga egészében teljesen magyar, sajátszerű, egyéni és jellemző, az utolsó negyedszázad lyrájának egyik legbecsesebb hajtása. Értékének van egy csalhatatlan bizonysága, a melyet a maga finom érzékével Rákosi Jenő már a költő második gyűjteményének kiadásakor, 1904-ben megállapított és prægnans szavakba foglalt: «Minden újabb olvasás új erényeit revelálja költeményeinek s nem veszít fényéből, hanem inkább meggyarapszik benne. A vele való bővebb ismeretség bensőbb és szorosabb lelki barátsággá fejlődik. Mentül többet olvassa az ember, annál gazdagabbnak találja. Első tekintetre egyszerűnek látszik, ismételt olvasásra nem sejtett mélységekre akadunk benne». S az olvasó, letéve «ismételt olvasás» után Bárd Miklós versgyűjteményét, lehetetlen, hogy ne csatolja a maga fohászát a költőéhez, a ki negyven éves korát elérve így fordult Istenéhez:

Megénekelve negyven évem,
A kegyes éghez szólva kérem:
Hogy adna még nehány keresztet
A négyhez, a mit adni tetszett:
Szép hosszu őszt, mely fürtöt érlel,
Bő szüretet, mosolygó éggel,
Erőt, mely ellentáll a kornak,
S derűt az én késő dalomnak.[1]

[1] Érdekes a költő óhajtásának — valószínűleg véletlen — találkozása Horatiuséval (Carminum l. I : 31, 17—20. s.):

Frui paratis et valido mihi
Latoe, dones ac, precor, integra
Cum mente, nec turpem senectam
Degere, nec cithara carentem.

JELENTÉS AZ 1915. ÉVI GREGUSS-JUTALOM TÁRGYÁBAN.

Első Színművészeti Évkör (1908—1915).

Alexander Bernáttól.

Deczember 29-ike kettős ünnepe a Kisfaludy-Társaságnak: megünneplése a magyar művészet valamely nagy alkotásának vagy egyéniségének és megünneplése Greguss Ágost emlékének, a ki munkás élete szerény szerzeményét e szép jutalom alapítására fordította s miránk bízta e jutalomdíj kezelését és odaitélését. Greguss Ágost nekünk egyébként is jótevőnk, mesterünk és példaadónk. Egyike azoknak a keveseknek, kik a szépet nemcsak tanították, nemcsak érezték, hanem életükben meg is valósították, a kik a saját maguk életét művészi alkotássá finomították. Báj van egész lelkén. Ezt a jutalmat is úgy gondolta, hogy ő, a ki oly boldog volt művészi alkotások élvezésében és elemzésében, ezzel mintegy némileg viszonozni akarta a művészeknek az így nyert boldogságot. Merítsünk ihletet emlékéből. Beöthy Zsolt, ki oly méltó utódja Gregussnak az egyetemen és Társaságunkban, megfesttette Greguss arczképét és abban a szobában helyezte el, melyből tantermébe lép. Bizonyára ő is ihletet merít e vonásokból, melyekből a szellemességnek a szív nemességével való ritka szövetsége szól. Mi pedig olykép ünnepeljük Greguss Ágostot, hogy, híven az ő szelleméhez, a díj odaitélésében mindig az igazságot, csak az igazságot tekintsük.

Mai jelentésünkben legyen megengedve, minthogy először itéljük oda a színművészeti jutalmat, előbb a színművészet sajátosságáról, azután a magyar színészet charakteréről szólni, hogy azután az utolsó hét esztendő színművészetéről és végül a jutalom odaitéléséről elmondhassuk a legszükségesebbeket.

I.

A színművészet mivoltáról általában már azért is szükséges szólnunk, mert vannak, a kik nem tartják a többi művészetekkel egyenlő rangúnak. A színművészet — mondják ezek — nem alkotó,

hanem reprodukáló művészet, csak előadja, a mit a költő már megalkotott, tehát nem önálló, csak a költő képzeletét szabad megvalósítania. Az is említhető ezen a helyen, hogy a színművész alkotása, ha ilyenről szó lehet, abban a pillanatban, melyben születik, meg is hal. Az idő folyamába kerül, melyben visszahozhatatlanúl elmerül. Igaz, hogy erről nem tehet, de ez az ő æsthetikai tragikuma, a mely ugyancsak gyöngíti æsthetikai positióját. A bíráló, az elemző is csak röptében foghatja meg, de azonnal elbocsátani kénytelen. Ha versről vagy képről van szó, olvashatom, nézhetem szünetelve, nagy időközökben, különböző hangulatban; a színialkotást nem nézhetem kétszer, mert a második előadás esetleg egészen más, mint az első. Ez nemcsak az én bajom, a bírálóé, a nézőé; ez a színművészetnek is nagy baja, mert nem gyűlhetnek benne szellemi tőkék, nehéz az igazi fejlődés ezen a téren. Vannak képtárak, könyvtárak, a mult szerzeményeinek kincsesházai; a színész nem hagy ránk semmit, vagy mondjuk: alig valamit, a nevét. Ki tudja elképzelni, hogyan játszott Roscius, vagy Garrick vagy Rachel? Hiszen még Egressy Gáborról is alig van képünk! A színművészet tulajdonkép minden szinészben újból kezdődik; a traditio csak élőről élőre származtatható át, ép ezért nem hangsúlyozódik és nem egyenes vonalú. Végül az üzletszerűség veszélyei itt sokkal nagyobbak, mint bármely más művészet terén. A képzőművészetek közönsége sokkal kisebb, mint pl. a regényé; de ez se számít a szinházi közönség mellett, mely esetleg százezrekre, esetleg milliókra rúg. Mennél inkább nő valamely művészet közönsége, annál inkább csökken minősége. A mikor Görögországban egyszer egy nagyobb időközben, nemzeti ünnep alkalmával, játszottak egy-két hétig drámákat, keletkezhettek remek művek; most mindennap minden nagyobb városban egy-két-sok szinházban játszanak; ekkora szükségletet nem lehet művészettel kielégíteni és ha ennyi művészet rendelkezésre állna is, nem volna közönsége. A szinház üzlet, a szinészet pedig hovatovább iparrá fajul, mondjuk műiparrá, de a műipari czikk is olyan, hogy nagyon sokszorosítható és ezzel megszűnik művészeti jellege. Egyéb bajairól és csábításairól a szinháznak pedig inkább ne is szóljunk.

Ezek az argumentumok csak látszanak súlyosaknak, de nem jelentenek sokat. Visszafelé haladva az argumentumok során, mindenekelőtt megjegyezhetjük, hogy mai nap minden művészet közönsége mérhetetlenül nagy lett; ha ez árt a művészetnek, akkor mindegyik művészetnek árt; árt is, az kétségtelen, de hasznára is van; a közönség gyarapodásával a tehetségek is odavonzódnak, hol nagy tömeg várja őket és kiváló erők kifejlődhetnek. Mikor Buda-

pesten csak egy szinház volt zene és dráma számára, ebben az egy szinházban elég rosszul is játszottak; most, hogy három drámai, két zenei szinházunk van, mind az ötben a szinjáték szinvonala határozottan magasabb. Így van ez mindenben. A közönség megkívánja, hogy kedvében járjanak, ez a kedv nem mindenben kifogástalan, de vannak okos követelései is. Rosszabbak-e az ujságok ma, azért, mert némelyik több százezer példányban jelenik meg? Sőt azt mondhatjuk, hogy a romlott vagy álművészet közönségének növekedtével az igazi művészeté is növekedik, ha kisebb arányban is. Van közönsége *Palikán*ak, de van a *Perzsák*nak is, sőt mintha a *Palikával* hamarább jóllaknának az emberek, mint a *Perzsák*kal. Az egyik szinházban játszanak ostoba, de néha legalább jókedvű operetteket, a másikban a Wagner-előadásokra sem lehet jegyhez jutni. A photographia mellett virágzik a művészi arczkép is, és ha ezt mind kisebb helyre szorítják is, azért ez a kis hely is van akkora, mint a nagy renaissance idejében. A tömeg kiált művészet után és kap is valamit, legalább művészetfélét; a kiválasztottak kiválasztott művészetét ez nem érinti, esetleg még hasznára van neki. A ki oly sensitiv, hogy már az is fáj neki, ha ketten gyönyörködnek egy műalkotásban, az vagy beteg, vagy — simuláns. Egyébként minden új érték keletkezése rendszerint más értékek elvesztével jár. Csak sopánkodni a veszteségen és nem örülni a nyereségnek, szűkeszű conservatismusnak a jele.

Az is csak féligazság, hogy a színművészetben a szinpadi alkotások termékenysége folytán nincsen meg a fejlődésnek az a folytonossága, mely igazi gazdagodást jelent. Más művészetekben is baj van azzal a folytonossággal. A legnagyobb műalkotásoknak példaadása, melyet muzeumok, templomok, paloták megőriztek, nem akadályozza meg kontárművek keletkezését, sőt a fénykorszakok után szokott legnagyobb lenni a sülyedés. Mert az igazi folytonossághoz a fejlődésben kettő kell: a műalkotás és az a fogékony lélek, melyre hatnia, melyet alkotásra izgatnia kell. Ha ez az utóbbi hiányzik, a folytonosság megszakad. Minden művészet legfőbb erőnyilvánulása, ha új értékeket alkot és azért a folytonosság csak részben, a mennyiben az újnak megalkotását meg nem akasztja, válik javára a művészetnek. Az igazi folytonosság egyébként a nemzet lelkében gyökerezik; ha ez ép, akkor mindaz, a mi benne potentialiter van meg, egymás után valóra válik. Ez a folytonossága megvan a színművészetnek is, a mely végre a közvetlen folytonosságnak nincsen hijjával. Igaz, hogy a szinészi alkotás nem conserválható; viszont azonban könnyebben megújítható, nem lepi a por muzeumokban, nem tör-

nek rá a régészek és egyéb tudósok, az eleven élet eleven folytonossága van meg benne.

A legkomolyabb okadat kétségtelenül az, hogy a színészet nem önálló művészet, hogy csak a költő művét tolmácsolja, híven köteles azt szolgálni, így korlátozva van kitalálásban és szabad alkotásban, tehát másodrendű művészetféle. Csak a zenei productio osztályosa hasonló sorsnak, és a reproductiv művészetek a szó szorosabb értelmében, pl. fa-, rézmetszet stb. más képzőművészeti alkotások után ugyancsak itt említhetők. Igazi művészi alkotás egy *Lear király* charakterének drámai megalkotása; ettől nagy távolságra van a megalkotott charakter színművészi ábrázolása. Ha a színész hű a költő intentiójához, akkor nem alkotó művész; ha nem hű, akkor ellenkezésbe jut feladatával, a mely ez esetben az illető költői alak ábrázolása. A naiv közönség tapsaiból nem valamennyi a színészt illeti meg. Ő kapja sokszor azokat is, melyek a költőnek szólnak. A színészet e fölfogás értelmében félig-meddig parasita művészet; gyökértelen indáival a költészet törzsét részben eltakarja előlünk.

Ezen a ponton dől el a színművészet æsthetikája. A szabad inventio korlátozottsága azonban nem foszthatja meg a színészetet művészeti charakterétől, mert az arczképfestő sem szállhat szabadon, művészete mégis igazi művészet. És midőn az egész vonalon a természet studiumát és hű ábrázolását követeljük a művészektől, miért szállítaná alá a színművészet művészi színvonalát, hogy neki a költőt kell tolmácsolnia? Csak akkor szállítaná alá, ha ez a reproductio gépies, mechanikus volna. A photographia valóban nem művészet. Egyszerűen felolvasni vagy elmondani valamit, a mit más írt, nem művészet. Az a kérdés, nem productio-e a színész reproductiója? Mit ád a költő a színésznek? Szavakba foglalt beszédeket és párbeszédeket, esetleg még gestusra, magatartásra, ruházatra, korra, cselekvésre stb. szolgáló utasításokat. A beszédet elmondani, a gestust stb. megcsinálni, a ruházatot, masque-ot stb. fölvenni, valóban nem látszik ördöngös mesterségnek. Ehhez is kell természeti adomány, megfelelő alak, hang, ügyesség, készség, intelligentia, de senki sem hajlandó ezt művészetnek tekinteni. Ne felejtsük el az utánzóképességet se, mely kétségtelenül velünk született adomány és azon a kész vagy præformált kapcsolaton nyugszik, mely bizonyos látási vagy hallási képek és a megfelelő agybeli innervatiók meg izomcsoportok közt fennáll. De ez sem oly nagyon ritka. Hogy a gyermek mennyire szereti a felnőtteket utánozni, a fiúgyermek az atyját, a leány az anyját, vagy valakit, a kinek tulajdonságait nagyra becsüli, mindnyájan a magunk tapasztalatából tudjuk. A gymnasista még az érettségi után is egy

ideig utánozza tanárait, részint hogy kissé bosszút álljon rajtuk, tudatosan, részint hogy a maga tulajdonává tegye, a mit értékesnek tart, tudattalanul. Igen érdekes, hogy az utánzóképesség többnyire differentiálódik; az egyik pl. másnak a járását, lépteit meglepően, nyomban fölismerhetően tudja utánozni, egyebet nem; gyakoriabbak a hang, kiejtés, beszédmodor utánzásai. Mindez nem művészet. De még az sem, ha valaki tudatosan ráeszmélve saját élményeire, vagy tudattalanul ebbeli emlékeinek hatása alatt állva érzelmesen el tud mondani valamit, haragot, fájdalmat, vidámságot stb. kifejezni. A ki egy idegen gondolatot megértett, ezt a megértést a gondolat kifejezésében éreztetni tudja. Tudva van, hogy a Globe-szinház homlokzatán, Shakespeare idejében, az volt fölírva: Totus mundus agit histrionem. Mindnyájan színészkedünk, a társadalmi élet gyermekkorunktól fogva erre szoktat bennünket. Maga Shakespeare mondja az *A hogy tetszik*-ben: «Egy színpad az egész világ s merő színjátszó minden férfi, nő, a ki föl- és lelép.» Igaz, hogy verset is jóformán mindenki tud írni, vagy írt, legalább fiatal korában. Képet is rajzolgat a gyermek, dallamokat dúdolgat az ember, ha nem is mindig a magáéit. De tagadhatatlan, hogy a színészkedésben mégis előbbre vagyunk, és az út sem nagyon hosszúnak, sem igen meredeknek nem tetszik. Innét van, hogy annyian tódulnak erre a pályára, mely nemcsak a művészet gloriájával, hanem könnyűnek látszó keresettel és változatos élet kilátásával kecsegteti az ifjakat.

De nem kell külön mondanunk, hogy mindez nem művészet. A művészet sok tényezői közül elég ha itt hármat említünk. Az első, a legfontosabb, az összefoglaló, egységbe kapcsoló, egészet alkotó tevékenység. Egy szóval kifejezve, mely talán ismertebbnek tetszik: az idea. A második annak az anyagnak a mélységes ismerete, mely az idea kifejezésére szolgál, a hozzá való alkalmazkodni tudás, a benne való gondolkodás. A harmadik ennek az anyagnak az idea szerint való formálása: a technika. Ezek nélkül nincs művészet. Ha a színművészethez is ez a három tényező szükséges, ugyanoly mértékben, mint a többiekhez, akkor semmi okunk sincsen a színművészet értékét leszállítani, azt kevesebbre becsülni, mint testvéreiét. Ezért nem is fejtegetjük e tényezők mivoltát általánosságban, a mi nagyon messzire vezetne, hanem mindjárt a színművészetre alkalmazzuk. De a technika kérdését itt nem bolygatjuk.

A szinész nem kapja készen a költőtől az alakot, melyet ábrázolnia kell, azt neki újból meg kell alkotnia. Az alakot meg kell látnia, nem úgy, mint mi olvasók látjuk meg, vagy mi kritikusok elemezzük, hanem egyszerre, mintegy egy csapással, intuitiv módon. De még ez

sem elég. A színésznek a testét is ezzel kapcsolatban, e meglátással összhangzásban be kell állítania. A szobrász gondolatban modellál, a festő képzeletében vonalat húz, a színész phantasiában vázolja alakjának játékát. Nem mint képet a térben pillantja meg, vagy nem csak mint képet, hanem mint elemezhetetlen, leírhatatlan beállítását egész testi-lelki valójának, melyet csak azután, miután megalkotta, tesz maga számára is világosan tudatossá, hasonlíthat össze azzal a beállítási érzésével, javíthat, tökéletesíthet; ez a technika dolga. Ha készen van vele, minden pillanatban, minden előkészülés nélkül játszhatik. Az alak eszméje a maga egységében meglátva és a testnek megfelelő beállítása: ez az első tényező. A meglátásban vannak minőségi különbségek, a test beállításában vannak természetes korlátok és határok, ezek döntik el a művész minőségét és szerepkörét. De, újra mondjuk, ez az ő meglátása nem elemző, nem tudatos. Egy csöppet se csodálkozzunk, ha a színész alakjairól extravagans vagy esetleg együgyű dolgokat mond. Hasonló sorsban osztozik vele a festő, a szobrász. Nekik más a nyelvük, mint a mienk, ők más módon fejezik ki ideáikat. Mi fogalmakban gondolkodunk, a színész testtartás, arczkifejezés, mozgás, hanghordozás stb. jeleiben. Azonfölül pedig mindezeket meg is tudja csinálni. Mi megszabadulunk gondolatainktól szókban, ő játékban; mire kellene neki még a szó is? Előfordulhat, hogy a színész azonfölül még az elvont gondolkodásban is járatos, de ez talán még ritkább, mint a többi művészetekben, melyek közül csak a költészet fér meg inkább a reflexióval. Rendszerint az úgynevezett gondolkodó művészek gyönge színészek, a kik a gondolattal szeretnének segíteni művészetük fogyatékosságán, a mi lehetetlen. Ebbeli hiányosságon egyáltalán semmi sem segít, szorgalom és gondos megfigyelés sem. Mindezek egészen tiszteletreméltó polgári erények, de a művészetben csak surrogatumokat készítenek, a melyekkel csak a laikusok érik be, de még ezek sem, inkább a fiatalok és legfiatalabbak. Művészek, a kik sok becses megfigyelést gyüjtenek az alakítás czéljából, olyanok, mint az írók, kik hasonlókép rímeket, kifejezéseket, ötleteket, történetkéket írnak jegyzőkönyvükbe majdani felhasználás czéljából. Ezek a notes-művészek lehetnek jó ethnographusok, tárczaírók, variété-művészek, de művészek csak cum grano salis. Még az utánzóképesség sem használ semmit, bármily meglepőnek hangzik is ez a színművészetre vonatkozólag, a mely úgy látszik, par excellence utánzó művészet, azaz ha csak ez volna, akkor nem-művészet volna. A ki tökéletesen tud utánozni, az valóban czélt ér intuitiv eszme nélkül is, de akkor

nem ő a művész, hanem az, a kit utánoz. Az utánzóképesség két esetben fontos és czélra vezető. Az első eset az, ha a művész az utánzásból indul; ez nemcsak fontos, hanem szükséges is, főleg a színművészet bizonyos fajtáiban és főleg ha a színész «a természetet» utánozza, a mi neki természet, az emberek gestusait és mozdulatait, nem pedig színésztársait. Ez az ő művészetének abéczéje, mint a festőé vagy a szobrászé a szűkebb értelemben vett természet-studium. Ha a művész ezt az abéczét tudja, akkor fölhasználhatja magasabb műveletre. Ez a magasabb művelet pedig nem más, mint a belsőleg meglátott alak kifejezése amaz abéczé segítségével. Ez az összes úgynevezett utánzó művészetekben így van; a kezdet: utánzás, a valóságnak mintegy üldözése, a folytatás: a befelé fordulás, a befejezés: a művész belsejének kifejezése. Alkalmazzuk a színművészetre: az első az, hogy a színész tudja, hogy Péter, Pál hogyan fejeznek ki haragot, megvetést, örömet, gondot stb.; a színész mind biztosabb lesz a maga dolgában; közben érzése mindinkább finomúl; végül megmutatja nekünk, hogy *ő* hogyan fejez ki haragot, megvetést stb. Most alkotó művész. Most magából merített, a magáéból adott. Most már nem utánzott senkit. Most új, eredeti, önálló, felfedező, föltáró. A második esetben fontos az utánzás, ha az író, kit a színész tolmácsol, maga is a fölszínen maradó utánzó. A színésznek a lelke mélységéből kell meríteni tudnia, föltéve, hogy az író módot ád neki rá, azaz erre utasítja. De a modern írók egy jó részének esze ágában sincs ily utasítást adni. Előbb említettük, hogy a színház demokratizálása nagyon megnövelte a színházak, a színészek számát, a mi bizony a művészeti alkotások minőségén szükségkép rajta hagyja a nyomát. De ha ez a demokratizálás ártott a színészi alkotások exquisitásának, talán még inkább ártott a színműírásnak, a mely a műipar üzletszerűségének pocsolyájában kitünően érzi magát. Hányszor kell olvasnunk: az előadás kitünő, a darab rossz. Nem rossz, csak nem műalkotás, semmi köze a művészethez, merő utánzás, többnyire utánzások utánzása, a fölszín művészete, ha mégis ezt a szót akarjuk használni, szemben a mélység művészetével, de nagyon ügyes, színes, szemfényvesztő, a közönség naivságára és gyarlóságára spekuláló művészet. Itt a színészetnek egészben egyszerűek a feladatai. Neki sem lehet leszállni a mélységbe, a fölszínen kell maradnia és megfigyeléseiből merítenie. Érdekes észlelni, hogy ennek a modern drámának az előadása jóformán nemzetközi. Egy Hamletet, de egy Nórát is sokfélekép lehet játszani, de amazokat a modern szerepeket mindenütt körülbelül egyformán játszszák, csak ügyességi különbségek vannak. Rendesen egy meghatározott színész számára írják ezeket

a szerepeket; ha ez megcreálta, — mert ők ezt creatiónak tartják — akkor a többiek inkább csak másolják. A cocotte-nak, a világfinak, a bankárnak, a játékosnak stb. megállapodott chablonja van az összes európai és amerikai színpadokon; és ép úgy mint a trapéznak, a gyorsrajzolásnak, a hamar átöltözködésnek, a couplet-nak vannak specialitásai, melyek az amerikai és európai variétékben, orfeumokban szünetlenül keringenek, azonkép a színpadnak is vannak szakmaképviselői, kik teljesen exportképesek. Az ideál ez: exportdráma, exportszinészek előadásában, exportrendező kezében, exportkritika, illetőleg reclám kíséretében. Reinhardt álmodozik az ötezerek színházáról; ez a százezerek művészete, a tiszta fölszínművészet, melyben az utánzás, a virtuozitás, a gyakorlottság, a szilárd rend a fő. Nagy közeledése az összes idevágó műfajoknak egymáshoz: mozidarab, variété-darab, színház-darab majdnem egyre megy. Londonban egy modern darabot legalább négy-ötszázszor adnak, különben nincs nyereség, a mi mégis a fő, sőt még a költségek, melyek óriásiak, sem térülnek meg. Van is ily darabban minden, a mi szem-szájnak kedves: úszás, kúszás, táncz, ugrás, kutya, ló, elsőrangú specialista, artista, művész, szinész, a legszebb nők, japán, néger, minden. A legbiztosabb üzlet; csak a fegyvergyártás, háborúban, biztosabb.

Ezt az első tényezőt tekintve mondhatjuk tehát, hogy a színészet a többiekkel egyenrangú művészet, mert hiszen nemcsak a művészet legelső tényezője egyszerű, hanem a művészet nevével és glóriájával való visszaélések is ugyanolyanok, mint a többiekben. A művészi igazság itt is, mint a többiekben, az emberi belsőnek, a belső mélységeinek föltárása, egységes, összhangzó alkotásban. Az utánzásból indul ki és az önálló alkotásban végződik. Az út végtelen, mint minden művészetben.

A másik tényezőről, az anyagról, rövidebben szólhatunk, mert csak az első kérdés megoldása döntő jelentőségű a mi esetünkben, a másik kettőé inkább a színművészet specialis æsthetikájába tartozik. Ezek is rendkívül érdekesek, főleg a második. A művészet anyagának magára a művészetre való befolyását először Lessing fejtegette a *Laokoon*ban, de ő csak a képző és szóló művészetekre volt tekintettel, a *Hamburgische Dramaturgie*-ban pedig, mely a mai napig a leggazdagabb tárháza a színművészeti gondolatoknak, ezeket a legfőbb kérdéseket mellőzte. Mi is épen csak hogy jelezzük őket. A színésznek az anyaga egészen különös, t. i. a saját maga egyénisége, teste, lelke, ezt kell formálnia, gyúrnia, hogy az ő egyénisége a bemutatandó, megalkotandó egyéniséggé váljék. Ebből nagy nehézségek származnak, mert a képzőművészetekben, de még

a költészetben és zenében is egy bizonyos fokig, az anyag mintegy objectiv módon van adva, a művész könnyebben alkalmazkodhatik hozzá; ha formálni kezdi, nézheti közelről és távolról, elteheti és újra előveheti, így különböző ítéleteket kap, melyek egymást javítják és biztosabban útbaigazítják. Ha nézzük egy festőnek különböző vázlatait egyazon képhez, vagy vizsgáljuk még a nagy költőknek is eredeti kéziratait, elcsodálkozhatunk, mennyit próbálgattak, javítottak, míg a végleges formában megállapodtak. A színész magamagát nem látja, legfölebb tükörben és abban is inkább azt látja, a mit látni akar, nem a valóságot. Még nagyobb baj van a hallással. Ha beszéd közben a magam hangjára vagy beszédmodoromra ügyelek, teljesen megzavarodom, mert idegennek tetszem magam előtt, rendesen ugyanis nem megfigyelve hallom magam. Innét van, hogy színészek, kik nem hallják jól magukat, beleszeretnek hangjuk physikai erejébe vagy hajlékonyságába, csengésébe és gyakran érthetetlenekké, majd értelmetlenekké válnak. Mi nézők, ill. hallgatók pedig szeretjük az erőt, a csengést, a hajlékonyságot, de csak az értelem, az indulat, az érzelem, a szenvedély kifejezésének szolgálatában; akrobata-művészetek a hanglétrán akkor, mikor drámai hatásról van szó, nem érdekelhetnek bennünket, az oknélküliség a hanggal való játékban és az érthetetlenség egyenesen bosszantók. Az anyagon csak az a művész győzedelmeskedik, a ki megfigyelés nélkül hallja magát és magát hallván, közvetetlenül benyomást kap a hangbeli kifejezés és a kifejezendő közt való congruentiáról és a ki megfigyelés nélkül látván magát vagy nem is látva magát, oly szerencsés testalkatú és ösztönű, hogy, ha megtalálta a megmutatandó képet, közvetlenül tudja, hogy megtalálta.

Ide tartozik az a sokat vitatott kérdés is, vajon a művésznek magának is éreznie kell-e, a mit ki akar fejezni; de erről más alkalommal már nyilatkoztam. Itt nem is a maga általánosságában érdekel a kérdés bennünket, csak néhány vonatkozásban, a mely a színművész egyéni, nemzeti és művészi egyéniségének egymással való kapcsolatát illeti. Három tételt szeretnék, ha nem is fejtegetni, de legalább röviden, inkább hitelre megállapítani. Az első az, hogy nem vitatandó, sőt egészen képtelen gondolat föltenni, hogy a színésznek éreznie kell, a mit kifejez. Akkor azt követelnők tőle, vagy feltennők róla, hogy valósággal legyen is az, a kit ábrázol; holott, mint láttuk, ő intuitiv módon megalkotja lelkében annak az alaknak a képét, más szóval csak képzeli, és képzeli a fájdalmat, kétségbeesést, ujjongást is stb. Ámde senki sem mondhatja, hogy fájdalmat elképzelni annyi, mint azt érezni. Csak színészek akadnak, a kik azt gondolják, hogy érzelmet érezni művészibb,

szebb, mint azt csak elképzelni, és azért mondják, hogy érzik, a mit játszanak; de ez beteges, nem művészi állapot volna. A legkiválóbb művészek közül a legtöbben nyiltan mondják is, hogy nem éreznek. Ha megfontoljuk, hogy egy szerepet néha százszor is eljátszanak, akkor elgondolhatjuk, mi volna az szegényeknek, ha mindannyiszor éreznék is, a mit játszanak. A második tétel az, hogy minden színésznek mégis megvan a maga határozott szerepköre, a mely kapcsolatos testi-lelki egyéniségének meghatározottságával. Még a legkitünőbb színész sem tud minden szerepet egyaránt jól eljátszani. Képzeletének vannak határai, azonkép mimikájának, gesticulatiójának, hangjának, érzelmi scalájának stb. Ez pedig kapcsolatos egyéni mivoltával, úgy, hogy vannak szerepei, melyeknek teljesen meg tud felelni, melyekben mintegy legjavát adja, míg másokban kénytelen belevinni valamit a szerepbe, a mi nem szükséges alkatrésze ennek a szerepnek, némelykor zavarja is ennek jellegét, vagy legalább is színezi. Innét van, hogy egyazon szerepet különböző, egyformán jó színészek különbözőképen játszszák, mert mindegyik magához kénytelen idomítani szerepét, a drámai alak pedig színészi tekintetben ritkán oly egészen határozott, hogy ily különböző színezést meg nem tűrne.

A legfontosabb azonban harmadik tételünk. A színészi alkotás vonalait a költő szabja meg, egyéni színt pedig a művész egyénisége ád neki. De minthogy a színész szerepeinek nyelvéhez van kötve, ez pedig az érzelem és gondolat kifejezésére szókat és szófűzéseket alkotott, melyek csak lassan módosulnak; minthogy az az egész anyag, melyből a színész phantasiája merít, ugyancsak nemzeti jellegű, az a számtalan benyomás, kép, mely benne összegyűlt és melyből fölépíti alakjait, hogy milyen a járásuk, magatartásuk, tekintetük, mint éreznek és cselekszenek, mit becsülnek nagyra, mit néznek le, milyen jellemekké alakulnak: ebből következik, hogy minden igazi színművészet nemzeti jellegű, nemzetibb, mint maga a költészet, melyet mégis le lehet fordítani. Igaz, hogy vannak utazó művészek, kik bejárhatják a világot és kiket mindenütt szívesen fogadnak. De midőn a színészi costume-be bújnak, ezek sem vetik le nemzeti jellegüket. A midőn a nemzeti a legtisztább, legtökéletesebb megtestesülését nyeri, akkor válik egyetemes értékűvé, mert újat és egészet ád. Sarah Bernhardt mint franczia művésznő hódította meg a világot és diadalútját a franczia cultura nagy elterjedtsége egyengette. Duse a modern olasz nőt tárta föl előttünk, Novelli az olasz typusokat, az olasz szenvedélyt szerettette meg velünk. Nincs kosmopolita művészet. A mely az akar lenni, az felemás, az se hús, se hal, az

gyökértelenül tengődik a levegőben, míg a szél elfújja. Minden idegen művész ép ezért az első pillanatban idegenszerűen érint bennünket, míg azután valamely nagy nemzeti tökéletességével el nem ragad. Arról nem is szólunk, hogy a színművészet legfinomabb ajándékait az idegen csak a legritkább esetekben tudja befogadni.

S innét igen rövid úton felérhetünk gondolatmenetünk csúcspontjára és fölismerhetjük a színművészet nagy nemzeti jelentőségét. Minden művészetnek van ilyen; a színművészeté az, hogy a költészet útmutatása szerint föltárja előttünk, tökéletes alakításban, a nemzeti jellemek, typusok sokféleségét, hogy, Shakespeare szavait módosítva, tükröt tartson a nemzetnek, melyben fölismerheti magamagát, hogy igaz mivoltához hű maradhasson és hibáit levethesse. A drámaíró a nemzet érzés- és gondolatvilágát, a nemzet typusait szavakban formálja, a színész testi-lelki megjelenésükben. A szinpadon maga a nemzet jelenik meg művészi formában, tehát legigazibb mivoltában. Ott csengjen a nemzeti nyelv, mint a legszebb zene és mint legtökéletesebb eszköze a lelki megnyilatkozásnak. Ott látjuk a nemzet sajátosságait, embereiét, érzelmeiét, felfogásáét külsőleg is legprægnánsabb megjelenésükben. Hiszen ezért szeretjük annyira szinházunkat. Nem mert ez vagy az az ember valamit kigondolt és ez vagy az az ember ezt valamiképen ábrázolja a szinpadon. Hanem azért, mert ott miról lunk van szó, művészi alakításban. És ezzel megoldottuk első feladatunkat. Fölismertük a szinház művészeti jellegét, belső kapcsolatát a nemzeti élettel. A szinpad nemcsak nyelvénél, hanem egész belső mivoltánál fogva a nemzeti élet fontos művészeti organuma.

II.

Ha most azt kérdezzük, hogy a magyar szinpad miként végezte eddig hivatását, ezzel nem a szinpad külső történetét kérdezzük, mely nem ide tartozik, hanem fejlődésének belső mozzanatait. Kidolgozta-e a magyar typust, a maga nagy változatosságában, megalkotta-e azt a nagy magyar képeskönyvet, melyben oly örömest lapozgatunk?

A magyar szinház, a melynek oly rövid az élete — a Nemzeti Szinház még nincs nyolczvan éves, és a mi előtte volt, csak a kezdet kezdetének tekinthető — bámulatosan és gyorsan fejlődött, holott igen nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Ezeknek a jelzése még ma is tanulságos, mert még nem is multak el egészen.

A szinház külön művészet ugyan, de mégis össze van nőve ikertestvérével, a drámairodalommal, és az egyiknek a vérkeringése

hatással van a másikéra. Az ikrek szétjelválasztása mindegyikükre halálos; az irodalmiatlan színház alantas mulatóhelylyé sűlyed, a könyvdráma pedig, idáig legalább, alig tudott megélni. Az indító, az ösztönző azonban rendszerint nem az irodalom, hanem a színpad. A görög időkben is az istentisztelet vagy az ősök emlékének dicsőítése szülte a drámát és természetesen nem megfordítva. A szinpad meglévén, táplálékot kívánt. Igaz, hogy a renaissance emberei a classikus drámáért lelkesedve ennek és utánzatainak számára szinpadot kerestek, de ekkor is a már meglevő szinpadokba kapcsolódtak, felhasználták ezeket és berendezéseiket, de közönségüknek egy részét is lefoglalhatták. Shakespeare idejében kimutathatólag a folyton szaporodó, nyilván jó üzleteknek bizonyuló színházak ösztökélik az írókat drámaalkotásra; maga Shakespeare ebben az eleven életben kapta ösztönzéseit, de persze alkotásaiban mind nagyobb feladatokat tűz ki a színháznak, mely hallatlan virágzásnak indul. Színház és drámairodalom kölcsönösen emelhetik, kölcsönösen pusztíthatják egymást. Hogy a színházak versenye nem okvetlenűl káros a drámairodalom művészi jellegére, Shakespeare kora mutatja; ez az írók, a közönség, a korszellem minőségétől függ.

Rosszabb helyzetben még nem volt nemzet, a mi a színművészet fejlődését illeti, mint a magyar. Százhuszonöt éve egyáltalán nem volt magyar színház, ha ugyan a Nemzeti Színház megnyitását megelőző időt teljes mértékben be lehet számítani. A magyar városi élet fejletlenségénél fogva még annak a csekély, lassan fölsarjadzó életnek sem volt gyökere, ezenfelül a városokban majd mindenütt nagy lévén a német elem, a gyönge magyar színészetnek folyton küzdenie kellett a teljesen kifejlett, népszerű drámairodalomra támaszkodó, kényesebb művészi igényeket is kielégítő német színészettel. Hogy itt Budapesten mily súlyos volt a küzdelem, köztudomású. A legnagyobb tisztelettel kell eltelnünk azon hazafiak iránt, kik ezt a küzdelmet, mely akkor kilátástalannak tetszhetett, folytatták. De azt ők sem tehették, hogy a színház és a drámairodalom ne a németet utánozza. Csak a hazai nyelv tartotta az életet a magyar drámában. Nincs jellemzőbb, mint hogy Katona *Bánk Bánja* még a bírálóknak sem kellett, nyilván nem volt elég — német. Kisfaludy Károly föllépte jobb kort jövendől, alakjai új feladatokat adnak a magyar színművészetnek, de ez a frissebb hajtás az irodalomból kél ki és a színház csak kevéssé ápolhatja. Évtizedeken át a magyar dráma és a magyar színészet játéklabdája különböző idegen befolyásoknak. Üdítő oásis ebben a sivatagban a magyar népszínmű keletkezése, melyet mégsem igen lehetett

idegenből másolni. Csakhogy maga a műfaj hamar elsekélyesedik és a szinház bízva a nótázás és ugrándozás amúgy is biztos sikerében, magasabb feladatokat nem tűz ki magának. Teljesen kifejlett művészi életben minden néprétegnek megvan a maga szinháza, minden szinháznak a maga irodalma, minden irodalomnak a maga művészi charaktere, de valamennyi népréteg, szinház, művészet nemzeti jellegű. Nálunk a nép vegyes nemzetiségű, az irodalom nagyon szedett-vedett, a művészi charakter ingadozó. Hogy csak egyet mondjunk: Budapest még ma sem színtiszta magyar város. Csak beszélni beszélnek itt magyarul, a lélek nem mindenütt igazán magyar. Ha Reinhardt és más berliniek vagy a bécsiek ide jönnek, verekedni kell a helyekért, úgy, hogy a bécsi és német szinészet ezt a várost mintegy a maga dominiumának tekinti. Igaz, hogy franczia szintársulatok is kirándulnak Londonba, még nem rég német városokba is, a zenei productiók is nemzetköziek, képzőművészeti kiállítások is, de a legveszedelmesebbek mégis a szintársulatok kirándulásai, ezek bontják meg a közönség érzésének egységét, kedveltetik meg az idegen alakokat és csábítják utánzásra a hazai erőket. Csak ott nem okoznak nagyobb bajt, a hol a nemzeti erő biztos és csorbítatlan, a fejlődés magasfokú és ezért az idegen esetleg ösztönző erővel hat. Képzeljük el, ha Shakespeare idejében olasz szintársulat vendégszerepelt volna Londonban, feltéve persze, hogy megértették volna! London pedig mindig egészen angol volt. A mi kétnyelvű városunkban a német befolyás a multban részben nevelő, részben azonban a magyar fejlődést megakasztó volt és habár ma a viszonyok jobbak, a nemzeti érzés és köztudat erősebb, a rendszeres idegen hatás kárára van épen a szinházi fejlődésnek. Ez meglátszik drámai productiónkon, mely nagyban keresi a nemzetnélküliséget, hogy megnyerhesse a nemzetköziséget. Ezt előbb-utóbb, inkább előbb, mint utóbb, észre fogják venni külföldön is, a hol a magyar életet ábrázoló darabokat, a magyar alakokat még sokkal szívesebben fogadnák, feltéve, hogy igazi magyar és igazi művészi charakterük volna. Ez azonban persze nem függ sem az akarattól, sem az egyéniségtől.

De nem vagyunk hajlandók mindent külső körülményekből magyarázni; bizonyára vannak a magyar szinház fejlődésének belső akadályai is; azok a legfontosabbak, csakhogy nehezebben hozzáférhetők. Ezek az okok általában társadalmi jellegűek, hozzájuk tartozik az a már említett körülmény, hogy a magyarság nehezen szokta meg a várost, a szinház pedig városi intézmény. De ha a különböző nemzeteket nézzük, azonnal felismerjük, hogy a szinházhoz való viszonyuk nagyon különböző. A román nemzetek mind szeretik az

alakoskodást, a productiót, a látványosságot; könnyen átadják magukat az ebből származó mutatványnak, általában szeretik a nyilvánosságot, a nyilvános föllépést, a nyilvánosság előtti pose-t, a belsőnek kifelé való megnyilatkozását. Épenséggel nem véletlen, hogy az újabb dráma a renaissance idejében a román nemzeteknél fejlődik gyorsan, szélesen és a legkülönbözőbb differentiatiókban. Első helyen áll az olasz nemzet, a hol a színészek a Commedia dell' arteban még rögtönözni is tudják a párbeszédet. Ha odaállítják őket a szinpadra és ők a cselekmény vázát tudják, minden további előkészület nélkül eljátszszák. A szinpadi alakok (Pantaleone, Harlecchino stb.) meg vannak állapodva, hosszú, még a rómaiaknál meginduló fejlődés kikristályosodott termékei. Az olasz még ma is született színész, inkább a fölszínen marad, az igaz, irodalmi fejlődése sem érte utól színészi adományait, de technikailag, testi készségben ma is ő az első és hogy a mélységbe is tud hatolni, ha alkalmas drámát talál, mutatja Duse példája, ki Ibsen és Dumas darabjaiban talán minden idők legnagyobb színésznőjének bizonyult, míg a férfiak közt Rossi, Salvini, Novelli, Zacconi főleg Shakespeare darabjaiban versenyeztek az elsőségért, ámbár az érzelem külső jeleinek produkálásában sokkal erősebbek, mint annak a mélységnek az éreztetésében, mely a külső jeltől a belső indulat feltüntetéséhez vezet. A spanyolokat mellőzve, kik a XVI. és XVII. században páratlan irodalmi virágzást értek és bizonyára megfelelő nagyszerű szinházi életet is teremtettek, a francziák állnak előttünk, kiknek hasonló természeti adományozottságához gazdag irodalmi élet és a legfinomabb ízlés, mint formát megszabó, minden túlzástól őket távol tartó vezérlő erő járult. A franczia dráma és szinészet a XVII., XVIII. és XIX. században mint világhódító erő szinte korlátlanul uralkodik. A fejlődés szakadatlan és a legdifferentiáltabb. A franczia szinpadon társalognak a legtökéletesebben, mert ott az életben is, a salonokban, legtökéletesebb a társalgás művészete. Ott tudnak legjobban mulatni a vígjátékon, leginkább lelkesedni a fennkölt érzések kifejezésén a tragédiában. Mindenütt őket utánozzák, még Shakespeare hazájában is, még inkább Németországban, míg mi soká az utánzások utánzataival értük be. Magát Shakespeare-t saját hazájában halála után majdnem egy századig mellőzték, azután is inkább irodalmilag, mint a szinházban élvezik, egy-egy kiváló színész véletlen megjelenésétől függ, hogy szinpadra kerüljön; én magam egy félévig éltem Londonban, a nélkül, hogy csak egyetlen egy Shakespeare-előadást láthattam volna. Racine-t, Corneille-t, Molière-t most is folyton játszszák Párizsban, de az angol nem érzi annyira szükségét annak, hogy legnagyobb

költője alakjait a szinpadon lássa. A német szinházi élet bizonyos szélsőségek között mozog, vaskos, nehézkes a vidám játékban, egyhangúan pathetikus volt a tragœdiában, csak Bécsben fejlődött ki könnyebb, sajátos népies humor és fennkölt Shakespeare-játék. A legújabb időkben az irodalom tesz hatalmas erőfeszítést a szinpadnak a saját czéljaira való meghódítására, sajátos nemzeti stilus van kifejlőben, de a nagy tömegek a nagy városokban mégis a selejtesnek selejtes előadásában gyönyörködnek.

Itt közbeszúrhatjuk, hogy a zsidó elemnek sajátos, nevezetes szerepe van a modern szinház fejlődésében. Úgy látszik, kitünő anyagot szolgáltat a szinháznak. Szereti a szinházat, szereti a játékot, szereti maga is az alakoskodást, akár az olaszok. Főleg igen közlékeny. Kizárva a multban az egyetemes társadalmi életből, egész ebbeli szükségletét a magáéi közt elégítette ki. Most is hamar barátkozik, igen közlékeny, gyakran a túlságig. A hallgatag, zárkózott zsidó ma is a ritkaságok közé tartozik. Ehhez végül hozzájárul temperamentumossága, könnyen fellobbanó szenvedélye, eleven arczjátéka és gesticulatiója, intelligentiája, simulékonysága — mind kiváló szinészi tulajdonságok. A franczia és olasz szinészek közt sokkal nagyobb a zsidók száma, mint a lakossághoz való arányuk, és sokkal nagyobb lehet, mint más művészetekben. Hasonlót mondhatunk a német és magyar szinészetről. Itt, a hol a népsajátságoknak a szinészetben nyilatkozó folyományait nézzük, ezt az anthropologiai megfigyelést nem szabad mellőznünk. Mint példáknak, mint ösztönzőknek, mint mestereknek bizonyára nagy, habár természetesen meg nem mérhető hatásuk volt a szinészet fejlődésére.

A magyarnak az anthropologiai viszonyok sem kedveztek a színházi életben. Általánosságban a magyar sokkal büszkébb, rátartóbb, hogysem mások előtt szívesen produkálná magát. A szinészi pálya északon általában társadalmi átok alatt állott, a minek azonban főleg társadalmi okai voltak, míg nálunk a társadalmiakhoz ezek az anthropologiaiak is járultak. A magyarnak az az érzése van, hogy idegenek előtt kiállani, a végből, hogy azokat mulattassa, magát így mintegy odaadni nekik, tulajdonkép szégyen, annyi, mintha szabad prédára bocsátaná testét, lelkét. Ez nagyon megnehezíti neki azt az utat, mely ilyféle érzések leküzdése után oda vezet, hogy a saját egyéniségének művészi alakításában æsthetikai örömet találjon. A magyar megnézi a színjátékot, úri voltában is gyönyörködve, de nem játszsza. Másutt sem igen az úri rendből toborzódott a szinészet, de nálunk nagyobb volt a szakadék ezek és az úri rend közt. Nálunk az irodalomnak és az irodalomtól megihletett embereknek hatalmasan kellett

dolgozniok, hogy mindezeket a nehézségeket legyőzzék. Mi irodalmunknak köszönjük a színház megmagyarosodását is. Hogy a magyar mágnások, a magyar megyei urak mily rendszeres, folytonos erőfeszítéssel iparkodtak a társadalmi előítéleteket eloszlatni, a színművészeket mintegy fölemelni, arról Dériné naplójában számtalan adatot találunk. Nem hiszem, hogy erre másutt is példát találunk. Ha a haza jóvoltáért volt, még úri büszkeségünket is levetettük. Tantæ molis erat Romanam condere gentem. A Nemzeti Szinház megalapítása nem mulató-helyért való fáradozásból, hanem oly nemzeti lelkesedésből eredt, mely legjobbjainkat a legnagyobb erőfeszítésre sarkalta. Csak templomokat szoktak ily áhítattal alapítani.

Mit értünk el a mai napig? Az eddig mondottak tán megvetették az igazságos ítélet alapját. Néhány oly magyar typus alakult ki a magyar színpadon, mely az æsthetika ítélőszéke előtt is megállja a helyét. Első sorban említem a magyar paraszt leány, menyecske, asszony, a magyar paraszt, legény, betyár, ugrifüles stb. alakját, melyet nekünk kellett megteremtenünk, melyet meg is teremtettünk. Igaz, hogy Isten szeretett bennünket és oly kiváló tehetséget küldött nekünk e czélra, mely minden pillanatban erre a küldetésére tudott bennünket emlékeztetni, de ez a tehetség hirdeti a mi erőnket is ezen a téren, alkotó és befogadó tehetségünket. Még él Blaha Lujza, a kinél nagyobb sikereket magyar színpadon kevesen értek, nem egyszer-kétszer, hanem számtalanszor. A magyar nő lelki tulajdonságai, nemcsak a parasztnőéi, hanem finom továbbfejlésükben is, a báj, kedvesség, egyenesség, hűség és odaadás, a szeretetreméltóság, a szerelem, a durczásság szinte tökéletes kifejezésükre találtak benne, s a magyar dal is az ő ajkán virágzott ki szelíd, szinte szemérmes színeiben. Midőn a *Madame Sans-Gêne*-ben egészen idegen téren próbálkozott meg, ott is a magyar menyecske bátorságával azonnal otthon érezte magát és lefordította a franczia nőt magyarra, még pedig nekünk tökéletesen. És mikor a fiatalságtól búcsút vett, megőrizte a szív fiatalságát, frisseségét és báját újabb alkotásaiban is, a *Sári bíró*ban, a *Matyó lakodalom*ban, a *Rang és mód*ban. Az ő naplementi színei is hasonlíthatatlanul szépek. Tamássy emlékezetünk szerint méltó partnerje volt, az ő művészi alakítása is be van írva a magyar színészet aranykönyvébe. Ne mondja senki, hogy voltak, nincsenek. Hogy mit jelent a magyar színésznek a magyar alak, annak Szacsvay kitünő bizonyítéka. Szacsvay igen jó színészünk volt, komoly a komorságig, zárkózott, nehéz beszédű, kevéssé hajlékony hangban és mindenben, nézetünk szerint igazi magyar temperamentum. Igen jó *Lear*

volt és megkapó *Coriolanus*. Ha osztályozni kellene őt, és ha nem volna ez oly kínos és velejében igazságtalan eljárás, mert a művészetben még sincsenek quantitások, nem tennők abba a legelső sorba, hol csak a legmegáldottabbak gyéren sorakozhatnak. Azonban *Petur bán*ja úgy illett magyarságához és Bannaija a *Rang és mód*ban temperamentumához, hogy ennél jobbat el sem tudunk képzelni. Szacsvay Learje legfölebb másodrangú, de Bannaija, Peturja elsőrangúak. A magyar typusokat meg tudtuk alkotni. Blaha Lujza oly meleget terjesztett ebben a körben, hogy minden kivirágzott. Szentgyörgyiről később lesz szó. Mily páratlan volt Gabányi *A bor*ban! *Képzelt beteg*je is igen kerek alakítás volt, Malvoliója a *Vízkereszt*ben elsőrangú, de azért, mert magyar vonásokkal ékesítette, a melyek azután *A bor* Mihályában teljes pompájukban ragyoghattak. Zsigája *A czigány*ban felejthetetlenül él emlékezetünkben. De mégis művészetének csúcsát *A bor*ban érte el, mert a költő itt kezére járt és oly kincseket rejtett Mihályba, melyeket napfényre hozni Gabányi volt hivatva. Szívesen hivatkozom tételem bizonyítására olyanokra, kikre még elevenen emlékszünk, még szívesebben élőkre. A legjobbakhoz közel áll Rózsahegyi, kinek oly gazdag a scalája, mint keveseké, ámbár hangnemben egy, még pedig mindig magyar. A legszélső helyre tehetjük Mascarille-ját a *Kényeskedők*ben, mely művészi, a nélkül, hogy idétlenül magyarosítaná. A másik végére a sornak áll Szellemfije a *Liliomfi*ban, ki nincs parasztsorban, de typikusan magyar. Zubolya a középen áll, Shakespeare-i alak, mégis magyar vonásokból összeróva, ehhez csatlakoznak bolondjai Shakespeare drámáiban, finoman magyarítva, míg tiszta magyar alakjai a *Vén bakancsos*ban, a *Csizmadiá*ban, *Viol*ában a typusalkotók vagy fenntartók dicsőségéhez juttatják.

Kegyelettel emlékszünk még sajgó veszteségünkről, Ujházi Edéről, kinek ragyogó *Constantin abbé*ja dehogy volt franczia, hála istennek, jó, igaz magyar pap volt, nem kevésbbé magyar, mint *Sári bírá*ja. Ujházi tudott ugyanis mándli nélkül is magyar lenni. Ha annyi kiváló magyar typusalkotót említettünk, miért ne említsük azt is, ki nem csak magyar alakok mestere, de magyaroké is, Rákosi Szidit, ki Szigeti *Rang és mód*jában jó magyar földben gyökerező nagyúri dámát és a *Falusi verebek*ben alsóbb rendűt tud egyformán tökéletesen játszani? Gárdonyitól kapott feladatát a *Karácsonyi álom*ban ép oly fényesen oldotta meg, mint Herczeg darabjában, az *Éva boszorkány*ban az annyira elütő feladatot. A népies alakok megalkotásában végül Jászai Marit is említhetjük, kinek művészi becs-

vágya a *Peleskei nótárius* Tóti Dorkájában phantastikusan igaz alakot teremtett. De a thema tulajdonképen kimeríthetetlen. Ha a magyar alakok körét veszszük, nincs rossz színészünk, csak kitünő és még mindig nagyon elfogadható. Nem láttuk-e a minap Hegedüs Gyula Tiborczát, ki annyira elüt azoktól az alakoktól, melyeket a Vígszínházban játszott és mégis gyönyörű? A magyar katonaság néhány jeles képviselőjét láttuk Gyenestől. Mily fontos tanulság rejlik ebben drámairodalmunk és színházunk okulására! Minden színészünknek a népies szerepeken kellene keresztül mennie, hogy magyar érzésében megerősödjék. Ehhez a fürdőhöz nincsen fogható edző erőben. Miért akarnak gyenge idegenek lenni, mikor erős hazaiak lehetnének? A drámaíróknak sem kellene épen Japánban, Angliában és tudja isten hol themát és levegőt keresniök, mikor érteni mégis csak a magyarhoz érthetnek. A drámai művészet alkothat egyetemes értékeket, de a színművészet a legnemzetibb művészet, melynek valóban a hazai földön kell élnie és halnia. Egy-egy színészünk néha-néha kedvet kap idegen színpadon megpróbálni erejét, tanulgatja az idegen nyelvet, de rendszerint hamar abbahagyja; az ily kisérletek egészen kilátástalanok.

A magyar népies typusok megalkotását és elmélyítését a magyar színház szembeszökő vívmányának tekintem, de ez nem az egyedüli és nem a legmagasabbra kitűzött czél. Ez kedveltté, meghitté tette nekünk a színházat, mely ezen az alapon azután magasabbra emelkedhetett. A magyar színház mindig vonzódott a classikusokhoz, első sorban Shakespeare-hez; ez a vonzalom oly régi, mint maga a magyar színpad, nem csökkent e hosszú idő alatt, sőt újabban érezhetően emelkedett. Ennek tehát bizonyára mélyebb oka van. Nem találhatom egyébben, mint a nagyság, a fensőség, az emelkedettség, a hatalmasság érzésében, melyet itt Magyarországon mindig meg tudtak érteni, mely itt rokon húrokat fakaszt zengésre. Ha csúfolják is szalmatüzünket, pompaszeretetünket, pathosunkat, azt nem tagadhatja senki, hogy nagyot akarni, lelkesedni, lelkesíteni és — történetünk bizonyítja — cselekedni is tudtunk. Kevés ország van, melyben annyi vértanuja van a függetlenségnek, a nemzeti érzésnek, mint a magyar föld. Nem véletlen, hogy ragaszkodtunk pompás nemzeti viseletünkhöz, hogy magunktartása megfelel ennek a megjelenésnek, hogy szeretjük a pathostól súlyos beszédet, hogy a nagy érzés köznapi nyilvánulása sérti érzésünket. Legjobb tragœdiáink Shakespeare-nek ránk tett hatását mutatják; ha nem tudtunk is eddig törzsökösön eredeti drámairodalmat teremteni, de úgy elsajátítottuk, ama sajátosságaink következtében, Shakespeare-t, mint

Németországot kivéve egyetlen egy más nemzet sem. Shakespeare-ről a németek tudósabb munkákat írtak, de jobban átérezni, mint mi, egy idegen nemzet sem érezte át. A Shakespeare-előadások számában mindjárt a németek után következünk. Hogy a mag jó földbe hullt, mutatja, hogy újabban a görög drámai remekeket is át tudtuk ültetni színházunkba. A franczia és német classikus dráma néhány jeles művét is sikerült elsajátítanunk. Azt az emelkedést érzésben és gondolatban, melyet saját szinházi költőink nem tudtak mindig megadni nekünk, Shakespeare-ben találtuk meg. A magyar pathos alakjai így ölthettek testet a magyar színpadon. Eddigelé ez a csúcspontja a magyar színművészetnek. Shakespeare alakjait nem kell angoloknak rajzolnunk. Itt okkal-móddal érvényesülhet a magyar lélek, nem ugyan ethnographiailag, genre-szerű vonásokkal, hanem abban, a mi legmélyebben lakozik benne. Minden diadalunk ezen a téren igazi dicsőségünkre válik. A magyar tartózkodás is, melyről előbb szóltunk, itt alkalmatlankodott legkevesebbet. A ki Shakespeare-t játszik, annak senki előtt sem kell szégyenkeznie.

A magyar színészetnek néhány gyönyörű emléke van Shakespeare-alakjairól, de a történeti visszapillantást mellőznünk kell, csak az az érdekes, hányan próbálkoztak és küzdöttek ezen a téren. Csak legalább említem Egressy Gábort és Tóth Józsefet, Nagy Imrét és Szacsvayt, Szentgyörgyit, a felejthetetlenűl nagy Szigeti Józsefet, a kiről drága emlékeim vannak lelkemben, Szigeti Imrét, Ujházit, Vizvárit, Lendvay Mártont, E. Kovács Gyulát stb. a férfiak közül; a nők sorában Laborfalvy Rózát, Felekinét, Molnárnét, Lendvaynét (Fáncsy Ilkát), Prielle Kornéliát, Helvey Laurát, Bulyovszkynét, Török Irmát stb., a kik közül néhányan még életben vannak. Az említettek közül a legtöbbről már nehéz eleven ítéletet mondani, de Egressy és Tóth alakításaira, főleg az utóbbiéra, habár többé-kevésbbé homályosan, emlékszem. Egressyben a pathos ereje ragadott meg bennünket, Tóthban a jellemfestés hűsége, igazsága és intensitása. Tóth Harpagonja eleven erővel él lelkemben. Idézhetném Vörösmarty és mások bírálatait, de nem hiszem, hogy ezzel szemléletes képet nyujtanék e művészekről. Bizonyos azonban, hogy a Nemzeti Szinház Shakespeare-előadásainak, alakábrázolásainak színvonalát igen magasra emelték. Nagy Imre szép megjelenésű, zengő hangú színész volt, ki azonban szerencsésen felkeltett illusiónkat gyakran megtépdeste; erő volt benne, de nem nagyság. Szacsvayról már volt szó; valamennyi férfiú közt Szigeti Józsefet kell első helyre tennünk, ki a maga szerepkörében a nagy stilus legnagyobb stilű képviselője volt; Poloniust már késő aggkorában

játszotta, megfogyatkozott, de az ifjakat, a legjobbakat meghaladó erővel és művészettel. Falstaffjának soha sem fogjuk látni párját. De magyar volt ez a Falstaff minden ízében. Prielle Kornéliára mind emlékszünk. Csak a kiejtése volt idegenszerű; a modern szerepkörben volt igazán kiváló, de Shakespeare-i szerepeinek stilusát is át tudta melegíteni bájának varázsával.

Jászai és Márkus Emma alkotásairól még lesz szó, valamint Beregi, Iványi, Gál, Pethes, Szentgyörgyi s még néhánynak Shakespeare-i alakításáról. A férfiak közül csak kevesen mérkőzhetnek a nagy olasz, angol és német Shakespeare-ábrázolókkal, a kiknek technikája szinte szédületesen biztos, de néha az automataságig megmerevedett. Mindazonáltal nagy technika nélkül nincs nagy színművészet. A színi alkotásnak oly késznek kell lennie, mint — magának az embernek. A kép vázlatában esetleg jobban tudok gyönyörködni, mint a kész kivitelű képben, mert alkalmas a kiegészítésre, a lényeget mutatja; ellenben a szinész mint kész alak lép föl; ha hiba van benne, az többnyire jóvátehetetlen, a néző nem igazíthatja helyre. Itt van sok magyar Shakespeare-szinész sarkalatos hibája. Nem sejti a technika nagy fontosságát, a studium döntő jelentőségét. De soha sem láttam jobb Poloniust és Falstaffot, mint a magyar színpadon, büszkébb Coriolanust, mint Nagy Imréét, a kikhez Márkus Emma Opheliáját, Jászai Mari Lady Macbethjét és Volumniáját, Márkus Desdemonáját sorolom. Csillag Teréz Makranczos hölgye szép, kedves és igaz volt. Ezek magyar Shakespeare-alkotások. Beregi igen érdekes, jól átgondolt, magas színvonalú Hamletet adott és egy nagyszerű Antoniust; soha nem hallottam Antonius nagy beszédjét jobban szavalni. Iványi III. Richárdja sajátos, erővel teljes, nagy conceptiójú. Shylockja is igen érdekes és magas színvonalú. Másokról már megemlékeztem. Szentgyörgyi alkotásairól még szólunk alább. Mindez igazolja, ha a magyar classikus szerepkört igen nagyra tartom és valóságos művészi vívmánynak tekintem. Itt a jövő fejlődésnek is további lehetőségeit látom, mert Shakespeare kimeríthetetlen. A magyar classikus és romantikus, nagystilű drámát egyelőre mellőzöm, hasonlókép az ó-classikus drámát, de Szacsvay, Hegedüs és Szentgyörgyi Tiborczát itt is említem, noha a népies alakok közt is szóvá tehettem volna, mert ezekben is kitűnik, hogy az igazi magyar szerepkörben valóban rendkívülit alkotunk. Minden valamire való színésznek ezen az iskolán is át kell haladnia, hogy szert tegyen arra a mélységre és szabadságra, melyhez a sekélyesebb modern drámákban oly ritkán vezet út.

A népies és classikus alakok után a modernekre kellene áttérnünk, de itt rövidebbek lehetünk, mert ezekről úgyis bővebben esik szó befejező részünkben, a mely az utolsó évek művészi eseményeiről és jelenségeiről szól. Itt csak néhány általános vívmányt teszünk szóvá; először, hogy a társalgás művészetében annyira előre haladtunk, hogy a régi merevségnek és nehézkességnek most már utolsó nyomai is eltűntek. Ezt bizonyára a franczia dráma intensiv cultusának köszönjük, mely a Nemzeti Színháznak évtizedeken át megadta bélyegét. Így nem csekély árt fizettünk érte, de a tandíjat nem adtuk ki hiába. A magyar társalgásban a színpadon immár gyönyörködhetünk, művészien hangzik és visszahat az életre, melyből sarjadzott. Visszahat az irodalomra is, mely most már kitünő párbeszédeket szolgáltat a színművészetnek. Újabb színműirodalmunknak ez egyik nagy jelessége és épenséggel nem csekély értékű. Hasonlókép nagyon finomodott érzékünk az összjáték iránt. A régi star-rendszernek vége van, a legkiválóbb színésznek sem szabad szerepének súlyát mesterségesen, a többiek rovására növelni, viszont a legkisebbnek is mindenképen ki kell merítenie bármely apró szerepét, de ennek körét egy lépéssel sem szabad általlépnie. Ép ily általános vívmánya színművészetünknek a rendezés fontosságának, egészséges elveinek elismerése. Mind a három vívmányban tanítványai voltunk a külföldnek és igen tanulékonyaknak bizonyultunk. De nem öltük ki az individualismust sem az összjáték, sem a rendezés kedvéért. Nem is kellett. Újabb időben a kiváló szinjátszó tehetségek oly bőven termettek, hogy épen ezek segítségével tudtuk az összjátékot teljesen érvényesíteni; a rendezésnek t. i. nem kellett a maga fortélyaival és a maga meglepő gondosságával a tehetségek hiányát eltakarnia, ellenkezőleg a tehetségek összehangolásával tudta a legnagyobb sikereket elérni. Ha a modern typusok kialakításában nem tudtunk nagyon kitűnni, ez a fent említett okokból érthető. Sem társadalmi életünk, sem drámairodalmunk nem tűzött ki elég magas feladatokat a színművészetnek. Sőt az irodalomnak nem egy igen silány, de véletlen okokból nagyon fölkapott darabja egyenesen megtévesztette a színészeket és a közönséget. Mindazonáltal az előadások rendszerint magas színvonalúak. A színészek gyarlóságait nem kell a rendezőnek eltakarnia; de a színészek és a rendező munkája igen gyakran eltakarja a művek hitványságát. Nem tehetek róla, de ki kell mondanom, hogy ha néha-néha Németországban alkalmam van drámai előadást nézni, el kell csodálkoznom, hogy átlag mennyivel jobbak a mi színészeink ; csak Párizsban látni jobb előadásokat, de ott sem jobb színészeket. Az embernek elszorul a szíve, ha látnia kell, hogy

színműíróink mily gyönge, néha alantas, sőt rút hangokat csalnak ki e kitünő orchestrumokból. Az igaz, hogy néha az orchestrumokban is fogy a kedv, ily vezetés mellett jót produkálni. A jó színházi előadásnak mégis egyedül biztos alapja, legszükségesebb föltétele a jó dráma. Ennek hiányát végre is semmi sem pótolja. Mély hatás, tartós siker csakis onnét áradhat. Azelőtt a virtuózok egy ügyes szereppel vagy egy meghalási vagy ilyesféle jelenettel utaztak és ámulatba ejtették a nézőket. A naivokat még tán most is megejthetik, de a jó közönség nem megy lépre, be se teszi ilyenkor lábát a színházba.

III.

Hátra van, hogy beszámoljak az utolsó hét év eseményeiről. Az elvi szempontok tisztázása és az általános megfigyelések előadása után rövidre vonhatjuk jelentésünknek ezt a részét.

Nos hát a függöny szétlebbenhet és íme előttünk állnak a magyar színházak hét évének eseményei, előadásai és szereplői — szédítően nagy tömeg, melyen alig tud úrrá válni az értelem. Hogyan lehet itt eligazodni? De a ki azt mondja, hogy ez nehéz, nem ismeri a feladat természetét. Bármennyi baja van is a színművészetnek, az elismerés és megismerés terén századrésze sincs annak a bajnak, mint más művészetekben. Itt a félreismert tehetségek nagy ritkaságok. A közönség a lehető legpontosabban meg tudja ítélni a szinészek értékét; a darabéban sokszor csalódik, a szinészében alig. Vannak kedvenczei, vannak vak és süket emberek, de ezek kivételek, melyek a tömegben eltünnek. A szinészet lényege az, hogy a színész majdnem mindig egészen odaadja magát, belseje föltárul, képességei megnyilatkoznak, semmi sem marad rejtve előttünk. Honnét származzék annyi félreértés, félreismerés, mint más művészetekben? A ki nem tudja magát odaadni, az nem is jó szinész. A legfontosabb pedig az, hogy az emberek tömegben nézik a szinész művét és az egyiknek esetleg ingadozó ízlése a másiknak a benyomásában találja támaszát, valamennyié így egybehangzásba kerül. A kritikus csak jobban tudja a talmit az aranytól megkülönböztetni és gondolatra tudja lefordítani tetszését, de a laikus tömeg ítélete sokszor biztosabb. Az is fontos, hogy a tömeg nem egyszer látja színművészét, hanem sokszor, a végső ítélet lassan-lassan kialakul, de aztán megáll. A közönség valósággal szereti művészét, mert, mint mondottuk, itt a műalkotás maga a színjátszó, az ő egyénisége, egyéniséget pedig, a ki tetszik, szeretünk. Szóval nem nehéz Budapest vagy az ország leg-

jobb szinészeit, e szinészek legjobb alkotásait megállapítani, csak nehéz annyit tapasztalni. A szemlélőnek itt nem kell a legfelső bírót játszania, a legtöbb esetben «a nép» szavára mint Isten szavára hivatkozhatik, ámbár hiszen az istenadta «nép» itt sem hagyja magát végkép elzavarni igazságtalanságok elkövetésétől. A következőkben főkép a budapesti színházakról lesz szó. A többieket inkább csak mások jelentései alapján ismerjük. Megjegyezzük, hogy szemlénkben némelykor oly alkotásokat is említünk, melyek régibb keletűek, de ebben a cyklusban ismétlődtek. Végül pedig nemcsak legelső rangúakról, hanem fiatalabbakról és másodrangúakról is megemlékszünk, hogy mértékünk legyen épp a legjobbaknak, mint olyanoknak biztos felismerésére. A nagy magasságot a kicsinyen mérjük. De azon se csodálkozzék senki, ha kedveltjei közül egyik-másik kimarad. Hála istennek, oly gazdagok vagyunk, hogy az sem oly nagy baj, ha útközben valamit véletlenül elvesztünk.

Minthogy valamiféle sorrendet kell tartanunk, az eddigi mellett maradunk, melynek nincs valami elméleti jelentősége vagy sanctiója, de megfelel czélunknak. Szólunk a modern drámáról, a komolyról és vígről s hasonlókép a classikus drámáról, itt-ott nem téve különbséget a görög-római, a különböző új-classikus vagy romantikus szinészet közt. A szinészre nézve az itt felmerülő belső különbségek nem oly fontosak. Ő azt kérdi: vers-e, vagy próza, idealis világban játszik-e a darab vagy abban, a mit ő realisnak nevez (és a mely igen gyakran sokkal kevésbbé realis, mint a másik, az idealis!). Igen sok szinész többféle stilusban és drámafajban kiváló. A népiest már jóformán elintéztük, itt most mellőzhetjük.

Kezdjük a modern drámán, a színház mindennapi kenyerén, melyből mi közönség is, de még inkább a színház él. Tekintve, hogy a Magyar- és Vigszínház túlnyomóan modern darabokat játszanak, már ez is biztosítja a modern darab nagy túlsúlyát, kedveltségét a szinészek és a közönség körében. Oda tódul az ifjabb szinésznemzedék, oda a közönség, a mi ellen semmi kifogásunk nem volna, csak jobb darabokat írnának. Ehhez nekünk is van közünk, mert a mostani rablógazdaság mellett tönkremennek a szinészek, tönkre a színház és tönkre a közönség kedve, ízlése, fogékonysága. Pedig, ha az itt szóba jövő szinészeket nézzük, a ragyogó talentumok nagy sorát találjuk, kik nagyon érdemesek volnának jó darabokra: a nők körében Márkus Emmát, Varsányi Irént, Alszeghy Irmát, Rákosi Szidit; a fiatalabb nemzedékből is többeket említhetnénk: Váradi Aranként, Gombaszögi Fridát, Forrai Rózát; ezek elől vannak, de mögöttük is vannak, kik közel állanak vagy közel jutnak majd hozzájuk. Mielőtt

a férfiakat említenők, először elsiratjuk Ujházit, kinek Constantin abbéját még ebben az évkörben is láthattuk; most Hegedüs Gyulának jutott az a nagy feladat, hogy őt a modern drámában is pótolja, holott Hegedüsnek saját területe is van a modern dráma világában, melynek ő a jogos királya. Ebben a világban jó terjedelmes birtokkal rendelkezik Gál Gyula, de az igen érdekes Pethes is ott honol, hasonlókép a finom ízlésű Odry és a fiatalabb generatio kitünő képviselői, Törzs és Csortos. A Vigszínháznak azonkívül van egy pompás négylevelű növénye, melynek egyes levelei: Góth, Fenyvesi, Szerémy, Tanay, a kik mindig a közönség szeme előtt vannak, mely szeretetével ápolja és növeli őket. Látni való, a színházi égnek ez a része telve van csillagokkal, melyeknek fénye nem egyaránt intensiv, de nem ez a fontos, mert a darabokban sem lehet mind előtéri személy, sőt az volna a legnagyobb baj, de mindre kell jó színész.

Ezek közt mégis Márkus Emma bizonyára a legnagyobb, a legszélesebb scalájú az indulat kifejezésében, mindig hasonló magához, mégis mindig új és sajátos. A szerelmes nő legnagyobb revelatiója a magyar színpadon. Az ő szerelme sokszor a viharos, az izgatott, a bűnös, az elszánt, a mindenre kész szerelem, de minden hangnem az övé. *Nórája* oly alkotás, a mely egyenesen korszakos a színpadon, egymaga megérdemelné a Greguss-jutalmat; a női báj, a női szeszély, a női szenvedés, kétségbeesés, végül az elszánt, nyugodt, hideg daczosság és dermedtség egyforma tökéletességgel jelennek meg előttünk és fejlenek ki egymásból az eredeti intuitio vaspántjával egységbe szorítva. Láttuk *Monna Vannáját*, büszkeségét, mely szerelmét takarja, és szerelmét, mely büszkeségét kioltja. *Kaméliás hölgyét* csak azért nem teszem előre, mert sokkal régibb keletű, bár újabban is játszsza, bebizonyítván, hogy mindig magyar tud lenni e typikusan idegen nőben is. A *Kaméliás hölgyet* itt sokan játszották Budapesten, Duse, Sarah Bernhardt, Desclée, más franczia és német művésznők, — egyik sem igen ingatta meg Márkust felfogásában, és igaza volt, hogy nem engedte magát megtántorítani. A színész, ha magából játszik, oly jó, a milyen egyáltalán lehet; ha másból, még rosszabb, mint lehet, mert elveszti a maga énjét. Hatalmas és meggyőző volt Márkus Emma a *Balga szűz*ben (Armauryné), a *Fáklyák*ban (Bouquetné), a *Botrány*ban (Charlotte). Classikus szerepeiről később lesz szó. Márkus Emma szerepeiben mindig van finom hang és színharmoniája a stilizáltságnak, még a szenvedély vergődésében is megmarad szépnek, mértékesnek. Ép azért oly művészien megrázó a szenvedély kitöréseiben, mindeneket magával ragadó, a nézőt is áthevítő, az illusió határáig érő, a nélkül, hogy ezt átlépné. A nyelv hangszerén

is fölülmúlhatatlanúl játszik. Utána, de oly közel hozzá, hogy majdnem érinti, következik Varsányi Irén, a színészi önodaadásban még közvetetlenebb, egy árnyalattal realistikusabb, gyermekibb, a gonosznak, a beteges izgalomnak kifejezésére kevésbbé erős színekkel rendelkező, igen meleg, igen finom; lelke majdnem átlátszik, átsugárzik a testén. Márkus *Nórá*jánál rangban nem alantasabb Molnár *Liliom*ában a kis cselédleány alakítása. Ennek is legnagyobb ereje, hogy magyar gyökerű. Persze, hogy exportja nehezebb, mert a szókat le lehet fordítani, de Varsányi nem egykönnyen akad külföldön, a ki azt a leánykát ismeri, meglátja. Ez pesti művészet, a szó legjobb értelmében, a falusi cseléd-leány Budapesten az ő szűkszavú szerelmével és dadogó gyászával. Íme a nagy művészet az ő legegyszerűbb eszközeivel. Molnár sem írt igazabb, jobb, művészibb darabot, Varsányinak sem akadt jobb szerepe. Így segítik egymást a kiváló író és a nagy művésznő. Csak említem még Varsányi játékát az *Ördög*ben és a *Testőr*ben, az utóbbiban különösen finom volt, továbbá Bródy Sándor darabjaiban. Oly darabokban, mint a *Györgyike*, neki kell a darab rútságát és szennyességét lénye finomságával takarnia, de akkora és oly takaró nem létezik. A franczia könnyű genre-ban *(Beulemans kisasszony, Kis czukros)* elegans és könnyed. De a hol dæmonibbnak kellene lennie, ott ezzel a többlettel adós marad, a mit nem bánunk, mert az a dæmoniság rendszerint homunculus-szagú; az írók költik, tudós receptek szerint, nem a természet. Ebben a hibában, ha ugyan hiba, szenvedt alakítása Biró *Utolsó csók*jában és *A tánczosnő*ben, melyben azonban gazdagon kárpótolt bennünket. De erről, mint nem ez évkörbe tartozóról, nem illik beszélnünk.

Örülünk, hogy Rákosi Szidinek ez alkalommal is kifejezhetjük csodálatunkat. Ő a legkülönösebb fejlődésen ment keresztül, mert míg mások fiatalságukkal (melynek különben szinésznőnél alig van határa) elvesztik első helyüket, ő később nyerte meg. És a mint télen a fehér új fényt, dicsőséget szerez a tájképben, a mikor kitünik, hogy számtalan változata van: sárgás, rózsás, kékes, ibolyaszínű és biboros — úgy az ő öregjei is a színpadon mind rokonok és mégis mind sajátosak, majd gonoszkodó herczegnők, majd a legjámborságosabbak, cselédek és jó vidéki asszonyságok, boszorkányok; csak említem mint legújabb, nem ide vágó alakítását, *Nagymamá*ját Csiky ily czímű darabjában, *Mamá*ját Szigligeti darabjában; más szerepeit a népiesek közt említettem. Franczia darabok közül igen jeles a *Flirt*ben, Lavedan *Sire*jében, Pierre Wolf *A titok* czímű darabjában. *A Madonna rózsájá*ban tökéletes alakítását adta egy igen összetett,

magasabb rendű cselédnek, de ez is kívül esik e cykluson. Mindig tökéletes congruentia jellemzi alakításait és sugárzó intelligentia kifejezését. Legszívesebben elhiszszük neki az okos, kissé csípős öreg nőt; de másokat is elhitet velünk, ha berzenkedünk is. Előbb-utóbb meghódolunk. Nem csekély érdeme, mily művészettel ejti a magyar szót. Ha ő, vagy Márkus Emma, Gál, Hegedüs föllépnek, a hangok világában nagy világosság támad, minden — hallhatóvá válik.

Cs. Alszeghy Irma e hét évben mindössze hét új szerepet játszott, holott tehetsége ép oly typusalkotó, mint a három eddig megnevezetté. Ő az igazságnak, a tisztaságnak és az egyszerűségnek az ábrázolója, természetes tehát, hogy az újabb írók nem írnak neki szerepet, mert ők, egy ideig legalább, francziábbak voltak a franczióknál. Lám Bataille, Brieux, Wolf Pierre, Duquesnel és Barde, Nepoty és az angol Barrie *(A mihez minden asszony ért)* tudtak neki kitünő szerepeket írni. Az ő becsületessége épenséggel nem unalmas, csak igaz. Jóleső meleget és biztonságot áraszt a színpadra. Az affectusban főleg feleselő, kötekedő és haragvó hangjai gyönyörűek. — Hogy nagyon hosszú ne legyek, a fiatalokat ezúttal mellőzöm. A boldogok! Ők oly megnyugvással várhatnak!

A férfiakkal is, tekintve, hogy még jókora utat kell megtennünk, rövidebben szándékozom elbánni. Igen különös, hogy fiatal szerelmesekkel alig rendelkezünk; egy ideig bíztunk Odryban, most ő maga, úgy látszik, ott készül hagyni ezt a szerepkört. Nem tudom, miben keressem ennek okát. A szerelem föltüntetése a szinpadon nyilván inkább női dolog, a férfi csak jelezheti a szerelmet, de ez a jelző tehetség, a hozzá szükséges meleg hang és odaadás nálunk ritka. De valószínű, hogy a kitünő nők mellett a jobb férfiak is elhalványulnak e szerepkörben. Törzsöt és Csortost kell előhívnunk, hogy Gombaszögi Fridának és Varsányi Irénnek partnerje legyen. Góth nem irtózik ugyan a szerelmes szerepektől, ez a mindenttudó ebben a ruhában is igen præsentabilis, de neki sok más — talán nem kedvesebb, de — jobban álló costume-je van. Márkus Emmának szegénynek alig van partnerje; ki fölérne hozzá, egyáltalán nincs. Halmi és Nádai helyére is nyilt pályázat van annyi idő óta! Viszont van kárpótlás. Hegedüs Gyula nemcsak a színpadi beszédben elsőrangú; van valami oly természetesség és egyszerűség, igazság játékában, hogy csak a romlott ízlésű, kinek minden fűszer kevés, békétlenkedhetik. Nagyon megfelelő volt neki legfényesebb szerepe, Tokeramo, Lengye[1] Menyhért *Taifun*-jában. Bernstein, Bródy, Heltai darabjaiban is ragyogtathatta jó tulajdonságait. Hogy a nagy stilusra is rátermett, csak nem művelhette eddig, mutatja Tiborcza és Zalameai birója.

Gál semmivel se kisebb Hegedüsnél, scalája szélesebb, az övé a humoros charge is, melyre most ritkábban van alkalma, de ebben egyáltalán elsőrendű. Nem tudom, mit nem tud játszani. Ibsen, Rákosi Viktor, Bernstein, Csiky, Bataille a legkülönbözőbb szerepekben a leghívebb interpretatorra lelnek benne. Kis dolgot említek. *A talár*ban a bírót játszsza, a ki reggel a hivatalban nagy fejfájással — az elmult éjtszakát átlumpolta — jelenik meg. Ez a fejfájás oly classikusan volt kifejezve, hogy nekem is majdnem megfájdult a fejem sympathetikus úton. Tessék elemezni, mikép tud valaki ily testi érzést éreztetni! Micsoda kitünő fűszeres Pekár *Kölcsönkért kastély*ában! Minden hangulatot, minden érzésmódot ki tud fejezni. Valóságos Proteus! Most várjuk Falstaffját. — Ezt persze nagyon kiaknázzák a szinházban.

Pethes azon kevés szinészek egyike, kikre nézve némileg megoszlanak a vélemények. Valamivel hidegebb, mint szerepei néha megkívánják, de rendkívül értelmes, beszédben is, igen charakteristikus megjelenésben és ha neki való szerepet talál, akkor elsőrendű. Ilyen volt a Halál szerepében Szép Ernő darabjában: *Az egyszeri királyfi*ban. Ilyenekkel művész a legnagyobb jutalomra tarthat számot. Vadság, komorság és valami kis csilláma a jószívűségnek a legeszményibb módon egyesültek benne. Képzeleti alak, melyhez az épitő anyagot a magyar paraszt megjelenésének, beszédjének, lelkének mélységes ismerete szolgáltatta. Micsoda kegyetlen Orcus az a szinházi műsor, hogy ily jeles alkotásokat el tud nyelni! Az a főbaja Pethesnek, hogy nem könnyű neki szerepeket irni; a nagyon felszínes nem neki való, nem is rendelkezik azokkal a fénylő természeti adományokkal, melyek a szinésznek megkönnyitik ugyan a győzelmet, de gyakran el is csábítják és elkapatják.

Törzs most egyik legnagyobb reménye a magyar színpadnak, mert egyik legjobb valósága és ereje. Ő is nagy alakító képességű, jó ízlésű, szerencsés ösztönű, helyes beszédű és meglepően széles scalájú. Hamletje gyönge volt, oda még nem ér föl, talán hamis kép után indult, mint a legtöbb Hamlet-alakító, nem érzik az alak egységét, a mely a mélységek mélységében rejlik, a honnét talán nem is emelhető föl a színpadra. Dubedat-ja az *Orvosok*ban igen jó volt, nem oly puha, mint pl. Moissi, de morbid és megható. Hasonló alakja a reichstadti herczeg, igen jó Gianetto a *Gunyvacsorá*ban és Gregussjutalmi magaslatra emelkedik a Shaw-féle *Blanco Posnet*ben, melynek említésekor újra eszembe jut a szinház szörnyű orcusi étvágya. Itt is magyar anyagból gyúrhatott egy amerikai lókötőt, ki vad és emberi, mindenre kész, még a jóra is. Az egész előadás igen jó volt,

mintája egy jó értelemben modernül rendezett darabnak. Csak egy fölvonás az egész, de többet ér más tíznél.

Csortos kitűnik elegantiájával, frisseségével és sympathikus voltával. Emlékeztetek igen jó alakítására a *Forradalmi nász*ban, *A farkas*ban és *A testőr*ben. Egyébként szerepeinek száma igen nagy. Neki és Törzsnek és ennek az egész fiatal generatiónak csak egy nagy ellensége van: a rossz szerep. Ezek a mi drámaíróink többnyire sokféle tehetségekkel rendelkeznek, nagy philosophusok, igen mély problemákat hajszolnak, irtóznak az érzelmességtől, pessimisták, kiábrándultak mindenből, értenek a drámaírás mesterségéhez és sok mindenhez, csak alakokat nem tudnak teremteni, legfölebb szerepeket tudnak componálni. De szerep, mely nem az alak egységében gyökerezik, megrontja a színészt, eltávolítja az igazságtól, megcsalja intutióját.

A kiket kissé önkényesen a négylevelű neve alatt összefoglaltam, mind megegyeznek abban, hogy mindegyik a maga szerepkörében föltétlenül hitelképes. Ez a technikailag is kitünően kimüvelt tehetség kincse. Mindent előlegezünk nekik, hitet, bizalmat, mert tudjuk, hogy nem hagyhatnak cserben ... Mihelyt öt perczig beszélnek, tisztában vagyunk velük és bízunk bennük. Ez a technikai kimüveltség általában a Vigszínház jó oldala, csak az irodalom, melynek szolgálatába bocsátja, művészibb volna. A négy közül Góth a legbiztosabb, a legszínesebb, a legfrissebb, a legszélesebb szerepkörű. Feleségében jó partnerre akadt. Olvasóink talán emlékeznek muzsikusára Bahr *Konczert* czímű darabjában, mily eleven, igaz módon teremtette meg a nőktől elkényeztetett muzsikust! Góthnak gazdag a phantasiája és nagyszerű a dictiója. Franczia darabokhoz megvan benne a szükséges könnyűség, a beszélő képesség, az elegantia, a nagy hajlékonyság. Persze a mélységbe ezekben a darabokban nem szabad leszállnia. De nagyon jó grotesque szerepei is vannak, csak ne volnának a darabok, melyekben ezek előfordulnak, többek mint grotesque-ek.

Más és semmivel sem kisebb értékű Fenyvessy Emil, ki éveken át mint az Államtitkár és Svengali fénylett, majd az *Ocskay brigadéros*ban szinte lázba ejtette a színház közönségét. Ő a szinház legmagyarosabb oszlopa, Szerémyvel egyetemben; Molnár *Ördög*ének Fenyvessy adott magyaros színt és ízt. Élesen gondolkodó művész, kinek analyzáló képessége nagyon tetszik az analyzáló íróknak és hallgatóknak, de tetszik mindenkinek, mert ezt is a tökéletességig viszi. Shaw, Bernstein, Bródy, stb. darabjaiban kimutatta kiválóságát.

Szerémyt a genre-színészek közé szokás sorozni, de genre és genre közt nagy különbség van. Az ő genre-je mindig valós, valahol az egyéniség mélyében gyökerezik, szükségesnek tetszik és mint természetes igazság hat. Tanay a maga puhaságával, kedvességével szépen kiegészíti ezt az accordot.

Tagadhatatlan, hogy a Víg- és Magyar-színház és annak írói Pest városát, ennek erkölcsét, ennek typusait, ennek nyelvét (az utóbbit néha förtelmes módon) tudták megjelentetni a színpadon. Minden színház elnemzetiesíti az idegent, még a classikust is; a Víg-színház elpestiesít, nem mindig feltétlen jó ízléssel. De szinészei igen jók, előadásai, ha a darab csak némileg megengedi, magas színvonalúak.

A classikus drámában első helyen áll, a miért a Tek. Társaságnak a Greguss-jutalommal kitüntetendőnek ajánlom, Jászai Mari. Hogy az elsőt elsőnek nyilvánítsuk, oly természetesnek találom, hogy szinte nehezemre esik ezt bővebben indokolni. Egész művészeti elméletemet jóformán róla másoltam. Ő az, a ki rendkívüli intuitióval meglátta Shakespeare alakjait, mondjuk Lady Macbethet, Volumniát, Constantiát, Margitot, ide sorolom Medeát, Máriát, majd Elektrát, Klytaimnestrát, Atossát; meglátta őket az ő rendes emberi méretet messze meghaladó nagyságukban. Itt nincs megfigyelés, vagy ilyesféle, nincs összetétel vagy a rendes nagyságúnak egyszerű nagyobbítása, ily nagyságot csak az tud meglátni, a ki azt saját lelkében találja. Jászai Mari azért nagy művésznő, mert nagy ember, igaz, ideális, a fenség érzésével lelkében. Minden technika mellékes nála; nem hanyagolja el, ellenkezőleg a maga módja szerint tökéletesíti, de az az ő nagyságának nagy bizonyítéka, hogy ezt észre sem veszszük. Ha valaki a tenger fenekéről gyémántokat hoz föl, drágaköveket, akkor először ezt a fényt fogjuk meglátni, nem a búvárapparatust. Jászai Mari mélyebben szállt le a szív mélységébe, mint bárki más a színpadon, föltárta, mi lakik a mélységben, revelálta, mi a harag, a gyűlölet, a fájdalom, szenvedés a maga végső fokán. Jászai Mari az a művésznő, kinek alakításai láttára és hallatára az ember azt gondolja magában: Tehát ilyen nagy, hatalmas az ember! Így tud szenvedni, így gyűlölni, így lelkesedni, ily szörnyű tetteket elkövetni! A fenséges borzongását érzi ilyenkor. Tetőpontját nem Shakespeare alakjaiban érte el, hanem a görögökben, kik a női nagyságot jobban érezték. Mondják, hogy ezekben a szerepekben túlságosan nyugtalan, a görög nyugalmasabb volt. Nem igaz. A görög a szenvedély tombolását nem vitte a forma megbontásáig, természetesen, mert ott megszünik a művészet, de a határig igen, és így tesz

Jászai Mari. *János király*ban és *III. Richárd*ban különben Shakespeare classikus magaslatra emelkedik e részben, és mily örömest követi oda Jászai Mari! E művésznő nem csökkent erővel még ma is alkotó erejű és kedvű. Isten áldása van rajta és rajtunk.

De közvetlen közelében kell megpillantanunk Márkus Emmát, a ki ezen a téren a szerelmes nő ábrázolásában utólérhetetlen. Említem Kleopatráját, Thekláját, Johannáját, melyekkel annyi idő óta gyönyörködteti a közönséget. A gonosz szerelmes, ki épp oly gonosz, mint szerelmes, épp oly szerelmes, mint gonosz, kinek erkölcse megrontja szerelmét és szerelme enyhíti gonoszságát. Ilyenekben Márkus Emma páratlan. De egész hosszú sora van idevágó alkotásainak: Diana, Irene *(Bizáncz)*, lady Anna *(III. Richárd)*, Maria Stuart, Judith, Donna Sol, Julia a *Kegyenczben*, Maria Antonia. Jászai a legmélyebb, Márkus Emma a leggazdagabb hangú és alakú magyar színésznő.

Jó úton halad a classikai szerepkörben, melyre alak, hang, intelligentia egyaránt prædestinálják, Beregi Oszkár. Hamletjében sok az analysis, és nem elég az egyszerűség nagy biztossága, mégis a legjobb Hamlet, melyet magyar színpadon láttunk. Néha csábítja a nuance keresése, melyben az ember esetleg megtalálja a nuance-ot, de elveszti a művészetet. Ezt észrevette szerencsés ösztönnel és azóta folyton halad. Mint Antonius úgy mondja el nagy beszédjét, mint rajta kívül senki más. Szerepei közül említsük Romeót, Antoniust, Endrét, Constantint. Jászai Mari bűvös körébe kerülve elsőrangú volt a *Heten Theba ellen*ben, a *Perzsák*ban és Orestesben. Senki úgy nem tudja fokozni hangját, indulatát, mint ő, de senkinek sem kell annyira őrizkednie a hanggal való veszedelmes kaczérkodás és játék ellen, mint ugyancsak őneki. A nagy indulat lázában ellenállhatatlan.

Iványi ma egyike azoknak, kik legjobban értenek a színházhoz, szenvedélyes szeretettel csüng rajta, benne él és mint előadó művész is érezteti velünk nagy becsvágyát. Legnagyobb sikere III. Richárd, kit győz hanggal, fölér eszességgel és valósággal át tud élni és velünk is átéletni. Shylockja, Tartufe-ja, Oedipusa, János királya, Holofernese is jeles alakítások, csak néha érezzük, mintha küzdene alakjaival, melyek nem mindenben engedelmeskednek neki.

Gál ezen a téren is az első sorban áll, főleg az elgörbült, kissé czikornyás alakok ábrázolásában, minő a Harpagon és Euclio. Ezek Greguss-jutalmi alakítások. Igen szép öreg juhász a *Téli regé*ben, Bölcs Náthánja és érdekes Cæsarja is Shaw darabjában.

Pethes is nagy haszonnal és szép sikerrel járta a classikus iskolát, Mephistója, Benedekje *(Sok hűhó semmiért)* nagyon illenek hozzá

és szerep meg szereplő ez esetben mintegy támogatják és emelik egymást.

Rajnai *A faun*ban alapította meg hitelét csapongó jókedvével, értelmes kifejező beszédjével és erős temperamentumával. De mintha csak az extravagans szerepekben találná igaz kedvét és valami kis extravagantia kiütné magát egyéb szerepeiben is.

Szentgyörgyi István sohasem akart megválni a fényes multú kolozsvári színháztól és így, régibb budapesti és bécsi vendégszereplései ellenére is, csak szűkebb körben ismerik művészetét, noha nevét országszerte tisztelettel szokás említni. Ismerői a legnagyobb elismeréssel szólnak shakespaerei és molièrei szerepeiről is, így pl. Meneniusáról és Chrysale-járól, de kivált mint a magyar színköltés tolmácsát magasztalják Tiborczáért és Zsiga czigányáért, Mosolygójáért és Mravcsákjáért, mindenekfelett pedig a mai idősebb, élemedett korú magyar parasztnak és «kékbeli» polgárembernek bámulatos ábrázolásáért népszínművekben és vígjátékokban, esetleg középfajtájú drámákban. Remekül ábrázolja ez osztályt specialis faji sajátosságaival, minők a tiszteletet parancsoló nyíltság és egyenesség, a bölcs józanság, a büszke rátartiság, a magát fitogtatni félő nemes szív, vagy minők, az érem túlsó lapján, a korlátoltság, mely agyafurtsággal vagy esetleg fölületes dölyffel társul, kivált oktalanságának vagy erélytelenségének elleplezése végett. És bármit nyujt Szentgyörgyi így, az ő játéka a legigazibb élet illusióját nyujtja, a megtestesült természetesség és valószerűség a maga egyszerűségében: ez a játék már átélés, és pedig a legbensőbb fajtájú. Ha része van benne a divinatiónak vagy a megfigyelésnek, mégis legfőképpen a maga emberi mivoltának legegyénibb lényegét adja, — azt adja, a mi veleszületett, a mi vér az ő véréből, lélek az ő lelkéből. Kétségkívül alakításai így nem a legváltozatosabbak, hiszen már az alsóbb osztályainkat úgy jellemző fojtott indulatosság, hol vontatottabb, hol pattogó beszédmód egymaga bizonyos egyformaságot kölcsönöz nekik; miként az is bizonyos, hogy ez alakítások hamarább vallanak egy nagy természetes tehetséggel megáldott naturalistára, mintsem raffináltúl kiszámított hatásokkal dolgozó, ragyogó virtuózra. A fő mégis az, hogy Szentgyörgyi művészete maga az élet és pedig a magyar élet, ennek erényeivel és fogyatkozásaival. Komoly alakításaiban megragadó a lélek mélységeinek megvillantásával, de a komikaiakban is kiváló ember — és életismeretre való humorával. Egy ilyen nagy művész megérdemli pályája vége felé, hogy koszorunk egyik legszebb pálmaágával hódoljunk neki.

(Haraszti Gyula szíves közlése, melyért ezen a helyen is benső hálámat fejezem ki.)

Mindezek alapján indítványomra a Kisfaludy-Társaság Jászai Marinak ítélte oda a jutalmat, még pedig az alapítvány szabályzatának mindkét eshetőségére. Megjutalmazta egy egész művészi pálya páratlan kitartását, lendületét, emelkedését és gazdagságát, de nem mintha egyes szerepei közt nem talált volna jutalomra méltót, hanem mert nem akart a sok kitünő alkotás közt osztályozó különbséget tenni, mert akármelyik is megérdemelte volna a jutalmat.

A KISFALUDY-TÁRSASÁGNAK 1915 OKTÓBER 31-ÉN LEJÁRT JUTALOMTÉTELEIRE BEÉRKEZETT PÁLYAMŰVEK JEGYZÉKE.

I. Széher Árpád-jutalom. (Szigligeti élete és munkái.)

1. Szigligeti Ede. Jelige: ... mai színköltészetünket minden hibáival, minden gyengéivel, de jobb oldalaival s jelességével is egyetemben, teljesen képviseltetni látjuk Szigligetiben. (Ábrányi Emil.)

II. Somogyi Dezső-jutalom. (Kisebb tanulmány Henszlmann Imréről.)

1. Henszlmann Imre. Jelige: A művészet a művész életének tükre.

III. Ifj. Bojári Vigyázó Sándor-jutalom. (Magyar történelmi tárgyú elbeszélés.)

1. Nyék megtérése. Jelige: Nyék megtérése.
2. A szepesvári casus. Jelige: Cito, Citius, Citissime.
3. Sólyomkő. Jelige: Ladislai dicti Vook stb.
4. Aemilius Senator gyermekei. Jelige: A földön nem a tudomány, hanem a szeretet mível csodákat.
5. A költő halála. Jelige: Hazámért.
6. A győri vastuskó. Jelige: Recordemur antiquorum.
7. Tasnádi Farkas leánya. Jelige: Gregárius.[1]
8. Szerkesztői üzenetek. Jelige: Próba nélkül nincs siker.
9. Westonia. Jelige: Gróf Vigyázó Sándor jutalom.
10. A csöndes vonat. Jelige: Talán mindent átöröklünk.
11. Hősi furfang. Jelige: Tied vagyok, tied hazám.
12. Gárdista-fogás. Jelige: Svaviter in modo.
13. A nótás vitéz. Jelige: In hoc signo vinces.
14. A szerelmesek kútja. Jelige: Omnia vincit Amor.
15. Az arany talizmán. Jelige: Leo rufus.

[1] Magán a munkán a jelige nem ez, hanem: De nem kár hazáját s vérét eladónak.

16. Margit legenda. Jelige: Vallott nekem a Nyulak szigete.
17. A magyar nyomorultak. Jelige: Keserves sírással sírhatsz magyar nemzet.
18. A farkasok. Jelige: Metamorphosis Transsylvaniæ.
19. Selene. Jelige: Én az avart jártam.
20. A csudafa. Jelige: Én is Árkádiában éltem.
21. Dúló Ádám parádéi. Jelige: Hej, Rákóczi, Bercsényi.
22. Százszorszép. Jelige: Hetumoger.
23. Szent László őrangyala. Jelige: A szerelem mindent pótol.
24. Egy szalmaszál. Jelige: Addig jár a korsó.

A jeligés levelek jutalomtételenkint közös borítékba tétettek s az elnök és a titkár pecsétjével lepecsételtetvén, a Társaság vas-szekrényében elhelyeztettek, a pályamunkák pedig bírálatra kiadattak.

Budapest, 1915 november 3-án.

Vargha Gyula,
titkár.

BIRÁLÓ JELENTÉS A SZÉHER ÁRPÁD-PÁLYÁZATRÓL.

Négyesy Lászlótól.

A Széher-pályázatra egy mű érkezett; címe: Szigligeti Ede, jeligéje «... mai színköltészetünket ... (stb.) — Ábrányi Emil». (Jól tennék a pályázók, ha jeligéül inkább írnának két szót, mint 5—6 soros mondatot.)

A 76 lapnyi szöveg nem tartalmazza a kérdés megoldását, hanem csak tervrajzot és mutatványt. A bírálókhoz intézett előszóban, «mellőzve a nyugodt munkának nem kedvező viharos időt s az ilyen természetű munkák bizonytalanra való megírásának hálátlan voltát», mint legnyomósabb okot azt hozza fel, hogy «jelenlegi irodalmi viszonyaink között (nagy centralizatio, kevés szakember, egymás személyes ismeretsége, a könyvtárakban való dolgozás) az incognito megóvása hosszabb dolgozásnál nagyon nehéz», pedig «e megóvás a pályázat szellemében történik»; mivel továbbá «határozottan nincs megjelölve, hogy a pályázat csak teljesen kész munkát fogad el, vagy benyujtott részlettel is lehet pályázni», azért az utóbbi formát választja s kéri a bírálókat, hogy nem kész munkáját is sorompó elé bocsássák.

A bírálók teljesítik a kérést s a munka érdemleges megbírálásába belementek, de kijelentik, hogy nem a szerző megokolása alapján. Nem ismerhetik el, mert erre joguk sincs, mintha a pályakérdések szokásos fogalmazása elvben alternativ lehetőséget foglalna magában arra nézve, hogy pályázni részint befejezett művekkel, részint vázlatokkal lehet. Elvben minden oly pályakérdés, a mely nem jelöli meg a tervvázlatokkal való részvételt, befejezett művekre szól. Ha ily pályázatokon a tervezeteket is figyelembe veszik, az a pályázathirdető testületek szabadelvű méltányossága, de elvileg erre nem kötelesek. Ép úgy nem ismeri el a bizottság a mű befejezésének és a pályázat sikerének akadályául azt, hogy az incognitót ilyen kutató munkánál nehéz megőrizni. Nem a felett dönt a bizottság s nem az a pályázat főkérdése: mennyire sikerült ennek vagy annak a szerzőnek incognitóját megőrizni, hanem az a kérdés: melyik mű oldotta meg legjobban a feladatot. A szerzők incognitója csak másodrendű mozzanat, mindössze arra való, hogy a bizottság tag-

jait személyi tekintetek lehetőleg ne befolyásolják. A bizottság abban a véleményben van, hogy ítéletének tárgyilagosságát nyílt pályázat esetében is tudná érvényesíteni. Fontosabbnak ismeri el a bizottság azt a præteritióba foglalt akadályt, mely a mostani rendkívüli viszonyokra vonatkozik. Valóban a könnyen elképzelhető személyi akadályokon kívül tárgyiak is vannak, pl. egyes kézirattáraknak a háború idején hozzáférhetetlensége.

A szerző okainak elfogadása elvi állásfoglalás is lenne általán a pályázatok rendszere ellen, hiszen ez okok úgyszólván minden pályázatnál felhozhatók. A bizottság ebbe nem óhajt belemenni. Ellenben szíves készséggel bírálat tárgyává tette e benyujtott vázlatot és mutatványt, mert az a czél vezette, hogy a mennyiben a pályázat eredményének biztosítására lehetőség mutatkozik, a bizottság az alkalmat ne mulaszsza el. Erre a tervvázlat biztatást is nyujtott.

A vázlat (4—31. l.) öt fejezetre szól: 1. A pálya kezdete. 2. Szigligeti pályája a forradalomig. 3. Szigligeti pályája igazgatóságáig. 4. Szigligeti kora. 5. A színigazgató. Az öreg Szigligeti. — A mutatvány az utolsó fejezetből való, a mű vége; Szigligeti alkonya, utolsó darabjai, halála (32—63. l.) és írói jellemzése (64—75. l.) teszik a tartalmát.

A vázlat az anyagnak világos áttekintéséről tanuskodik. Új adatokat nem tár fel, új szempontot is keveset, de van érzéke az író fejlődésére ható mozzanatok hangsúlyozása és csoportosítása iránt. Problémái nincsenek (ezt részben a tárgy hozza magával), mindent elintézhetőnek mutat be; viszont az elmélyedés veszélyeit elkerüli azzal, hogy általán a tárgya felett lebeg s bizonyos novellisztikus gyakorlattal tudja elbeszélésbe és rajzba szőni a következtető munka eredményeit is. Kár, hogy sokszor beéri a felszínes, sőt a phrasisszerű megokolásokkal. Ráfogja Szigligetire, hogy a népies iránti érzéke föltétlenül atavisztikus hajlamokra vezethető vissza. Ez azok közé az esetek közé tartozik, mikor a problémát könnyűszerrel oldja meg. Nagyon szeret a levegővel is megfejteni egyes jelenségeket. «Egy nagyobb vidéki város levegője a XIX. század elején» — mondja Szigligeti gyermekéveivel kapcsolatban (4. l.). Majd a józan, reális fiatalembert «a romantikus levegő hajtja arra, hogy egyéniségét feltétlenül érvényesítse minden akadálylyal szemben s a színészi pályára lépjen, mely akkoriban igazán bizonytalan pálya». Első hallásra e mondat jól hangzik, pedig mennyi ellenmondás van benne! Hiszen ha a romantikus áramlatnak az az eleme érvényesül rajta, hogy az egyéniséget kifejleszti benne «minden akadálylyal szemben», akkor a józan, reális fiatalember egyénisége hogyan fejlődik oda, hogy bizonytalan pályának szentelje életét? Vagy az egyénisége van felületesen csak józannak és reálisnak kategorizálva, vagy a romanticismusnak más

eleme hatott reá, mely egyéni hajlamait eredetibb irányoktól eltérítette. A 40-es évek népies drámai iránya, a német mesejáték, a franczia vaudeville ... «ez az irány benne van a levegőben». (14. l.) Majd a 37. lapon: «valami levegőáramlat a franczia színházak pajkos ... hangulatát hozta magával.»

Nem szándékunk a vázlatnak természetszerűleg ideiglenes jellegű kifejezéseit tűhegyre szedni, azonban nem tarthatjuk fölöslegesnek a könnyen dolgozó szerző figyelmeztetését, hogy dolgát könnyen ne vegye.

A vázlat compositiója helyes; van érzéke a szerzőnek az iránt, hogy az életrajzba a korrajzi elemeket a maguk helyén beszője, Szigligeti munkásságát is életrajzába olvasztja bele; csak egy helyen látunk erősebb szerkezetbeli zavart. Az V. fejezetet, melynek czíme: Szigligeti kora, egészben véve korrajzul szánta, ennek külön fejezetet szentel és azt a Szigligeti dele és délutánja közé helyezi el. Egészben véve igazolható ez az elhelyezés, de a megvalósítás mégis bizonyos kúszáltságot okoz, a mennyiben visszanyúlik az absolutismus korának rajzára, a melyet pedig az előző fejezettel már elhagyott.

A kidolgozott részből látjuk, hogy a szerző olvasmányul szánta munkáját a művelt nagyközönség számára, azért mellőzi is a tudományos apparatust. Compositió, kifejezésmód mind erre a törekvésre vall. Ez a mi czéljainkra nézve egészen helyes irány, de akkor jogosult, ha a szerző a tudományos feldolgozás előkészületeit a színfalak mögött elvégezte és a közönség elé azután lép az eredménynyel. Szívesen elismerjük, hogy a szerző sokat foglalkozott Szigligetivel, de a kész fejezetet is inkább csak biztató igéretnek tekinthetjük, mint a Szigligetiről írandó könyv utolsó fejezete végleges alakjának. A szerzőnek élénk szelleme s az egykorú hazai és külföldi drámairodalomban szép olvasottsága van, a mellett jó tolla, de a fejezet még kiforratlan, még jóval elmélyíthető, az összefoglalás még nem elég jelentős.

Az egész művön bizonyos elsietés látszik. Sok jelesség mellett sok hiány is. Vannak tárgyi hibák, pl. hogy a «Szigligeti» nevet Fáy adta, holott a név Döbrenteitől való; hogy Szigligetit «színésznek és tánczosnak» veszik fel, holott akkor a táncz nem volt külön szakma, a színésznek tánczolni is kellett; több ízben nyomatékosan szól Szigligeti humorisztikus hivatásáról; ebben, ha tévedés nincs, túlzás mindenesetre van. Vannak felfogásbeli hiányok és vannak előadásbeliek, minden ügyessége és szemmellátható stilisztikai becsvágya és culturája mellett is. Ilyen pongyolaságok pl. «együtt a mérnöki pályát választják» (Sz. és apja); Pesten még jobban «elkapja a színház»; ifjúkori szerelméről való megemlékezésének «stilusa olyan, hogy nem vehetjük e szerelmét komoly szenvedélyszámba». «Sz. eleven, intenziv színházi élete beszívja a hatáso-

kat»; «egységes érzéke piros színt ad a ritterdrámák szentimentalizmusának.» A czifrálkodás néha a köznapiassággal érintkezik. Többször használja az «óriási» jelzőt; a *Csikós*ban a pusztai élet rajza «felséges»; a Rózsa «olyan üde friss volt, mint a hamvas baraczk». Néha megfeledkezik az önmagától használt színezésről s ellenmond magának. A *IV. Béla*ban «királyok, főurak, főpapok nehéz léptei döngenek» (58. lap), viszont 10 lappal hátrább azt írja, hogy Sz. nem festett hősöket, kiknek lábaik alatt a föld reng. Egyszer azt mondja, hogy Sz. a kor politikai mozgalmait sohasem érezte át, máshol azt, hogy mindig a kor hatása alatt áll. Tudjuk, hogy e kifejezések vonatkozása más itt, mint ott, de a nem szakközönség ellentétet érezne. Elevensége mellett is, úgy látszik, hamar kifogy a képkészlete. Pl. háromszor is palotának nevezi Sz. egy-egy alkotását (Az *Andronik* átdolgozásáról pl. ezt írja: «elbontotta a pompás bizánczi palotát . . .»).

A munka kétségtelenül tanult, szellemes és gondos íróra vall, a ki feladatát tudományos és művészi oldaláról egyaránt megoldhatja. Ezért felmerült az a gondolat a bizottságban, hogy javasoljuk a szerző megbizását. Másfelől azonban a meg nem oldott feladatra történt utalás és az a javaslat merült fel, hogy a pályázatot újra ki kellene tűzni. Beható tanácskozás után a bizottság abban a javaslatban állapodott meg, hogy a társaság a pályázat határidejét a pályamű befejezhetése végett egy évvel hosszabbítsa meg. Ezzel a szerző számára is biztosítva lenne a lehetőség, hogy művén nagyobb nyugalommal dolgozhasson, másrészt a társaságnak is reménye lehet arra, hogy a pályázat nem marad meddő.

Az előadottak alapján tisztelettel javasoljuk, méltóztassék a pályázat határidejét a szerző számára meghosszabbítani, illetőleg a most esedékes pályadíjat fenntartani s a mennyiben a mű f. évi október végéig befejeztetnék, kedvező bírálat esetén a szerzőnek a jövő évi közgyűlésen kiadni.

Hozzájárult:

Bayer József. *Császár Elemér.*

*

A Társaság a bírálók javaslatát azzal a módosítással fogadta el, hogy a jutalmat a befejezés feltételéhez kötve odaitéli s a jeligés levélkét már most felbontja; a pályadíjat akkor adja ki, ha a szerző művét eredményesen befejezi. A pályamű szerzője, miként a közgyűlésen felbontott jeligés levélkéből kitűnt: dr. Vértesy Jenő, egyetemi magántanár, Budapest.

BIRÁLÓ JELENTÉS A SOMOGYI DEZSŐ-JUTALOMRÓL.

Beöthy Zsolttól.

Henszlmann Imre pályájának ismertetésére egyetlen pályamű érkezett. Szerzője essayt akart írni; de az essayt nem comprimált és művészi dolgozatnak, hanem felületes hirlapi czikknek képzeli. Előadásában van bizonyos folyamatosság; de ezen kívül semmi, a mi kielégíthetne. A Henszlmannal foglalkozó, nem éppen gazdag irodalmat sem látszik ismerni s úgy pályája külső képének, mint tudományos irodalmi munkásságának rajzában mindvégig a legfelületen marad. A tárgy követelte æsthetikai, művészettani és művészettörténeti készültsége oly fogyatékos, hogy a dolgozat komoly birálat alá sem vehető.

Budapest, 1916. febr. 1.

Hozzájárult

Alexander Bernát r. tag.

Berzeviczy Albert r. tag.

BÍRÁLÓ JELENTÉS

a magyar történelmi tárgyú elbeszélésre kitűzött gróf Vigyázó-jutalomról.

Voinovich Gézától.

Az idei Vigyázó-pályázat nem mondható eredménytelennek, mert 25 pályamű, 25 történelmi elbeszélés érkezett rá; de ennyi között egy sincs, mely a koszorút teljesen megérdemelné, s így a kívánt eredmény mégis elmaradt. Jelentéktelen kísérletek mellett egyikben-másikban akadni egy-egy jobb vonásra. Az *Egy szalmaszál* címűnek (24. sz.) érdeme a párbeszédekben a régies nyelv, bár különböző korbeli szavak s kifejezések vannak összekeverve. Igénytelen egyszerűséggel, de jól van elbeszélve *A farkasok* (18. sz.) című, mely Cserei nyomán határszéli parasztok bosszúját írja le Teleki Mihályon; csakhogy az egész alig emelkedik feljebb egy történelmi anekdotán. Olyan mindössze négy van, mely több-kevesebb sikerrel a valódi elbeszélés kívánalmainak igyekszik megfelelni. A *Gárdista-fogás* (12. sz.) azt rajzolja — Mikszáth modorában — mint csábít el a megyefőnök egy szerelmes, boldog vidéki ifjút testőrnek Mária Terézia udvarába. A másik, *Az arany talizmán* (15. sz.), Nápolyi Endre körül sző költött mesét, a királyfi kedveséről, Lucretiáról, a ki gyermekével Magyarországba jő, hol nagyatyja, a királyi pénzverőműhely mestere, alchymiával is kísérletez. Az eredményt a király is látni kívánja, s Lucretia, hogy nagyatyját reménye meg ne csalja, talismánját, Endre gyűrűjét veti a serpenyőbe. Mire az agyagot széttörik, az aggastyán meghal az izgalomtól, — s Nápolyból épen ekkor indul el, a talizmán megsemmisültekor — a gyászhírnök Lajos udvarába. A mese a rém-romantika határát súrolja s, történelmi alap nélkül, a szokottnál gyarlóbbnak rajzolja az ártatlan Endrét, de egyes részleteiben ügyes szerkesztés, szemléltető leírás érvényesül.

Szilárdabb történelmi alapon épül a másik kettő. *A magyar nyomorultak* (17. sz.) e Victor Hugóra czélzó czím alatt a reformatio gályára hurczolt protestáns papjainak szenvedéseit rajzolja. Köztük raboskodik Korponay, káplánjával együtt; felesége és leánya távolról kísérik szomorú útjában, enyhíteni próbálva azon, a hol lehet. Így közvetlen képet nyerünk a rabok szenvedéseiről, majd kiszabadulásukról, mely nemcsak Korponaynénak adja vissza férjét, hanem lányuknak is a vőlegényt, a káplán személyében. E vékony mese visz némi életet a bő tanulmányon

alapuló történelmi rajzba, mely nemcsak alaposságával, hanem elevensége s zordon fönsége révén is elismerésre méltó. Kár, hogy nyelve nehézkes, színtelen. Szilárd történelmi alapon épül, de egyénibb keretben, az az elbeszélés is, melynek címe *Westonia* (9. sz.). Az Angliából száműzött Weston-család hírneves sarjának, Johanna humanista költőnőnek hányattatásait rajzolja, menhelyét Rudolf császár Hradsinjában, ábrándos és tragikus szerelmét Merse Györgygyel, a császár bizalmas emberével. Történetük egy hosszú párbeszédben világosul meg előttünk, melyben egy prágai kolostor priorja, Merse ifjúkori barátja, feltárja e történetet Westonia leánya előtt, ki anyja sírját meglátogatni megy oda. Ez események hátterében megjelenik Rudolf császár kedvteléseivel, Merse barátja, az ifjú Bocskay, majd küzdelmei és halála, általában a magyarországi állapotok, melyeken Merse hű figyelme csügg. Mindez komoly tanulmányon alapszik, érdekes is, de előadása zavaros, nyelve sem kifogástalan.

Mégis e két utóbbi mű az, melyek komoly törekvésre vallanak, alapos történelmi tanulmányt árulnak el, s mind tárgy-választás, mind gondos kidolgozás tekintetében kitünnek társaik fölött. *Westonia* történetében szorosan összeolvad a főalakok sorsával a történelmi háttér, mindez természetesen tárul föl a prior visszaemlékezésében, egyes elbeszélt jelenetei drámaiak, s a kifejlésen a tragikum lehellete érzik, de viszont több helyütt nincs minden zavarosság hiján s jó megértéséhez némi történelmi jártasság szükséges. *A magyar nyomorultak* rajzában a történelmi anyag uralkodik, szinte elnyomva a vékony egyéni mesét; az egész egyhangúbb, de egyöntetűbb is. Egyik sem tarthat igényt kifogástalan elismerésre, de mindegyikben vannak oly tulajdonok, melyek megérdemlik a méltánylatot. Épen azért a bíráló-bizottság (Ferenczi Zoltán, Pekár Gyula és a jelentéstevő), teljes egyetértésben úgy határozott, hogy a T. Társaságnak a jutalom megosztását javasolja *A magyar nyomorultak* és *Westonia* cz. két pályamű között. (Az előbbinek jeligéje: «Keserves sírással sírhatsz magyar nemzet . . .» — az utóbbié: «Gróf Vigyázó Sándor-jutalom».)

Hozzájárult:

Ferenczi Zoltán. * *Pekár Gyula.*

A Társaság a bírálók javaslatához hozzájárult. Mint az ünnepélyes közülésen felbontott jeligés levelekből kitünt, *A magyar nyomorultak* című (Jeligéje: Keserves sírással sirhatsz, magyar nemzet) pályamű szerzője Szerelemhegyi Tivadar ny. tanár, Budapest; a *Westonia* címűé (Jeligéje: Gróf Vigyázó Sándor-jutalom) pedig Tóth Sándor, kir. kath. főgymn. igazgató, Eperjes. Ez utóbbi pályamű czímét szerzője utólag *Merse Györgyre* változtatta.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG JUTALOM-TÉTELEI.

Kihirdettettek az 1916 február 6-iki ünnepélyes közülésen.

I. LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM: Magyar történeti vagy mondai tárgyú költői elbeszélés. (Kitűzetett 1916 febr. 2-án.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 kor.

Benyujtásának határideje 1918 okt. 31-dike.

II. LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM: A lyra fejlődése a XIX. század második felétől kezdve, különös tekintettel a magyar irodalomra. (Másodszor kitűzetett 1914 febr. 4-én.)

Jutalma a Lukács Móricz nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 kor.

Benyujtásának határideje: 1917 október 31-dike.

III. LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM: Elbeszélés vagy kisebb regény. (Kitűzetett 1914 február 4-én.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 kor.

Benyujtásának határideje: 1916 október 31-dike.

IV. BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZÍNMŰVÉSZNŐ JUTALMA: Szavalásra alkalmas lyrai költemény. (Kitűzetett 1914 február 4-én.)

Jutalma 400 kor.

Benyujtásának határideje: 1916 október 31-dike.

V. SZÉHER ÁRPÁD-JUTALOM: Költői elbeszélés vagy rajz a magyar népéletből, verses formában. (Kitűzetett 1916 február 2-án.)

Jutalma 1000 korona.

Benyujtásának határideje: 1917 október 31-ike.

VI. SOMOGYI DEZSŐ-JUTALOM: Kisebb tanulmány Henszlmann Imréről. (Kitűzetett 1916 február 2-án.)

Jutalma 200 frank aranyban.

Benyujtásának határideje 1917 október 31-dike.

VII. Ifj. BOJÁRI gróf VIGYÁZÓ SÁNDOR-JUTALOM: Magyar történelmi tárgyú, prózában irandó kisebb elbeszélés, a mely fél nyomtatott ívtől két ívig terjedhet. (Kitűzetett 1916 február 2-án.)

Jutalma a bojári gróf Vigyázó Josefin által elhúnyt testvére, Vigyázó Sándor nevére tett alapítványból 480 korona. A jutalom 1918 április 28-án adatik ki.

Benyujtásának határideje: 1917 október 31-dike.

VIII. RADÓ ANTAL ADOMÁNYÁBÓL: Rövidebb műfordítás az utolsó 30 év német lyrájából. A pályamunkához az eredeti is melléklendő.

Jutalma 200 korona.

Benyujtásának határideje: 1916 október 31-dike.

IX. A Kisfaludy-Társaság, egykori másod-elnökének *Greguss Ágost*nak és feleségének, született *Kemény Mária*nak alapítványából 1916 deczember 29-én vagyis az alapítók egybekelésének napján 2000 koronával fogja jutalmazni az 1909—1915. évkörben felmerült legjelesebb szobrászati művet.

*

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő lepecsételt, jelmondatos levél kiséretében, a fenn kitett határideig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mindegyik pályadíjért versenyző munkák közül csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló becse is van.

A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak. A Társaság fenntartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse, sőt ha szerzőjök egy év lefolyása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül közrebocsáthassa.

A pályaművek kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

VII.

TÁJÉKOZTATÓ KÖZLÉSEK.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

AZ 1916-IK ÉVI FEBRUÁR HÓ ZÁRTÁVAL.

Elnökség és tisztviselők:

Elnök ... ... BEÖTHY ZSOLT.
Másodelnök ... BERZEVICZY ALBERT.
Titkár ... ... VARGHA GYULA.
Másodtitkár ... KOZMA ANDOR.
Pénztárnok ... ... MAGYAR FÖLDHITELINTÉZET.
Ügyész... ... ... Dr. SZŐCS FERENCZ.

Gazdasági bizottság:

BERCZIK ÁRPÁD. HEGEDÜS ISTVÁN. NÉGYESY LÁSZLÓ.

Könyvkiadó-bizottság:

BEÖTHY ZSOLT, elnök.

ALEXANDER BERNÁT.
ANTAL GÉZA.
FERENCZI ZOLTÁN.
HERCZEG FERENCZ.
KLEBERSBERG KUNÓ GRÓF.
KOZMA ANDOR.
ORMODY VILMOS.
RADÓ ANTAL.
RIEDL FRIGYES.
VADÁSZ LIPÓT.
VARGHA GYULA.
VÉGH ARTÚR.
WODIANER ARTÚR.

A Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztője:

SEBESTYÉN GYULA.

A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtárának szerkesztői:

BEÖTHY ZSOLT, NÉGYESY LÁSZLÓ és CSÁSZÁR ELEMÉR.

A Társaság Költők és írók című életrajz-vállalatának szerkesztője:

FERENCZI ZOLTÁN.

Shakespeare-bizottság:

Elnök: Berzeviczy Albert.

Igazgató: Alexander Bernát.

Előadó: Radó Antal.

Szerkesztő: Ferenczi Zoltán.

Belső tagok (a fentieken kívül): Angyal Dávid, Apponyi Albert gróf, Bayer József, Beöthy Zsolt, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Kozma Andor, Lévay József, Neugebauer László, Pekár Gyula, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Somló Sándor, Vargha Gyula, Váradi Antal, Voinovich Géza, Yolland Artúr.

Külső tagok: Bodrogi Lajos, Gyulai Ágost, Hevesi Sándor, Ivánfi Jenő, Latzkó Hugó, Rózsa Dezső, Ruszt József, Sebestyén Károly, Tóth Imre.

Rendes tagok:

	Ábrányi Emil	1885	*Budapesten.*
	Agai Adolf	1877	*Budapesten.*
	Alexander Bernát	1899	*Budapesten.*
	Ambrus Zoltán	1899	*Budapesten.*
5	Angyal Dávid	1910	*Budapesten.*
	Apponyi Albert gróf	1893	*Budapesten.*
	Bánffy Miklós gróf	1916	*Budapesten.*
	Bárd Miklós	1905	*Nagykőrösön.*
	Bársony István	1898	*Budapesten.*
10	Bayer József	1888	*Budapesten.*
	Benedek Elek	1900	*Budapesten.*
	Beöthy Zsolt	1876	*Budapesten.*
	Berczik Árpád	1873	*Budapesten.*
	Berzeviczy Albert	1899	*Budapesten.*
15	Császár Elemér	1913	*Budapesten.*
	Csengeri János	1904	*Kolozsvárott.*
	Dalmady Győző	1867	*Budapesten.*
	Dóczy Lajos báró	1887	*Budapesten.*
	Endrődi Sándor	1882	*Budapesten.*
20	Ferenczi Zoltán	1903	*Budapesten.*
	Fraknói Vilmos	1903	*Budapesten.*

	Gárdonyi Géza	1902 *Egerben.*
	Haraszti Gyula	1906 *Budapesten.*
	Hegedüs István	1893 *Budapesten.*
25	Heinrich Gusztáv	1882 *Budapesten.*
	Herczeg Ferencz	1893 *Budapesten.*
	Jakab Ödön	1895 *Budapesten.*
	Kiss József	1914 *Budapesten.*
	Kozma Andor	1893 *Budapesten.*
30	Lévay József	1862 *Miskolczon.*
	Négyesy László	1904 *Budapesten.*
	Pekár Gyula	1901 *Budapesten.*
	Radó Antal	1895 *Budapesten.*
	Rákosi Jenő	1869 *Budapesten.*
35	Rákosi Viktor	1897 *Budapesten.*
	Riedl Frigyes	1900 *Budapesten.*
	Sebestyén Gyula	1909 *Budapesten.*
	Sebők Zsigmond	1904 *Budapesten.*
	Somló Sándor	1897 *Budapesten.*
40	Szabolcska Mihály	1899 *Temesvárott.*
	Szász Károly	1916 *Budapesten.*
	Szávay Gyula	1910 *Debreczenben.*
	Szilády Áron	1867 *Kiskunhalason.*
	Thewrewk Emil, P.	1885 *Budapesten.*
45	Váradi Antal	1889 *Budapesten.*
	Vargha Gyula	1883 *Budapesten.*
	Voinovich Géza	1912 *Budapesten.*
	Zemplényi Árpád	1911 *Budapesten.*
	Zichy Géza gróf	1878 *Budapesten.*

Levelező tagok:

	Brábek Ferencz	1899 *Prágában.*
	Butler Dundas Ede	1879 *Londonban.*
	Genetz Arvéd	1911 *Helsingforsban.*
	Jones Henrik	1893 *Mumby Vicarageben (Alford, Lincolnshire).*
5	Kaluza Miksa	1911 *Königsbergben.*
	Krohn Károly	1913 *Helsingforsban.*
	Madelung Aage	1916 *Berlinben.*
	Moldovány Gergely	1909 *Kolozsvárott.*

	Neugebauer László	1882	*Budapesten.*
10	Norsa Umberto	1913	*Mantovában.*
	Országh Pál	1912	*Alsókubinban.*
	Schnitzer Ignácz	1910	*Bécsben.*
	Schumacher Sándor	1898	*Kopenhágában.*
	Sirola Ferencz	1912	*Fiumében.*
15	Steinbach József	1912	*Bécsben.*
	Yolland Artur	1909	*Budapesten.*

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

A KISFALUDY-TÁRSASAG ELHUNYT TAGJAI

AZ 1916-IK ÉVI FEBRUÁR HÓ ZÁRTÁIG.

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak. 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

1838 Kölcsey Ferencz aug. 24.
1841 Csató Pál febr. 15.
1842 Dessewffy Aurél gróf febr. 9.
1844 Kisfaludy Sándor okt. 28.
1846 Vajda Péter febr. 10.
Kis János febr. 19.
1847 Schedius Lajos nov. 12.
1849 Péczely József máj. 23.
1851 Hazucha Ferencz (Kelmenfi László) április 21.
1852 Helmeczy Mihály decz. 1.
1853 Garay János nov. 5.
1854 Nagy Ignácz márcz. 19.
1855 Vörösmarty Mihály nov. 19.
1857 Szenvey József jan. 22.
1858 Bajza József márcz. 3.
Bártfay László máj. 12.
Szontágh Gusztáv jun. 7.
Császár Ferencz aug. 17.
1860 Szenczy Imre febr. 2.
1861 Szemere Pál márcz. 18.
Vachott Sándor április 9.
Sárosy Gyula (Lajos) nov. 16.
1864 Kazinczy Gábor április 18.
Szalay László jul. 17.
Fáy András, *a társaság első igazgatója*, jul. 26.
Kuthy Lajos aug. 27.
Madách Imre okt. 5.

1865 Jósika Miklós báró, *a társaság első elnöke*, febr. 27.
1866 Kiss Károly febr. 17.
Gaál József febr. 28.
Egressy Gábor jul. 30.
Zádor György aug. 17.
Czuczor Gergely szept. 9.
1867 Pákh Albert *belső tag* febr. 10.
Bérczy Károly *belső tag* decz. 11.
1868 Erdélyi János *belső tag* jan. 23.
Tompa Mihály *belső tag* jul. 30.
1869 Greguss Gyula *belső tag* szept. 5.
1871 Eötvös József báró, *a társaság második elnöke*, febr. 2.
1872 Sir John Bowring *külső tag* nov. 23.
1875 Kriza János *belső tag* márcz. 26.
Szeberényi Lajos *belső tag* jun. 4.
Toldy Ferencz, *a társaság negyedik elnöke*, decz. 10.
Kemény Zsigmond báró, *a társaság harmadik elnöke*, decz. 22
1876 Tóth Ede *belső tag* február 26.
Székács József *belső tag* julius 29.
1877 Dömötör János *belső tag* január 8.
Steinacker Gusztáv *külső tag* jun. 7.
Fábián Gábor *belső tag* decz. 10.
1878 Szigligeti Ede *belső tag* jan. 19.
Horváth Mihály *belső tag* aug. 19.
1879 Toldy István *belső tag* decz. 6.
1880 Csengery Antal jul. 13.
1881 Tóth Kálmán *rendes tag* febr. 3.
Szemere Miklós *rendes tag* aug. 20.
Lukács Móricz, *a társaság ötödik elnöke*, nov. 5.
Dux Adolf *rendes tag* nov. 20.
1882 Arany János *rendes tag* okt. 22.
Greguss Ágost *rendes tag* decz. 13.
1884 Frankenburg Adolf *rendes tag* jul. 3.
Szűcs Dániel *rendes tag* okt. 6.
1885 Germanecz Károly *lev. tag* febr. 1.
Győry Vilmos *rendes tag* április 14.
1886 Tárkányi Béla *rendes tag* febr. 16.
Kovács Pál *rendes tag* augusztus 13.
Ipolyi Arnold *rendes tag* deczember 2.
1887 Balázs Sándor *rendes tag* augusztus 1.

1888 Ring Mihály *lev. tag* október 4.
Henszlmann Imre *rendes tag* deczember 5.
1891 70 P. Szathmáry Károly *rendes tag* január 15.
Pachler Faust *lev. tag* szeptember 5.
Csiky Gergely *rendes tag* november 19.
Hunfalvy Pál *rendes tag* november 30.
1892 Szabó István *rendes tag* márczius 24.
75 Salamon Ferencz *rendes tag* október 9.
1894 Paulay Ede *rendes tag* márczius 11.
1895 Stier Teofil *lev. tag.*
Phillips Henrik *lev. tag.*
1896 Gr. Széchsen Antal *rendes tag* augusztus 23.
80 Degré Alajos *rendes tag* november 1.
1897 Vajda János *rendes tag* január 17.
Pulszky Ferencz *rendes tag* szeptember 7.
Pálffy Albert *rendes tag* deczember 22.
1898 Sayous Ede *lev. tag* január 19.
85 Abonyi Lajos (Márton Fer.) *rendes tag* április 28.
Zichy Antal *rendes tag* május 19.
Szász Béla *rendes tag* julius 7.
Arany László *rendes tag* augusztus 1.
Horvát Boldizsár *rendes tag* október 28.
1899 90 Bartalus István *rendes tag* febr. 8.
Patterson Artúr *lev. tag* szept. 29.
Péterfy Jenő *rendes tag* nov. 5.
1900 Imre Sándor *rendes tag* decz. 21.
1901 Saissy Amadé *lev. tag* április.
1902 95 Szigeti József *rendes tag* február 26.
Tolnai Lajos *rendes tag* márczius 19.
Dobsa Lajos *rendes tag* julius 8.
Vadnay Károly *rendes tag* julius 27.
Keleti Gusztáv *rendes tag* szeptember 2.
100 Müntz Jenő *lev. tag* deczember.
Bartók Lajos *rendes tag* deczember 31.
1903 Tóth Lőrincz *rendes tag* márczius 17.
1904 Jókai Mór *rendes tag* május 5.
Jovanovics János *lev. tag* junius 13.
105 Öman Viktor Emanuel *lev. tag* augusztus 23.
1905 Szász Károly *rendes tag* október 15.
1906 Bachat Dániel *levelező tag* április 13.

1906 Handmann Adolf *levelező tag* deczember 8.
1907 Vulcanu József *levelező tag* szeptember 9.
1908 110 Szana Tamás *rendes tag* február 11.
1909 Sturm Albert *lev. tag* február 14.
Jalava (Almberg) Antal *lev. tag* julius 3.
Szüry Dénes *rendes tag* október 28.
Gyulai Pál *a társaság hatodik elnöke* november 9.
1910 115 Hevesi Lajos *lev. tag* február 27.
Mikszáth Kálmán *rendes tag* május 28.
Cassone József *lev. tag* július 31.
Bigault de Casanove Károly *lev. tag* október 23.
1911 Vértesi Arnold *rendes tag* augusztus 1.
120 Jánosi Gusztáv *rendes tag* augusztus 15.
1912 Vrchlicky Jaroslav *lev. tag* szeptember 9.
Konf Ignácz *lev. tag* deczember 23.
1913 De Gubernatis Angelo gróf *lev. tag* február 24.
Ábrányi Kornél *rendes tag* márczius 11.
1914 125 Lechner Gyula *lev. tag* junius 10.
1915 Fiók Károly *rendes tag* május 21.
Baksay Sándor *rendes tag* junius 18.
1916 128 Hadzsics Antal *lev. tag* január 16.

A KISFALUDY-TÁRSASAG ALAPITÓI

AZ 1916-IK ÉVI FEBRUÁR HÓ ZÁRTÁIG.

ACZÉL BÉLA BÁRÓ.
ADLER DÁVID.
ADÓDY ISTVÁN.
ALMÁSSY EDMUND.
ALMÁSSY PÁL.
ANDRÁSSY GYÖRGY GRÓF (1860 előtt).
ANDRÁSSY GYÖRGYNÉ GRÓFNÉ.
ANDRÁSSY DÉNES GRÓF (400 K).
ANTAL GÉZA.
ANTONOVICS KÁLMÁNNÉ.
APÁTHY ISTVÁN (1860 előtt).
ARANY JÁNOS (100 aranynyal).
ARANY JÁNOSNÉ, ERCSEY JULIÁNNA
ARANY JÁNOS SZOBOR-ALAP. (400 K).
Az Arany János budapesti szobrára befolyt összeg feleslegéből 2868 K 27 f.
ARÁNYI MIKSA DR.
ÁCS KÁROLY.
BAGHY IMRE.
BAJAI KATH. FŐGYMNASIUM.
BALABÁN ADOLF.
BALASSA ANTAL BÁRÓ.
BALLAGI MÓR (1860 előtt).
BALOGH ISTVÁN.
BARBÁS JÓZSEF (400 K).
BARCZA SÁNDOR.
BARKASSY GÉZA.
BARKASSY KÁLMÁN.
BARKASSY MARGIT.
BAROS GYULA.
BARTAL GYÖRGY.
BARTHA MIKSA.
BATTHYÁNY FÜLÖP HERCZEG.
BATTHYÁNY GÉZA GRÓF (1860 előtt.
BATTHYÁNY KÁZMÉR GRÓF (1860 előtt).
BATTHYÁNY LAJOSNÉ GRÓFNÉ.
BAUER ANTAL.
BAUMGARTEN FERDINÁND.
BAUMGARTEN FÜLÖP.
BAUMGARTEN IGNÁCZ.
BAUMGARTEN KÁROLY.
BAY ILONA.
BÁRÁNY PÁL ÉS DÉNES.
BÁRON BENEDEK (6000 K)
BEDŐ ALBERT.
BELGRÁD IGNÁCZ.
BENICZKY ÖDÖNNÉ KEGLEVICH STEFÁNIA GRÓFNŐ.
BENKE GYULA.
BERCZIK ÁRPÁDNÉ (400 K).
BEREGSZÁSZY PÁLNÉ.
BERÉNYI FERENCZ GRÓF.
BERNÁTFY IDA BÁRÓNŐ.
BERNÁTH GYULA (400 K).
BERZEVICZY ALBERTNÉ (400 K).
BETHLEN BÁLINT GRÓF.
BETHLEN JÓZSEFNÉ GRÓFNÉ.
BEZERÉDJ PÁL (400 K).
BEZERÉDJ ISTVÁNNÉ (2200 K)

Bischitz Mór.
Blaskovich Bertalan.
Boczkó Dániel.
Bohus Jánosné Szögyény Antonia.
Bolza István gróf.
Brázay Kálmán.
Bródy Zsigmond (400 K).
Budai Imre.
Budai népszinház.
Budapesti I. ker. állami főgymnasium Széchenyi-önképzőköre.
Budapesti VI. kerületi állami gymnasium könyvtára.
Budapesti ker. ifjak társulata.
Budapesti nemzeti kaszinó.
Budapesti nemzeti szinház.
Budapesti ref. főgymnasium önképző köre.
Budapesti szinészek (1860 előtt).
Budapesti tanárképző intézet gyakorló főgymnasiumának ifjusági könyvtára.
Bukovinszky József (400 K).
özvegy Bulyovszky Gyuláné Szilágyi Lilla (4000 K).
Burján Pál.
Buth Károly.
Buzás Elek.
Csabai kaszinó (Békés).
Csanak József.
Csapó Kálmán.
Csapó Vilmos (ifjabb).
Csáky Albin gróf.
Csáky Kálmán gróf.
Csáky László gróf.
ifj. Csávossy Béláné báróné (sz. Beöthy Klára).
Csengery Antal (1000 K).
Csepely Sándor.
Csurgói ref. gymnasium Csokonai-köre.
Czirbesz Gyula.
Danielik János.
Daray Imre (1000 K).
Darázsi Albert dr.
Daruváry Géza (400 K).
Deák Ferencz.
Debreczeni h. h. felsőisk. tanulók olvasó egylete.
Debreczeni kereskedő ifjak önképző egylete (1860 előtt).
Debreczeni polgári kaszinó.
Desseőffy Jób.
Dessewffy Aurélné grófné (400 K).
Dessewffy Emil gróf (400 K).
Dessewffy Ödön.
Deutsch Mór (ifjabb) (400 K).
Deville János (600 K).
Dietrich Vilmos dr.
Domokos László.
Ebner Ede (400 K).
Ege Miklós (400 K).
Egressy Galambos Sámuel.
Első Magyar Ált. Biztosító Társaság (Alapitványát évenk. 400 K-val megújitja.
Emich Gusztáv.
Emich Gusztávné.
Eördögh Józsefné s Szentiványi Farkasné.
Eötvös Dénes báró.
Eötvös József báró (200 aranynyal).
Eötvös József b. alapítvány (4000 K).
Erdey Antal.
Erdélyi Pál, édesanyja, Erdélyi Jánosné emlékére.
Erdődy Kajetán gróf (1860 előtt).
Farkas László dr.
Fáy András (1860 előtt).
Fenyvessy Adolf.
Ferenczy Lajos
Fiók Sándor (ifjabb).
Flesch Tivadarné.

Fluss Józsefné.
Fogarasi János (1860 előtt).
Forgó István (csongrádi).
Forster Gyula báró.
Fővárosi Orvos (névtelen, 400 K).
Frank Antal.
Fraknói Vilmos (400 K).
Frankl-Varga Margit.
Frideczky Barnáné Barkassy Beatrix.
Fülöp Lajosné.
Gévay Antal (1860 előtt).
Ghyczy Ferencz (400 K).
Ghyczy Kálmán.
Giczey Sámuel.
Gönczy Pálné Gönczy Ilona emlékére.
Görgey Gusztáv.
Görgey István.
Greguss Ágost és Greguss Ágostné (45,800 K).
Gruber József.
Grünwald Béla.
Gundel János.
Gyene Gusztáv.
Gyene Károly.
Gyenes József.
György Aladár.
Győri takarékpénztár.
Gyulai Pál (2000 K).
Hajdu László.
Hajduska Albert.
Hajduska Emil.
Hajós József.
Halász Gedeon.
Hamary Dánielné.
Hamvay Rajsz Izabella.
Hanvay Zoltán.
Harkányi Frigyes.
Harkányi Fülöp (2000 K).
Hatvany-Deutsch Sándor.
Heckenast Gusztáv
Hegedűs Sándor (250 K).
Heltai Ferencz.
Hertelendy-Karácsonyi Mária.
Hoffmann Alfréd.
Hontmegyei kaszinó.
Horvát Boldizsár (2000 K).
Horváth Döme.
Horváth Lajos.
Horváth Mihály.
Horváth-Rohonczy Ilona bárónő.
Hódmezővásárhelyi kaszinó.
Ihász Lajos.
Illyés Lajos (sófalvi).
Ipolyi Arnold.
Iványos László.
Jálics Géza.
Jánosi Gusztáv.
Jászberényi állami főgymnasium.
Jekelfalussy Lajos.
Jeney Lajos.
Joannovics György.
Jókai Mór (2000 K).
Jóny Tivadar.
Jónás Károly (300 K).
Jósika Samu báró (720 K).
Jósika Samu bárónő (2000 K).
Just József.
Kacskovics Ignácz.
Kajdacsy István (4000 K).
Kálnoky Dénes gróf.
Kandó Kálmán.
Kaposvári főgymnasium Virág Benedek önképző köre.
Karap Ferencz (végrend. alap. 4000 K).
Karácsonyi Guidó gróf.
Karczag Béla.
Karczag István.
Karsai Albert (400 K).
Kasselik Jenő (10,000 K).
Kautz Gyula.
Kállay Ákosné.

Kállay Béni.
Károlyi Tibor gróf (400 K.)
Kecskeméti kaszinó.
Keglevich Béla gróf.
Keglevich Emma grófnő.
Kemény János báró (8000 K).
Kemény Zsigmond hagyatékából (800 K).
Kenessey Albert.
Kenessey Kálmán.
Kégl György (400 K).
Kégl Julia.
Királyi Pál.
Kiss Lajosné (1860 előtt).
Kisujszállási ref. főgymnasium ifjuságának önképző köre.
Klebersberg Kunó gróf.
Kolozsvári Ferencz József tudományegyetemi könyvtár.
Kolozsvári róm. kath. főgymnasiumi ifjuság önképző köre.
Kornfeld Zsigmond.
Kovács Aladár.
Kovács Ede (berenczei).
Kovács Ferencz és neje Küry Teréz (400 K).
Kovács Kálmán (400 K).
Kovács Lőrincz (400 K).
Kovács Mátyás (1860 előtt).
Kováts Gyula dr.
Kozma Ferenczné Domokos Judit.
Kónyi Manó és neje.
Kőnig Gyula.
Kralovánszky György.
Kriek Mária (1000 K).
Kubinyi Ferencz (idősb).
Kun Géza gróf (végrend. alap. 4000 K).
Kún József (400 K).
Kvassay Ede.
Landau Horácz emlékére örökösei (2000 K).
Lányi Gyula.
Lányi Gyula (végrend. alap 400 K).
Latinovics Illés (400 K).
Lederer Béla.
Lehoczky Tivadar.
Lethenyey Lajosné.
Léber Ignácz.
Lévay Henrik báró (600 K).
Lévai kaszinó.
Lévay József.
Lipcsey Tamás.
Lipótvárosi Casino. (1000 K).
Lipthay Béla báró.
Lipthay Lajosné.
Lipthay Sándor (kisfaludi).
Lónyay Gábor.
Lónyay Menyhért gróf.
Lukács Antal.
Lukács Györgyné s Tar Sámuelné.
Lukács József (400 K).
Lukács Móricz (20,000 K).
Madas Károly.
Madách Imre.
Magyar országos közp. takarékpénztár (400 K).
Mailáth György.
Mailáth József.
Majer Károly.
Markusovszky József.
Marosvásárhelyi Kazinczy-alapítvány (400 K).
Maszák Elemérné.
May Lajos.
Mármarosszigeti ref. főgymnasium önképző társulata.
Mándy Elek.
Márton Ferencz (Abonyi Lajos).
Mechwarth András.
Mészáros Károly.
Mezőtúri ref. főgymnasium.
Mikó Anna grófné (400 K).
Mikó Imre gróf.
Miskolczi takarékpénztár

Molnár György.
Nádányi Albertné (400 K).
Nádányi Ferencz (400 K).
Nagy Elek (káli).
Nagy Gedeon (tolcsvai).
Nagy Ivánné, Csató Mária (400 K).
Nagy Károly (1860 előtt).
Nagybecskereki főgymnasium önképző köre.
Nagymihályi kaszinó.
Nagyváradi takarékpénztár.
Nádasdy Lipót gróf.
Nemzeti színház könyvtára.
Neuwelt Ármin.
Németh Lajos.
Némethy Anna, Imre (400 K).
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (400 K).
Névtelen (1904 deczember).
Nőképző egylet fels. leányiskolájának önképző köre.
Nyirbátori kaszinó.
Orczy Zoltán.
Ordódy István Károly.
Ormody Vilmos.
Országos Nőképző-Egyesület Vörösmarty-Önképzőköre.
Pajor István.
Pallavicini Sándor őrgróf.
Pantocsek-Pereszlényi Irma
Papp Elek.
Papp Géza.
Paulay Ede (400 K).
Pekár Imre (400 K.)
Pesti Hazai Első Takarékpénztár (Alapítványát évenként 400 K-val megujitja).
Pesti Napló szerkesztősége.
Pécsi nemzeti kaszinó.
Pécsi takarékpénztár.
Péterffy István.
Pfeffer János (400 K).
Pilaszanovics József.
Pilta Jánosné (1860 előtt).
Piufsics Lajos.
Podmaniczky Ármin báró.
Podmaniczky Árminné báróné.
Podmaniczky Frigyes b. (1860 előtt.)
Podmaniczky Gézáné báróné.
Poll Imre.
Pompéry János (400 K).
Pongrácz Anna.
Pongrácz Lajos (honti).
Radó Antalné.
Rakovszky István, főszámsz. eln.
Rácz György.
Ránolder János (400 K).
Reményi Ede.
Reviczkyné Bay Sarolta.
Révai Testvérek, irod. intézet.
Rimaszombati kaszinó.
Ritoók Zsigmondné Tormay Mária.
Rosti Pál.
Rottenbiller Lipót.
Rökk Szilárd.
Rupp Kornél.
Ruszt József (1000 K).
Ruttkay Márton.
Samarjay Károly.
Sárközy Kázmér (ifjabb).
Schedius Lajos (idősb. 1860 előtt)
Schlichter Izidorné.
Schmidt Mária dr.
Schreiber Ignácz (Kautz Gyula emlékezetére 1000 K).
Schossberger Vilmos (tornyai, 800 K)
Schwanfelder József.
Selmeczi magyar olvasó kör.
Sigray Fülöp gróf.
Singer Zsigmond.
Somssich Pál.
Sopronmegye (1860 előtt).
Sréter Klára (1000 K).

Stein I. Nátán (2000 K).
Stern Dávid.
Stépán Gábor.
Stiassny Ilona.
Stráda Béla.
Sváb Jakab.
Szabady Ferenczné.
Szabó Dávid.
Szarvasi kaszinó.
Szász Béla.
Szász Gerőné Pap Anna.
Szászvárosi Kún-kollégium.
Szászvárosi ref. kun-kollégium.
Szathmáry Károly (50 aranynyal).
Szatmárnémeti r. kath. tanítónőképző-intézet.
Szecskay Kornél.
Szeged város közönsége.
Szegedi Sándor.
Szemere Pál (1860 előtt).
Szende Károly.
Szenger Ede (300 K).
Szentandrássy Lajos.
Szentesi állami főgymnasium (Pálya Ferencz tanár adományából).
Szentgyörgyi Albert.
Szentiványi Károly (300 K).
Szentiványi Márton (ifjabb).
Szentiványi Miklós.
Szentpály Klementina.
Szerb György.
Szécsen Antal gróf.
Széchenyi Gyula gr.
Széchenyi Ödön gr. (400 K).
Széher Árpád, Szalóki (400 K).
Széher Mihály, fia, Árpád, emlékére (10,000 K).
Székely Ferencz, takarékpénztári vezérigazgató.
Székesfehérvári kath. főgymnasium önképző köre.
Szelestey László.
Szigetvári Iván. (400 K).
Szigligeti Ede (600 K).
Szijjártó Sámuel.
Szilágyi Dezső.
Szilágy vármegye közönsége.
Szily Kálmán.
Szinnyei József id.
Szinyey-Jekelfalussy Valéria.
Szitányi Adolf.
Szitányi Bernát.
Szitányi Izidor.
Szitányi Vilmos.
Szlávy József (400 K).
Szmrecsányi Jánosné Szmrecsányi Paula.
Szombathy Lajos.
Szontágh Pál (4148 K).
Szontágh Tivadarné.
Szőcs Ferencz (2000 K).
Szőke Lajos.
Szőllősy Etele.
Szőllősy Jánosné (1860 előtt).
Sztankovánszky Imre.
Sztrokay Boldizsárné Edvi Illés Matild.
Sztupa György.
Szücs Lajosné.
Tanárky Julia.
Tárkányi Béla (600 K)
Teleki Domokos gróf (idősb).
Teleki Sándor gróf.
Than Károly.
Thanhoffer Pál.
Thótt Rezső.
Tihanyi Ferenczné.
Tisza Kálmán.
Tisza Kálmánné Degenfeld Ilona grófnő (400 K).
Tisza László.
Tisztviselők országos egyesülete.

Toldy Ferencz (800 K).
Tomori Anasztáz (10,000 K).
Tordai nőegylet.
Tormay Béla (ifjabb).
Tormay Cecil.
Tormay Géza.
Tóth György.
Tóth Lőrincz.
Tököly Péterné Gyiokó Irma (400 K).
Töltényi Miklós.
Török Elemér (400 K).
Török Sándor.
Töttössy István.
Trefort Ágoston (1860 előtt).
Udvardy Cserna Vincze.
Ullman Károly.
Ujvidéki kath. magyar főgymnasium Vörösmarty önképző köre.
Ungvári főgymnasium Dayka-köre.
Vadász Lipót.
Vadnay Andor.
Vadnay Károly hagyatéka (2400 K).
Vajda Ödön zirczi főapát (800 K).
Vajdafy Gusztáv.
Valics Antalné.
Vargha Gyula (400 K).
Vay Ádámné Lónyay Mária grófné.
Vay Károlyné grófné (400 K).
Várady János.
Várady Károly (400 K).
Veszprémi nemzeti kaszinó.
Végh Artúr.
Végh István (verebi).
Véghelyi Imréné Pázmándy Karolina.
Vérey József.
Vésztői kaszinó.
Vida Károly.
Vigyázó (bojári) Józefin grófné, testvére, ifjabb bojári Vigyázó Sándor emlékére (8000 K).
Viktorin József.
Viola József (1860 előtt).
Visontai Soma dr.
Vizaknai Antal dr.
Vojnics Márk.
Vojnics Tivadarné.
Wahrmann Mór (2400 K).
Weisz Bernát Ferencz.
Weiss Manfréd.
Wellisch Alfréd.
Wenckheim Béla báró.
Wenckheim Krisztina grófné.
Wenzel Gusztáv.
Weninger Vincze (400 K).
Wesselényi József báróné.
Vásárhelyi Wodianer Artur (régebbi rendes alapítványán kívül ujabb 10,000 K).
Wolfner Tivadar.
Zachar István.
Zentai Főgymnasium Kossuth önképzőköre.
Zichy Antal (8000 K)
Zichy Domokos gr. (1860 előtt).
Zichy Géza gróf (1000 K).
Zseny József.
Zsilinszky Mihály.
Zsivora György (1800 K).
Ziska Julia, Somogyi Dezső emlékére (1200 K).

Az 1860 előtt tett alapítványok rendes összege 100 korona, az 1860 után tettek 200 koronásak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

KIVONATOK A TÁRSASÁG JEGYZŐKÖNYVEIBŐL.

1914 március 4.

1. Titkár jelenti, hogy Sirola F. lev. tag beküldte a Társaságnak Arany János balladáinak tőle eszközölt olasz fordítását művészi prózában, mely már könyvalakban is megjelent. Továbbá a szegedi Dugonics-társaság szintén példányt küldött az 1912—13. évi működéséről kiadott jelentéséből. Köszönettel vétetnek.

2. Elnök meleg szavakkal üdvözli az egész Társaság nevében Vargha Gyula titkárt azon alkalomból, hogy Ő Felsége kereskedelemügyi m. k. államtitkárrá nevezte ki. Vargha Gyula meghatottan mond köszönetet az üdvözlésért. Az ülés mind az elnök, mind a titkár beszédét rendkívüli tetszésnyilvánításokkal fogadja s hosszantartó zajos éljenzéssel és tapssal ünnepli Vargha Gyulát.

3. Titkár emlékezteti a Társaságot, hogy a jövő évi ünnepélyes közülés felolvasási műsorának tervezésével, az ügyrend szerint, már a mai ülésen is foglalkozni kell. Javasolja, hogy a Társaság az ünnepélyes ülésre Bárd Miklós rendes tagtól és Jakab Ödöntől költeményt, Alexander Bernáttól tanulmányt, Sebők Zsigmondtól elbeszélést kérjen. A Társaság a javaslatot elfogadja.

4. Ugyancsak titkár javasolja, hogy a Társaság kérjen Bárd Miklóstól egy, esetleg két nyomtatott kötetre elegendő költeményt az alapítói könyvilletmény-sorozatban leendő kiadhatás czéljából. A Társaság a javaslatot elfogadja s felkéri a titkárt, hogy ez ügyben Bárd Miklóssal összeköttetésbe lépjen.

5. Alexander Bernát a Shakespeare-bizottság nevében jelenti, hogy Shakespeare műveinek új kritikai magyar kiadásából a három első mű és pedig *Hamlet* Arany János változatlan, továbbá a *Windsori víg asszonyok* Rákosi Jenő és a *Makranczos hölgy* Lévay József újonnan átírt fordításában már megjelent, mindhárom a megfelelő jegyzetekkel. Még a nyári szünet előtt további három drámai mű megjelenése várható. A Társaság nagy örömmel fogadja a bejelentést s a Shakespeare-bizottságnak és elnökének, Berzeviczy Albertnek meleg köszönetet szavaz a buzgóságért, melylyel az új magyar Shakespeare-kiadás ügyét aránylag rövid idő alatt sikerre vitte.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

6. A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-társaság táviratban tudatta a Társasággal, hogy a néhai nagy regényírónak, Báró Kemény Zsigmondnak sírját Pusztakamaráson, születése századik évfordulója alkalmából, megkoszorúzta. A tudósítás hálás köszönettel vétetik.

7. Sebestyén Gyula, hivatkozva a mult havi közülésen a költségvetés tárgyalása alkalmával a népköltés-gyüjtők jutalomdíjait illetőleg felmerült aggodalmakra, melyeknek részletes tárgyalásába a Társaság akkor elnöke távolléte miatt nem kívánt belebocsátkozni, — most, midőn a Társaság elnöke ismét jelen van, a következő felvilágosításokat adja:

Az előző évben a Folklore Fellows magyar osztálya az egri és sárospataki gyüjtőszövetségekkel minden várakozást felülmúló eredményt ért el. Erre, június és deczember folyamán, Győrött, Pápán, Komáromban, Kaposvárott, Csurgón, Csáktornyán, Kecskeméten, Szegeden, Kisújszálláson, Nagyszalontán, Gyulán és Kassán is, összesen tehát 12 újabb gyüjtőszövetséget szervezett. Jelenleg 39 közép- és felsőiskola, továbbá két néptanítói testület van a 14 szövetségben. Szóló ezek közül nehánynak 100—100 K-t, de a legtöbbnek csupán 75—75 K. összeget tűzött ki a Kisfaludy-Társaság nevében jutalomdíjúl. Így, a legeredményesebb gyüjtés esetén, körülbelől 3500 K. összeg lenne jutalomdíjakúl odaítélendő. Minthogy a Társaság korábbi határozata szerint egy-egy jutalom az 50 K-t meg nem haladhatja, még a 75 koronás tételek is 3—3 díjra oszlanak. Ilyenformán körülbelül 120 gyüjtemény lesz megjutalmazandó. E nagy munkára kéri, hogy a Társaság egy külön Folklore-bizottságot küldjön ki. A gazdasági bizottság körében felmerült aggodalmakkal szemben arra utal, hogy már három évi népköltési gyüjtésre és kiadásra nyujtott kormánysegély szerepel mint elköltetlen a Társaság költségvetésében s e miatt az előző évben a Vall. és közokt. m. k. minister már külön jelentést is kívánt a Társaságtól. Erre szóló, mint a Népköltési Gyüjtemény szerkesztője, kimutatta, hogy összesen 8—10 kötetet tudna egyfolytában s akár egyszerre is sajtó alá bocsátani; de utólag megjegyzi, hogy nem az államsegélyen történő újabb gyüjtések eredményeiből, hanem Erdélyi János, Ipolyi Arnold, Kálmány Lajos és az ő — a szóló — régi gyüjteményeiből. Mióta ő a szerkesztő, több gyüjtő küldetett ki, több száz koronás anyagi támogatással, de eddig egy sem szolgáltatott be megfelelő értékű gyüjteményt. A régebbi gyüjtések kézirat-anyaga is szegényes. Ezért tartotta és tartja ő szükségesnek az egész gyüjtési rendszer újjászervezését a Kisfaludy-Társaság, a M. Néprajzi Társaság és a M. Nemzeti Múzeum támogatásával. Az új szervezet kataszteri pontossággal végezheti el az egész országban található népköltési anyag felkutatását és

begyüjtését s e nagy munkának minden irodalmi eredménye a Kisfaludy-Társaságé lesz, míg a kéziratok megőrzésére, szakszerű feldolgozására, nyilvántartására és a Folklore Fellows nemzetközi szükségleteinek ellátására a M. Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára vállalkozik. Kéri tehát a Társaságot, hogy, híven hagyományaihoz, a nagy vállalkozást minden rendelkezésére álló erővel támogassa. Ha ez megtörténik, évenként 2—3 új népköltési gyüjtemény fog megjelenhetni az Athenæum útján a Társaság kiadványa gyanánt. Végül kijelenti szóló, hogy az egész ügynek részletes megvilágítása czéljából emlékiratot fog kidolgozni és minden társasági tagnak megküldeni.

Elnök javasolja, hogy a Társaság Sebestyén Gyula szóbeli jelentését a folyó ülésen vita és határozat tárgyává ne tegye, mert erre a concrét basis nincs meg, míg a Társaság előtt nem fekszik azon ülés jegyzőkönyve, melyben a népköltés-gyüjtőknek adható jutalomdíjakra vonatkozott határozat foglaltatik. A Társaság elfogadja az elnök javaslatát és kívánja, hogy az illető jegyzőkönyv az ügy megvitathatása és határozat hozhatása czéljából a jövő ülés elé terjesztessék.

8. Ferenczi Zoltán jelenti, hogy a mult hóban tartott közülés megbízásából Radó Antal rendes taggal egyetemben tárgyalt a Franklin-Társulattal, az írói életrajz-vállalat folytathatása végett. A kiadó-társulat hajlandó a vállalatot további három éven át folytatni olyformán, hogy évenként egy kötetet ád ki s ennek írói tiszteletdíjából 400 K. összeget magára vállal. E szerint kötetenként 600 K. írói tiszteletdíj és 200 K. szerkesztői díj a Társaság által lenne fizetendő. A Társaság elfogadja a feltételeket s kívánja, hogy a vállalat folytatására nézve a Franklin-Társulattal végleges megállapodás létesíttessék.

1914 április 1.

1. Titkár jelenti, hogy: *a)* a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület, valamint az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, mint évenként rendesen, most ismét 400—400 K. összeggel növelte a Társaságnál rég fennálló alapítványát; *b)* néhai Kiss Elek, volt csornai ügyvéd, végrendeletében 500 K. utóhagyománynyal emlékezett meg a Társaságról, mely azonban csak bizonyos életjáradékosok halála után fog a Társaság javára esni. A Társaság az *a)* pontban jelzett alapítóknak az elnökség útján írásban kívánja kifejezni mély köszönetét s kegyelettel áldoz a *b)* pontban megnevezett hagyományozó emlékének.

2. A felolvasások során Somló Sándor életrajz-részletet olvas fel *Szigligeti Ede ifjúsága* czímmel. Elnök a Társaság köszönetét fejezi ki a felolvasónak, ki munkájával hozzájárult Szigligeti Ede, társasági

elhunyt tag születése századik évfordulójának kegyeletes megünnepléséhez.

3. Elnök közli, hogy a német Shakespeare-társaság meghívta a Társaságot Weimarba a folyó hóban megtartandó félszázados jubileumi ülésére. Az elnök javasolja, hogy a Társaság Alexander Bernátot kérje fel képviselőjéül ezen az ünneplésen. A Társaság Alexander Bernátot felkéri, hogy az ünneplésre Weimarba utazzék s adja át a német Társaságnak a Társaság és a Shakespeare-bizottság üdvözletét.

4. Titkár jelentést tesz a könyvkiadó-bizottság mai üléséről; megállapítja az alapítók 1913. évi könyvilletményéből már megjelent s legközelebb megjelenő művek sorát s tudatja, hogy az 1914. évi illetmény részére Bárd Miklós összes költeményei valószínűleg mielőbb teljesen rendelkezésére fognak állani a Társaságnak s hogy Berczik Árpád egy kötetnyi újabb elbeszélését ajánlja kiadásra az illetménysorozatban. Tervben van még Tolnai Lajos elhunyt tag egy kötet költeményének s Hegedüs István költői műfordításainak s eredeti költeményeinek kiadása is. Tudomásul szolgál.

5. Elnök jelenti, hogy Vajda János elhunyt tag síremlékére már évekkel ezelőtt bizonyos összeg gyűlt össze, melyet Ormody Vilmos alapító- és könyvkiadó-bizottsági tag volt szives a vezetése alatt álló Első Magyar Biztosító Társaság pénztárában szabad letétűl megőriztetni. Ormody Vilmos most figyelmeztette az elnököt, hogy ez összeg kamataival együtt már meghaladja az 1000 koronát s kérte, hogy a Vajda-síremlék elkészíttetése iránt a Társaság részéről valamely intézkedés történjék. Somló Sándor, leánya, Somló Sárika szobrászművésznő nevében felajánlja a Társaságnak, hogy nevezett művésznő a Vajda János-síremlék tervezetét teljesen ingyen elkészíti s arra is vállalkozik, hogy a rendelkezésre álló összeggel a terv kiviteléről s a kész mű felállításáról gondoskodik. A Társaság a legnagyobb köszönettel veszi s fogadja el a szobrászművésznő nagylelkű kegyeletes ajánlatát s atyja útján tisztelettel felkéri őt, hogy a Vajda János-síremlék tervezetét elkészíteni s annak kiviteléről ajánlata értelmében gondoskodni szíves legyen.

6. Pekár Gyula a szilágysomlyói P. Szathmáry Károly-emléktábla-bizottság azon kérését tolmácsolja, hogy legyen szives a Társaság annakidején az emléktábla leleplezési ünnepében résztvenni. A Társaság e felől csak akkor határozhat, ha már a leleplezési ünnepre szóló meghívót megkapta. Mindenesetre tekintetbe fogja venni a határozásnál azt is, hogy P. Szathmáry Károly elhunyt társasági tag emlékezetének különös kegyelettel tartozik.

7. Sebestyén Gyula, mint a Népköltési Gyüjtemény szerkesztője,

kéri, hogy küldjön ki a Társaság két tagot a végből, hogy neki a rendkívül nagy mennyiségben beérkezett és még beérkező népköltési gyüjtött anyag megbírálásában és kiadásra kiválasztásában segítségére legyen.

Elnök javasolja, hogy a Népköltési Gyüjtemény szerkesztőjének segítő bírálótársakúl Császár Elemér és Ferenczi Zoltán kéressenek fel s jelzi egyúttal, hogy a szerkesztő szükség esetében kisegítésért mindenkor bizalommal fordulhat az elnökséghez is.

Hegedüs István, hivatkozva arra, hogy a népköltési ügy új kezelési módjára, különösen a gyüjtőknek a szerkesztő terve szerint adandó jutalmak méreteire vonatkozólag a mult üléseken bizonyos kérdések és nézeteltérések merültek fel, melyek még teljesen elintézve nincsenek, kéri, hogy a jövő havi ülésen ezen függő kérdések és nézeteltérések a szerkesztővel alaposan megbeszéltessenek és tisztáztassanak, végleges határozat pedig népköltési ügyben csak ennek megtörténte után hozassék. A Társaság a népköltési ügy alapos megbeszélését a jövő havi zárt ülés tárgyául tűzi ki s ez ügyben végleges határozatait a megbeszélés során megállapítandó szükségességekhez képest fogja meghozni.

1914 május 13.

1. A népköltés-gyüjtési ügy, melynek alapos megbeszélése a folyó ülésre tűzetett ki, Sebestyén Gyula, a Népköltési Gyűjtemény szerkesztője, valamint ez ügyben több kérdést felvetett Hegedüs István rendes tag távolléte miatt mélyebben és részletesebben nem tárgyalható. Az ezen ügyre vonatkozó jegyzőkönyvbe vett javaslatokat, véleményeket és határozatokat visszamenőleg azon időhatárig, mikor a népköltési ügyek intézését Sebestyén Gyula vette át, elnök az Évlapokból felolvastatja s a felolvasás nyomán megállapítja, hogy a Társaság népköltés-gyüjtő ifjak jutalmazására csak két ízben szavazott meg összegeket, — és pedig a sárospataki főiskolai gyűjtő ifjak részére 300 K-t, az egriek részére 370 K-t. Megállapítja egyben az elnök, hogy a Népköltési Gyüjtemény távollevő szerkesztője az általa gyüjtött népköltési anyag megbírálására és rendezésére a Társaságtól bírálókat kért segítségül. Titkár ugyancsak a népköltési ügyre vonatkozólag jelenti, hogy Vasadi Balogh György szegedi tanár katona-dalok gyüjtésére 400 K anyagi segélyt kér.

Berzeviczy Albert indítványozza, hogy a Társaság már a folyó ülésből intézzen írásbeli felkérést Sebestyén Gyula rendes taghoz a népköltési gyüjtő-munkának megállítása és szüneteltetése végett, miután világos, hogy a már begyűlt rendezetlen anyagnak túlságos volta hátráltatja a népköltési kiadványokat.

Elnök ez indítványhoz pótlásúl javasolja, hogy a Népköltési

Gyüjtemény szerkesztőjéhez intézendő levélben sürgesse meg a Társaság az Erdélyi János-féle *Népdalok és Népmondák* elhatározott kritikai jubiláris kiadását, annál is inkább, mert a Vall. és közoktat. m. k. minister ismét átiratban kéri a Társaságot az általa anyagi támogatásban részesített Népköltési Gyüjtemény újabb köteteinek beküldésére. A Társaság a népköltési ügynek végleges rendezésébe a Népköltési Gyüjtemény szerkesztőjének távolléte miatt nem bocsátkozik, hanem, tudomásúl véve az elnök által a jegyzőkönyvekből megállapítottakat, egyelőre a következő határozatokat hozza: *a)* az ügyet a jövő havi ülés napirendjére ismét kitűzi; *b)* a Népköltési Gyüjtemény szerkesztője által kívánt s már a mult ülésen kiszemelt társasági bírálótársak működése csak az ügy végleges megbeszélése és rendezése után kezdődhetik; *c)* Vasadi Balogh György tanár népköltési gyüjtésre vonatkozó anyagi támogatás kérése véleményezés végett a Népköltési Gyüjtemény szerkesztőjéhez tétetik át; *d)* a Társaság elfogadván Berzeviczy Albert indítványát az elnök-javasolta pótlással együtt, felhívja az elnökséget, hogy levelet intézzen Sebestyén Gyula népköltési gyüjtemény-szerkesztőhöz, mely szerint a további népköltési gyüjtést, tekintettel a még bírálatlan és rendezetlen anyag túlságos voltára, ez idő szerint szüntesse be és erejét egyelőre inkább a hátralékban levő népköltési kiadványok, különösen pedig az Erdélyi János-féle jubiláris kiadvány szerkesztésére és mielőbbi megjelentetésére legyen szíves fordítani.

2. Alexander Bernát jelenti, hogy Tolnai Lajos költeményeit, melyek megbírálás végett neki adattak ki, átnézte s úgy találta, hogy azok összessége nem alkalmas arra, hogy a Társaság alapítói kiadványsorozatába felvétessék. Tudomásúl szolgál. Tolnai Lajos költeményei második bírálójául a Társaság Heinrich Gusztávot kéri fel.

3. Titkár jelenti, hogy Bárd Miklós a Társaság felkérésére beküldte összes költeményeit, hogy azok az alapítók könyvilletmény-sorozatában kiadhatók legyenek. Kiadatnak bírálatra Császár Elemérnek és Ferenczi Zoltánnak.

4. Budapest székes-főváros átiratot intézett a Társasághoz, hogy a Kerepesi-temető felásandó részébe temetett irodalmi jeleseket új sírokba helyezteti; sírjaikra emléket tesz és azokat gondoztatni fogja. Köszönettel tudomásúl vétetik.

5. Másodtitkár bemutatja az *Évlapok* 1913/14. évi kész kötetét. Tetszéssel fogadtatik.

6. Ugyanő jelenti, hogy a Vajda János-síremléket Somló Sárika szobrászművésznő már mintázza. Ormody Vilmos könyvkiadóbizottsági tag értesítése szerint ez emlékre nála 1284 K. 08 fill. összeg van kamatozólag elhelyezve. Tudomásúl szolgál. A Társaság e síremlék ügyét Ormody

Vilmos elnöklete alatt Beöthy Zsoltból és Kozma Andorból álló bizottságra bízza.

1914 junius 3.

1. Titkár jelenti, hogy: *a)* az *Évlapok* 1913/14. évi folyama megjelent; *b)* Zempléni Árpád beküldte *Turáni dalok* című költeménykötetének Lechner Gyula műfordításában megjelent kiadását; a Kárpát-egyesület és a Matica Srbska pedig évkönyveiket. Köszönettel vétetnek.

2. A felolvasások során Alexander Bernát felolvassa irodalmi jelentését a német Shakespeare-társaság fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából Weimarban tartott ünnepi közüléséről, melyen a világ minden nevezetesebb Shakespeare-társasága képviselve volt; a Kisfaludy-Társaság által létesített Magyar Shakespeare-társaság képviseletében a felolvasó jelent meg. Elnök a Társaság nevében meleg köszönetet mond Alexander Bernátnak a Társaság méltó képviseléséért, valamint a nagyértékű jelentésért, mely a társasági *Évlapok* legközelebbi kötetébe felveendő.

3. Titkár jelenti, hogy a tagok közt körözött irodalmi czélú adakozási íveken Zrínyi, a költő légrádi szobrára 68 K, P. Szathmáry Károly szilágysomlyói emlékére pedig 45 K. gyűlt eddig össze. Tudomásúl szolgál.

4. A könyvkiadó-bizottság részéről közli a titkár, hogy az alapítók illetmény-sorozatában legközelebb megjelenendő művek: Scheffel *Ekkehard*ja Antal Géza fordításában, Knight *Aesthetika története*, továbbá Bárd Miklós költeményei, valamint Voinovich Géza Madách-tanulmánya. Minthogy a két utóbbi munka a kiadvány-sorozat részére külön bírálaton még nem ment át, Bárd Miklós költeményei Császár Elemérnek és Ferenczi Zoltánnak, Voinovich Géza *Madách*a pedig Angyal Dávidnak és Beöthy Zsoltnak bírálatra kiadatnak.

5. A népköltési gyüjtés és a népköltési gyüjtemények kiadása körül az idő folyamán felmerült kérdések és ellentétes felfogások alapos megbeszélés alá vétetnek. Sebestyén Gyula, mint ez ügyek vezetője és a Gyüjtemény szerkesztője, hosszabb előterjesztésben kifejti, hogy a folklorisztikai, mennél nagyobb arányú gyüjtés feltétlenül szükséges, mert a nivelláló cultura terjedésével irodalmilag is nagyon értékes népköltési termékek mehetnek mielőbb teljesen veszendőbe. Ez, ha a kiadásban egyelőre időleges lecsappanás mutatkozik is, nem jelenti a kiadási munka elhanyagolását, mert hiszen négykötetnyi kiadvány áll már is készen az Athenæum rendelkezésére, ezek közül Ipolyi mesegyüjteménye mielőbb megjelenhet s Erdélyi János népköltési gyüjteménye

a gyüjtő költő születésének 100-ik évfordulóján szintén könyvpiaczra kerül. Sebestyén Gyula a kormány által a népköltési actio támogatására évenként a Társaságnak adott összegekből felgyülemlett 9000 K. összegben teljesen elégséges fedezetét látja a rövid idő mulva ismét megindúló népköltési kiadványok költségeinek, úgy, hogy az évi új 3000 K. összegű kormánytámogatás ez idő szerint az új gyüjtésekre lenne fordítható. Végül kéri, hogy a Társaság utalja ki a Folklore Fellows útján már elvégzett új gyüjtések jutalmazására általa megállapított s a Társaság által elvileg előzetesen engedélyezett díjakat együttesen 3000 K. összegben s szavazzon meg Vasadi Balogh György gyüjtőnek a f. 1914. évre 200 K. anyagi támogatást, melyet ő nevezett gyüjtőnek már végzett munkáért helyezett kilátásba. Az előterjesztés megbeszélése során az elnök, valamint még több felszólaló méltányolja Sebestyén Gyula szempontjait s elismeri az új népköltési anyaggyüjtésnek jogosultságát, viszont azonban hangsúlyozza a már egybegyüjtött anyag rendezésének, kiadásra előkészítésének s a már előrekészítettek kiadásának múlhatatlan szükségességét az irodalmi érdeken kívül még azzal is, hogy a kormánytámogatás fejében a Társaság az illetékes miniszteriumnak kész eredményekkel, vagyis kiadványokkal tartozik időnként beszámolni. Miután a népköltési ügyeket intéző Sebestyén Gyula az 1915. évre már négy kötet új kiadvány megjelenhetését biztos kilátásba helyezi s egyúttal kéri, hogy a Társaság a nagy mértékben növekvő gyüjtött anyag rendezésében segítségül melléje néhány tagú népköltési bizottságot küldjön ki: a Társaság Sebestyén Gyula kívánságának megfelelve, 3000 K. összeg erejéig a Folklore Fellows útján már elvégzett gyűjtések jutalomdíjait, valamint a Vasadi Balogh Györgynek már kilátásba helyezett 200 K. támogatási összeget megszavazza és felkéri Jakab Ödön és Zempléni Árpád rendes tagokat, hogy esetleg a népköltési gyüjtött anyag átvizsgálásában a Népköltési Gyüjtemény szerkesztőjének segítségére lenni szíveskedjenek. Az új kiadványok biztos kilátásba helyezése örömmel és megnyugvással vétetik tudomásul.

6. A lőcsei kir. kath. főgymnasium meghívja a Társaságot új palotájának felavatási ünnepére. Ez iskolának egykor Dayka Gábor, Tárkányi Béla s más irodalmi jelesek is tanulói voltak. A Társaság felkéri az elnökséget, hogy a felavatási ünnepre a Társaság nevében üdvözlő táviratot küldjön.

1914 szeptember 23.
(Rendkívüli ülés.)

1. Elnök az ülést megnyitván, jelenti, hogy e rendkívüli időben az elnökség rendkívüli közülés összehívását látta szükségesnek, mert olyan

javaslatokat szándékozik a Társaság elé terjeszteni, melyek Alapszabályaink tágabb magyarázatát kívánják, erre pedig csak a közgyűlés jogosult. A javaslatok elfogadása esetén továbbá oly intézkedések válnak szükségessé, melyek a legutóbbi közgyűlés némely határozatainak módosítását kívánják, ezt is csak újabb közgyűlés teheti. Hadbavonult véreink segítéséről, szenvedéseinek enyhítéséről s általában a haza védelméről kell most gondoskodnia az egész magyar társadalomnak. Az elnökség kéri a Társaságot, hogy vegyen részt ebben a hazafias munkában, anyagi erejéhez mért jelentékenyebb pénzáldozattal. Megbántaná a Társaság tagjait, ha az indítványt bővebben akarná indokolni, csak emlékeztetni kíván Alapszabályaink első paragraphusára, mely szerint a Társaság czélja a magyar szépirodalom emelése s általában az irodalmi ízlés nemesítése. Czélja tehát közművelődési, irodalmi czél. A magyar irodalom azonban mindig úgyszólván a honvédelem intézménye volt. Mióta a magyar ősmonda első szálai megszövődtek, a magyar irodalom mindig alá volt rendelve egy felsőbb czélnak: a magyar haza, a magyar nemzet szolgálatának. Nem zárják ki tehát Alapszabályaink az elnökség indítványának elfogadását, sőt ez a szellem egyenesen kötelez rá. Már Zrínyi megmondta, hogy ha a haza kívánja, az oltárról is elvehetjük az aranyat és ezüstöt. Kéri az indítvány elfogadását. Egyhangú helyesléssel elfogadtatik.

2. Elnök a végrehajtás módozatára előadja, hogy Alapszabályaink 42-ik pontja szerint a Társaság alaptőkéjéhez nem nyúlhatunk. Olyan módokat kell keresnünk, hogy Társaságunk életében zavar ne forduljon elő; ezt is szem előtt tartva két forrás kínálkozik. Az egyik a pályadíjak megtakarítása. Az idő az irodalmi pályázatokra úgysem alkalmas, még új tehetségek feltűnése sem keltene ma figyelmet, de a pályázatok megbírálására sem volna meg a kellő nyugalom és odaadás. Indítványozza tehát, hogy az összes pályázatok határidejét eltolva, az esedékes pályadíjakat az említett hazafias czélra fordítsuk. A másik forrás *Évlapjaink* összevonása. Régebben is két év eredményét foglaltuk össze egy-egy kötetbe. Ezt most is bízvást megtehetjük s ha csak a legszükségesebbeket közöljük, szintén érhetünk el némi megtakarítást.

Radó Antal indítványozza, hogy a tagok mondjanak le egy évre a bírálati díjakról, különben örömmel üdvözli ez elnöki javaslatot.

Négyesy László teljes lélekkel hozzájárul az elnök indítványához, csak még különösen hangsúlyozni kívánja, hogy a pályázók rövidséget egyáltalában nem szenvednek, mert a határidőnek egy évvel való eltolása végzett munkájuk esetleges sikerétől nem fosztja meg őket.

Jakab Ödön szintén nagy örömmel üdvözli az indítványt, mert Társaságunk csak múltja hagyományait követi vele, de lehető nagy

összeggel szeretne a szent czélhoz járulni; indítványozza, hogy a Társaság tagjai között is indítsunk gyüjtést. A Társaság egyhangulag nagy lelkesedéssel szavazza meg az elnök indítványát. Jakab Ödön indítványát mellőzni kívánja, mert a Társaság tagjai más úton részint már meghozták, részint meghozhatják áldozataikat.

3. Titkár előterjeszti a rendelkezésre álló összegeket. A Lukács Krisztina-jutalomból Greguss Ágost élete és műveire 1000 K. pályadíj tűzetett ki 1914 okt. 31-iki határidővel. Ugyanezen határidőre szól a Széher Árpád-jutalom 1000 K-ás, a Somogyi Dezső-jutalom 200 arany frankos, a bojári Vigyázó-jutalom 480 K-ás pályadíja s a Greguss Ágost-féle 2000 K-ás jutalom. A pályadíjak ugyan csak a jövő év elején kerülnének kifizetésre, de a Társaság lehetőleg még ez évben gondoskodhatik folyósításukról. Az *Évlapok*on körülbelül 1000 K-t takaríthatunk meg, a Greguss-jutalom bírálati díja pedig 350 K-t tesz. Ily módon kb. 6000 K-t szavazhat meg a Kisfaludy-Társaság. Titkár kéri a Társaságot, hogy az ő titkári fizetésének második félévi része (1000 K.) szintén csatoltassék a Társaság adományához s így 7000 K-t ajánlhassunk fel a hazafias czélra. Helyesléssel fogadtatik.

4. Berzeviczy Albert másodelnök annak eldöntését kéri, hogy az összeg mily határozott czélra fordíttassék. A hadbavonultak családtagjairól az állam szépen gondoskodik. Inkább a sebesültek ápolására kellene felajánlanunk adományunkat. Titkár módosítani óhajtaná az indítványt. Az állam és a társadalom a sebesültekről is eléggé gondoskodik. A harcztéren elhullott magyar testvéreink hátrahagyott családtagjai szorulnak legnagyobb segítségre. Elég sok magyar ember pusztul el a csatamezőn, mentsük meg itthon hagyott árváikat a pusztulástól. Egyhangulag elfogadtatik.

5. Titkár előterjeszti az elnökségnek azon indítványát, hogy havi üléseket ne tartsunk a háború alatt. Nem alkalmas az idő rá, hogy szórakozást, bár nemes szórakozást, kereső közönséget hívjunk üléseinkre. Alexander Bernát nem akarná általánosságban kimondani üléseink elhagyását; esetleg szüksége merülhet fel, hogy mi is hallassuk szavunkat a felolvasó-asztal mellől. A Társaság az elnöki javaslatot Alexander Bernát módosításával elfogadja.

6. Elnök jelenti, hogy könyvkiadványaink sorozatába legutóbbi ülésünk határozata alapján Voinovich Gézától Madách életrajzát is felvettük. Ő és Angyal Dávid voltak a bírálók. A mű Társaságunk díszére válik s hogy kiadása ne szenvedjen halasztást, már nyomdába adták. A bírálati jelentést később fogják beterjeszteni. Helyesléssel tudomásúl vétetik.

7. Császár Elemér jelenti, hogy Ferenczi Zoltánnal Bárd Miklós

költeményeit szintén megbírálták s a legnagyobb örömmel ajánlják kiadásra. A bírálati véleményt szintén csak később foglalják írásba, de a művet utólagos jóváhagyás reményében hasonlóképen sajtó alá adta. Tudomásúl szolgál.

1914 deczember 2.

1. Titkár jelenti, hogy a jövő évi februárban megtartandó közgyűlésen egy rendes tagsági hely lenne betölthető, ha a Társaság eltérne hagyományától, mely szerint egy rendes tagsági helyet üresen tart. Levelező-tagsági hely három üres. A Társaság a legközelebbi közgyűlésen sem az egy rendes tagsági, sem a három levelező-tagsági üres helyet betölteni nem fogja.

2. Jövő évi ülésrend. — A Társaság általánosságban megállapítja, hogy havi ülés-napjai ezután is a hónapok első szerdái maradnak; ellenben egyelőre nem határoz arról, hogy a jövő év folyamán mely hónapokban tart ülést. Fenntartja ezzel a háború tartamára szóló abbeli határozatát, hogy szükség esetén az elnökség hívja össze a tagokat zárt ülésre. A jövő, 1915. év február havában megtartandó közgyűlésre vonatkozólag a Társaság elhatározza, hogy az előzetes közülés február 3-ára tűzessék ki s ez alkalommal ennek napirendjében a gazdasági s költségvetési ügyeken kívül a tisztújítás is benne legyen, noha az utóbbi rendszerint az ünnepélyes közülés után szokott megtartatni. De, bár ezúttal a kivételes háborús körülményekre való tekintetből a tisztújítás meg fogja előzni az ünnepélyes közülést, ezen, mely február 7-én, vasárnap délelőtt tartandó meg, még a régi tisztikar fog működni.

3. Az ünnepélyes közülés tárgysora. — A Társaság a február 7-iki ünnepélyes közülésre már tervbe vett előadásokra vonatkozólag azt a felhívást intézi az előadásokra vállalkozott tagokhoz, hogy felolvasásaikban lehetőleg alkalmazkodjanak a lelkeket teljesen igénybe vevő háborús közhangulathoz. Bárd Miklóst, kinek egyik fia, köztudomás szerint, a harcztéren hősi halált halt, megigért felolvasásának megtartásától fölmenti, ellenben felkéri Ábrányi Emilt, hogy az ünnepélyes közülésen költeményt olvasson fel.

4. Titkár jelenti, hogy Antal Géza 200 K. alapítvány befizetésével a Társaság alapító-tagjai sorába lépett. Örömmel vétetik tudomásúl. Az elnökség írásban fejezi ki az új alapító tagnak a Társaság köszönetét.

5. Titkár a könyvkiadó-bizottság részéről előterjeszti, hogy még az 1913-iki alapítói kiadvány-illetménysorozat kiegészítéseül Scheffel *Ekkehard*ja fog megjelenni Antal Géza fordításában; az 1914-iki sorozatban Voinovich Géza *Madách élete* és Bárd Miklós költeményei; ugyan-

csak készen van kiadásra Knight *Aesthetika története* is, de ez már az 1915-iki sorozatra marad. Tudomásúl szolgál.

6. Ugyancsak az alapítói könyvilletmény-sorozat részére, mint az elnök közhelyeslés mellett kijelenti, a Társaság már több ízben kérte Vargha Gyula költeményeit; de, bár azok kiadása másíthatlan társasági határozat, e határozatnak a fölkért költő halogatása és vonakodása miatt mindeddig nem lehetett érvényt szerezni. Minthogy azonban Vargha Gyula költeményeit két társasági rendes tag és pedig maga az elnök, Beöthy Zsolt és Angyal Dávid mégis megbírálta, a rég függő kiadási ügy a jelen ülésben végleg eldönthető. Beöthy Zsolt elnök felolvassa a bírálatot, melyhez bírálótársa is hozzájárult. A Társaság a bírálat alapján egyhangulag elhatározza, hogy Vargha Gyula költeményeit az alapítói könyvilletmény-sorozat 1915-iki folyamában halaszthatatlanúl kiadja. Felkéri egyúttal a Társaság Kozma Andort, hogy e kiadvány-sorozat részére a közelebbi években prózai, főképen művészeti vonatkozású dolgozataiból egy kötetet állítson össze s tudomásúl veszi, hogy ugyanezen sorozat részére Hegedüs István költeményei s esetleg Endrődi Sándor Heine-fordításai rendelkezésére állanak.

7. Elnök megállapítja, hogy a Társaság határozatához képest 7000 K. összegű társasági adományt utalványozott ki a háborúban elesettek özvegyei és árvái javára; továbbá bejelenti, hogy a Társaság vagyonából 3000 K. összeget nemzeti hadikölcsön-kötvénybe fektetett, mely biztos befektetés tudvalevőleg évi 6% kamatjövedelmet fog hozni. Kéri e befektetéshez a Társaság utólagos jóváhagyását. A Társaság egyhangulag jóváhagyja és köszöni az elnök intézkedését, melynél fogva a Társaság a nemzeti kölcsön sikeréhez is tehetségéhez képest, illően hozzájárult.

8. Sebestyén Gyula, mint a Népköltési Gyüjtemény szerkesztője, jelenti, hogy a gyüjtemény kiadvány-sorozata részére Ipolyi Arnold mesegyüjteménye már ki van nyomva s rövid idő mulva szét fog küldetni és a könyvpiaczon lesz. A sárospataki Folklore Fellows gyüjtése, Harsányi István szerkesztésében, Erdélyi János születése 100-ik évfordulójára szintén meg fog jelenni. Berze Nagy János nagyértékű meseszótára némi tömörítésre szorul még, de különben szintén kész s már be is van osztva a rövid idő mulva megjelenő kiadványok sorába. A Társaság élénk örömmel veszi tudomásúl.

1915 február 3.
(Évi és tisztujító közülés.)

1. Titkár előterjeszti az elnökségből, a gazdasági bizottságból és a Társaság ügyészéből alakult pénztári bizottságnak jelentését. Elsősor-

ban a jelentésnek az 1914. évi zárószámadásokra vonatkozó első része kerül tárgyalás alá. A Társaság az 1914. évi zárószámadást az előterjesztett jelentésben foglalt javaslattal együtt általánosságban, majd részleteiben is változatlanul elfogadja s ezzel az 1914. évre vonatkozólag a felmentvényt mind a társasági vagyont kezelő Magyar Földhitelintézetnek, mind a kézipénztárt kezelő titkárnak megadja. Felhatalmazást ad arra is, hogy a Magyar Földhitelintézetnek, nemkülönben dr. Szőcs Ferencz ügyésznek a Társaság anyagi ügyei intézésében tanusított kitünő buzgóságukért a legmelegebb köszönet fejeztessék ki.

2. Titkár előterjeszti a pénztári bizottság jelentésének az 1915. évi költségvetésre vonatkozó részét, melyet a Társaság az abban foglalt összes javaslatokkal együtt s valamint a költségvetést általánosságban és részleteiben változtatás nélkül elfogadja.

3. Elnök előterjeszti a Társaság e hó 7-én tartandó ünnepélyes közülésének javaslott tárgysorát, melyet a Társaság egyhangulag elfogad. E szerint az ünnepélyes közülés tárgysora a következő lesz: 1. Beöthy Zsolt elnök megnyitó beszéde. 2. Vargha Gyula titkári jelentése. 3. A tábornok. Költemény Ábrányi Emiltől. 4. Világirodalom és a háború. Tanulmány Alexander Bernáttól. 5. Hangok a viharból. Költemények Jakab Ödöntől. 6. A trombita. Elbeszélés Sebők Zsigmondtól. 7. 1914. Költemény Rákosi Viktortól. Felolvassa Rákosi Jenő. 8. XXXIII. zsoltár. Költemény Kozma Andortól.

4. Áttérve a tisztújításra, az elnök átadja az elnöki széket Ágai Adolf legidősebb r. tagnak, a ki a jegyzőkönyv vezetésével a legfiatalabb r. tagot, Császár Elemért bízza meg s felolvastatja vele az Alapszabályoknak a választás megejtéséről intézkedő 22. §-át. Majd felkéri a tagokat, hogy a tisztviselői állások betöltésére tegyenek javaslatot. — Alexander Bernát ajánlja, hogy az állások az eddigi tisztviselőkkel töltessenek be; majd ennek kiegészítéséül Dalmady Győző, utalva azokra a nagy érdemekre, melyeket a lelépő tisztikar a Társaság mind szellemi, mind anyagi ügyeinek vezetésében a múltban szerzett, teljes elismeréssel adózik nekik s ajánlja, hogy a Társaság elnöknek Beöthy Zsoltot, alelnöknek Berzeviczy Albertet, titkárnak Vargha Gyulát, másodtitkárnak Kozma Andort, ügyésznek Szőcs Ferenczet válaszsza meg újra. — Kozma Andor kéri a Társaságot, hogy helyette fiatalabb erőt, Császár Elemért válaszsza meg másodtitkárnak. — Vargha Gyula hozzájárul Kozma Andor ajánlatához, de titkárúl maga helyett Kozma Andort ajánlja.

Több ajánlat nem tétetvén, a korelnök elrendeli a névszerinti titkos szavazást a tisztikarra. A szavazás megtörténte után megállapítja, hogy 23 szavazó lap adatott le, melyek közül 22 teljes névsort adott,

egy azonban csak Szőcs Ferencz ügyész nevét tartalmazza. A szavazólapokat egyenkint felolvasva, a választás eredményeként kihirdeti, hogy a Társaság az 1915/1917. évi cyklusra megválasztotta elnöknek: Beöthy Zsoltot 21 szavazattal (1 szavazat Berzeviczy Albertre esett); másodelnöknek Berzeviczy Albertet 21 szavazattal (1 szavazat Berczik Árpádra esett); titkárnak Vargha Gyulát 21 szavazattal (1 szavazat Kozma Andorra esett); másodtitkárnak Kozma Andort 20 szavazattal (2 szavazat Császár Elemérre esett); ügyésznek Szőcs Ferencz dr-t 23 szavazattal. A korelnök szíves szavakkal üdvözli az újonnan megválasztott tisztikart s az elnöki széket átadja Beöthy Zsolt elnöknek.

5. Beöthy Zsolt elfoglalja az elnöki széket s a maga, valamint tiszttársai nevében hálásan köszöni az irányukban újra megnyilvánult bizalmat. Tiszttársainak megnyugtatására, a kik az eddig nagy díszszel viselt állásuktól szerettek volna megválni, utal arra, hogy ő, mint náluk idősebb, még jobban érzi a kor súlyát és a rábízott méltóság terhét, de tartsa őket is továbbra helyükön — ideig-óráig — az a tudat, hogy mind a mostani nehéz, komoly időkben, mind a bekövetkező új viszonyok között, mikor a Társaság ügyei esetleg új rendezést fognak követelni, kétszeres szükség lesz az ő nagy tapasztalataikra. A jelenlegi helyzet kötelességükké teszi, hogy erejüket, egyelőre legalább, a Társaság javára fordítsák. A mi őt magát illeti, ismételheti, a mit már több ízben hangoztatott, hogy ő csak tagtársainak buzgó, szerető támogatásával képes, a mennyire tőle telik, tisztét betölteni. Ez a mondás időjártával mindég kevésbbé phrasis; annál komolyabb a kérése, hogy nehéz tisztében jövőre a régi szeretettel támogassák őt és a Társaságot. Egyhangú, lelkes helyeslés.

6. Az elnök ezután elrendeli a szavazást a Társaság bizottságainak tagsági helyeire. Közli, hogy Bayer József, a Shakespeare-bizottság tagja, hivatkozva törődött, beteges voltára, mely működését állandóan megbénítja, arra kéri a Társaságot, mellőzze őt a választásnál. Az elnök ezzel szemben utal azokra a nagy szolgálatokra, melyeket Bayer József a bizottságnak tett s azt hiszi, hogy Bayer még akkor is javára lesz a bizottságnak, ha ülésein nem jelenhet meg; ezért azt ajánlja, hogy a három bizottság tagjaiúl válaszsza meg a Társaság minden változtatás nélkül az eddigi tagokat. Más ajánlat nem tétetvén, elrendeli a szavazást, melynek megtörténtével kihirdeti az eredményt: a beadott 21 szavazattal egyhangúan a régi tagok választattak meg, még pedig *a)* a gazdasági bizottságba Berczik Árpád, Hegedüs István, Négyesy László, *b)* a könyvkiadó-bizottságba Beöthy Zsolt elnök, Alexander Bernát, Ferenczi Zoltán, Herczeg Ferencz, Kozma Andor, Radó Antal, Riedl Frigyes, Vargha Gyula, *c)* a Shakespeare-bizottságba: Beöthy Zsolt elnök, Ber-

zeviczy Albert másodelnök, Alexander Bernát, Angyal Dávid, Bayer József, Ferenczi Zoltán, Haraszti Gyula, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Kozma Andor, Lévay József, Pekár Gyula, Radó Antal, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Somló Sándor, Váradi Antal, Vargha Gyula, Voinovich Géza r. tagok és Yolland Artur l. tag.

1915 március 3.

1. Titkár bejelenti, hogy a Társaság rendes tagjaiból alakult könyvkiadó-bizottság az alapító tagok közül a következő tagokkal egészítette ki magát: Antal Géza, Hajduska Emil, Ormody Vilmos, Vadász Lipót, Végh Artúr, Wodianer Artúr. Tudomásúl szolgál.

2. Jelenti továbbá a titkár, hogy Loew Vilmos megküldte Társaságunknak Amerikából Arany János Toldi, Toldi Estéje és balladáinak angol fordítását egy nyomtatott példányban. A Társaság köszönettel fogadja könyvtára számára a könyvet s köszönetét az ajándékozó fordítónak levélben is kifejezi.

3. Berzeviczy Albert jelenti, hogy a Shakespeare-bizottság megalakult, megválasztván elnökké őt, igazgatóvá Alexander Bernátot, előadóvá Radó Antalt, szerkesztővé Ferenczi Zoltánt; kültagokká Bodrogi Lajost, Hevesi Sándort, Iványi Jenőt, Ruszt Józsefet, Sebestyén Károlyt, Tóth Imrét a régi kültagok közül és mint új tagokat N. Latzkó Hugót s Rózsa Gézát. A bizottság továbbá azt kéri, hogy a Társaság r. tagúl válaszsza meg Neugebauer László l. tagot. A jelentés tudomásúl vétetik, Neugebauer László a bizottság r. tagjává megválasztatik.

4. Az elnök, utalva arra, hogy a most dúló világháború a mi népköltésünknek is csodálatos lendületet adott, azt indítványozza, hogy a Társaság, mely egyik főfeladatának ismeri a népi szellem költői és néplélektani szempontból értékes termékeinek összegyüjtését, már most gondoskodjék a háború költészetének minél teljesebb és tökéletesebb összegyüjtéséről, annál inkább, mert most, a költemények, anekdoták, mondák keletkezése idején a commentálásuk is könnyebb, esetleg még a szerzők neve is megállapítható, úgy hogy a kellő időben előkészített kiadás tudományos tekintetben is sokkal értékesebb lesz. A Társaság megbízza a Népköltési Gyüjtemény szerkesztőjét, Sebestyén Gyulát, hogy minden alkalmas módon és a rendelkezésére álló eszközökkel és szervezetek közreműködésével indítsa meg a gyüjtést.

5. Sebestyén Gyula köszöni a megbízást s jelenti, hogy e czélra főként a Folklore Fellows segítségével kíván élni, úgy azonban, a mint Hegedüs István óhajtja, hogy e gyüjtésből ne háruljanak specialis költségek a Kisfaludy-Társaságra s reméli, hogy a reábízott feladatnak meg fog felelhetni. Jelenti továbbá, hogy a Népköltési Gyüjteményben

az 1915. év folyamán a Meseszótár két kötete s Kálmány Lajos alföldi gyüjtése fog megjelenni. Tudomásúl szolgál.

6. Császár Elemér és Ferenczi Zoltán beterjesztik Bárd Miklós költeményeiről írt jelentésüket; ennek alapján a Társaság Bárd Miklós költeményeit fölveszi az alapító-könyvtár 1915. évi illetményei közé.

1915 április 14.

1. Titkár jelenti, hogy: *a)* az Első Magyar Általános Biztosító Társaság és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-egyesület, mint évenként rendesen, ez évben is 400—400 K. összeggel gyarapították a Társaságnál tett alapítványaikat. Hálás köszönettel vétetik, mely levélben is közöltetni fog mindkét magyar vállalat igazgatóságával.

b) Ormody Vilmos, Antal Géza és Vadász Lipót alapító tagok a Társaság könyvkiadó-bizottságába történt meghívásukat elfogadták. Örvendetes tudomásúl szolgál.

c) Az alapítók könyvilletmény-sorozatában Scheffel *Ekkehard*ja Antal Géza fordításában, valamint Vargha Gyula költeménykötete megjelent; Bárd Miklós költeményei, Voinovich Géza Madách-tanulmánya és Knight *Aesthetika történet*ének fordítása még az év folyamán szintén meg fognak jelenni. Tudomásúl szolgál.

d) Pekár Gyula Vahot Imrének egy Gömöri Szontágh Józsefhez intézett irodalmi érdekességű levelét, eredeti kéziratban, a Társaság ereklyegyüjteményének ajánlotta fel. Köszönettel fogadtatik.

2. A felolvasások során Kiss József megválasztott rendes tag székfoglalóul emlékezést olvas fel ifj. Ábrányi Kornél elhunyt tagról, kinek helyére választatott; azután egy *Ballada a lábakról* című költeményt. Elnök a Társaság nevében rövid beszédben üdvözli a széket foglalt új rendes tagot s átnyujtja neki oklevelét. Kiss József köszönettel átveszi.

3. Szász Béla angol költők műveiből egy terjedelmes anthologiát állított össze saját műfordításaiban s a Társasághoz terjeszti be kiadás végett. Megbírálásra Kozma Andornak és Radó Antalnak adatik ki.

4. Szilágysomlyó város köszönő levelet intézett a Társasághoz a tagok körében a szilágysomlyói P. Szathmáry Károly-emlékre összegyűlt adományösszegért. Tudomásúl szolgál.

1915 junius 5.

1. Titkár szomorú jelentést tesz Fiók Károly rendes tag haláláról, röviden megemlékezve az elhunyt kitünő tudós hervadhatatlan műfordítói érdemeiről, melyeket leginkább épen a Társaságnál bemutatott

munkáival, a szanszkrit költészet remekeinek remek magyar költői nyelvre áttételével szerzett. A Társaságot az elhunyt tag temetésén, Debreczenben, Hegedüs István rendes tag képviselte s ő tette le a ravatalra a Társaság koszorúját. Végül kéri a titkár, hogy a Társaság adja jóváhagyását az elnökségnek az elhunyt tag temetése alkalmával tett intézkedéseihez. A Társaság mély meghatottsággal veszi tudomásúl a szomorú jelentést; az elnökségnek a Társaság részvétét és gyászát kifejező intézkedéseit jóváhagyja s köszönetet mond Hegedüs Istvánnak, hogy a Társaság képviseletében a temetésen résztvenni szíves volt. Fiók Károly elvesztésén érzett nagy fájdalmát a Társaság a mai ülésről felveendő jegyzőkönyvében is kifejezésre juttatni rendeli s felkéri az elnökséget, hogy a Társaság mély részvétét az elhunyt tag özvegyével levélben is tudassa.

2. Szolár Ferencz, főgymn. tanár rokonának, Gyóni Géza költőkatonának, ki Przemysl kapitulálása óta orosz hadifogságban van, *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett* című verskötetét azzal a kéréssel küldte be a Társasághoz, hogy ez a könyv terjesztését előmozdítsa. A Társaság elnöke már foglalkozott e verskötettel s ezt, valamint Gyóni Géza költői tehetségét igen figyelemreméltónak ítéli. A Társaság, melynek könyvek terjesztését előmozdítani nincs módjában, tekintve e verskötet figyelemreméltó voltát, elhatározza, hogy azt a Vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszternek az iskolák és könyvtárak részére megszerzésre ajánlja.

3. Wallentinyi Dezső tanár a Társaságnak ajánlatot tesz, melyben késznek nyilatkozik Tompa Mihály leveleinek összegyüjtésére és rendezésére a czélból, hogy a levélgyüjteményt a Társaság Tompa születésének századik évfordulója alkalmával kiadja. A Társaság felhatalmazza az elnökséget, hogy az ajánlattevővel tárgyaljon s neki esetleg a Társaság nevében megbízást adjon.

4. Kozma Andor emlékezteti a Társaságot Vajda János elhúnyt tag síremlékének s azt díszítő mellszobrának a mult hóban történt ünnepélyes felavatására s arra a kitünő hatásra, melyet a művészi alkotás a Társaság tagjaira, a műértőkre és a közönségre tett. A művésznő, a ki a művet teljesen önzetlenül alkotta meg s kivitelének, felállításának s még felavatásának részleteivel is lelkes buzgósággal személyesen bajlódott, Somló Sárika őnagysága a Társaság hálájára és figyelmességére érdemes. Indítványozza, hogy ezt a hálát és figyelmet a Társaság valamely gyöngéd emlékajándék nyujtásával is fejezze ki a művésznőnek. A Társaság az indítványt elfogadja.

1915 október 6.

1. Titkár jelenti, hogy: *a)* Baksay Sándor rendes tag a szünet alatt elhunyván, temetésén, Kunszentmiklóson, a Társaság az elnök vezetése alatt testületileg vett részt s a ravatalra koszorút helyezett. Az elnök a Társaság nevében beszéddel búcsúztatta el a magyar irodalomnak e nagy halottját. Megilletődéssel vétetik tudomásúl.

b) Pekár Imre úr 500 K, Daruváry Géza úr 400 K. és gróf Klebersberg Kunó úr 200 K. összeggel a Társaság alapító tagjai közé léptek. Örvendetes tudomásúl szolgál. Az új alapítóknak az elnökség írásban is jelenti a Társaság köszönetét.

2. A dunamelléki reform. egyházkerület meghívta a Társaságot a Baksay Sándor elhunyt püspökért tartandó gyászünnepélyre, valamint a helyébe választott új püspök, Petri Elek ünnepélyes beiktatására. A Társaság felkéri az elnököt, hogy a Baksay Sándor-gyászünnepélyre a Társaságot képviselő küldöttséget vezessen, melyben kívüle Vargha Gyula, Ferenczi Zoltán, Hegedüs István, Kozma Andor s esetleg még hozzájuk csatlakozó több tag is legyen szíves részt venni. Ugyancsak az elnök, a titkár s a hozzájuk csatlakozó tagok képviseljék a Társaságot az új püspök beiktatásán.

3. Titkár jelenti, hogy a könyvkiadó-bizottság mai ülésében az általános nagy sajnálkozásra elhunyt Hajduska Emil helyett gr. Klebersberg Kunó alapító tagot javasolta meghívni a bizottságba. Közhelyesléssel elfogadtatik, hogy az alapítók közül gróf Klebersberg Kunó az alapítói könyvilletményekről intézkedő könyvkiadó-bizottságba tagúl meghívassék.

4. Titkár közli, hogy a könyvkiadó-bizottság az alapítói könyvilletmény-sorozatban legközelebb Baksay Sándor elhunyt tag hátrahagyott szépirodalmi munkáinak kiadását tervezi, Kéky Lajos szerkesztésében; továbbá Kozma Andort kérte fel, hogy, főképen művészeti vonatkozású útirajzaiból, egy kötetre valót a sorozat részére átengedjen; ezeken kívül Hegedüs István költeményeinek egy kötete áll a bizottságnak rendelkezésére. Tudomásúl szolgál.

5. Báró Dóczi Lajos kifejezi óhaját, hogy a Társaság kiadványai közé vétessék fel Beöthy Zsoltnak, mint a budapesti egyetem rektorának elmondott megnyitó beszéde, melynek rendkívüli hatásán kívül művészi szépsége és maradandó irodalmi becse van s nagy díszére válnék a Társaság kiadvány-sorozatának. Elnök tudatja, hogy rektori beszédének kellő formában leendő kiadásáról már más intézkedés történt s így azt már a Társaság kiadására nem bocsáthatná. A Társaság, mely élénk tetszéssel fogadta báró Dóczi Lajos eszméjét, az elnök közlése után annak kivihetetlenségét belátja.

6. Titkár jelenti, hogy a lejárt pályakérdések közzététele a szabályszerű időben megtörtént. Elnök ennek kapcsán emlékezetbe hozza, hogy a jövő évi közülésen a Greguss-jutalom is döntésre kerül, mely ezúttal a legjobb magyar színpadi ábrázolást fogja megilletni. A bizottság előadója e szakban Alexander Bernát. Tudomásúl szolgál.

7. Az elnök bejelenti, hogy a M. T. Akadémia Mikszáth Kálmán elhunyt tagnak Komáromi Katz Endre által festett arczképét, minthogy az Akadémia még egy Mikszáth-arczkép birtokába jutott, a Társaságnak ajándékozta. Örömmel és köszönettel fogadtatik.

1915 november 3.

1. Titkár jelenti a folyó ügyek során, hogy a Társaság hirdetett pályázatainak határideje lejárt s az egyes kérdésekre következő pályaművek érkeztek: Széher Árpád-jutalom (Szigligeti élete és munkái) — 1 mű. Somogyi Dezső-jutalom (Tanulmány Henszlmann Imréről) — 1 mű. Vigyázó Sándor-jutalom (prózában írandó tört. tárgyú elbeszélés) — 24 mű, de közülök az egyiket ki kell rekeszteni a pályázatból verses formája miatt. A Lukács Krisztina-jutalomra (Greguss Ágost élete és művei) nem érkezett pályamű, viszont az 1916-ban lejáró Bulyovszky- és Lukács Krisztina-jutalomra beküldetett egy-egy pályamunka és egy be nem küldött pályamű mellékleteként egy «Toldalék». Az elnök indítványára a Társaság tudomásúl veszi a jelentést, a Bulyovszky és a le nem járt Lukács Krisztina-jutalomra beérkezett pályaműveket őrizetbe veszi s annak idején a még beérkező pályaművekhez csatolja. A Toldalék beküldőjétől jelzett, de be nem érkezett pályaműre vonatkozólag pedig azt határozza, hogy — mivel a mai nehéz postaviszonyok miatt föltehető, hogy a pályamű elküldetett, de nem érkezett meg — szerzője a hírlapok útján értesíttessék e körülményről és így alkalmat nyerjen pályaműve megreklamálására.

2. Az egyes pályázatok bíráiúl a Társaság kiküldi: A Széher-jutalomhoz Bayer József, Császár Elemér, Négyesy László; a Somogyi-jutalomhoz: Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Alexander Bernát; a Vigyázó-jutalomhoz: Ferenczi Zoltán, Pekár Gyula, Voinovich Géza r. tagokat.

3. Titkár jelenti, hogy a februári közülés műsorának megállapítását a Társaság márcziusi ülésén valamelyik őszi ülésére halasztotta. Ajánlja, hogy a Társaság jelen ülésében tűzze ki közülés tárgyait. Többek hozzászólása után, az elnök ajánlatára a Társaság főlkéri Berzeviczy Albert alelnököt, hogy Shakespeare-tanulmányt, Herczeg Ferencz r. tagot, hogy novellát, Kiss József és Szabolcska Mihály r. tagokat, hogy költeményt olvassanak fel.

4. Titkár bemutatja Heinrich Gusztávnak, az Olcsó Könyvtár szerkesztőjének levelét, melyben arra kéri a Társaságot, engedje meg, hogy Greguss Ágostnak a mult század ötvenes éveiben, főként a Pesti Naplóban megjelent, de össze nem gyüjtött kisebb irodalomtörténeti czikkeit — melyeknek tulajdonjoga a Társaságot illeti — összegyüjtve az Olcsó Könyvtárban közreadhassa. Az elnök ajánlatára a Társaság a kért engedelmet készséggel megadja, de annak határozott kijelentésével, hogy a czikkek tulajdonjogáról nem mond le s az engedelmet kirekesztőleg az Olcsó Könyvtár-i kiadásra korlátozza. Fölkéri a vállalat szerkesztőjét, hogy ezt a körülményt a mű előszavában vagy más alkalmas helyén kifejezésre juttassa.

5. Ferenczi Zoltán jelenti, hogy Schwartz László hazánkfia azzal a kéréssel fordult a Társasághoz, hogy Helene Wareval együtt meg akarván írni Amerika számára a magyar zene történetét, legyen szíves a Társaság rendelkezésére bocsájtani a magyar zenével foglalkozó magyar művek jegyzékét. Ferenczi Kereszty István múzeumi igazgató-őr segítségével a kívánt jegyzéket elkészítette s a Társaság rendelkezésére bocsátja. Az elnök indítványára a Társaság köszönettel fogadván Ferenczi r. tag munkáját, fölkéri tagtársunkat, hogy keressen módot ezen igen becses bibliographiai anyag közrebocsátására.

1915 deczember 1.

1. Titkár jelenti, hogy: *a)* Gróf Klebersberg Kunó, a könyvkiadóbizottságba meghívott alapító tag, a meghívást a Társasághoz intézett levélben köszönettel elfogadta. Örvendetes tudomásúl szolgál.

b) A Greguss-jutalom bíráló-bizottságába, minthogy ezúttal a jutalom a legjobb magyar színművészeti ábrázolást illeti meg, három színművészeti szakértő volt meghívandó. A meghívottak Somló Sándor rendes tag, mint a Színművészeti Akadémia igazgatója, Beöthy László és Tóth Imre színigazgató urak. A bizottság előadói tisztét Alexander Bernát látja el, ki a bizottságnak tőle szerkesztendő jelentését, a nagyobb nyilvánosság kedvéért, a jövő havi (1916 januáriusi) rendes ülésen egész terjedelmében fel fogja olvasni. Helyesléssel vétetik.

c) A Gyöngyösi István Irodalmi Társaság tiszteletpéldányt küldött a Társaságnak évkönyvéből. Köszönettel fogadtatik.

2. A felolvasások során Kozma Andor bejelenti, hogy Goethe *Faust*jának egész első részét, szigorúan az eredetinek versformáihoz ragaszkodva, lefordította magyarra. Bejelentése kapcsán nagy tisztelettel emlékezik meg báró Dóczi Lajos rendes tagról, mint *Faust* első részének legnevezetesebb magyar műfordítójáról. Ezután mutatványúl felolvassa saját műfordításából az *Ajánlás*, *Előjáték a színházban* és

Prolog a mennyországban című részeket. Elnök a felolvasás után meleg szavakban üdvözli Kozma Andort, mint Faust-fordítót s kifejezi kívánságát, hogy e műfordítói munka mint a Társaság kiadványa jelenhessen meg. Ugyancsak szíves méltatással emlékszik meg báró Dóczi Lajos rendes tagról, *Faust* korábbi fordítójáról, ki ép e napokban töltötte be életének 70-ik évét, mely alkalommal a Társaság elnöke fel is kereste és üdvözölte őt. Kozma Andor hálás köszönetet mond a megtisztelő elnöki szavakért s ismételten kiemeli báró Dóczi Lajos emelkedett költői lendületét, melynél fogva a korábbi Faust-fordító neki, a szólónak, a nagy mű újabb lefordítására buzdítója volt.

3. Elnök, arra utalva, hogy a jövő évben (1916) lesz Shakespeare halálának 300-ik évfordulója, javasolja, hogy az ünnepélyes közülés egyben Shakespeare óriási szellemének hódoló emlékünnep legyen. Berzeviczy Albert másodelnök, mint a Shakespeare-bizottságnak is elnöke, hajlandó lesz az ülésen Shakespeare-t tárgyaló felolvasásra s ő, az elnök (Beöthy Zsolt) szintén a nagy alkalomra vonatkozó megnyitó beszédet fog olvasni, megemlékezve a legnagyobb magyar Shakespeare-fordítóról, Arany Jánosról. Minthogy pedig Arany János hagyatékában, a Voinovich-családnál még eddig nyilvánosságra nem jutott töredék Shakespeare-fordítási kísérletek is vannak, Arany János kézírásában s ezeket a család kész volna a Társaságnak felolvasásra átengedni, Somló Sándor lenne szíves ezekből az alkalmasakat, kivált a *Macbeth*ből való kétlapnyi nagyon érdekes és erőteljes fordítást, az ünnepélyes közülésen felolvasni. A Társaság nagy tetszéssel és köszönettel fogadja el az elnök javaslatát.

4. Vonatkozással jelen jegyzőkönyv 1. *b)* pontjában már feljegyzett határozatra, mely szerint ezúttal a Greguss-jutalomról szóló előadói jelentés egy rendes havi ülésen nyilvánosan is fel fog a közönség előtt olvastatni, elnök indítványozza, hogy ez az eljárás azután a Greguss-jutalom odaitélése alkalmából mindenkor szabályszerűen követtessék; sőt az ügyrendbe pótlólag olyan rendelkezés vétessék fel, mely e kivételes jelentőségű jutalmazás kihirdetésének módjául a most első ízben elhatározott nyilvános felolvasást követeli meg. A közönség, a jutalomban részesülők, valamint azok, a kikre a bizottság bírálata kiterjeszkedik, elvárhatják, hogy a jutalmazást megokoló jelentés ne maradjon a Társaság titka, hanem a legmegfelelőbb módon közre adassék. Pekár Gyula, Négyesy László és Berzeviczy Albert pártolják az indítványt. A Társaság az indítványt elfogadja.

5. Titkár jelentést tesz a megüresedett és betölthető tagsági helyekről. Hegedüs István ajánlja, hogy rendes tagúl egy költő és egy író választassék. A Társaság elhatározza, hogy a három üres rendes

tagsági helyből a jövő évi februári közülésen kettő legyen betölthető: Fiók Károlyé íróval, Baksay Sándoré költővel. A négy üres levelező-tagsági hely közül ugyancsak két helyet lehet betölteni.

1915 deczember 29.
(Rendkívüli ülés.)

1. Az elnök közli a Társasággal, hogy ülésünk tárgya Alapszabályaink és Ügyrendünk értelmében a Greguss-jutalom ügyében intézkedni. A határozathozatal előtt felkéri a titkárt, olvassa fel az Ügyrend megfelelő §-át, majd ennek megtörténte után Alexander Bernát r. tagot, a Greguss-bizottság ez évi előadóját, hogy terjeszsze elő jelentését.

Alexander Bernát jelenti, hogy a Greguss-bizottság, fölkérvén szakértőkül a Nemzeti és Magyar Színház igazgatóit, Tóth Imre és Beöthy László urakat, valamint Társaságunk r. tagját, Somló Sándort, megtartotta ülését s megállapodott a Társaság elé terjesztendő javaslat ügyében. Arra kéri a Társaságot, engedje meg, hogy a jutalmazásra vonatkozó részletes jelentését a Társaság legközelebbi felolvasó ülésén mutathassa be egész terjedelmében s most csak azt az anyagot terjeszthesse a Társaság elé, a melynek alapján a döntés történt. A Társaság megadván a kért engedelmet, Alexander Bernát fölolvassa előzetes jelentését és azt az ajánlatát, melyet e jelentés alapján a bizottság elé terjesztett. E szerint az előadó az ez évi Greguss-jutalommal, mely az utolsó hat, ill. hét év alatt felmerült legjelesebb színészi alkotást illeti meg, Jászai Mari színművésznőt kívánta kitüntetni, tekintettel egész művészi múltjára. A bizottság hat szóval kettő ellenében elfogadta az ajánlatot (e kettő Márkus Emmára esett, egy tag, Tóth Imre, tartózkodott a szavazástól) s arra kéri a Társaságot, hogy hozzájárulásával emelje az ajánlatot határozattá.

Vargha titkár a legmelegebben üdvözölvén a határozatot, csak a megokoláshoz kíván hozzászólni. Az Ügyrend értelmében általában színészi működést csak akkor lehet megjutalmazni, ha «jutalomra méltó egyes szerep nem találkoznék». Felveti a gondolatot, nem kellene-e Jászai Mari valamelyik nagy szerepét az odaitélésnél megnevezni.

Az elnök úgy véli, hogy a látszólagos ellentétet az Ügyrend és a határozat között el lehet simítani. A Társaság nem azért kívánja a művésznő egész működését megkoszorúzni, mintha nem volna jutalomra méltó egyes alakítása, hanem ellenkezőleg, mert nagyon sok van, mert a művésznő minden szerepében kiváló és elsőrangú. Bármelyik szerepe méltó volna a jutalomra s épen ezért nem akarunk distinguálni.

A Társaság elfogadva az előadó ajánlatát és az elnök megokolását, határozatilag kimondja, hogy az ez évi Greguss-jutalmat egyhangulag Jászai Mari színművésznőnek ítéli oda jutalmúl és megtisztelésűl sikerekben gazdag, értékben páratlan művészi pályájáért.

Hegedüs István indítványára a Társaság köszönetet mond az előadónak beható, a tagokat minden tekintetben kimerítően tájékoztató jelentésért.

Vargha titkár fölhatalmazást kér, hogy a januári ülésre, a melyen az előadó jelentését bemutatja, meghívhassa a Nemzeti, Magyar és Vígszínház igazgatósága útján a színházak művészeit. A fölhatalmazást a Társaság megadja.

1916 január 5.

1. Titkár jelenti, hogy *a)* Fabó Bertalan úr a Társaságnak egy már feledésbe ment hangjegy-kiadványa egy példányát (Népdalok énekre és zongorára vagy egyedül, alkalmazák Fogarasi és Travnyik, kiadja Erdélyi János Pesten, Kisfaludy-Társaság), mely még a mult század negyvenes éveiben jelenhetett meg, ajándékúl az ereklyetárnak ajánlja fel. Hálás köszönettel elfogadtatik.

b) A Petőfi-Társaság meghívta a Társaságot f. hó 6-án tartandó ünnepélyes ülésére. Köszönettel tudomásúl vétetik. A Társaság tagjai közül többen meg fognak jelenni az ülésen.

c) Felszegi Dezső *Nehéz idők* című költeménykötetéből a Társaságnak tiszteletpéldányt küldött. Köszönettel fogadtatik.

2. A felolvasások során Alexander Bernát egész terjedelmében felolvassa jelentését az 1915-iki Greguss-jutalomról, melyet, mint e jutalom odaitélésére hivatva volt bizottság előadója, a bizottság nevében szerkesztett. Minthogy a jutalom ezúttal a legjobb magyar színi ábrázolásra volt kitűzve, a jelentés részletes kritikai tanulmány a jelen és a közelmult magyar színművészetéről, összefoglaló történeti visszapillantással e művészetnek honi előzményeire és fejlődésére. A figyelmet érdemlő jeles színművészek és színművésznők egyéniségének és ábrázolásainak jellemzése és méltatása után a jelentés megokolja a bizottság többségének döntését, melynél fogva a jutalom Jászai Mari tragikai művésznőnek, a budapesti Nemzeti Szinház tagjának adatott ki. Elnök a Társaság nevében meleg köszönetet mond Alexander Bernátnak a nagyszabású jelentésért, mely, tekintetbe véve, hogy a Társaság a Greguss-jutalmat ezúttal ítélte első ízben színművészeti ábrázolásnak, nem csupán a jelen jutalmazást okolta meg, hanem teljes világosságot vetett úgyszólván a magyar színművészet egész fejlődési folyamatára is s ezzel a

jutalmazási alkalmat maradandó becsű művészettörténeti és kritikai tanulmány alkotásával emlékezetessé tette.

3. Zárt ülésen a titkár jelenti, hogy a jövő havi tagválasztó közülésen betölthető tagsági helyekre szabályszerű időben és módon a következő ajánlások történtek:

a) az íróval betölthető rendes tagsági helyre Császár Elemér Szász Károlyt, *b)* a költővel betölthetőre Berzeviczy Albert és Beöthy Zsolt gróf Bánffy Miklóst (írói nevén Kisbán Miklóst), Berczik Árpád rendes tag ellenben Lampérth Gézát, *c)* levelező-tagsági helyre Ferenczi Zoltán Aage Madelung svéd írót, a magyar nemzet és irodalom lelkes barátját és ismertetőjét ajánlja.

Az ajánlások felolvastatnak s a Társaság megállapítja, hogy a mennyiben ezen ajánlások a tagválasztó ülésig fenntartatnak, a választás az ezekben ajánlottak közül lesz titkos szavazás útján megejtendő.

4. Titkár örömmel közli, hogy a jövő havi ünnepélyes közülésre közreműködésüket Berzeviczy Albert *Shakespeare és a magyar nemzetlélek* című tanulmánynyal, Herczeg Ferencz rendes tag elbeszéléssel véglegesen megigérték, valamint Somló Sándor rendes tag készségesen vállalta Arany János kéziratban maradt Shakespeare-fordításainak (töredékeknek) előadását. Szívesen vétetik tudomásúl.

5. Végül jelenti még titkár, hogy Vajkó László német költők műveiből műfordítási anthologiát küldött be a Társaságnak kiadás végett. A Társaság felkéri Heinrich Gusztáv és Radó Antal r. tagokat, hogy a munkát nézzék át s arról bíráló véleményt adjanak.

1916 február 3.
(Előzetes és tagválasztó közülés.)

1. Elnök az ülést megnyitván, megállapítja, hogy az egybegyűlt rendes tagok száma meghaladja az Alapszabályokban a tagválasztáshoz megkívánt minimális számot s első tárgyúl a tagválasztások megejtését tűzi ki. A felolvasott választási szabályoknak megfelelő előzmények után, az első szavazás az íróval, a második a költővel betöltendő rendes tagsági helyre, a harmadik a levelező-tagsági helyre történik, titkosan, szavazó jegyekkel. Megválasztattak a f. évi január 5-én tartott havi ülésen jelöltekűl elfogadottak közül a következők: Szász Károly, mint író rendes taggá az elhunyt Fiók Károly helyére 23 szavazattal egy ellen; Bánffy Miklós gróf (írói néven Kisbán Miklós) mint költő rendes taggá 22 szavazattal egy ellen — egy szavazójegy üres volt — az elhunyt Baksay Sándor helyére; Aage Madelung svéd és dán író a teremben akkor jelen volt rendes tagok számának megfelelő 23 szavazattal.

E levelező tag nem lévén magyar honos, választása megerősítés végett még a m. k. kormányhoz terjesztendő fel. A két megválasztott rendes tag megválasztásáról levélben értesítendő és meghívandó.

2. Elnök javasolja, hogy Baksay Sándor elhunyt tag arczképét a Társaság festesse meg és függeszsze fel tanácskozó termében. Az alapszabálynak megfelelően a javaslatra elrendeli a titkos szavazást. A teremben ekkor 21 rendes tag van jelen s a javaslat 21 szavazattal elfogadtatik.

3. Titkár előterjeszti a pénztári bizottság jelentését a Társaság mult évi zárszámadásairól és folyó évi költségvetéséről. A Társaság a jelentést s ezzel a mult évi zárszámadásokat, valamint a folyó évre előirányzott bevételek és kiadások költségvetését általánosságban, valamint minden részletükben változatlanul elfogadja s a mult évre vonatkozólag a felmentvényt mind a vagyonkezelő Magyar Földhitelintézetnek, mind a kézipénztárt kezelő titkárnak megadja. Hozzájárul a jelentésbe foglalt ama javaslathoz is, hogy a Magyar Földhitelintézetnek, valamint ez intézetnél a Társaság anyagi ügyeivel buzgón és sikeresen foglalkozó kiváló főtisztviselőnek, Töttösy István úrnak a Társaság meleg köszönete fejeztessék ki.

4. Négyesy László jelentést tesz a lejárt Széher Árpád-jutalomról, mely Szigligeti életrajzára volt kitűzve. Bírálók voltak a jelentéstevőn kívül Bayer József és Császár Elemér r. t. Egyetlen pályamű érkezett be és került bírálat alá, mely a bírálók egyhangú véleménye szerint legnagyobb részben csak tervvázlata a teljes életrajznak, mint ilyen azonban a kitűzött feladatnak igen jeles megoldását reméltheti, különösen, mert a már kidolgozott részlet tárgyához értő, avatott íróra vall. A bírálók leghelyesebbnek vélnék, ha a Társaság a Szigligeti-életrajz méltó megalkotása érdekében nem tenne további pályázati kisérleteket, hanem módját ejtené, hogy ezt a teljesen megfelelőnek igérkező, de még távolról sem kész pályaművet tervezője s részben megírója teljesen befejezhetné s a Társaság rendelkezésére bocsáthatná. E végből több vagylagos javaslatot terjesztenek elő, melyek lényege általában az, hogy a pályamű szerzőjének a jutalom elvben itéltessék meg, egyelőre azonban annak kiadása a mű teljes befejeztéig felfüggesztessék. A Társaság határozata az, hogy a pályaművet elvben jutalmazandónak elismeri s ennek jeléül a jeligés levelet az ünnepélyes közülésen felbontja, azonban a jutalmat a szerzőnek csak akkor fogja kiadni, ha a művet befejezetten adja át a Társaságnak s a teljes művet a bírálók oly megfelelőnek találják, mint a minőnek az egész terv és a már kész részlet igéri.

5. Voinovich Géza jelentést olvas fel a lejárt gróf Bojári Vigyázó Sándor-jutalomról, mely, mint mindig, ezúttal is magyar történelmi tárgyú kisebb elbeszélésre volt kitűzve. Bírálók voltak a jelentéstevőn

kívül Ferenczi Zoltán és Pekár Gyula. Beérkezett s elbiráltatott 25 pályamű. Ezek közül a bírálók kettőt találtak olyannak, melynek a jutalom kiadható s általában egyenlő értékűek. Ezek a 17. számú, *A magyar nyomorultak* című, jeligéje: «Keserves sírással sírhatsz magyar nemzet» és a 9. sz., *Westonia* című, jeligéje: «Gróf Vigyázó-jutalom». A bírálók javasolják, hogy a jutalom e két műnek két egyenlő részben megosztva adassék ki. A Társaság elfogadja a bírálók javaslatát s elhatározza, hogy az ünnepélyes közülésen úgy a 17. számú, valamint a 9. számú pályamű jeligés levelét felbontja s a jutalmat a két mű szerzője közt egyenlően megosztja.

6. Beöthy Zsolt elnök, mint a lejárt Somogyi Dezső-jutalom bíráló-bizottságának tagja, bíráló társai, Alexander Bernát r. t. és Berzeviczy Albert másodelnök nevében is jelenti, hogy a jutalomra, mely ezúttal, már másodízben, Henszlmann Imre életrajzára volt kitűzve, egyetlen pályamű érkezett, mely azonban semmiféle irodalmi értékkel nem bír. A Társaság e bíráló-bizottsági vélemény alapján elhatározza, hogy a jutalom nem adatik ki. Ezek után mind a három lejárt jutalomra pályázott, de jutalomban nem részesíthető pályaművek jeligés levelei elégettetnek, a jutalmat nyertekéi ellenben megtartatnak, hogy az ünnepélyes közülésen felbontassanak.

7. Új jutalomtételekűl kitűzetnek, a volt bírálóbizottságok véleményének meghallgatása és általános megbeszélés után: A Somogyi Dezső-jutalom ezúttal a jutalom-szabályzatnak megfelelően, mint egyes jutalom még egyszer Henszlmann Imre életrajzára; a Széher Árpád-jutalom verses formában irandó magyar népéleti rajzra, vagy költői elbeszélésre ugyancsak a magyar nép életéből; a Lukács Krisztina-jutalom magyar történeti vagy mondai tárgyú költői elbeszélésre; ezeken kívül a Társaság hálás köszönettel fogadva Radó Antal rendes tag ajánlatát, a tőle adományozandó 200. K összeget az ő kívánságához képest jutalmúl tűzi ki egy, az utolsó harmincz év német lyrájából veendő műfordításra. Elnöki közlésből tudomásúl szolgál még, hogy a Greguss-jutalom sora most a magyar szobrászművészeti legjobb alkotáson van s hogy e művészeti ágra vonatkozó jutalmazás előadója Riedl Frigyes rendes tag lesz.

8. A folyó hó hatodikán, vasárnap d. e. megtartandó évi ünnepélyes közülés tárgysorának végleges megállapítása: 1. Beöthy Zsolt elnöki megnyitója, *Shakespeare és Arany;* 2. Titkár évi jelentése; 3. Másodtitkár jelentése a lejárt pályázatokról; 4. Berzeviczy Albert: *Shakespeare és a magyar nemzetlélek;* 5. Somló Sándor: Jelenet Shakespeare *Macbeth*jéből Arany János műfordításában; 6. Herczeg Ferencz elbeszélése: *A hadiárva;* 7. Szabolcska Mihály: *Költemények.*

Búcsuztató.

Lechner Gyula levelező tag ravatalánál, 1914 junius 12-én.

Kozma Andortól.

A Kisfaludy-Társaság utolsó üdvözletét és koszorúját hoztam el neked, kedves halott. A széptudomány s különösen a magyar szépirodalom cultusában buzgólkodó társaságét, mely téged, mint kitünő magyar költői művek hű és művészi tolmácsát, mint nemes szép lelket levelező tagjai díszes sorába emelt. Különösen méltányolta Társaságunk azt a fényes érdemedet, hogy Madách fenséges *Ember tragédiája* a te gondos és igaz műfordításodban a nagy művelt német nemzetnél teljes megértésre talált s rendkívüli elterjedésével nemzeti culturánknak messze földön dicsőséget szerzett.

Jól esett nekünk, hogy az elismerés koszorúját, melyet mi neked ezért nyujtottunk, hálás örömmel fogadtad. Jól esett látnunk kedves ragaszkodásodat Társaságunkhoz. Szeretetedet szeretettel viszonoztuk s meleg baráti körünkben a te nyájas egyéniségedet osztatlan tisztelettel s oly vidáman környeztük, mintha részedről soha nem érhetne bennünket fájdalom.

S ah, most mégis itt a fájdalom, melyet haláloddal okoztál nekünk!... De ezt a gyászt is túl fogja élni irántad érzett szeretetünk, barátságunk és nagyrabecsülésünk. Nevedet s a magyar irodalom jó hírének messze terjesztésével szerzett érdemedet nem feledjük el s nem engedjük feledésbe merülni, valameddig lesz Kisfaludy-Társaság, mert addig lesznek magyar írók, a kiknek szent a nemzeti irodalom hírneve és becsülete.

Kedves, érdemes, szeretett társunk, Lechner Gyula, Isten veled!

Baksay Sándor rendes tag ravatalánál.

Beöthy Zsolt búcsúztató beszéde Kunszentmiklóson 1915 június 20.

Mikor a földünket rengető vihar tombolása közt, futván futva sem érjük be a mieink, véreink, szeretteink pihenőhelyét: e koporsó mellett meg kell állanunk. Egy fej és egy szív pihen benne, mely a mi egész nemzetünk erejének született és végső földi útja után is erejének marad. Baksay Sándor nemcsak egyházunk halottja: koporsóján a szentkönyv mellett egy hervadatlan babérkoszorú is nyugszik, a költőé. Ez a koszorú nyelvünknek egyik legnagyobb művészét illeti, ki először és eddig egyedül tudta felragyogtatni előttünk a hellén néplélek képét a magyar néplélek tükrében s Homérnak olyan nyelven lett méltó magyar tolmácsává, mely költészetünk örök büszkesége marad. De nemcsak Homért tolmácsolta ezen a művészettől ragyogó és élettől lüktető, gazdag és gyökeres nyelven, hanem eredeti elbeszélő munkáiban magát a magyar néplelket és sugalmait. Ennek a népléleknek legegyszerűbb és legmegrázóbb tragœdiáját ő írta meg a *Patak banyá*ban. Keresetlen, de annál erősebb pathosában magyar népünknek a bibliától áthatott lelke szól; humorában pedig sajátos, eredeti felfogása, eszejárása, hangja, a kötődő nyájasságnak s a gondolkodás és érzés komolyságának a szeretet tüzében összeolvadt humora. Még sajátos szerkezeti és előadó módja is forrásul a néplélekre mutat, mely kedvét, képzeletét és bölcsességét együtt szokta nyujtani. Mikor ím bízó szívvel tekintünk távol harczmezők felé, hol ez a lélek áldozatkész hősiségben felmagasztosulva és a halállal humorizálva csodákat mível: a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság koszorúit büszke fájdalommal teszem le egyik leghűbb vezérének és legnagyobb tolmácsának koporsójára, ki nem múló diadalokra vezette s a kinek szelleme erőnk marad a további küzdelemben. Maradjon is, mert magunkban bízni tanít. Te pedig, boldogult társunk, boldogan mehetsz és menj utolsó utadra; bolhogan, mert legvégső pillantásod e földi világra megnyugtathatott, dogy ez a te néped, ez a mi népünk istenének félelmében, tűzhelyének védelmében és hazájának szeretetében valósággal az, a minek te ismerted. Hantod könnyű lesz. Isten veled!

Fölterjesztes a Kisfaludy-Társaság háborús adománya tárgyában.

(Az 1914 szept. 29-iki rendkívüli ülés jegyzőkönyvének 3. pontjához.)

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

A Kisfaludy-Társaság, követve nemzeti irodalmunk sok százados szent hagyományát, ezekben a nagy történelmi pillanatokban szintén részt kér magának a hazamentés nemes munkájából.

Most, midőn a nagy idők fuvallatától a nemzeti lelkesedés lángja magasan lobog, nem sok értéke van a puszta szónak, ma tettekre, ma áldozatra van szükség. A Kisfaludy-Társaság is tehát, anyagi erejéhez mérten, letenni óhajtja a maga szerény áldozatát a haza oltárára s folyó hó 23-án tartott rendkívüli közülésében elhatározta, hogy 7000 K-át fordít a harczmezőn elvérzett magyar katonák hátrahagyott gyermekeinek segélyezésére.

A magyar vért, bármily becses is nekünk, most, midőn nemzeti létünk biztosításáért folyik a titáni küzdelem, a harczmezőn kímélni nem szabad; de annál szentebb kötelességünk idehaza a kidőltek helyét pótolni hivatott zsenge nemzedéket, a magyar gyermekeket megóvni a nyomortól, pusztulástól.

Tiszteletteljesen jelentjük Nagyméltóságodnak, mint az országos bizottság elnökének, hogy a megszavazott 7000 koronát Társaságunk pénztárnoka, a Magyar Földhitelintézet, a Magyar Általános Hitelbankba fizeti be a hadbavonultak családjának országos segélyalapja javára.

Fogadja Nagyméltóságod mély és igaz tiszteletünk őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1914 szept. 29.

Beöthy Zsolt,
elnök.

Vargha Gyula,
titkár.

TAGAJÁNLÁSOK.

A Társaságnak 1916 február 2-án megtartott tagválasztó közülésére.

I.

A költővel betölthető rendes tagsági helyre.

Gróf Bánffy Miklóst ajánlják Beöthy Zsolt és Berzeviczy Albert rendes tagok.

Alulírottak Alapszabályaink 18. §-a és deczemberi ülésünk határozata értelmében ajánljuk a Kisfaludy-Társaság rendes tagjai sorában betöltendő egyik helyre, mint költőt, gróf Bánffy Miklóst, ki Kisbán Miklós írói néven ismeretes.

Gróf Bánffy Miklós első feltünését költői irodalmunk terén *Naplegenda* czímű, az ember őskorából merített egy felvonásos színműve jelzi, melyet a Nemzeti Színház nagy sikerrel adott elő, s mely már elárulta a gazdag és erős költői tehetség jeleit.

Ezt követte *A Nagyúr* czímű, 1913-ban könyvalakban is megjelent színmű, mely a Magyar Színházban számos előadást ért meg s általános figyelmet keltett. E színmű egy előjátékban és három felvonásban hozza színre Attila életének korai alkonyát, a hunn fejedelmet hatalma tetőpontján s azután végzetes szerelme nászéjén tüntetve fel. A merész vállalkozást, Attila regeszerű alakját s a hunn világot a színpad valószerűségének körébe vonni, nem csekély siker koronázta. Kisbán Miklós nyilvánvalóan tanulmányozta a krónikát és az erdélyi népéletet, melyben a közhit a legősibb magyar hagyományok nyomait keresi és szerencsés intuitióval egészítette ki a néprajzi és culturtörténeti megismerés tátongó hézagait arra a nagyon távoli korra nézve. Attila alakját nemesen és vonzóan rajzolja meg és sok költőiséggel ruházza föl tragikus végét.

Gróf Bánffy Miklós e színműveinek megjelenése alatt és azóta számos kisebb elbeszélést és történeti rajzot is írt, melyek többnyire folyóiratokban jelentek meg, egy gyüjtemény az első helyre tett novelláról vett *Haldokló oroszlán* czím alatt könyvalakban is kiadatott. Az elbeszéléseket is a magyar talajból sarjadzó, a hazai élet és történet motivumait hamisítatlan magyar érzés tüzével átható költőiség jellemzi. Bánffy költői nyelve, mely történeti színművében igyekszik a

kor szinezetéből venni föl valamit, elbeszéléseiben tiszta és zamatos, határozottan egyéni a nélkül, hogy különczködő lenne, s ép úgy tartózkodik a keresett népiességtől, mint a társalgási nyelv divatos, kosmopolita pongyolaságaitól.

Gróf Bánffy Miklós aránylag rövid idő alatt vérbeli írónak bizonyult, kinek erős, eredeti tehetsége úgy a költői phantasia gazdagságában, mint az elbeszélés művészetében kétségtelenül megnyilatkozik s kire nagy műveltsége, előkelő izlése s a hazai motivumokon való meleg csüngése miatt is szépirodalmunkban valóban szükség van. Hogy őt minél erősebb kötelékkel csatoljuk irodalmunkhoz, ez egyik fő indítóoka ajánlásunknak, melylyel közreműködését Társaságunk számára biztosítani óhajtanók.

Budapest, 1915 deczember 28-án.

Beöthy Zsolt
rendes tag.

Berzeviczy Albert
rendes tag.

II.

Az iróval betölthető rendes tagsági helyre.

Szász Károlyt ajánlja Császár Elemér rendes tag.

A Kisfaludy-Társaságnak az 1916-ik év február havában betöltendő *írói* helyére tisztelettel ajánlom Szász Károly dr. országgyülési képviselőt, a Magyar Képviselőház és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alelnökét.

Alapszabályink 1. §-a Társaságunk czéljául a magyar szépirodalom emelését s általában a műizlés nemesítését tűzi ki: a Társaságunkon kívül álló írók között nem tudnék egyet is nevezni, a ki egész működését oly lelkesedéssel és kitartással szentelné ugyane czélok megvalósítására, mint épen Szász Károly. Változatos és széleskörű, az irodalom határán túl a közélet terére átható munkásságát ez a nemes czél, a szép cultusa foglalja egységbe: mint költő (*Versek*, 1908.) és drámaíró (*A múzsa*, Nemzeti Színház, 1892; *Katolnai úr házasodik*, u. o., 1894.; *Kántorné*, u. o., 1907; *A botrány*, akadémiai pályadíjat nyert vígjáték) gyakorlati úton törekszik megvalósítani; mint irodalomtörténetíró a magyar költői lélek nyilvánulásait vizsgálva Vörösmarty, Toldy István és főként Gyulai Pál munkásságának æsthetikai felét méltatja (*Vörösmarty*, 1900; *Toldy István mint drámaíró*, 1908; *Gyulai Pál*, 1909; *Gyulai Pál drámaírói kisérlete*, 1912; *Gyulai Pál ifjúkoráról*, 1913; továbbá *A magyar dráma hagyományai*, 1916 és sajtó alatt egy franczia nyelvű

műve, a magyar dráma története); mint kritikus évek óta rendszeres æsthetikai szemlét tart az újabb magyar drámai termés fölött s *Színházi Levelei*ben, melyeknek száma immár 33-ra emelkedett, szigorúan, de minden elfogultságtól menten, s magas szempontokból bírálva a magyar színpad újdonságait, nemcsak igaz dícséretet és gáncsot juttat a szerzőknek, hanem tájékoztatja a közönséget és magasztalva a komoly igyekezetet, támadva a fölületességet, léhaságot, ferde irányokat, «szépirodalmunkat emelni, a műízlést nemesíteni törekszik;» mint az *Uránia* című népszerű tudományos folyóirat szerkesztője (1900 óta) lapját ugyane törekvés szolgálatába állítja. S mivel minden munkáját műgonddal dolgozza, Szász Károly *szépíró* abban a kettős értelemben, melyben Társaságunk e szót használja: a szép jelenségeivel foglalkozik s nyelvében csínra, választékosságra, a kifejezés művészetére törekszik.

De Szász Károlyt még egy s talán az előbbieknél is szorosabb kapcsolat fűzi hozzánk. Társaságunknak írásba nem foglalt, de mindannyiunktól vallott és mélyen átérzett hivatása: a múlt század nagy irodalmi hagyományainak, mint a nemzeti cultura legértékesebb kincsének, buzgó ápolása. E hivatásunkban leghűségesebb szövetségesünk, s eszméinknek terjesztője az országgyülés színe előtt is, Szász Károly, fia társaságunk volt alelnökének, a ki maga is, mint ama nagy idők embere, alkotó elemévé vált a megőrzendő irodalmi hagyománynak.

Tisztelettel ajánlom tehát, hogy Szász Károlyt, a kit annyi lelkiszál fűz Társaságunkhoz, csatolja magához, mint rendes tagját.

Budapesten, 1915 deczember 28-ikán.

Császár Elemér
rendes tag.

III.

Levelező tagsági helyre.

Madelung Aagét ajánlja Ferenczi Zoltán rendes tag.

Alulírott a Kisfaludy-Társaság levelező-tagjának tisztelettel ajánlom Madelung Aage urat. Élete külső körülményeiről a következőket van szerencsém előadni. Szül. 1872. Svédországban. A svéd hadseregben mint dragonyos szolgált, majd Oroszországot járta be s végül Kopenhágában az állatorvosi főiskolát végezte. Ekkor újra Oroszországba ment, hol forradalmi mozgalmakban vett részt, svéd és franczia lapokba írt az orosz forradalmi és szabadságeszmék érdekében, miért Oroszországból 1905-ben menekülnie kellett s ott mint «in absentia» levőt halálra is ítélték. Ő ekkor agitatorius írói működését Párizsban, London-

ban, Kopenhágában, Zürichben folytatta s e közben mint író is kivált. Műveit dán nyelven írta, melyek német és franczia fordításban is megjelentek, mint: *Jagd auf Thiere und Menschen* (Aus den Dänischen von Curt Bading.) Berlin, 1909. és 1912. — *Das fahle Pferd. Aufzeichnungen einer Terroristen.* Von Leo ... Nach einer russischen Handschrift von Aage Madelung u. Otto Völcker, Kopenhagen,1909. — *Die Gezeichneten.* Regény. 1913. Übersetzung aus dem Dänischen von Gertr. Jugeborg. Berlin, 1913. — *Der Sterlett.* Novellen. Übertragen von Gertr. Jugeborg. Berlin, 1913. — Ránk nézve azonban legjelentékenyebb műve az, melyet mint hirlaptudósító írt a kárpáti harczokról a Berliner Tageblatt megbízásából, mint ennek haditudósítója, mely németül jelent meg s *Hadinaplóm* cz. a. 1915. magyarra is lefordította dr. ifj. Bókay János (Bp. Athen. 8r 222 l.). Madelung négy hónapot töltött Magyarországon, főképen a kárpáti harczok közt. Ezekről szól könyve, melynek *Ave Hungaria!* cz. a. hazánkhoz intézett bevezetője valóságos ódaszárnyalású. De az egesz könyv jóformán nemzetünknek és szabadságért, hazánkért való küzdelmünknek fényes, meleg, költői megértése, írva színes, költői nyelven, melyben azonban a valóság, a tények igazsága, a tapasztalatok meggyőző ereje jelentkezik. E könyvben azonban nemcsak a magyar kárpáti és galicziai harczok képeit kapjuk, melyeknek Madelung részese volt, hanem a magyar élet nehány jelenetének is s ezekben a magyar dal és magyar zene benyomásait, mint a *Czigánymuzsika* cz. fejezet mutatja, költői érzéssel rajzolja egészen addig, míg felhangzik a magyar *Himnusz*, melynek hatása alatt «Az anyag felforr, a néppontok keresik egymást, hogy egy ország szívét alkossák.» Ebben tehát a magyar költészet és dal lelkének felfogása nyilatkozik meg. Eljött hozzánk felolvasást is tartani s ezzel is tanújelét adta Magyarország iránti szeretetének. Ezek azok az okok, melyek miatt Madelung Aage urat tisztelettel ajánlom Társaságunk levelezőtagjának, mint olyat, ki erre mint író is számot tarthat, de kivált számot tarthat tiszteletünkre és szeretetünkre, mint hazánk és a magyar faj lelkes, megértő barátja s e szeretetnek és barátságnak méltó alakban való írói kifejezője.

Budapest, 1915 deczember 31.

Ferenczi Zoltán
rendes tag.

Jegyzet. Berczik Árpád rendes tag a költői helyre dr. Lampérth Gézát ajánlotta; Lampérth Géza azonban folyó évi január 6-án a társaság titkárához intézett levelében kijelentette, hogy a jelöltetéstől ez alkalommal visszalép.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 1030/1915.

A TÁRSASÁG VAGYONA

1915 deczember 31-én.

1. Kinn fekvő alapítványokban	14,120	K — f.
2. Értékpapirokban névérték szerint	485,000	« — «
3. A Magyar Földhitelintézetnél vezetett folyó számlákon	11,366	« — f
Összesen . .	510,486	K — f.